

Ballagi, Aladár

A Magyar Királyi Testőrség története Különös tekintettel irod. működésére

Pest 1872

Mil.g. 368 I

urn:nbn:de:bvb:12-bsb11011515-1

252

Mail g 368 ¹/₂

A MAGYAR KIRÁLYI
TESTŐRSÉG TÖRTÉNETE,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
IRODALMI MŰKÖDÉSÉRE.

IRTA

BALLAGI ALADÁR.

PEST.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA.

1872

A/72/1121

Bayerische
Staatsbibliothek
München

ELŐSZÓ.

Jelen monographia célja a nemzeti egyetemes- és irodalomtörténetben nagy szerepet vitt nemes testőrség százados életét ismertetni és minden oldalról megvilágítani. Általánosan el van ismerve, hogy történetünk csakis akkor egészíthető ki lehető teljessé, mely a hajdankor tükrét adja, ha előbb egyedirataink vannak, melyekből a nagyobb szabású történész a dolog lényegét veheti át. A munkafelosztás a történeti tanulmányokban is mindinkább-inkább érvényesül. Az Árpádház, törökvilág, Rákóczi, Bethlen, Pázmány kora, az utolsó kuruc háború, vármegyék, történeti helynevek, cimer-tan, könyvészet, őskori régészet, műemlékek, érmek stb. külön szakemberek által karoltattak fel, s miveltnak teljes odaadással. S amióta a történet egyes szakait szemeljük ki s dolgozzuk fel, azóta e téren nagyban haladunk.

A régi ezermesterség lejárta magát. Ma soknak tartjuk az irodalomtörténelemnek csupán egy kézben központosulását is, bár tudjuk, hogy e kéz a halmazásban félszázad óta fára-

dozik. Kétségkívül Toldy mindent felölelésének, tisztán az irodalomtörténetre összpontosított ötven évi fáradozásának tulajdonítható, hogy e szakban, tudtommal, még senki sem lépett föl egyedirattal. Miután ezt megkísérlem, számot tarthatok az elnézésre. Ez első kísérletem, s ha benne nagyobb hibák estek, legyen a közönség szives elnézéssel a kezdő iránt s vegye tekintetbe, hogy éppen onnan származtak e folytatkozások, hogy a magam lábán óhajtván járni, nem akartam a pecus imitatorum ugyan-csak megszáporodott soraiba állani.

Ehhez járul még azon körülmény, hogy ez intézményt, vagy ehhez hasonlót eddigelé senki sem tett tanulmánya tárgyává, s ezért a kutfők felkutatása, csoportosítása, tisztán erőtlenségemre súlyosodott. Kutatásaimról számot kívánok adni.

A hirlapirodalomnak, különösen a multszázadnak felhasználása fáradságos ut-mód volt, adatok keresésére, de dúsan jutalmazott. Már az maga, hogy ezt eddigelé teljesen figyelmen kívül hagyták, elegendő arra, hogy új adatok és kutfők egész halmazát tárjam föl. És e kutfők adatai teljesen megbízhatók. Mert roszul gondolná, ki a hajdani hirlapirodalmat oly röpketermészetűnek nézné, melynek hasábjain, futólagosságánál fogva, sok valótlán foglaltatnék. Multszázadi lapszerkesztőink: Ráth, Szacs-vay, Pánczél, Decsy, Igaz, Péczeli, Perlaky,

Mindszenti, Görög, Kerekes, Szabó, a tiszta igazság kikutatásában és hirdetésében szerfölött buzgón jártak el. „Szóról szóra loptuk“, vagy „a Deres (a Kurir lova) most a más ujságát hordja“ s t. eff. cimirat amily naiv, épp oly becsületességre mutat. Tudták jól, hogy ki sem róvná meg, ha rajta kapná külföldi lapokból ollózáson őket, a tengődő magyar hirlapok szerkesztőit: mégis elég discretio volt bennök más tollaival nem dicsekedni.

A hirlapirodalmon kívül különösen országgyűlési tudósításokban leltem nagyobb mennyiségű használható adatot. Hogy az igen ritka régi magyar hirlapokat, s egyéb kutfőket megkaphassam, a magyar nemzeti muzeumi, nemzeti casinói, magyar tudomány-egyetemi, dunamelléki ref. superintendentialis, magyar tudományos akadémiái, valamint atyám könyvtárában, és saját gyűjteményemben buvárkodtam, s nagymennyiségű kéziratot használtam fel. Igen sajnálom, hogy Bécsbe nem mehettem fel, bár, mint értesültem, Bécsben csupán a legfontosabb, általam egyébként is ismert okmányok vannak meg, s az intézet multjának megfelelő, valami nagyszerű levéltár épen nem található. Mégis bizonyára akadtam volna egyet-másra, mi művemet teljesebbé teendi; de időm s külföldre menetelem nem adta ki.

Végül itt külön is kifejezem hálámat és köszönetemet Tiszt. Baráth Imre gávai ref.

lelkész, Tek. Bessenyei László berceli földbirtokos, Nagyt. Felméry Lajos sárospataki ref. akadémiai tanár, Tiszt. Gonda Balázs berceli ref. lelkész, Nagys. Koppi Emil cs. k. őrnagy, testőrségi segéd, Nagys. Mátray Gábor nemz. muzeumi főkönyvtárnok uraknak, kik közleményeikkel tanulmányaimban segédkezelni nyújtani sziveskedtek.

Pesten, 1872. szept. 30.

Ballagi Aladár.

TARTALOM.

Előszó.	Iap
Tartalom.	
Előzmények	I
A testőrség története Mária Terézia előtt és alatt.	12
A magyar nemes testőrség irodalmi működése.	39—293
a) <i>Ki volt a franciás irodalom megkezdője? — A triász:</i> <i>Orczy, Bessenyei, Barcsay.</i>	39
B. Orczy Lőrinc	46
Bessenyei György	88
Barcsay Ábrahám	133
b) <i>A franciás iskola folytatói: eredeti írók</i>	147
Ányos Pál	147
Baranyi László	171
Laczkovics János	179
Gr. Rhédey Lajos	185
c) <i>A franciás iskola folytatói: műfordítók</i>	188
Báróczy Sándor	190
B. Naláczy József	211
Czirjék Mihály	218
Farkas Antal	225
Harsányi Sámuel	226
Bessenyei Sándor	228
d) <i>A testőrök törekvése magyar tudós társaság alapítására</i>	241
e) <i>A franciás irodalom áttekintése</i>	268

	Lap.
A magyar testőrség II. József országlása alatt. A lengyel gárda.	294
A magyar testőrség II. Lipót országlása alatt. A nádori gárda története.	315
A magyar nemes testőrség története II. Ferenc trónra léptétől, eltörléseig. 1792-1848 . . .	328
A testőrség szervezete, bel- és külélete . . .	344
A testőrség jelenleg	386

FÜGGELÉK.

I. Magyar nemes testőrségi okmányok	405
II. A nagybessenyeői Bessenyei családra vonatkozó iratok.	417
III. A testőrintézményre és irodalomra vonatkozó vegyesek.	436
Hét magyar ezrednek az 1790. országgyűlés elé terjesztett kérvénye, a hadsereg magyarsága érdekében	438
A magyar gárda létszáma különböző időszakokban.	441

ELŐZMÉNYEK.

Magyarország erkölcsi élete talán sohasem változott meg alapjában oly hirtelen, mint a *pragmatica sanctio* értelmében királynak elismert Mária Terézia országlása alatt.

E hirteleni, rohamos átváltozás korántsem tulajdonítható az ez időben külföldön fejleni kezdő szabad eszmék befolyásának, vagy az újabb *philosophia* hóditásának; mert hiszen a Francia-, Német-, Angolországban lángralobbant tudomány életadó sugarai Magyarhonba nem hatolhattak be. Fátyolt húzott ezek elé Austria politikája, hogy a nemzet az ő kezéből izlelje a tudomány első cseppeit, de csak oly formán, s oly mértékben mint ő akarja.

S ezen, az ország nemzeti irányban haladását gátló politikához, öntudatlanul bár, de azért hozzájárult maga a nemzet is; mert, ami e kort szomorú színben tünteti fel előttünk, a nemzet megveté a munkát, megveté a munkást s önmaga elpuhulva tétlenkedett. A nemzet tagjait vészes zsibbadás fogta el: minden, mihez munka kellett, szünetelt, mert a nemes érintetlenül hagyá azt, s csak is annyiban folyt be erre nézve, hogy az egyébként is csekély számú valódi munkálkodókat minden lépten-nyomon akadályozta. Az ország tizenkilenc-huszadrésze rabszolgai állapotban nyomorgott, míg a tulajdonképi nemzet, a négy-ötszázezer nemes, unalma elűzésére vadászgatott, mulatott és — szónokolt. A tétlen

nemességgel s az elnyomott koldus néppel aztán, egy oly erős akaratteljes kormány, mint aminő ez időben a bécsi volt, kénye-kedve szerint bánhatott.

Az ily állapotban sinlődő Magyarország erkölcsi életébe Austria, s közelebbről Mária Terézia a centralisatio által hozták be azon nagymérvű, bár jóra fordult, de nemzetiségünkre nézve határozottan káros intentiojú változtatásokat, melyeken az az osztrák örökösödési harcok után átment.

A centralisálásra törekvés I. Lipót óta Austria hagyományos politikájának legfőbb része volt. Utódja I. József alatt a háborgó Magyarországból a főurak egész seregét csalogatták Bécsbe, s aztán különböző uton-módon ott is ragasztották; később feltűnően észlelhetővé vált ez III. Károly uralkodása alatt, ki vezéreszméiben egyezett ugyan leányával, de miként a csekély eredmény mutatta, nem értett a kivitelhez. Uralkodása alatt a főnemesek szerették ugyan — mert hízelt hiuságuknak — az ő kezeiből nyert tizenegy, kilenc vagy hétágú koronát, mégsem valának az udvar uszályhordozói vagy szolgává aljasult bizodalmas udvaroncai, hanem megmaradtak annak, amik előbb voltak: váraikban, kastélyaikban lakó uralkodó, országos, szabad nemeseknek, s ősi törvényeik szerint gyakorolták patriarchalis jogaikat.

A magyar köznemesség is Mária Terézia trónra-leptéig megörzé minden nyerseségeivel együtt nemzeti szokásait, erkölceit. A fiatal birtokos nemes tanulmányait honi iskolákban vagy külföldi egyetemeken végezvén, magasb rendű hivatalnok mellett patvarizált, s ezáltal a közügyekben praxist szerzett magának. Ennek végeztével hazament ősi fészkébe, hol megyéjénél kezdte s rendesen végezte is hivatalos pályáját. Hivatalba jutása után feleségül magyar nőt hozott a házhoz s életét ezentúl birtokán, annak igazgatása, s megyei és családi ügyek közt tölté el.

Hivatalos nyelvét, a birtokait biztosító latint okvetlenül tudnia kellett, de ha el is sajátított más nyelveket, társalgása tisztán csak nemzeti nyelvén folyt. Ez volt, néhány felvidéki tót vármegye kivételével a megyegyűlések s a tanácskozások nyelve, még a most már Horvátországhoz csatolt, drávántúli megyékben Szerém, Verőce és Pozsegában is.

Károly uralkodása alatt tehát a magyarnak érzülete, gondolkodásmódja, s ezek folytán mind a nyilvános, mind a magán életben nyelve, öltözete tisztán magyar volt. S ha a francia vagy német módi talált is néha utánzókat, maga a nemzet tömege nem majmolt senkit, sőt inkább az ezt tevő csekély számú különcöt hazafiatlansággal bélyegzé.

A nemzetiségét ennyire megtartott nemzet Mária Terézia nagy politikai terveinek útjában állott. Jól tudta az eszélyes királynő, hogy míg a nemesség társadalmilag át nem alakul, mindaddig hiába kísérti meg abszolút és centralisáló terveit. E tekintetben munkába vett törekvéseit igen előmozdította a trónját fenyegető veszélykor mutatott bizalomgerjesztő állása, könnyei és kérése, mi a magyar rendek előtt osztrákházi uralkodótól egészen új volt, mit soha nem láttak, soha nem hallottak. Ez a szigorúbb nemzeties gondolkozásuakat is feléje fordította, a nagy tömegben pedig végtelen lelkesedést gerjesztett.

Nagy előny volt terveire nézve az is, hogy az ország rendei az 1741 - iki országgyűlésen némileg önként elfogadták az örökös tartományokkal való egyesítés eszméjét, midőn a német császári méltóságtól elesett Mária Teréziát a magyar királyság rangjának, címének és hatalmának erejével akarták a nagyhatalmasságok sorába igtatni azon kikötéssel, hogy ezentúl Magyarország legyen a monarchia

központja, s a magyar államférfiaknak szavuk legyen az öszmonarchia ügyeiben is.

Mindez némi egyesítéssel, kormányazonossággal függ össze, s a nemzetet e veszélyes territoriumra léptétől fogva a királynő bizton kezdé vezetni. Nehány magyar urat nevezett ki valóságos belső titkos tanácsosává, elhatározta Mátyás király budai palotáját romjaiból kiemelni, mi együtt véve csakugyan arra mutatott, hogy Mária Terézia kész megadni a nemzet jogos kívánalmait. Azért gyanut épen nem ébresztett az örökös tartományokkal egyenlősítési törekvése. Csak később, mikor már a létrehozott új állapotokon nem csupán a királynő, hanem oly sokak érdekei miatt is nem lehetett többé segíteni, vették észre, hogy a királynő nem hogy nem Magyarországot választotta birodalma sulypontjául, sőt a német-cseh tartományok kormányelveit erre is kiterjeszteni igyekezik.

Kevesen voltak, kik felismerték e vészes körülményeket, s azok is hiába beszéltek aggodalmaikról. A dolgok lényegét mélyebben nem kutató, egyedül küljelenségek után induló tömeg mindenben egyedül a nemzet iránti hálanyilatkozásait látta, s nem vette észre, hogy a nyújtott csecsebecseajándékért mily iszonyú váltságdíjat tettek le: az állam lehető beolvasztását, a nemességnek pedig positive elidegenedését. Pedig a magyar törvény adta jogok mind a nemesség kezében központosultak. S Mária Terézia jól tudta, hogy mikor ezek elvesztik érdeklődésüket a közügy, mély érzésüket a hon iránt, akkor gyámoltalan hazájukkal a maga terveivel egyezőleg kénye-kedve szerint bánhat.

Ennek elérésére tehát, honi ügyektől, s az egész hazától elvonni a nemességet, s a császárváros annyi élveztnyújtó legében társadalmilag átalakítani volt kedvenc terve a kegyes királynőnek, de

ezt a multak történetéből okulva, nem erőszakkal, durva parancsokkal, hanem simán, kimélettel, a módok és eszközök szerencsés megválasztásával törekedett végrehajtani.

Tudta jól, hogy a jogaira aggodalmasan féltékeny nemzet erőszaknak nem enged, s jogai legkisebbikének csonkítását nyugodtan nem tűri. Ismeré a nemzetet, mely maga zengi önmagáról, hogy „a jogát nem adja, de ha véle bánni tudnak, az ingét is od' adja“, s épen mert ennyire ismeré, szigorú békók helyett selyemfonalat alkalmazott. Számitásaiban nem csalatkozott, ez hatott: egyetlen ajándék gyűrűjeért hűséget esküdött egy egész nemzet, egyetlen ajándék kardjáért kardot kötött egy egész nemzet, egyetlen ajándék lováért fölült egy egész nemzet. *)

Mária Teréziát a természet ritka uralkodói tehetségekkel áldotta meg. Egész környezetét elbájoalta bizonyos gyöngéd figyelme által, melylyel örökké munkás, tevékeny volt. Mások legcsekélyebb kívánczalmainak felismerése, s e mellett, mi nélkül nagyság nem is képzelhető, tulajdon vágyainak gyakori feláldozása oly kedveskedések gyakorlására, melyek selyemhálója szorosabban vette körül a vele érintkezők szívét, mint a legnagyobbbszerű jó-tétemény nagy hála szorító kötele, — kormány-műveleteiben főszerepet játszott. Ifjúkori szépsége, életvidor kedélye, melylyel minden hozzáközeledőt

*) 1745-ben az új hadsereg megszavazását s szervezését Pálffy nádor vitte keresztül, kihez Mária Terézia az ezt megelőző napokban sajátkezüleg így irt. „Apám Pálffy, e lovat küldöm önnek, melyet hű alattvalóim leghivebbike méltó csak megülni. Vegye ön egyszersmind e kardot is, melylyel engem ellenségeim ellen védjen, s fogadja e gyűrűt jó indulatom zálogául“ — Ld. Geschichte und Thaten der Fürstin und Frau Maria Theresia. 1743. III. S. Th. 689 és Fessler: Die Geschichten der Ungern und ihre Landsassen. Leipzig, 1825 X. B. S. 1135.

lebilincselte, s főleg finom bánásmódja, mind inkább csak a család körében mozogtak. S valósággal a királynő jelleme, tettei, politikája mozgatója minden-
ha a családíság volt. Ő mindenütt családokat látott maga körül: birodalmát csupán nagyobb családi-
körnek tekintette, népeit e nagy család tagjainak tartotta, melynek jólétéről gondoskodni igyekezett, de melytől aztán ő, mint családfő vak engedelmes-
séget kívánt. S ezt népei, különösen a főfigyelem-
ben részesült magyar kegyencüknek meg is adták; mert ő ily alkalmakkor mély belátású fő és gyön-
géd női szív egyesült mesterségével tudta mindig érinteni a nemzetet, mely aztán ritkán birt ellent-
állani a királynő csöndes hóditásainak. Minden erő-
szakolást félre vetett; hanem az atyja által megkez-
dett szelid politikát foganatosította, s ez révpartra vezető biztos delejtüvé vált kezeiben. Egyedül a lassu, csöndes átalakulástól várt tartós sikert, s e siker kivívására a fejedelmi s női fogások egész tárházát hozta mozgásba.

Atalakításait a nemzet fejlődésével, hajlamaival, eszméivel oly annyira egyezőleg eszközölte, hogy csak igen kevesekben támadt aggodalom az alkotmányosság szellemével s a nemzeti függetlenséggel ellenkező irányzatok végkimenetelére nézve. A mód, melylyel átalakításait végrehajtotta, mindig bizalmat gerjesztett, bizalmat az ország területi épségének helyreállítása, bizalmat a hang, melylyel Magyarország alkotmányának megőrzését oly fennen hirdette, s annak formáit példás hűséggel meg is tartotta, sőt egyben-másban hiányait még ki is pótolta. S az apróságokra figyelő nemzet nem vette észre vagy nem rótt fel neki, ha a sarkalatos törvényeket megsértette s azok szellemét sokban elferdítette. Kényuralmi elveket ovatosan, ugyszólván észrevétlenül hozott be a közigazgatás egyes

részeibe, minden hangosabb ellenzés nélkül. A szabadságra, önállására oly büszke s féltékeny nemesiséget pedig annyira megváltoztatta, hogy holta után többé nem is lehetett ráismerni arra az erőteljes, kényuralom fékét nem tűrő nemzetre, mely trónját fél Európától mentette meg. S a testőrök iskolájának egyik kitűnő tagja 1782-ben írt művében igen találóan jellemzi e kort, azt mondván, hogy ez időben „megpuhult a szív; az ész megfélekezett öseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak onokája, kik nemes vérekkel fizették azt az örökséget, melyben most heverész! Úgy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltották volna mellökből annak a nemes tűznek még szikráit is, melyet annyoknak tejével szoptak.“ Imé, hű képe annak, hogy a köntös-változtatással egyidejűleg a nemzet miként öregbedett az erkölcsökben! De, hogy ezt jobban szemügyre vehessük, tekintsük meg Mária Terézia uralkodása alatt mind a fő, mind a köznemesi osztályokban, vagyis a nemzetben — mert a tulnyomó kézműves s paraszt számba sem véteztet, — bekövetkezett változásokat.

A még csak néhány évvel ezelőtt ősi váraikban, kastélyaikban ülő magyar mágnási családok seregestől vándoroltak a birodalmi székvárosba, hogy ott levetkezzék láthatólag nemzeti ruháikat, majd nemzetiségüket, s ezzel együtt ősi erényeiket. Felvették az általános európai miveltség morzsáit, általában azonban hasonlítottak a fajence edényhez, melynek máza porcellán belsőt sejtet, holott silány agyag az. Idegen szellemük idegen ruhát igényelt, s a nemzetiség előttük mind közönyösebbé lett, s ezek nagyrésze testileg-szellemileg elveszett hazájára nézve. Még ekkor nem hangzottak el a nagy eszmék, melyek Franciaországban a politikai szabad

gondolkodás szülőhónában termettek. Nem volt ki figyelmeztesse a neki bódult főnemeseket honuk iránti kötelezettségeikre. A kegyes királynő pedig gondoskodott arról, hogy e szent kötelmeket minél inkább feledjék, hogy megtartsa őket Bécsnek, s ezáltal a birodalom érdekeinek. E tekintetben leg-hathatósbb eszköze az összeházasítás volt. Magyar urnak német nőt szerzett feleségül, ki aztán férjét állandóan Bécshez kapcsolta, gyermekeit német szellemben nevelte; viszont magyar nőnek német férjet, s ekkor ismét a férj hivatala tartá ott a magyar nőt. A címek, kitüntetések, az ujonnan felállított Mária Terézia s a Szent István magyar király diszrendjei, a különböző hivatalok, mind igen olcsó áron láncolák le mágnásainkat a királynő mellé.

Egyébiránt a főnemeseknek az udvar köré gyűjtése az uralkodóknak nem nagy erőfeszítésébe kerül. A főnemesi osztály a történelem tanusága szerint, mindig szeretett az udvar fényénél sütkérezni. S igen természetesen; dúsgazdag egyén, miután az élet szükségéiért nem kell fáradnia, ha csak nagyra-törő lélekkel nem áldá meg az ég, rendesen léhaság után kapkod, lelke csak hiu kitüntetésre vágyik. Ki nem tudja otthon elkölteni jövedelmét, kinek a vidék szűk a ragyogásra, kétségkívül oda furakodik, hol legtöbb alkalma van a kitűnésre és pompa s csillogás kifejtésére.

A főnemeseknek az udvarba menését ki is vitte már Mária Terézia néhány elődje is, de a köznemesi osztályt, mely mint minden középosztály, a legforróbban érez hona iránt, s legnehezebben hagyja el a kört, melyben született, él és melyben halni akar, egy sem tudta megnyerni az udvarba, vagy csak a birodalmi fővárosba menetelre; s hogy a királynő ezt is kivitte, finom női tapintatának, or-

száglári fényes talentumának legkiáltóbb tanubizonysága.

Hogy a köznemesi osztályt az udvarba édesgesse, két régebbi intézményt elevenített föl: a lovag-akademiát, s a magyar nemes testőrséget. A Theresianum nevet nyert lovag-akademia részint az ő, részint egyes gazdagabb urak alapítványai által nagyszerű lovagnevelő intézetté vált, melyben a kétszáz nemes ifju között ötven-hatvan magyarhoni neveltetett nemzetiségi tekintet nélkül. Ez bizonyára igen sokat tett a köznemesség Bécs felé fordítására nézve. De azon eszköz, mely még inkább s még gyorsabban akarta kivetköztetni nemzetiségéből a köznemesi osztályt, — a magyar nemes testőrség felállítása volt.

Ez intézkedése a nemzetre nézve a lehető legvészesb tendenciájú lévén, igen sok gondot fordított arra, hogy oly színben tüntesse föl a honfiak előtt, mintha egyedül országanyai gondoskodásából eredne, melylyel szeretett hű Magyarországá becsületét, művelődését, javának gyarapodását mindenek fölött istápolja. Mária Terézia a gárda felállítása céljául a miveltségnek a hazafiak közti terjesztését jelölé ki, és ha ez nem is csupán szín volt, de bizonyára nem csalódunk, ha a miveltség mellé célul a germanisatiót is oda tesszük.

A királynő ilyszerű törekvései mellett, pillanatnyi hasznával kábává tömjénezé a nemzetet, s az elővivé érdekeit. A rendek csakugyan országanyai gondoskodásnak vették a testőrség felállítását, s e szerint ezek irányában kitüzött célját elérte; mert dacára hogy a középnemességet már eddigelé is számos kitüntetéssel és jótéteménynyel halmozá el, mindnyáját együttvéve nem fogadták oly lelkesülten s oly hálával mint ezen legujabbat. Közelebbi

vizsgálat után e lelkesültség okát könnyen kimagyarázhatjuk.

A magyar eddigelé is, amily egyszerű volt általában véve háztartásában, oly annyira szerette a fényűzést ruházatában. Szakadatlan sorú adataink vannak Magyarország történetében az Árpádoktól maig arra nézve, hogy a magyar e tekintetben sohasem tagadta meg keleti természetét. Ruhában pedig hol üzhettek volna nagyobb fényt, mint épen a pompakedvelő királynő környezetében levő testőrségnél. S oly korban, midőn a gomb, zsinór és aranyozás szerint számították az érdemet, adták a tiszteletet, a pompás öltöny mindenesetre sokat nyomott a latban. E fényűzés azonban inkább csak a testőr-aspiransokat érdekelte, az atyák, egyszersmind honatyák ez intézményt sokkal practicusabb oldaláról fogták fel. Nem kis nyერeménynek tünt fel előttük az, hogy fiaik a közvagyon rovására Bécsbe mehetnek világlátni, s ott oly nevelést nyerhetnek ugyanazon vagyon költségén, minőt annak elötte csakis főranguak sarjadékai nyerhettek a hon határain kívül. S hogy ez állomást fiaik elnyerik, biztosítottnak vélték azon határozatnál fogva, hogy a gárdistákat nem az udvar nevezi ki, hanem minden megye ajánl a maga kebeléből két nemes ifjut. Az országgyűlési tagok pedig kétségkívül legbefolyásosabb tagjai voltak a megyének, mely által küldettek, s így azon korban, midőn a protectió virágzása tetőpontján állott, bizton remélhették fiaiknak rögtöni Bécsbe küldését. — S im ez institutionál is a királynő felséges uralkodói tapintata és talentuma mily kitűnően nyilatkozott! A haszon maszlagával elkábitotta a nemzet zömét, s érdekegységet eszközölvén, a nemesség Mária Terézia érdekeit csak elővitte. Kéz kezét mos, s érdeket érdekért adván, az, amit a nemes urak reméltek, nem sokára teljességbe ment.

Az 1760-ik év sept. 11-én kimondott ige csakhamar testté vált. Ugyanezen év, ugyanezen hónap 28-ik napján feleskettettek a magyar gárda első tagjai s kapitányuk gróf Pálffy Lipót alatt József főherczeg házasságánál 1760. octóberében végezték első diszszolgálatukat.

Négy esztendő mulva egy jámbor író*) élénken panaszkodik a nemzeti erkölcsök elkorcsosulása, a nemesség elnémetesedése miatt. „Jövevény idegen nyelven kapdosnak, s nemcsak unalmas előttük a magyar szó, de ha tudják is még e nyelvet, szégyenlik, s majdnem utálják azt beszélni.“

Ily állapot előidézésében mennyi része volt a testőrségnek, ki tudná megmondani?! Mennyi része ezen mély tendenciájú intézménynek, mely a birodalom nyelvi egységének elérésére volt irányozva, de melyet ügyes női kéz, mint kegyelmi, mint hállára érdemes tényt tüntetett fel.

Az ügyesen kivetett háló sokat fogott, de a fogottak súlya szétszaggatá azt.

*) Dévay András: Nap után forgó virág, vagyis az emberi akaratnak az Isten akaratjához való illesztése. Nagy-Szombat 1764, az előszóban.

A testőrség története Mária Terézia előtt és alatt.

A testőri intézmény kétségkívül igen régi, az azonban, hogy melyik évtől, melyik uralkodótól datálódik, kimutatni nem lehet; mert egy intézmény keletkezése sem jelölhető ki pontosan. Kezdeté el van rejtve mindnyájának; láthatlanul gyűlnek egybe, s működnek össze azon tényezők, melyekből lassanként mindegyik oly kifejlési fokra jut, hogy már mint való léttel bíró institutiót szemlélhetjük. Innen van az, hogy a testőrséget sem lehet indokaiban s első alapjában határozottan megtekintenünk. De, ha az államok culturtörténetét vizsgáljuk, a mondottakból folyólag nem egész biztosan ugyan, de valószínűleg egykorúnak vehetjük a monarchicus kormányformák kifejlésével és hatalomrajutásával.

Rég letűnt századokban a monarcha ép úgy körülvéttette magát bizodalmasszolgaival, mint a középkorban s a mi korunkban; mert szüksége volt oly egyénekre, kikben megbizhatott, kik követték mindenüvé, kik diszmeneteiben, mint csatáiban körülötte valának. E megbizható csapat volt aztán alapja minden testőrségnek. — De ha e magyarázat nem lenne kielégítő, más oldali megfejtése is könnyen adható a nemzetek s uralkodók közti viszony megtekintése után.

Egyeduralkodók trónjától távol esik a nép, mely mint alárendelt tömeg épen ezért a fölötte elérhetlen magasságban tündöklő állami főhatalom képviselője iránt valódi rokonszenvet soha nem érez.

Ezt tudták, vagy legalább sejtették a hajdankor monarchái is; mi természetesebb aztán, mint hogy oly sereget gyűjtöttek a magok közelébe, melynek feltétlen hódolatára építhettek, s a mely őket alattvalóik rokonszenve és őszinte ragaszkodása hitébe ringatta. Persze ez a jelen viszonyokra, midőn az alapítást többé nem egyesek képezik, az elhíttetést pedig a rengeteg számú egyéb udvari személyzet s az őszinteségéből jórészt kivetkezett nép is eszközli, nem áll, csupán régibb korokra. Hogy azonban ez az ősi institutio az újabb időkbe is átjött, oka részben régi hagyományos voltában, részben az udvari pompa emelésére rendeltetésében keresendő.

De ha oly régi ezen intézmény, önként merül föl a kérdés, mi az oka, hogy tagjai oly ritkán fordulnak elő a történelem lapjain? Ez bizonyára a régebbi fejletlen társadalomnak tulajdonítható, midőn mindenki ezermester volt, s épen ezért senkinek sem, vagy csak igen kevésnek volt határozott állása. S midőn a testőr egyszersmind országos főhivatalát is viselt, nevéhez inkább odatette magas hivatalát, mint azt, hogy a király udvaronca, testőre. Innen van az, hogy monarchiai honunk Mária Teréziát megelőző hosszas történetében csak elvétve akadunk néhány testőrrre, kiknek hagyományaiból tudjuk egész biztossággal, hogy a magyar testőrség nem 1760-tól datálódik.

Biztos adataink vannak arra nézve, hogy már az Anjouk korában léteztek s tekintve azt, hogy épen e házból származott királyok kezdetek pompásabb és civilizáltabb udvart tartani, s e téren a legtöbb ujitás általuk hozatott be, hihető, hogy épen ők kezdetek testőröket nagyobb számmal tartani. Nagy Lajosnak már testőrkapitánya is említetik, t. i. Nemes András, ki a hagyomány szerint a királyt vadászat közben egy sebesült medvétől men-

tette meg. ¹⁾ Zsigmond királynak is voltak testörzői; mert Schwartner Márton a diplomák nagymestere egy 1441-iki oklevélben kapitányukra (Corporee militiae Nostrae Hungaricae Centurio) talált hivatkozást. ²⁾ A legközelebbi testör, kivel a história lapjain találkozunk: zalakapolcsi Domokos Béla, II. Lajos király udvarában. ³⁾

E csekély számú adatból úgy látszik, hogy a testőrség királyaink alatt nem volt rendszeresen szervezett testület, hanem csak hű szolgálattal kiérdemelt cím. A gárdaügy sokkal jobban állott az erdélyi fejedelmeknél, kiknél minden jel arra mutat, hogy teljesen szervezett, állandó — bár a zavarok miatt sokszor elenyészett, s azután felújított — nemes testőrség végezte a nevezetesebb udvari szolgálatokat.

Az erdélyi fejedelmek hatszáz főre menő híres magyar testőrei kék darabont, vagy kék hacér nevét viseltek; ⁴⁾ nekik ezenfelül olykor olykor német testőrségük is volt. A fejedelmek alatt kik tétettek testörökké, kellő források hiányában nem tudhatni, de igen hihető, hogy a gárda csupa kipróbált hűségű katonákból állott.

1593-ban Báthory Zsigmond testörparancsnoka (Praetorii Praefectus) Sennyey Pongrác a jeles államférfi és hadvezér, ⁵⁾ ki azonban pártállását vál-

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai VI. kötet, 50 l.

²⁾ Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern, Ofen, 1809. II. Th. S. 77. Nem tudom kapcsolatban áll-e a XV. századbeli testörökkel a Hadi és más nevezetes Történetek 1790-iki évfolyama 317-ik lapján közlött adatja, hogy „hajdan a magyar királyok banderiumjok ezer nemesekből állott, a kik hasonló szolgálatot tettek, mint a mai testörzők.”

³⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. III. k. 356 lap.

⁴⁾ Wolffg. de Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis. Cibinii 1783. Tom. VI. pag. 476.

⁵⁾ U. o. Tom III. pag. 134.

toztatván, e hivatalát elveszti, s 1601-től 1606-ig Báthory Zsigmond és Bocskay István udvarában testőrkapitányúl széki Teleky Mihályt, a Telekyek gazdagságának s hatalmának első megalapítóját találjuk¹⁾. Ezt követte 1606-tól „a pápás“ Kornis Boldi zsár, kinek testőrkapitányi rangja oly magas volt, hogy ennél fogva a kormányzó után a legelső volt az országban²⁾.

Bethlen Gábor udvari gárdája egy fő- és egy alkapitány alatt állott. A kapitányoknak kötelességük vala úton harminc legénynyel felváltva örködni a fejedelem személye fölött. Testőri szolgálatot teljesítettek még az udvarló ifjak, kiknek fenn kellett virasztani; mert örködésüket a fejedelem körü csak esti kilenc óra után kezdték meg. Ilyféle feladatuk volt a palotáshadnagy alatt álló palotásoknak is.³⁾

A Barcsay Ákos fejedelem alatt fennállott testőrségről Reverend abbé, Bethlen Miklós neve alatt közrebocsátott memoirejaiban így ír: „Az erdélyi fejedelmeknek a maguk testőrzésére két kompániánál több nincsen, az egyik a palotás, a másik az udvarló nemesekből áll; az első a legjobb házakból való ifjakból, a kik is igen örömmel állanak abban, hogy magokat a fejedelemmel megismertessék, s maguknak érdemet szerezhessenek, mely által jövőendőben a főbb hivatalokra magukat érdemessé tehessék. Mely okból ezen kompánia előljárójának mindenkor a legnagyobb tekintetű személyek közül tesznek. Az is volt a vélekedés, hogy ezen hivatalt a

¹⁾ U. o. Tom. V. pag. 26.

²⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. 71. lap.

³⁾ Bethlen Gábor utasítása Csuthy Gáspár udvarmester számára. Kolosvár 1620. Magyar Regesták közt közli Horváth Mihály a M. Tud. Akademia által kiadott Magyar Történelmi Tár XI. k. 175—179. lapjain.

fejedelem harmadik, még nőtlen öcscsének, Barcsay Mihálynak szánta volna, annál is inkább, hogy ezen testőrző sereg mind nőtlenekből áll. A másodiknak előljárójává mindenkor érdemes embert tesznek; ezek a szolgáló nemesek az alsóbb rendű nemesekből állanak, ezeknek kötelességük a fejedelemnek ételét az asztalra vinni, de a főbb nemesekből állóknak pediglen, a palotásoknak t. i. csak a fejedelem személyét illető szolgálatot tenni. Ezen két sereg mindenkor egy zászló alatt, t. i. a fejedelmi alatt megyen, midőn vadászaton megyen, vagy az országban utazik, lovagol vagy hadba megyen.“ Számukat 120-ra teszi. — Reverendnek ezen adatai teljesen megbízhatók. Tudjuk azt, hogy ő négy évig tartózkodott Erdélyben s épen ily nemű t. i. társadalmi adatai azok, melyek nem regényesek. Reverendet idézi a Pesti Napló „Névtelene“ is, kinek Thaly Kálmánnal hosszas polemiája volt, ¹⁾ melyben mindketten nem egyszer túlmentek a történet kérdései tárgyalásánál okvetlenül szükséges mérséklet határain. A kérdés körüli vita csakhamar személyeskedésre ment át, s így ebből a tudomány nem sokat nyert. A hevükben kimondott ígéretüket sem váltották be a vitázó felek. A Névtelen nem sokára adandó történeti értekezést ígért a fejedelmek pompázásairól. Thaly viszont annak bebizonyítását ígérte, hogy a Rummy által közölt Rákóczy György Nemes Compániája alapszabályai II. Rákóczy Ferenc idejéből valók. Ez alapszabályokban találtunk magunk is oly pontokat, melyek valószínűvé teszik, hogy ezek csakugyan a II. Rákóczy Ferenc Compániája számára vannak kiadva. Da annál kevésbé írhatjuk alá Thalynak egyéb állításait. O ugyanis ele-

¹⁾ Pesti Napló 1866. évfolyam 6. 10. 12. 14. 17. 20. 23. számokban.

gendő bátorsággal birt kimondani, hogy magyar nemes testőrséget Rákóczy Ferenc állított először, s ez intézmény terve először a fejedelem agyában fogamzott meg, továbbá hogy Rákóczy testőrsége nem erdélyi, hanem magyarországi intézmény volt, és hogy az erdélyi fejedelmeknek tulajdonkép nem is volt testőrségük. — Mindez állítva van, de bizonyítva nincs. pedig kutató történésznek sohasem áll szabadságában állítani oly dolgokat, melyekre a szentesítő adatokat nélkülözi és így állításait a légbe építeni.

Thaly azon állítása, hogy Rákóczy agyában fogamzott volna a testőrség eszméje, megtörik amaz adatokon, melyeket a fejedelmek testőrségeiről idéztünk. Maga Thaly is, ki 1866-iki polemiájában nagyban kardoskodott a mellett, hogy Erdélyben testőrség nem volt, ennek egykori létezését öt év múlva elismeri, midőn Szerdahelyi Mihály 1594-ben Kolozsvárt irt históriás éneke közlésénél (Századok 1871. év 261. lap), a versezetben előforduló kék darabontok alá e szavakat jegyzi: az erdélyi fejedelmi testőrök. — Az erdélyi testőrök létezését tehát kétségbe sem lehet vonni; az elmondottak után pedig igen kétséges, sőt nem is valószínű, hogy egy sokáig fennállott, az ország legnagyobb kapacitásai által kormányzott és igazgatott csapatka, csak egy egészen rendszertelen, rendezetlen tömeget képezett volna. Ha pedig rendezve volt, akkor rendezését — előbbi alapszabályokkal is rendelkezvén — semmiesetre sem lehet épen a legutolsó erdélyi fejedelemnek Rákóczy Ferencnek tulajdonítanunk. — Thaly tagadja, hogy Rákóczy testőrsége erdélyi intézmény lett volna. Hogy pedig II. Rákóczy Ferenc Vezérlő Fejedelem testőrző serege tisztán erdélyi intézmény volt, s a réginek felujítása, mutatja az, miszerint Rákóczy a maga testőrségét csak erdélyi fejedelemmé iktatása után, és pedig

K o l o z s v á r o t t állította föl.— Az, szerintem, semmit sem bizonyít az intézmény eredetére nézve, hogy Rákóczy testőrségének tagjai közt sok magyarországi származású volt.

Thaly azonban, ki a Pesti Napló különféleiben közlött néhány soros észrevételeitől találtatva érzé magát s nevével lépett ki a sikra, minden áron győztes akart lenni az ellene névtelenül író ellenében; ezért annak egyetlen felhozott adatát támadja meg. Azt mondja, hogy Reverendről Szalay úgy nyilatkozott, hogy inkább regényt irt mint történetet.

Erre az a válasz, hogy Szalay nem ezt mondta, hanem azt, hogy: Reverend inkább regényt irt, mint históriát, —regényt, melynek rájáában becses históriai és ethnographiai adatokat is találhat az, ki a valóságot a költészettől megkülönböztetni tudja. Kiről egy Szalay így nyilatkozik, s kit egy Szalay is nagy művében kútfő gyanánt hoz fel, semmi alapos okunk sincs mellőzni, semmi jogunk nincsen történelmi kútfő voltát elodázni. Thaly ezt akarja; de azért igyekezik megcáfolni még ezen egyébként is kétes hitelű (?) író mondásait. Szóról szóra idézett adataira nézve azt hozza fel, hogy mivel csak a kapcsosok, étekfogók, deliák jártak az udvari kornéta alatt, a testőrök pedig, kiket Reverend szintén ez alatt járat, nem, ennél fogva ezek olyan étekfogó vagy inasféle népség lehettek. Thalynak ezen, a Beniczky Gáspár 1707-től 1710-ig terjedő naplójából vett adatja csak Rákóczy Ferenc korára vonatkozik, s ezért Rákóczy elődjei idejére épen nem lehet alkalmazni. Különben is ezen adatból lényeges következtetéseket nem lehet vonni. Mi legalább azt hiszszük, hogy ily csekélység egyetlen intézményt sem változtat meg alapjában.

Épen olyan, mintha a mostani magyar kir. hon-

védség, melynek zenekara nincs, s így mostan ünnepélyes alkalmakkor császári zenekarok kíséretében jelenik meg, — majd néhány év múlva, mikor zenekaruk lesz, ezzel az intézmény is megváltoznék!

Végre Thaly még egy fegyverhez nyúl. Azt állítja, hogy Reverend 1807-iki fordítása hibás. Mi ezen véleményét sem osztjuk. Thaly u. i. azt mondja, hogy gentil hommes de la chambre nem palotást vagy testőrt, hanem inkább kamarást jelent.

Ha már a név szó szerinti értelmezésére súlyt fektetünk, szerintünk azért nem jelenthet a gentil hommes de la chambre kamarást; mert — lehet hogy tévedünk — de tudtunkkal e korban a fejedelmi udvarban kamarások nem, hanem csak udvarnokok és komornyikok léteztek. — Thaly ezután így folytatja: ha Reverend palotást akart volna írni, bizonyára gentil hommes de la cour-t, vagy du palais-t írt volna. Szerintünk ez sem áll. Ha az előbbi írja, akkor határozottan udvari nemeseket ír, ha a du palais-t, akkor igaz, hogy szóról szóra fordít, de szerintünk nem lehet az író fordítási képességére annyira hivatkozni, hogy az minden fogalmat épen a legtalálósabban tegyen ki. Egy olyan igen gyorsan dolgozó író mint Reverend a de la chambre alatt érthette a palotásokat; mert tulajdonkép chambre is, palais is lakhelyet jelent, melynek az illető nemes őrizője volt. — Thaly szerint a gentil hommes de servans sincs jól fordítva udvarló nemeseknek, szerinte ezek „szolgálattevő nemesek“, vagyis a Cserey által értett inasok, étekfogók. Szerintünk ezek hivatala a Bethlennél említett udvarló nemesekével talált.

Általában Thaly okoskodása e téren jó részben csak a név körül forog. Erővel be akarja bizonyítani, hogy a palotások, kiknek számát — kútfő idézése nélkül — ezerre teszi a többi fejedelmek, két-

ezer négyszázra Rákóczy alatt, bár a fejedelem személyének és palotájának legbelsőbb nemes szolgái és őrői voltak — még sem voltak testőrök. Épen olyan beszéd, mintha azt mondanók, hogy hajdan nem volt igazságszolgáltatás; mert nem volt igazságügyi miniszter. Egyébként ha Thaly a palotásokat, udvarló nemeseket nem ismeri el testőrökül, nem tudjuk mi is miért ismernők el az ő riemes companistáit azoknak, mikor ép oly ritkán nevezetnek testőr, gárdista, vagy miles praetorianusoknak. — Ilymódon, ha az egészen világos, ellenadatok által meg nem cáfolható adatokat is csürni-csavarni akarjuk, s egy felületes cikkünk varázsa alatt állva, az egyszer kimondott szót a meggyőző ellenokokkal szemben sem akarjuk visszavonni, a historia legfőbb részei: az egybevetés, lényeges kérdések szerinti csoportosítás hiába lennének; mert oly nagy csőrba ejtetnék rajtok, hogy ezáltal e szép tudomány minden ékét s összes jelentőségét elvesztené.

Ezek után semmiesetre sem fogadhatjuk el, hogy Rákóczy állította volna az első testőrséget: ő csak felujította ezen, az erdélyi fejedelmek udvarában virágzott s az udvari vagy lovagi nevelés tetőzetét képező csapatot, és pedig felujította oly pazar fényvel, hogy nemes compániája elődjei palotás, udvari testőrségét messze felülhaladta.¹⁾

A fejedelem tudvalevőleg szerette a pompát. Udvara királyi udvarnak is beillett volna, melynek számos tisztviselői: az udvari kapitány, udvari hadnagy, főlovászmester, asztali főember, főkomornyik,

¹⁾ „II. Rákóczy Ferencz tulajdonosa és ezredese volt egy légio testőrségnek, mely strucz és kócsagtollával, tigrisbőr kaczagányával minden többiek fölött kitűnt.“ Christian Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien 1819. B. IV.

hopmester, palotások, udvarló nemesek, bejárók, fegyverhordozók, étekfogók, deliák, kapcsosok stb. bátran kielégíthették a pompakedvelő fejedelmet is. Csupán egy hiányzott még arra nézve, hogy udvara egészen hasonló legyen bármely uralkodó udvarához, t. i. a testőrség, és ő erdélyi fejedelemmé iktatása után, midőn az alapításra történeti alapot is nyert, ennek felállításáról is gondoskodott.

A fejedelmet a gárda újraszervezésére különösen két ok vezérelte. Egyik az, hogy igen jól tudta, miszerint a császáriak ármánykodásai folytán őt a szerte kóborló ágensek a külföld előtt mint kóbor kalandort emlegetik. E felől leginkább meggyőződött Rákóczy magoktól az udvarában szép számmal megjelenő külföldiektől, kik uraik részéről nem ritkán oly megbizásokkal kínálták a fejedelmet, melyekből kiviláglott, hogy veszett hírét költötték, s nem ismerik, vagy félreismerik magasztos célját, jellemét, sőt származásával sincsenek tisztában. Ha mármost Rákóczy respublicai egyszerűséggel viszháztat, akkor a magyar iránt egyébként is túlszigorú külföld ezt bizonyosan arra magyarázza, hogy birtoktalan, sehonnai barbar fejedelem, ki csak napról napra serege rablása osztalékából él; akkor a csak fénynek, pompának hódoló népet is könnyen eltántoríthatták volna tőle, mint olyantól, kiben az csak egy egyszerű magánembert, a hazához saját magasabb érdekeivel össze nem fűzött idegent szemlélt volna. Ha egyszerűen él, nem respectálja őt sem a külföld, sem a nép; pedig hazája ügyében mindketőre nagy szüksége volt. A n e m e s c o m p á n i á n a k nevezett testőrség tehát pompája mellett még erkölcsileg is hatott azáltal, hogy az ennek fényét, méltóságát szemlélő külföldi s a nép is, ha kissé okoskodott, bizonyára átlátta, miszerint kinek nemzete nemességének színe-java szolgál, az nem

lehet kósza sehonnai, annak esze, akaratereje mellett már születése által is nemzete első fiának kell lennie.

A másik ok, mi Rákóczyt testőrsereg állítására vezette, a katonai tudomány felélesztése és emelése volt. Ennek csökkenéséről már félszázaddal ezelőtt Zrinyi is panaszkodott, pedig az ő korában Rákóczyéhoz képest még kitűnően állott a hadviselés. Rákóczy korában a magyar katona a török s tatár példáját követte; hadjárataiban egyedül a préda volt előtte, s lórapapva szogálta gyakran változó urát kevés zsoldért, szabad rablásért. Ennek tulajdonítható az, mit ha Rákóczy korát figyelemmel vizsgáljuk, okvetlenül észreveszünk, hogy ez időben nagyobb csata igen-igen ritkán, s csak is a végső megszorulásban vivatott. A kurucok a koroncói, pudmerici, zsi-bói, trencsényi, romhányi csatákat s Károlyi Sándor és Vak Bottyán néhány jelentékenyebb ütközeteit kivéve nem ereszkedtek nagy csatába. A hadseregben a legnagyobb mérvű decentralisatio, a portyázás virágzott ekkor, s így történt, hogy a császári hadak erősen csipkedtetek ugyan a portyázók által, de ha rendszeres csatára tudták szorítani a kurucokat — az előbbi oknál fogva — futott ki merre látott. A képzett tisztek igen csekély száma is sokat tett arra nézve, hogy a decentralisatio a fegyelemhiány miatt még emelkedjék.

Ily roppant hiányok elenyésztetése céljából a mély belátású fejedelem előbb német, majd francia tiszteket igyekezett megnyerni seregében viselendő tiszti állomásokra. De a németek közül sok eladta az ügyet, melyre fölesküdü, a franciák pedig, kik ez időben a világ első katonái valának, nem értették a legénység nyelvét, minélfogva ezeket később csakis a tüzérségnél és a mérnökkarnál alkalmazta. Ekképen mindkét mód sikertelennek bi-

zonyulván, a fejedelem végre is céljai kivitelére a legüd-
vösebb utat-módot eltalálta azáltal, hogy udvarában
szeretett nemzete fiaiból tiszti iskolát alapított,
melynek tagjait testőrökül alkalmazta. Ezen ugy-
nevezett Nemes Compánia 100 fiatal, nemes szár-
mazásu ifjúból állott, kik felváltva 12 csoportban
teljesítették a katonai szolgálatot, melyért 24 forint
havi fizetést húztak saját személyük, tizet inasuk,
és harmincat lovuk tartására. Ez intézményre a fe-
jedelem reányomta a maga gondolkodása bélyegét,
s a diszes tanuló katonacsapat nemzeties színezé-
tével egészen megfelelt a fejedelem kívánalmainak.
Azonban színezete, valamint egész szervezete leg-
jobban szemügyre vehető alapszabályaiban, melyeket
ez oknál fogva célszerűnek látok legalább kivona-
tosan közölni. ¹⁾

Első articulus: Isten-félők legyenek. 2. art:
Mind város, mind faluhelyen az isteni szolgálatra
maga vallásához képest elmenjen a gárdista²⁾ és a
katholikusok legalább kétszer egy évben gyónjanak.
3. a. Tilos a feslettekkel cimborálás. 4. Ne károm-
kodjanak. 5. Ne veszekedjenek; az egymáson elkö-
vetett testi sértés szemet-szemért, fogat-fogért tör-
vény szerint büntettetik. 6. Párbaj tilos. 7, 8, 9.
Testőrök egyedül nőtlen ifjak lehetnek, kiknek a
paráználkodás, részegeskedés, tobzódás, kockázás,
kártyázás tilos. 10. Egymást cimezéseknél megbe-
csüljék. 11. Noha kiki hazafiai közül maga nem-
zetéhez igaz hűséggel tartozik, de azt kiváltképen
a nemes társaságbéliekben megkivántatván, köte-
lességekben lészen, hogy nemzetek becsületek mel-
lett megmozduljanak, és azokat az magok tiszteik-

¹⁾ „A Nemes Társaság számára való edictumokat“ közölte Rummy Károly György: Monumenta Hung. serm. nativo scripta, azaz: a Magyaroknak magy. nyelven irt emlékezetes írásaik. Pest. 1815. I. k. 188—204 lap.

nek első alkalmatossággal kijelentsék. 12. Az erdélyi fejedelmet, mint urokat és annak felette a nemesi társaságnak első tagját és főtisztjét megbecsüljék. 13. A gárdisták azon megtiszteltetésben részesülnek, hogy a fejedelmi belső audientiás sátor vagy szoba ajtaja előtt karabélylyal strázsálnak, és itt kötelességük csendet tartani. 14. Táborban felülési dob vagy trombitaszóra azonnal a fejedelem sátora körül kell csoportosulniok. 15. Lárma vagy riadásra kötelességük úgy amint vannak, lóháton vagy gyalog a residentiához, vagy sátorhoz futniok. 16. A gárdistáknak szállásuk kívül csak fegyveresen szabad járniok. 17. Hadi szolgálataikat pontosan kell teljesíteniök.¹⁾ 18. Fegyvereiket tisztán tartsák; azokat minden hó elején a strázsames-ter, évenként pedig a generalis mustrán vizsgálják meg. 19. Senki a maga tisztjei ellen sem szóval, sem cselekedettel ne támadjon. 20. A jelenlevő főtszt híre s engedelve nélkül eltávozni nem szabad. 21. Kik ellenséget ölnek, s arra bizonyosságuk léssen, tollal tiszteltetnek meg. 22. Mindenki egy évig szolgál. 23. A tisztek alattvalóikat megbecsüljék, kegyelmezzék és semmiképen ne te-zzék. 25. A nagy bűnös a hadbíró által egy heti határidőre idéztetik, svéd hadi törvények szerint ítélőszék elé, s ha ez elítéli a hosszan elősorolt ceremóniák szerint büntettetik. Kisebb büntetéseik meghosszabbított őrállás, birság, bebörtönzés, kitiltás voltak, a nagyobbak leginkább megszégyenítésben állottak. Az elítéltnak bokáig érő fekete palástot, vállán vassal kellett felöltenie. Halál csak felségsértőkre és harczban megfutamlókra sententiáztatott.

¹⁾ Puskás gyalog hadgyakorlataiknál használt magyar vezényszavakat veszprémi Badicz Imre nemes gárdista feljegyzései után közölte Thaly: Századok. 1868. évf. 741. l.

A magyar nemesi társaságba, mint neve után mindjárt gondolhatjuk, csakis nemesi ágyból született ifjakat vettek föl, kiknek ezredesük maga a fejedelem, alezredesük s igazgatójuk az udvari kapitány volt. Az udvari kapitány kötelességeül szabott a gárdisták közti rendtartás, s utasításában külön meg van hagyva mindenkor két testőrt állítani a fejedelem „ágyas szobája“ elé.¹⁾

A nemes compania alezredese Kemény Simon, Haller Gábor, vagy Szentiványi János²⁾; őrnagya báró Zay András, hadbirája Ráday Pál⁴⁾ volt. Az ezek parancsnoksága alatt álló 100 főnyi csapat 1707. apr. 26-án jelent meg először Koloszvár utcáin. Diszruhájuk, hihetőleg az egykori kék darabontok mintájára, kék egyenruha, narancsszin övvel, arany gombbal kalpag, strucz és kócsagtollal volt elkészítve.*) Forgót, kacagányt csak tisztek, vagy kitűnő érdemeket szerzett köztestőrök viselhettek.

E testőrző sereg jelen volt 1707. májusában az

¹⁾ Az udvari kapitány instructiója (a Ráday könyvtárból közölve) Rumynál Monum. Hung. 177 l. Rákóczy fejedelem fő udvari tisztéknek adott udvari rendeletei 90-ik s. 10-ik pontja. Id. mű 181. 182. l.

²⁾ Itt Thaly Kálmán, — kinek értekezéséből közlöm munkámban a Rákóczy kori testőrségre vonatkozó idézetnélküli helyeket, — ellenkezésbe jő önmagával. U. i. az Uj Korszak 1866-iki folyama 3. sz. 84. 85. lapján kivonatossan közlött akadémiai felolvasásában Keményt mondja alezredesnek, míg Bottyán János II. Rákóczy Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka életében (Pest, 1865. 426. lap.) Hallert. — E kettőn kívül még egy harmadik is jelentkezik. Nagy Iván: Magyarország családai X. köt. 636. lapja szerint Rákóczy Ferencz testőrei ezredese Szentiványi János volt. Horváth Mihály Magyarország Történelmében IV. 492. közlött adata után tudjuk, hogy Szentiványi csak 1711. februárban neveztetett ki a fejedelem által palotásai parancsnokává, s e szerint ő a Nemes Compania parancsnoka aligha volt; de a másik kettő közül, melyik viselte e méltóságot, kellő adatok hiányában nem lehet eldönteni.

⁴⁾ Beniczky Gáspár naplója, kiadta Thaly Kálmán: Rákóczy-Tár I. köt. 62. lap.

*) Engel: Gesch. d. Ungr. R. id. h.

ónodi gyűlésen ⁵⁾ és a krakkói követségben, hol már csak parádénak okáért voltak. A nemesi gárda 1708 aug. 3-án a trencsini ütközetben a fejedelem életét mentette meg; mert miután az egész kuruc tábor szétszaladt, a megsérült fejedelem „maga mellett levő kevés szolgálival menekült.“ ⁶⁾ Ez időtáiban a fejedelem „Isteni gondviselés“ neve alatt katonai renddé akarta átalakítani a gárdát, de a bekövetkezett bonyodalmak miatt e tervéről le kellett tennie.

1709. máj. 26-án szentelték föl a compánia kornétáját (hadi zászlaját) Kéry udvari pap és Pethes püspök, a fejedelem pedig megáldotta. Ez ideig, vagyis két álló esztendeig és egy hónapig Rákóczy testőrségének nem lévén saját zászlaja, bizonyára az udvari zászlók alatt kellett csoportosulnia, s így ha áll Thalynak azon következtetése, hogy a palotások azért nem tekinthetők testőrökül, mert nem a maguk zászlaja, hanem az udvari alatt mentek: akkor a nemes compánisták is, kik csak ekkor kaptak kornétát, szolgálatuk első évében még nem voltak testőrök, és csak a zászlószentelés után lettek azokká.

De a nemes compánisták pompás, aranynyal ki-varrott kék zászlaja nem sokáig loboghatott. Harmadfél év múlva, a szatmári béke megkötése után be kellett azt vonni. Az egész nemes compánia 1711. febr. 20-án kísérté át a hazáját odahagyott fejedelmet Smolenskbe. April 29-én a bujdosóvá lett fejedelem fölöslegessé vált testőrségét szabad szárnyra bocsátotta, mely aztán Smolenskból szétoszlott mindenfelé. Tagjai közül néhányan haza szállingóztak; egy része tisztí rangfokozata megtartásával

⁵⁾ Beniczky naplója I. k. 6. l.

⁶⁾ U. o. I. k. 150 l.

Frigyes Agost király vagy Péter cár hadába lépett, — így pl. szendrői Török Zsigmond, Rákóczy kamarása, később a lengyel király és moszkvai cár testőre, végre francia kapitány ¹⁾; másrésze a francia hadseregbe állott, — így gróf Bercsényi László, Miklós fia, ki alig ugrotta át a 18-at, már testőr volt ²⁾, s 19-ik születés napján a trencsényi, szerencsétlen csatában 1708 aug. 3-án, fejedelme életét menté meg, miért is gárda zászlótartóvá nevezetett kapitányi ranggal. Három év múlva a buidosó Rákóczy ajánlatára rangfokozata megtartásával alkalmazá XIV. Lajos a francia királyi testőrségben, s őseihez méltó életét, mint Franciaország első tábornagya végezte be 1762-ben ³⁾ A nemes compániából lépett még át a francia testőrségbe Trencsényi, máskép Kolosváry László, ki szintén mint francia tábornagy halt meg.

Mindaz, amit eddig a királyi és fejedelmi testőrökről előadtam, kitüzött tárgyunkhoz, mely csak a magyar nemes testőrségről, annak a mult század közepétől maig terjedő életéről kíván szólni, úgy látszik épen nem tartozik. De, hogy a magyar nemes testőrség százados életének fejleményeit ki-magyarázhassuk, szükséges volt visszamenni a kezdetre, a csirára, melyből a Mária Terézia alapította testőrség a maga egész pompájában fejlődött ki. Mert Rákóczy korát kutató történészünk Thaly Kálmán, 1866. évi jan. 8-án a Tud. Akademiában tartott értekezésében, Rákóczy testőrsége alapszabályai nyomán ⁴⁾ kideríté, hogy nagy részben a

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai XII. kötet. 303. lap.

²⁾ Beniczky Gáspár naplója Thalynál, Rákóczy tár I. 147.

³⁾ Gróf Bercsényi Miklós levelei b. Károlyi Sándorhoz, kiadta Thaly: Rákóczy-tár, II. köt. az előszó 28. lapján. — Thaly értekezésében: Pesti Hirnök 1866. 6. sz.

⁴⁾ A Nemes Compania alapszabályai több példányban maradtak

fejedelem testőrhada mintájára alkottatott az akkori kor igényeinek megfelelőleg Mária Terézia testőrsége. Azonban a forrást politikai okokból elhallgatták.

A gárda alakítása mindjárt Mária Terézia országlása kezdetén szóba jött. — 1741. sept. 11-én Magyarország rendei nemeslelkűen viselték magokat, midőn elfeledve kétszáz éves zaklattatásukat, egy hanggal, egy szívvvel kiálták a nagy áldozatok adását maga után vonó mondatkát: „moriamur pro rege nostro!“ E nagyszerű tény közvetlen hatása alatt „miután a királynő elhatározta, hogy örökre a magyarok közt óhajt lakni“, határozattá lőn a „bennlakandó“ királynő személybiztonságára s őrszolgálatára egy nemes testőrző sereg föllállítása oly módon, hogy a válogatott 500 nemes testőr mindegyike mellé egy-egy szolga is adassék, s így az egész 1000 főben állapittatott meg.¹⁾

Bár a magyar nemes testőrhad föllállítása már 1741. határoztatott el, mégis csak egy híján husz esztendő

fenn. Thaly 1866-ban kettőről birt tudomással: az egyik Kaprinay-gyűjteményében, a másik Erdélyben létezett (a helyet nem említi) Uj Korszak i. h. 3. sz. 85. l. — Ezenkívül hihetőleg megvannak még vasmegeyi Vörösvárott a Rákóczy-Aspremont-Erdődy levéltárban, hol két természetes csomagot képeznek a Nemes Compania „összes-írományai“ melyekben nemcsak a gárda szervezetére, viszonyaira, de minden egyes gárdistára is pontos adatok lelhetők föllállításuktól föloszlásukig. Századok 1870. 596. 597 l. — Végre P. Szathmáry Károly hivatkozik a gyulafehérvár-nagyenyed-i Bethlen-főtanoda története. Nagy - Enyed, 1868. című műve 14. lapján e szabályokra, melyeket ő a Kemény-féle fejedelmi levéltár maradványai közt föltalálván, azt állítja, hogy közölte a győri „Történelmi és Régészeti Füzetekben“. Átlapoztam a füzeteket, de P. Szathmárynak a nemes compániára vonatkozó közleményét nem találhattam fel benne, s így hihetőleg csak beírta művét, de az a folyóirat megszűnte miatt nem adatott ki.

¹⁾ Diarium Comitiorum Regn. Hung. etc. Ann. 1760. kéziratban magy. Nemzeti Casino és a Muzeum könyvtárában.

mulva jött létre. Ennek oka kétségkívül az életfontosságú külügyek folytonosan szorító láncolata volt, melynél fogva a belügyek rendezésére nem maradt idő. Csak is az 1757-ki kollini győzelem után, miután Daun a magyar fegyverekkel a birodalom elleneit egyidőre elnémitá, kezdettek ismét terveket készíteni a testőrség föllállítására. 1760 elején a tervek egészen elkészültek s ekkor már csak a valószínűség volt hátra. Már 1760 május 13-án kihirdetett Erdélyben a Felség azon elhatározása, hogy magyar és erdélyi ifju nemesekből testőrséget alakít, melybe minden megye, és a nagyobb székek maguk, a kisebbekből többen együtt két-két ifjat küldjenek.¹⁾

A magyar nemes testőrség azonban positiv létezését a királynő 1760 sept. 11-éről kelt királyi leiratától számithatja; mert e leirat után eső legközelebbi napokban már Bécsben voltak a gárda első tagjai, kik tizenhét nap mulva már a katonai esküt is letették.

Sept. 27-én mutatták magukat testületileg először a királynő előtt. A gárdisták az érseki kertben voltak összegyűlve, s a királynő ott kifeszített sátorából szemlélte a deli csapatot.²⁾ — Másnap sept. 28-án gr. Pálffy Miklós udvari kancellár jelenlétében³⁾ Pozsonyban zászló alá esküdtek, első kapitányuk gr. Pálffy Lipót gondjai alá adattak, s ékesen kivarrott zászlajuk Klimó György pécsi püspök által szenteltetett föl.⁴⁾ — E szerint

¹⁾ Siebenbürgische Quartalschrift. Vierter Jahrgang. Erstes Quartal S. 29.

²⁾ Stephanus Katona: Historia Critica Regum Hungariae. Tom. XX. Ord. XXXIX. pag. 602. — Baranyi László: Heverés párnája. Diószeg 1789. 18. lap.

³⁾ Chr. Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs. Wien. 1819. V. B. S. 224.

⁴⁾ Katona: Hist. Crit. Reg. Hung. Tom. XX. Ord. XXXIX. pag. 602.

teljesen meg lön alkotva a magyar nemes testőrség, s már 1760 okt. 6-án József főhercegnek Mária Isabella vagy Elisabetha pármái hercegnővel kötött házasságánál diszszolgálati hosszú sorát is megkezdette. ¹⁾

Ha ez intézmény fölelevenítésének okát fürkészsük, azt kétségkívül a királynő terveiben, a királynő gondolkodásmódjában találhatjuk föl. — Megfosztani a magyart előbb nemzetiségétől, majd az önkényü kormányzást nagymérvben gátló alkotmányától, a királynő legkedvencebb tervei közé tartozott.

Ne gondolja azonban senki, hogy ezzel azt akarjuk kifejezni, mennyire gonosz vagy gyalázatos politikát üzött egy nemzet életével. Félre értetnénk, ha róla mondott ítéletünk így magyaráztatnék. Mi nem sorozzuk Mária Terézia korszakát az ország gyászévei közé, azt sem mondjuk, hogy ő a magyar nemzetet nem szerette; sőt inkább tetteiből: főleg az ország integritásának helyreállításából az tűnik ki, hogy az ország emelésén minden erejéből munkált, továbbá, hogy szerette a lovagias nemzetet; de szerintünk épen e szereteténél fogva akarta kiemelni vadságából, azon iöltétellel, hogy e tettért hálás legyen. A hála a protestánsoknál hitük elhagyása, az egész nemzetnél nyelve elhagyásában nyilatkozott volna. S e kettős — korunk szempontjából vett — óriási kívánság azon időben csak egyik félen, a vallásnál tűnt fel nagy kívánságnak, de a nemzeti ségnél nem.

Mert tudni való, hogy a XVIII. század kozmopolita volt, Mária Terézia pedig századának hű ki nyomata. A nemzetiség Mária Terézia, ép úgy mint egyéb kortársai előtt, mint non ens feküdt, melyet

¹⁾ U. o. pag. 603. — Baranyi : Heverés párnája. 18 l.

nem értett, melynek erejét, hatalmát nem ismerte. De úgy rémlett előtte, hogy ez valami olyan hatalom, mely e korban bár állandóan szunnyadozó állapotban volt, ha olykor - olykor fölemelte fejét, elég erővel birt némelykor még az ő műveleteibe is beleszólni, s úgy tetszék előtte, hogy azt a nyersen csengő szabad szót, mi a pozsonyi országgyűlésen egyszer - másszor föltámadt ellene, szintén ez az ismeretlen valami vezeti. Ennek végképi elnémitását határozta tehát el magában.

Mivel szerette a magyart, számos intézetet állított, melyek cége a civilisatio, célja ez, és a — germanisatio volt. Emelni akarta a nemzetet, tudván, hogy ha oly állapotban marad mint ahogy ő átvette, akkor, a határok közt megmaradva, idegennel nem érintkezve, örökre megmarad az európai civilisatio-germanisatio elébe gátot emelő, ősi szokásai legfőbbike — a nyelv mellett. Ő tehát erre és a vallásra fektette átalakító munkálatainál a főszűlyt. Minden egyebet meg akart hagyni a magyar birtokában. Nem kívánta szegénységét, sőt szivből óhajtá gazdagodását. De e gazdagodás úgy történjék, s oly szellem meggyökerezésével, melynek táplálására ő munkált legerősebben. Tudva, hogy a multa figyelők szem elől tévesztik a jelent, éleszteni kívánta az ősökre hivatkozást, az ősök babonás tiszteletét. Nem akarta sallangos öltözetétől sem megfosztani, — csak egyetlen szokásától a nyelvtől, sok vallásu birodalmában csak egyetlen vallási elemet, a protestantismust akarta kiirtani. Mind a két cél, ismétlem, nem égbe kiáltó bűn az ő korában: a nyelv közönyös volt, vallásazonosítási törekvéseivel tartozott ősei hitének.

Ilyszerű kedvenc tervei, melyeken esze és szive teljes megfeszítésével munkált, létesíté a testőrcsapatot is. Azt akarta ezzel elérni, hogy a Bécsben lakásra rendelt nemes urak odahaza is terjesztői le-

gyenek a birodalmi székváros nyelvének, szokásainak s az áttéítést igen soknál tetteleg eszközölvén — vallásának is. Finomsága, s a környezetében levők legtávolabbi kívánságának kielégítése, megnyerték a nemes urakat, s ezek hazamenetelükkor különösen eleinte az első benyomások varázsa alatt, s a még fel nem ébredt nemzetiségi érzék nélkül, csupa módibul is megfeleltek annak, amit a királynő várt tőlük. Így történt, ha hazament a nemes; de a Mária Terézia alatt Bécsbe vetődött magyar nemes ur nem egy könnyen szabadulhatott onnét s nagy részök Bécsben ragadt. Oda füzé az ügyes királynő egy-egy kedves német nővel vagy hivatalal. S míg ez utóbbi felett kényekedve szerint rendelkezhetett, addig az előbbinél gyakran uralkodói tekintélyét veté az ingadozó mérlegbe, s ezzel rendszeren győzött — az ellenfél kapitulált.

Egyszerre megsaporodtak a birodalom világpolgárai s ámbár nem nevezték magokat ezen, vagy a görögös kosmopolita néven, elvben azok voltak, s honuk iránti szeretetlenségöket ez elvek hirdetésével igyekeztek takargatni. S e tekintetben megelőztük a külföldet. Míg a külföldön csak most kezdik hibás eszmének nyilvánítani korunk istenét, a nemzetiségi eszmét, addig magyar uraink a világpolgár elveit már egy évszázaddal ezelőtt teli torokkal hirdették.

De a Mária Terézia s a mi korunkban hirdett ezen elveket egyiránt kárhoztathatjuk. A természet örök törvényeit nem szabadna megszegni, amit pedig a kosmopoliták cselekesznek. A természet részletből indul ki az általánosra: szorosabbra kapcsolta a viszonyt a családtagok, mint idegenek között, s szorosabbra a viszonyt a haza s fiai, mint a hazafiak s a külföld lakói között. A kosmopolita, korunk kereskedő szellemének e

fattyuhajtása, hazát nem ismer, az iránt kötelezettséget nem érez, annál kevésbé szeretetet. Pedig amint szívében van megromolva a testvér, ki nem szereti testvérét, ép úgy szívében van megromolva a polgár, kinek kebeléből a hazaszeretet kipusztult, ki ama gyalázatos elvet vallja: *ubi bene, ibi patria*.

S e hazátlanok előállítása, e hazátlanok teremése sikerült a királynőnek. Sikerült, mert eszköze láthatatlanul, de hatalmasan működött s ő maga az intéző percig sem távozott a kormánytól. S a testörségnél Mária Terézia remekelt azzal, hogy a tervei kivitelére célzó eszközöket nem fődé el, hanem szép színben tünteté föl.— Az maga kitűnő gondolat volt tőle, hogy a testörséget sept. 11-én, épen tizenkilenc évvel a nemzet nagylelkű viselete után állította föl. Mintegy emlékeztette a nemzetet arra, hogy iránta hálára van lekötelezve. S nemzetteknek, mint egyeseknek természetében fekszik a legnagyobb gonddal kísérni s ápolni hálára kötelezettjeiket. Így a magyarság is. Jól tudta a nemzet, hogy Mária Terézia ősi trónját, ősei csonkítatlan birodalmát egyedül neki köszöni, s jól esett a nemzetnek a lekötelezettől jött emlékeztetés.

A hálanyilvánítság által elragadt magyar urak nem is sejtve a királynő titkos célzatait, ujjongtak a testörség fölállításának váratlan hírére. A „Tekintetes Karok és Rendek“, melyek oly gyakran adták jeleit túlzó fösvénységüknek, önzésüknek s krajcározásuknak, egy hanggal, egy torokkal szavaztak meg a díszgárda fenntartására 100.000 pengő frtot, azon fontos jog kikötésével, hogy a felveendő ifjakat a megyék ajánlják. Erdély rendei 20.000 frttal, Horvátország rendei 4000 forinttal járultak a testöralaphoz.¹⁾

E hirteleni megszavazás első pillanatra túlságos

¹⁾ Diarium Com. Regn. Hung. etc. Ann. 1760. — és Fessler: A m. testörség tört.

agylelkűségnek tűnik fel. Holott ebben is igen nagy szerepet játszott a rendek önzése. Ezen, az ember minden ereibe szétágazó emberi gyarlóság, igen gyakran egész testületeken is észlelhetővé válik. Az ily testületek aztán leginkább csak arra törekednek, hogy minden tetteik mozgatóját, az önzést elpalástolják. De ezt a rendek akárhogy akarták, még sem teheték. S a nemesi rendeknél jelen esetben is tisztán ki lehetett venni az indító rugót, mivel e nemes elhatározást előmozdította. A megyék ajánlották a testőröket!! Ez mindent kifejez. A parlament tagjai, kivétel nélkül nemesek, megyéjük legkedveltebb tagjai, befolyásukban bizva, bizton reneveltethetik a közvagyon, az ország kincstára rovására. S a rendek jól számítottak: fiaik Bécsbe mentek s ott zavartalanul élvezték a tétlen diszlegés gyönyöreit. Zavartalanul, de csak 1764-ig, amely évben a testőrség kebelében zavarok állottak elő.

Az 1764-iki pozsonyi országgyűlés nem akarta megszavazni a királynő által előírányzott roppant adófölemelést. Mária Terézia azonban nem egykönnyen hátrált. Fejedelmi s női hizelgéseivel halmozá el a követeket, kegyelmi tényeket gyakorolt. Mindhiába! mindez ez egyszer nem használt s a királynő, ki eddig üvegként csillogó és sima volt, most, hiuságában levén megsértve, mint összetört üveg, irgalmatlanul metszővé s szűrővá lőn. A folytonos helyesléshez szokott királynő más eszköz-höz nyúlt. Ismeré a magyart s épen ezért tudta, hogy legféltettebb kincse a testőrsereg; ennek ügyét kezdé tehát bolygatni. Bécsből 1764 november 8-ikáról kelt Svetics Jakab által ellenjegyzett ily tárgyú

legmagasb leiratot küldött a pozsonyi országgyűlésre: Valamint ezen intézettel ő Felségének más célja nem volt, mint hogy belső őrizetére magyar alattvalóit alkalmazza, s ugyan e célból a kitűnő előnyökkel ékeskedő hazafiakat az udvarba fölvevén, a nemzet iránti királyi kegyességének bizonyosságát kitüntesse, az ifjuságnak érdeme szerint nagyobb előmenetelre nyújt alkalmat: úgy kegyelmesen bízik abban, hogy a Karok és Rendek, mint minden megye, a legnagyobb kedvvel és örömmel fogadandják a királyi jóakarát e kimutatását, s a haza és fiai nagyobb kényelmére és a nemzet diszére okvetlenül szükséges összeget, mely a közszükségletekre annyira kell, hogy e nélkül csak a legnagyobb szám-
apasztással állhat fenn, bizonyára megfogják adni, s ezért a további illeték kivetéséről is gondoskodjanak.¹⁾ Persze az lett rá a megmakacsodott rendek válasza, hogy de biz nem gondoskodnak.

Mária Terézia ezután nem sokáig nógatta a rendeket, hanem bosszuját a testőrségre öntötte ki. Szolgálatától mozdította el! Mehetnek amerre akarnak, fel is ut, alá is.— Testőreink azonban nem kötöttek uti sarut, hanem — bár kutfőt nem citálhattunk — bizonyosan ismerős képviselőiket kezdték capacitálni. S megvagyunk róla győződve, hogy a királynőnek a nemesi fölkelés szabályozásánál tanúsított engedékenysége mellett, ez volt legfőbb indoka, hogy a rendek az előirányzott költségvetést nagy részben elfogadták. E költségvetésben benne volt az is, hogy e gárda ezentúl nem úgy mint eddig, a közhadi adóból, hanem az ország közadójából fizetessék.

¹⁾ Acta Comitiorum Inclyti Regni Hungariae et Partium eidem annexarum in diem 17-mam Mensis Junii. Ann. 1764 incedentem in Civitatem Posoniensem indictorum. — Kéziratban a nemz. muz. könyvtárban: Cod. Sec. XVIII. 640. Fol. Lat.

A rendek e tette méltán megbélyegezhető, de még inkább megérdemli, hogy úgy szóljunk a lenézést az, hogy a királynőhöz intézett föliratukban nem szégyenelték kijelenteni, hogy a magyar nemes testőrség fentartására szánt 100,000 forint a jobbágyság adójából hajtassék be, mivel — úgy mondák, — erre más alapot nem találnak.

Ha már elkövették e tettet, legalább ne indokolnák azt, a mit nem lehet indokolni. „Más alapot nem találnak“ mondják, — ott az alap maga a nemesség; mert az 5—600,000 nemes szüzvállai könnyebben kibírták volna a maguk diszelgésére szánt adót, mint a nyomorult, elszegényedett s vérig zaklatott parasztság.

Itt e helyen, nehogy azon váddal találkozzam, hogy korunk szempontjából ítélem meg Mária Terézia korát, midőn a nemeseket is adóztatni akarom, ezt megelőzve kijelentem, hogy a nemesség már Mária Terézia alatt is fizetett holmi garasos adókat az országgyűlés s kisebb nemesi intézvények fentartására; a porta után nevezett porta, mint adónem megvolt már ekkor is. Ha pedig csak egy krajcárt fizetett is, mint rendes adót, a semmit nem fizető elv meg volt törve, s ez nem állván utjába a nemességnek, bizony nem nagy erőfeszítésükbe került volna a maguk potom adóját vagy egy ezüst hetessel följebb emelni. Ez még nagylelkűség sem lett volna, legföljebb csak méltányosság.

Amennyire figyelembe nem vette az országgyűlés a parasztot, ép annyira ignorálá az országgyűlést a kegyes királynő, ki az ifjak kiválogatásánál is igen önkényűleg járt el. Későbbi országgyűlési tudósításaink gyakran panaszkodnak arról, hogy a magyar nemes testőrségbe gyakran vétetett föl nem magyar és nem nemes. — Oka ennek főleg az volt, hogy ha a királynőnek később királyainknak, ha megretsztett egy-egy csinos ifju, hamar testörzőnek verbu-

váltak. Erre nézve igen érdekes adatot találtam a Bécsi Magyar Kurir 1789. évi 76-ik számában s nem győztem eléggé csodálkozni, hogy a József császár alatti censura ki engedte azt nyomtatni. Itt ugyanis József császár bizonyos Gányi nevű másodkapitányt, svadronyos kapitánnyá emeli, s ezt mondja: „akit én is igen jól ismerek“; mire a Kurir Gányiról egész naivsággal ezeket mondja: „Kapitány Gányi tizenöt esztendőskorában már huszárkáplár volt és mint felserdült ifju a hét esztendőskor háborúnak tüzet kiállotta. Igen szép ifju lévén, boldogult édes anyánk Mária Terézia huszárkáplárból testörzőnek verbuválta; innen ment a Gréfen sergéhez ¹⁾, ott szolgált dicséretesen, míg megint a testörző sereghez főhadnagyi rangba visszajött, cserélvén egy testörzővel rangot.“

Hasonló eset a később tábornoki rangra emelkedett Karacsay Andrásé, ki horvát határőrvidéki volt, s így szabály szerint fölsem lehetett volna venni; de Eszterházy beleszeretvén szép természetért, az udvarhoz bevezette, s „ha némely akadályok után is“ 1764-ben ²⁾ Mária Teréziával fölvétette. ³⁾

Mária Teréziának, szerfölött fényűző udvartartása, s különböző egyéb országos kiadás miatt — talán fia József ösztönzésére — bele kellett nyulnia a testőrség pénztárába. Ennek tulajdonítható az 1778-iki csász. és kir. rendelet, melynél fogva a testőri pénztárba Erdély részéről beadandó 20.000 pengő forint elvonatott a gárdától s egyéb célra

¹⁾ Így nevezve tulajdonosától b. Graeven Márton tábornoktól. Jelenleg a Szabadkán toborzott 4. sz. huszár-ezred, mely akkor jászkunokból alakult

²⁾ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser. 1872. 395. l.

³⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1789. sept. 18-iki füzetében. 244. l.

fordittatott. ¹⁾ E miatt, természetesen, tíz vagy husz alapítványi hely szűnven meg, a testőrök száma is legkevesebb ennyivel fogyott meg.

Ez időtől fogva csendesen, változás nélkül folytak a gárda napjai Bécsben, egész József császár uralkodása kezdetéig, ki birodalmában a régiből vagy semmit sem vagy csak igen keveset akarván megtartani, ez intézményt is jelentékenyen módosítá.

¹⁾ Acta Comitiorum Regni Hungariae. Posoniensem in diem 11. Sept. Anno 1825. indictorum, Tom. III. pag. 1546.

A magyar nemes testőrség irodalmi működése.

a.) *Ki volt a franciás irodalom megkezdője? — A triász:
Orczy, Bessenyei, Barcsay.*

A mult század első tizedeiben a francia nyelv és irodalom mind szélesebb körökben kezdett terjedni. A műveltebb társadalom minden ereibe futottak szét életadó cseppei, hogy az elavult, megülledett irodalmat újra üdévé, kellemessé tegyék. Egészen új irodalmi mozgalmat indítottak az ó-világ minden részeiben. Felbuzdították a tétlen heverő hivatottakat, s szellemök erejével egészen magukhoz láncolták, a maguk befolyását és fennhatóságát biztosítván. E befolyás alól aztán Európa irodalma hosszú ideig nem tudott szabadulni, elannyira, hogy rajta sokáig észlelhetők voltak az átszivárgott eszmék és formák. Sok, nagyon sok idő kellett, míg az illető nemzetek annyira elsajátították a francia agy által producált irmodort, eszméket és ezeket annyira a maguk észjárása szerint idomították, hogy az eredeti kútfőre ismerni többé nem lehetett.

A francia nyelv s irodalom folyton terjedt, még azután is, miután a nagy király a saint-denis-i sirboltba őseihez szállott le s úgy látszék Franciaország költői dicsőségét sirhonába magával vitte. Sőt csodálatos, hogy a francia nyelv s irodalom terjedése épen a kormányzóság, XV. Lajos, a szarvas-park korában haladt annyira, hogy előbb Németországot, azután Angliát, Olasz-, Spanyol-,

Svédországot, s Európa valamennyi mivelt és fél-mivelt államait meghódítva, universalissá lett. A francia szellem mindent, a mi körülötte volt, megemésztett, nem állott utjába sem égi, sem földi hatalom; hazájuk a gloire legmagasb fokára emelkedett, s emelkedett túl a határon egész addig, míg emésztő tüze önmaga ellen fordult, önmagát is megsemmisíté, s Franciaország, e korán érett gyümölcs, elsilányult, s megrothadott.

A francia nyelv s irodalom gyorsan terjedését kétségkívül e nemzet roppant szellemi fölénye okozta. A vonzó, megragadó modern irodalom Franciaországban vette kezdetét, s itt fejlett az oly erővel s oly gyorsan, hogy már XIV. Lajos országlása alatt e tekintetben mivelődése tetőpontját érte el.

Készen és befejezve állottak már Molière kitűnő vigjátékai, Boileau finom satyrái, La-Fontaine kedves beszélykéi; megírták már Corneille s Racine remek tragoediáikat. Az utóvirágzás kora XV. Lajos alatt szintén nagy hírre emelkedett, mély gondolkodású írókat producált. Ott voltak Voltaire, Rousseau J. J., Aubert, Montesquieu, d' Alembert, Diderot stb., kik a philosophiai, míg az előbbiek a költészeti iránynak voltak lángelmű megindítói.

A mi főleg elősegítette emez említett kitünőségek elmeműveinek hódításait, az volt, hogy termékeiket nagyrészt új alapokra fektették, és sok eszmét teremtettek és elevenitettek föl a hajdankor elfeledett homályából. Eszméknek pedig természetében van, hogy ha kipattannak hüvelyükből, könnyen beférköznék hivatott elmékbe s terjednek mind jobban-jobban. Jean Paul azt mondá:

Pusztaságba vitt egy madár egy magot

S ezen magból új tenyészet támadott.

Ez teljesen áll az eszmékre is. Az emberi szellem a tapló, melybe eszmékkel kell tüzet ütni, s az csak-

hamar fellobog, előbb szikra, láng, aztán megsemmisül, lejárja magát nem ritkán egy emberöltő korideje alatt. Ha nagy eszmék hivatástalan, vagy sovár lelkekbe hullanak, úgy, fel nem fogva nem terjednek, vagy az önmagába zárkozottnak kicsiny körén túl nem hatnak. Együttérző kebel s szent lelkesedés kell arra, hogy az eszmékben kifejezett óhajlás a közel jövőben valósuljon.

A modern irodalom sok együttérző kebelre s lelkesültre talált, s csak is az ezen irodalom által teremtetett elmeművek eszközlék a francia nyelv világnyelvvé emelkedését; főleg miután egyéb nemzetek irodalma még meg sem kezdődött, vagy ha kezdve volt is, csak gyermekkorát élte, járszalagon követve a megerősödött franciát. Maga a német irodalom, bár mozgani kezdett a provincián, Klopstock, Lessing, Wieland, mégsem volt képes általános tekintélyre emelkedni. Annyival is inkább, mert a két német főváros egyikében a lotharingi, s így francia I. Ferencz, másikában a bár német, de a fajmegtagadásnak megdöbbentő példáját mutató II. Frigyes uralkodott. S e részben is, mint mindenben s mindenütt, az egyes udvaroknak a mágnások leghűségesebb utánpótlói voltak.

Ezek követve uralkodóik példáját, közönyösen tekintették anyanyelvüket. Felkapták a módos franciát, azt ápolták minden telhető igyekezetükkel. S ami legfontosabb, a gyermekek szobáiból is kiküszöbölték a hazai nyelv hangjait, miáltal egy egész nemzedéket zártak el a hazától, mely iránt fiaik, nagyobbára a honi nyelvben is járatlanok lévén, rokonszenvet nem érezhettek. A főúri udvarok egész sereg proletár franciának adtak asylumot; mert ezekben pap, nevelő, nevelőné, titkár, komornyik, szakács, szóval az egész belszemélyzet e nemzet fia-

ból telt ki. Azok aztán, kiknek a honi nyelv külföldön lakván s külföldiektől lévén környezve, ritkán csengett füleikbe, vagy csengésének értelmét képtelenek voltak kivenni, mi természetesebb, mint hogy mulatságaikban is félrevetve azt, a kedves francia ölébe vetették magokat. Protectori kegyöket, uralkodóikat utánozva, kiterjesztették a művekre is, s innen magyarázható, hogy a főváros udvari-színházában francia drámák, opera-színházában olasz operák adattak elő eredeti nyelvökön.

Szellemileg ily állapotban volt a német birodalmi főváros, midőn magyar uraink odavándorlásait megkezdették, s midőn a délceg magyar nemes testőrhad először jelent meg utcáin.

Hogy a testőrség felállítása s Bécsbe küldése több hasznót hajtott a magyarságnak, mint azt eleintén várni lehetett, tagadhatlan. Ifjaink, kik eddig elégnek tartották ha Pestet, Pozsonyt, Kolozsvárt, Kassát megláthatják, a cultivált Szepességet körülutazhatják, most egy varázsszó hívására egy világvárosba, a kor egyik leghatalmasabb uralkodója küszöbéhez jutottak. S Bécsbe menetelükkel egészen ismeretlen világba, idegen társadalmu, idegen nyelvű, idegen öltözetűek közé kerültek, s ez idegenek által tüstént első megjelenésükkor a dicsérés és magasztalás céltáblájaként választattak.

Pazarul fényes ruházattal, oly termettel, mely után egy újabb Polykletes bizvást faraghatta volna remek szobrait, ifjúsággal és szép külsővel, a bécsi-ek s az ott időző külföldiek folytonos bámulásának tárgyaiul szolgáltak. De keblük az üres tetszelgéssel hamar eltölt s lelkök hevült megérdemlenni a bámulást, de még inkább a tiszteletet valami nemesebb, mint épen a deli termetet látni engedő disz magyar ruha által. S ami e testben-lélekben ép ifjak előtt

mint vágy jelent meg, elég erővel birtak végrehajtani. Célul önképzésük lebegett szemük előtt s ezt, alkalmuk is lévén, önérzetük felébredése után azonnal megkezdték.

A testőrcsapat minden egyes tagja, Bécsben tartózkodásakor oly nevelést nyerhetett, minőt előbb csakis magasabb rangúak sarjadékai nyerhettek a hon határain kívül. Testőreink u. i. miután odahaza elavult szerkezetű tanintézetekben úgy ahogy megismerték a classica literaturát, Bécsben a francia és német irodalommal ismerkedtek meg.

Ismeretkörük mind tágabb és tágabb tért nyerén, fölébredt bennök a reflectáló, az önmagát vizsgáló szellem, mely rendesen a mélyebb értelem kifejlésével egyidejű. Ki e fokra emelkedett, nem hagyja többé vezettetni magát a pusztá tapasztalástól és érzelmektől, hanem befelé, önmaga állapotjára fordítván lelki szemeit, saját meggyőződésének okait igyekezik kifürkészni, vagyis elméleti és gyakorlati munkásságának céljait és törvényeit, hogy felismerve ezeket, magát abban, ami igaz és jó, természetével egyezőleg öntudatosan képezhesse. Egyéneknél az önmagába tekintés szellemök önállóságával kezdődik, midőn az ifjú a nevelő és tanító gyámsága alól kiszabadulva, s mivelődését szeme elé tűzve önvezetőjévé válik: nemzeteknél pedig akkor, midőn mindaz, mi a társadalomban úgy szólván történetesen alakult, a nemzeti s emberi rendeltetés egyesített céljai szerint alakittatik. Nálunk ez a reflectálás egy egészen új irodalmat, az önható nemzeti irodalmat eredményezte.

A testőrök okoskodtak s következtettek az egyik helyen látott és tapasztalt körülményekből más helyi viszonyokra. Reflectáló szellemök a német nemzet megaláztatásában önmaguk s nemzetük sorsát ismerte föl. Megdöbbentek, fölismerve a vészes

nyugalmat, az álmos tespedést, mely e nemzet és nemzetük tagjait mint mámor fogta el.

Észlelték, hogy Európa valamennyi nyugati államaiban literaturák keletkeznek, csak a magyar marad hátra. Kitekintettek a külföldre s látták a franciák dicssugártól övezett, világraszóló nagy irodalmát; a németet, bár uralkodóik által megaláztatva, nagy geniekkal, tevékeny talentumokkal, s a keletkező írók szép számával. Mig honunkban semmi előhaladás, valamint kevés, vagy épen semmi mozgás a nemzet életében. A haza egére tornyosult viharok megszűntével szellemi életünk is megtört, s tengett nyomorultan, nyavalyogva; inkább a mult, mint reményteljes vagy következménydús törekvés által táplálta magát, mely utóbbi pedig a jövő kifejlésre új és erős táplálékok kincseit szerzendette meg. Hozzájárul még ehhez a nemzet fiai erejének két irodalomba a latin és magyarba oszlása is. A tudományos művek latinul irattak, magyar tudományos könyv épen nem volt, s egyéb magyar kiadvány is ritka mint a fehér holló. A mit irtak is e nyelven, az a puritanismus bélyegével, minden ék nélkül, vad izléssel jelent meg a testörök előtt. Se ridegség, vadság, lakhelyükkel, az udvarral megbarátkozásuk után mennyire visszatetszett nekik! A parókás világ minden ilyet messze került.

A gárdisták ily állapotokon segitendők, feladatukul tüzték: új alapokon indítani új irodalmat. Nehéz hivatás, midőn a nyelv mint durva ősz anyag érintetlenül feküdt. Ezt reformálniok, és e nyelvben irandó műveik által kellett új életet önteniök a nemzet megmerevedett tagjaiba. Ugyanekkor érezék először a becset, melyre tulajdonkép mint egy, a természettől nagyra teremtetten nemzet fiai hivatva vannak. Átlátták, hogy nekünk is van jogunk élni, s életünknek nyilatkozást adni az irodalomban. S azon percben,

midőn a belátás megfogamzott életerős ifju lelkükben, ama sokszor emlegetett nagy királynő titkos célzatai, titkosan keresztül voltak huzva, nagy részt megsemmisítve.

Testőreink s a magyar sorkatonaság néhány tagja valóban férfiasan feleltek meg fölismert hivatásuknak. Nem ábrándoztak, elmetehetségeiket nem is homályosították el ábrándokkal, melyek könnyen vernek gyökeret az ifju elmékben, s azokat minden komoly munkától elvonják. Céljuk nagy volt, céljuk nemes volt: felrázni nemzetüket kábultságából, mely vagy a holt nyelv igájában maradásuk, vagy az idegen s ujonnan felvirágzott irodalmat felfogadni készültében veszélyes ösvényre, nyelvétől való örökre megválásra indult. Hogy ez uton a visszatérés lehetlenségeig elő nem haladt, azt csaknem kizárólag a testőrök buzdító munkásságának köszönhetjük, kik mint egy férfi állottak ki a sikra, s fellépésüktől kezdve „Bécs ezeknek nem vala Sybaris, nem Capua,“ hanem lett az, mi Róma büszke ifjainak Athen. Miként Róma ifjai távol görög-földön szerezték műveltségüket, ott tanulták meg a görög nyelvet annyira, mint anyjuktól a magokét s a görög írók szépségeinek érzésével eltelve tértek vissza, hogy Rómának használjanak: ugy ők is hazájukon kívül, idegen nyelven mivelték ki magukat, de egész életüket forrón szeretett honuknak szentelték.

Céljuk elérése végett elsajátították e derék férfiak a francia míveltséget, s ezzel együtt azok irmodorát. Eleintén költeményeket, majd a költészettel rokon történelmi szép prózát s bölcsészeti jelesebb műveket ültették át irodalmunkba.

Magyar érzelmüket, igaz magyar hazafiságukat kétségbe sem lehet vonni, s mégis a legbuzgóbb cosmopolitai szellemmel terjesztették ki figyelmü-

ket külföldi országok gazdag irodalmaira. Ez azt mutatja, hogy a tulságos nemzeti önérzet, s a némelyek által oly fennen hirdetett eredetiség s ezutáni vágy nem volt meg bennük; mert ha ez honolt volna keblökben, akkor a nálunk véghetetlenül magasabban álló külföld nagybecsű termékei hazánkban ismeretlenek maradtak volna. Jól tudták, hogy nincs oly nemzet, bármily fényözönben tűnjék fel költői és tudományi egén a teremő genius, mely önmagából fejthetné ki a költészet s tudomány minden kincseit. S midőn látták a francia, olasz, angol, német munkáknak e nemzetek közti cserefordítását, magok is erre a térre szállottak.

Hiába! élödniie kellett a magyar irodalomnak, arra még nem volt elég erős, hogy önmagában, saját maga erején megállhasson, sőt emelt fővel járhasson is.

A férfiú, ki felváltva Bécsben, Pesten s az Alföldön tartózkodván, először jutott a német nemzet sülyedéséből saját nemzete sülyedésének tudatára, kinek fellépése epochát alkot összes irodalmunk történetében, mint aki irányadó munkásságával egy egészen új irodalom magvát veté el, — báró Orczy Lőrincz volt.

Orczy Lőrincz katona volt ugyan, de nem testőr, mindazáltal irodalmilag nála is ugyanazon indító okok szerepeltek, mint a testőröknél. A testőrök franciás irodalmába őt is bele vontam, hódolva azon követelménynek, mely szerint az indítót, a kezdeményezőt semmiesetre sem lehet mellőzni.

Toldy nyomán általánosan elterjedt azon nézet, hogy az új iskola és az új literatura kezdője és megalapítója Bessenyei György volt. S e nézet, dacára annak, hogy e korról pár év óta tüzetesen foglalkoznak, mégis fenntartá magát. Hogy miért? hátrább fogom kimutatni, most első kötelességemül ismerem

igazolni azon állításomat, hogy csakugyan Orczy az ujkor irodalmának megkezdője.

Irodalmunk kincstárnoka Toldy Ferencz is említi Orczynak egy 1756-iki költeményét s még egyéb 1772-ig írottakat is; ezek azonban oly csekély számmal vannak az általa ismert Orczy-féle 3 kiadványban, hogy ezekért nagy bátorság és túlzás lenne szerzőjüket egy egészen új irodalom megelőzőjévé vagy éppen kezdőjévé nyilvánítani.

Említi Toldy is, hogy Orczy kézirati művei nagy hatást gyakoroltak a testőrökre, s ez adat már sokkal fontosabb. Önkényt támad a kérdés, vajjon irodalmi hatás eszközzésére, a primitív társadalmi állapotok mellett, midőn a hatás csak keveseket érintett termékenyítőleg, nyomtatott munka okvetlenül szükséges volt-e? Bizonyára mind az, ki huzamosabb tekintetet vetett az öreg Orczy korára, nemel fog válaszolni. De ki nem nyugszik meg ebben, s kézirati munkák után nem gondol lehetőnek tartósabb mozgalmat, tán meg fog hajolni kinyomatott egész verses gyűjtemények előtt.

Katona Historia Criticájában keresve adatokat a testőr-írókra, fölkerestem Orczyt is, s róla a legnagyobb csudálkozással olvastam a következő sorokat: „B. Orczy Lőrinc Vasvármegyéből Hevesbe származott szülőktől született, és nem kevésbé tudománya fényére, mint nemére nézve kitűnő s úgy tudta a hadit a polgárral összekapcsolni, hogy Abauj vármegyében mind a főispánságot, mind a lovasság ezredesi hivatalát a legnagyobb dicsérettel viselte; meghalt Pesten 1789. A magyarok közt a versek készítésében legszerencsésebb, sokat Barkóczy Ferencnek ajánlott; és szerzője az Egerben 1760 ban nyomtatott s kiadott „Méhes kertnek“ és úgy látszik neki tulajdonitható „Mát-ra hegyei között mulatozó Nympháknak énekei, me-

lyet Barkóczy Ferencnek mondának, "Eger 1761. című 8-drétben megjelent ének is."¹⁾

Az első, határozottan neki tulajdonított művet sehogy sem tudtam megkeríteni, de hogy ez is ugyanazon szellemben s ugyanoly ügyesen van írva, mint ahogy az öreg későbbi műveit írta, tanúsítják Katonának a szerzőjükről ejtett eme szavai: *In pangendis versibus Hungaricis felicissimus*. Ő pedig egyéb műveit nem ismerte, s csak is az említett két mű tartalma s a közhangulat után, melylyel ezek fogadtattak, ítélni tudta meg a szerzőt.

Orczy második művét, melyről kútfőnk bizonyost nem állit, szerencsés voltam megszerezhetni. Élénk várakozással ütöttem fel a kis terjedelmű könyvet, s mondhatom elég volt beletekintennem, hogy azt határozottan Orczy művei közé soroljam. A kifejezések, szófüzés, általában a forma, a gondolkodásmód, a benne megszólaló kedélyes baráti hang, s nyilatkozó józan életbölcseiség, mind mind biztosítói e hiedelmemnek. De nem bocsátkozom még e helyen a munka érdemleges tárgyalásába; állításomat mindenfelől biztosítani akarom, s ezért minden megtámadható oldalát fedeznem kell.

Sokan azt vethetnék 1760-iki munkái ellen, hogy ő ezekkel nagy hatást nem csinált, s velők komoly céljai nem voltak.

E felállitható nézet téves voltát bizonyítja egy,

¹⁾ „Orczy Laurentius L. B. majoribus e provincia Castriferrei traductis in Hevesiensem prognatus, et non minus scientiarum splendore, quam genere clarus, ita sagum cum toga copulare noverat, ut in Abaujvariensi provincia supremi comitis, et in equestri legione munus chiliarchiae summa cum laude gesserit; Pestini mortuus 1789. In pangendis versibus Hungaricis felicissimus, multos Francisci Barkotzii honoribus obtulit; auctor item libri „Méhes kert“ Agriae typis, editi 1760. huius item ut videtur cantilenae „Mátra hegyei etc.“ Agriae 1761. 8o. Steph. Katona: *Historia Critica Regum Hungariae*. Tomulus XXI. Ord. XL. pag. 711.

Barkóczyhoz, testi-lelki barátjához intézett levele, melyben elmondja, hogy magyar nyelven igen nehéz verset írni, s azután így folytatja: „látom a németek szinte csak ezen esztendőben kezdetek csinosabban írni és verselni. Azért én nem vesztetem el reménységemet s azt tartom, valamint a franciák nyelveket kipallérozták egy század esztendőnél fogva, a mi magyarjaink is fogják ezeket követni mind igen szépen, mind igen csinosan.... Megvallom Hercegségednek, én egész céloom az volt ezen zavart írásomban, miképen felébreszthetném nemzetünket írásra; mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk.“ S itt magára hivatkozik, ki szintén csak a herceg erős biztatásaira, annak szárnyaitól fedeztetve próbálgatja szárnyait a nyilvánosság előtt.

Ime e sorok leginkább bizonyítják Orczy önállóságát az irodalom terén, leginkább bizonyítják azt, hogy neki komoly céljai voltak egyébként maga által is kicsinylett műveivel, melyekre Arany János a Koszorúban¹⁾ úgy nyilatkozik, hogy „bár művei kéziratban maradtak, nem tagadható a nagy befolyás, melyet társas uton s a kéziratban levő munkái által is gyakorolt az ifjabb nemzedékre, épen arra, melynek költészetünk életrehozását köszönjük, s mely az irodalom történetében „francia iskola“ néven ismeretes.“ S ezt megelőzőleg:

„Az egész XVIII. század Orczyig, úgy szólva meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít. Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítanók.“

¹⁾ Biztos forrásból volt szerencsém megtudhatni, hogy a Koszorú 1863 évf. 13. 14. számaiban b. Orczy Lőrinczről irt jellemrajz szerzője koszorus költőnk — Arany János.

A m. testőrség tört.

Emlitettem, hogy „verseit kiadta iratásuk idejében“, s így — bár a tekintély uralmának épen nem vagyok feltétlen hódolója — mégis örvendek, hogy ünnepelt költőnk Arany János tulajdon szavaival is bizonyíthatom azon állításomat, hogy: ma nemzetünk irodalmának újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól kell számitanunk.

Ha felhozzák az Orczy által 1760-ban és 1761-ben kiadott elmeművek ereje s hatása ellen azt, hogy mivel minden jelenkori irodalomtörténészünk figyelmét kikerülték, bizonyára a maguk korában sem okozhattak feltűnést, s így nagyobb hatást sem eredményezhettek, — arra nézve legyen szabad példákkal felelnünk.

Az Orczy ifjabbkori műveiről oly elragadtatással szóló Katona Istvánt, a kor legnagyobb historiographját már említettük, most felemlítjük miként nyilatkozik ezekről Illei János a tudós s hazafias jezsuita, az öreg Orczy kedvenc poétájának Boetziusnak általa eszközölt, s 1766-ban a báró költségén kinyomatott fordítása előszavában.

A valóban jeles előszóban írja, hogy pár év előtt kevés híján nyelvünk sirba szállott, de ugyan csak még sem temetett el, minek érdemét a hazát szerető uri személyeknek tulajdonítja, „kik buzgó s példás ösztönzésekkel, bőkezűségekkel az írók pennáját meg nem szűnnek szivesíteni a magyar munkák gyakorlására: jól s bölcsen által értvén tudnia illik, mely foganatos, derék segítő eszközök legyenek a könyvek akár micsoda nyelvnek is előmozdítására. Mely nyelvünket terjesztő s virágoztató uri személyeinket midőn érdemek szerint említem, Nagyságodat (Orczyt) értem főképen, úgy mint aki nem csak bőséges adakozásával segíti a magyarosan készült munkákat, hogy előbb és délszinre kap-

hassanak, amint a többi között ezzel az enyimmel is méltóztatott cselekedni: hanem ami több, szebb és ritkább, annyi különös és országos gondjai s foglalatosságainak közepette egyszersmind saját gyönyörű munkáival még azonfelől gyarapítja is.“

Ime ez is mily méltánylattel szól a báróról és műveiről, ki pedig ál dicséretet el nem szenvedett volna, amint Illei is mondja, előszava folytatásában: „ugy de mint ereszkedem én Nagyságodnak dicséretébe, kinek tökéletes alázatossága semmiképen meg nem szenved, hogy akármi legkisebbet is előhozzak felőle, amiből valami dicséretit hallhatná, s aki inkább kíván dicséretes cselekedetet miveln, semhogy dicsértetni.“

A nevesebb írók közül még Ányos Pálír róla magasztalólag. Kreskay Imréhez Budáról írt levelében így nyilatkozik:

Aggott Orczyt látom, mint a sast ifjadni,
Sebes szárnyaitól felhőket hasadni;
S ha alább ereszti villámló szárnyait,
Szabadon szaggatni Hibla virágjait.

Kapitány Barcsay futva megy Tarnára . . .

vagyis Orczyhoz, annak nyomán. Majd írja: „Tovább Bessenyei lantján csudálkozom,“ és Bessenyeit is mint egyenesen Orczy követőjét állítja elő. Orczy „ifjadásában“ tán régebbi műveire céloz, melyeket ismer, s azok szellemében ifjad az agg szerző.

Látható tehát, hogy egykorú legelső rangú íróknál, mint Katonánál, Illeinél, Ányosnál, nevezetes és magasztaló említés tétetik Orczynak 1772-ig írt műveiről, melyeket azonban sem Toldy, sem egyéb történészeink nem említenek. Toldynál ez beszámítás alá sem jöhet; ki oly roppant mezőt először buvárol át, nem csuda ha egy - két virágot nem jól vizsgál és határoz meg. Azt nem is lehet föltenni

irodalmunk e koszorus bajnokáról, hogy Katonának csak egy tomulusát is ne ismerné, Illeít pedig épen forgatta, sőt előszavát is citálta egész addig, míg az Orczy műveiről szól (A magyar költészet történetében. 2-dik jav. kiad. 322. l.), melyekre tett megjegyzések azonban egészen elkerülték figyelmét. Orczy verseiről ugyanis ezeket mondja: versei kéziratban forogtak a hazafiak között és csak gróf Barkóczy Ferenc egri püspök, utóbb esztergomi érsek barátságos sürgetéseire készítette azokat a szerény férfiú 1763 körül sajtó alá, de az érsek közbejött halálával ismét nyomatatlanul maradtak.¹⁾

Ha pedig Toldy figyelmét kikerülte, akkor épen nem lehet csudálni, hogy az ujabban igen szaporodó irodalomtörténészeink hallgatnak róla, kik jórészen csak Toldy több mint félszázados fáradhatlan kutatásai eredményén élösködve, érintetlen hagyják a régi, az eredeti kutföket. Innen magyarázható az, — mi egyébként még leginkább megbocsátható, — hogy valamennyien a Toldy által kimondott szóhoz hiven, Bessenyeit állítják az új iskola megkezdőjének. Még legtöbb eredetiséget Imre Sándor tanusít e tárgynál. Ő ugyanis nem állítja határozottan Bessenyeit a franciás iskola megindítójának, hanem azt mondja, hogy Bessenyeit már megelőzték Lázár János és Haller László a francia irodalmi darabok utánzásában.²⁾

Erre a feleletet a végén kezdhethük, hogy t. i. Lázár és Haller darabjai nem is utánzások. Tisztán fordítás mindkettőnek egy-egy műve; már pedig egyetlen fordítással új irányt adni a gondolkodó fők egy egész tömegének, a lehetetlenséggel ha-

¹⁾ Toldy Ferenc: Magyar költők élete. I. köt. 173. l. ,Összegyűjtött munkái III. köt.

²⁾ Imre Sándor: A magyar irodalom és nyelv rövid története. 2-ik jav. kiad. 162. l.

táros. Lázár és Haller még a franciás iskolához¹⁾ is alig számíthatók; mert hiszen egyebet nem tettek, mint, hogy egy-egy francia munkát lefordítottak anélkül, hogy a nyelvet egy parányival előbbre vitték volna. Mindkettő fordítása darabos, stylusa erőteljes, a választékosságnak nyoma sincs, s ezek műveiket komorrá, a francia irodalmi szellemmel annyira ellenkező komor jellegűvé teszik.

Egyébként fordításaik azért sem tehettek állandó, mélyebb behatást a testőrökre, mert ezek—bármily különösnek tessék is ezen hypothesis — vidéki birtokaikon gazdálkodó szerzőiket aligha ismerték. Oly korban pedig, midőn kijött munkákról nem hogy catalogus, de hírlapok hiányában még híradás sem jött s a könyvek ára borsos volt, lehet hírét sem hallották, vagy ha értésökre is esett a meglehetős zajt ütött művek megjelenése, testőreink, kik franciául beszéltek vagy legalább olvastak, inkább eredeti nyelvükön szerezték meg Florindát és Telemachot, jobban gyönyörködve az eredeti szépségében, mint tán gyenge magyar fordításában. Ezenkívül időkülönbség is forog fenn Haller és a testőrök között. Haller fordításához oly távol esik a testőrök munkálódása, hogy a kettőt egy szerves egész tagjainak semmiesetre sem lehet tekinteni.

Mennyivel ellenkezőleg volt ez az öreg Orczyval, ki épen a testőrség felállításakor lépett először a nyilvánosság elé, ki személyes barátságban volt

¹⁾ Valamennyi irodalomtörténészünk francia iskolát ír, holott ez nyelvészeti hibás. Francia iskola oly iskolát jelentene, mely franciául írt, franciás iskola ellenben oly iskolát jelent, mely a francia irodalom sajátságait igyekezett magáévá tenni és azt utánózni. Épen mint német mondat az, amely németül van mondva, németes mondat, mely magyar vagy más nyelven van mondva, de német sajátságokkal bir. — Ez különben nem új képzés: ad normam népies, készítettük.

a testörökkel, kinek műveit meglehet a kedélyes szerzővel együtt olvasták a bécsi gárdaházban. Így, személyes látogatásai után, társas uton ismerhették meg az öreg ur szellemét, irodalmi irányát s műveit. S ennek a megismerésnek nagy hasznát vették; mert tanulmányaik bevégeztével Orczy tövéről-hegyére ismert költészetéből kivették a magok részét, a figyelemüket lekötő francia formákat, a francia szellemeket; átengedve más részét, az inkább népiest, a népies iskola követőinek.

Ha Orczy irodalmi vezérszereplésre alkalmas voltát bizonyítjuk, nem szabad itt felednünk Orczy-nak felemelő hatását sem. E korban, sőt egész a gondolkodásmódokat, eszmemeneteket gyökerestől megváltoztató negyvennyolcig, a nemesi és főnemesi cím iránt nagy volt az elfogultság, de még nagyobb az író, művész iránti előítélet. Ha már most felveszszük, hogy például Bessenyeinek nincs ily Orczy-féle Maecenása, ki maga is írt, maga is az ez időben oly gyakran gunyolt poéta volt, s Bessenyei maga kezd poétai téren mozogni: nagy kérdés, nem szegte volna-e szárnyát a lenézés, nem-e az, hogy fantáziájánál fogva, semmire sem képes üres fantastának tekintik? Így büszkén mutathatott elődre. Orczy, a haza s közügy minden terén kitűnő férfiú volt elődje, ki méltósága teljes díszével őt és társait megvédte a gúny fulánkjai ellen, sőt fölemelte.

De most ideje, hogy megismerkedjünk az öreg Orczy életviszonyaival, hogy aztán abból fejthessük ki az általa kezdett és megalkotott új iskolát s követőit.

Orczi báró Orczy Lőrinc 1718. augusztus 9-én született, atyja István, Jászkun kerületi főkapitány, anyja Petrovay Zsuzsánna. ¹⁾ Ifjúsága virágjában volt,

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. VIII. köt. 240. l.

midőn Mária Terézia trónralépett, s egyszerre hét ellenség által támadtatott meg. Ő tüstént azon lelkesek közé csapott fel, kik az ifjú királynő védelmére táborba szállottak, és már a pórosz háborúban a hazai felült sereg vezéreül olvassuk.¹⁾ A hétéves háborúban kétszeresen kitüntette magát, mint jó dandárvezér kivált Szászországban és Berlinben. Hadik András oldala mellett, és mint áldozatkész hazafi, ki 1756-ban²⁾ saját költségén jászkunok és hajdúkból a nádorhuszárezredet állította ki, miért jutalmul azok ezredesévé tétetett és „egy vitéz hadi férfiúnak borostyán koszorúit aratta.” És, amint a Magyar Kurír mondja: „ezen alkalmatosságával, hol ő kardjával vérével és életével áll vala az ellenség előtt, a maga királynéjáért, a Nádasdy seregének, a maga méneséből minden pénz nélkül 100 fegyverviselő alá való lovat ajándékozott.” Bevégezödvén a hétéves háboru, tábornoki ranggal kilépett a hadseregből,³⁾ s 1764-től kezdve polgári főhivatalokban szolgált.⁴⁾ Előbb Abauj vármegye főispáni helytartójává, majd főispánjává neveztetett ki, mely méltóságát husz esztendeig viselte. E hivataloskodása alatt került először tárgyalás alá a Tisza s Bodrog szabályozása, s ő volt az első e célból kiküldött királyi biztos. Feladatának igen jól megfelelt: barátja Barcsay egész elragadtatással szól ilyeszerű műveleteiről:

¹⁾ Magyar Kurír 1789. évfolyam 58. sz. 926. l.

²⁾ Kazinczy szerint 1751-ben. Én a Magyar Kurír 1789. 58. számában Budáról aug. 10-ről kelt halotti tudósításában 1756-ot találtam.

³⁾ Báró Orczy Lőrincz emléke (Szemere Pál gyűjteményéből), írta Kazinczy Ferenc. Erdélyi Múzeum III. füzet. 174. 175. l. — Magyar Kurír 1789. aug. 19-ről kelt 63-ik száma, 926—927. lap.

⁴⁾ Magyar Kurírban id. helyen 1766-ot találom.

Szakálos Neptunus nedves udvarában,
 Neveti mi forog magyarok agyában,
 Hogy az esméretlen sáros patakokat
 Hajóssá akarják tenni nagy lápokat.
 Csodát irsz Barátom! Bodrognak partjáról,
 Hol tanácsot tartál vizek folyásáról.

Ő maga pedig boldog meglelégedéssel tekint vissza itteni működésére:

Ismét megbutykáztam Tiszának árjait,
 Ott töltém, itt nyitám iszapolt árkait,
 Kriger zsinórjával mérven csavargásit,
 Jobb egyenességre intéztem folyásit.

Az öreg Orczy tehát Mária Terézia alatt, — ki által 1741-ben Kristóf testvérével együtt aranysarkantus vitézzé üttetett, ¹⁾ — tevékeny, sőt sok munkálatai után ítélve, mondhatni szenvedélyes tisztviselő volt. A József-féle rendeletek kiadatása után polgári hivatalt örömmel nem viselt többé. Tán ezért nyult József az anyja leghatalmasabb fegyveréhez s az öreg bárót többi magyar mágnásainkhoz hasonlónak gondolván, mint a Ráth Mátyás szerkesztette Magyar Hirmondóban olvassuk: sok ízben, közelebbről pedig a felső-magyarországi vizek folyásainak elintézése körül kinyilatkoztatott nagy érdemeiért, Szent István király jeles rendinek másodkarbeli (kommendátori) méltóságával méltóztatott Ő Felsége megvigasztalni. ²⁾

Annyira ismerjük Orczynk jellemét, hogy bátran kimondhatjuk, miszerint őt e kitüntetés épen nem ragadta el, csak arról győzte meg, hogy felsőbb körökben óhajtják és akarják az ő szolgálatait s minden bizonynyal ez, nem pedig az ordó tartotta meg székében.

¹⁾ Nagy Iván: Magyarorsz. családai. VIII. köt. 241. l.

²⁾ Ráth Mátyás: Magyar Hirmondó 1782. eszt. Kisasszony hó 24-én költ levele.

O azonban az áldozatért, melyet József alatti szolgálatával annak és kormányának tett, József császártól az épen ez időben Bécsben és Temesvárott árverezett délmagyarországi koronabirtoki falvak közül hármát kért királyi adományul pénzért, miről Panasz című költeményében emlékezik:

Bánságot megjártam, Bácskán által jöttem,
Arany kalászt hozó földét megszemléltem,
Három rongyos falut királyomtól kértem,
Drágán szabott árát meg nem fizethettem.

S itt kitör belőle egy kis keserű hang, mi pedig nála nem szokásos. Jele annak, hogy felindulása hevében vetette papírra gondolatait:

Papok szedik zsirját kövér mezeinknek,
Hadi sereg szíjja erejét népünknek,
Zsidó, görög, örmény töltözik kincsünkkel . . .
Nemzetem vesződik setét törvényekkel.

Dacára, hogy Orczy a népszerűtlen s idegen szellemű József alatt, nagyobb kitörések elkerülése végett s mivel annak békés hajlamai egyébként is kedvére voltak, hivatalt vállalt, érzülete nem változott meg. Ő, ki a magas állásu hazafiak között a legelső volt, ki félreveté a külföldieskedés bódító maszlagát, azon időben, „midőn a Koháryak, Csákyak a német Tháliának s Melpomenének Pozsonyban, az ország akkori fővárosában templomot nyitottak,”¹⁾ érzületét egy hivatalért, melynek ő volt disze s nem az neki, meg nem tagadhatta.

Ide mutatnak egyfelől nyilatkozatai, másfelől szabad irálya még II. József alatt is. Megint Panasz című költeményében nyíltan gyanusításba tör ki a mindenható Kaunitz-Rittberg magyarország-ellenes

¹⁾ Kazinczy Ferencz: A magyar literatura története, c. cikkében, Erdélyi Muzeum I. füzet. 8. 1.

politikája és kémei ellen. E költeményben ugyanis elmondja, hogy a Tiszát árkok húzásával, gátak emelésével szabályozta. De ezuttal elégületlen, ha nem is önmagával, de az állapotokkal:

Árkokat húzunk hát bizonytalan bérért,
Várván bársonyt hoznak töretlen kenderért,
Aranyat küldjenek tokaji ürmösért,
Idegen mű jöjjön magyar gyűjteményért.

Tiszán le, Dunán fel hajóink uszkálnak

— — — — —
Tisztabúzáat küldünk német sógorunknak.

Ha Kulpa megtisztul, Triestnél kikötünk,
Máramarosi sóval Fiuméba megyünk,
Bukkarihoz visszük füstölt berbécsinket,
Páduába hajtjuk hizott ökreinket.

Ez utóbbi soraiban átengedi magát a maga, s a nemzet jobbjai érzéseinek, kik látták ijesztőleg szegényedni az országot épen amiatt, hogy a birtokosnak jó terméskor nyakán veszett, vermében rothadott mindene, rossz terméskor pedig csaknem éhenhalt a minden ország talpkövét tevő nép. E szerencsétlen viszonyok jobbra fordulását azzal remélte elérhetni, ha a pénzhíányon segít, s ezért munkálódott oly nagy tüzzel a pénzforgalmat emelő folyók szabályozása körül. Munkálódásai közben azonban egészen váratlanul a Tisza szabályozására szánt pénzt egyszerre elvonták tőle, s ekkor elütve látván magát ábrándképeitől, — melyeken oly kedvesen merengett hazája jövő jöléte fölött, — nyíltan kifejezi e tárgyban ébredett keserű gondolatait:

Az álnok udvari kárpitos szobában
Ily gondolatokat forralván magában,
Viszi korán reggel Kaunitz udvarában,
S azonnal láрма lesz egy egész országban

Mi vége van a sok furcsa rendelésnek?
 Moldvából hajtsanak ökret lovat Bécsnek.
 Magyar földön termett jószág elmaradhat,
 Ez ugyanis csak nemest, mást nem gazdagíthat.

S így szemébe mondja, bátran, magyarán az igazságot annak, kinek gazdálkodásait, magyarelles törekvéseit fájdó szívvel nézte a nemzet, s a nemzet fiai között különösen öregünk.

Gondolkodásmódjára szép világot vet azon, József alatt történt érdekes, magyar érzését mutató anekdota, melyet Kazinczy Ferenc közöl róla. — Egy nap Kazinczy idegen ruhába öltözködve találkozott Orczyval. Kötődött Kazinczyval esztelen-ségeért. Mit mondana erre anyai nagyatyád Bos-sányi Ferenc — így szólt hozzá -- ha a sirból feltekinthetne s így látna meg? De megnyugodva folytatá: ám jó, minthogy veszni indultatok, legyen hát a testetek az, a minek a ruhátok mutatja, de szívetek magyar maradjon.

Főispánsága alatt, 1782 Mindszent hava 15-én Nagy-Szöllősen gr. Teleky Józsefet Ugocsa vármegye főispáni székébe igtatta. Ez alkalommal a vármegyéhez és az új főispánhoz tartott beszédei régibb szónoklataink között kiváló helyet foglalnak el. Mit némileg bizonyít az is, hogy két kiadást értek, egyet Ráth Mátyás Hirmondója 1782. Karácson hava 4-ik napján költ 94-ik levelében, másikat ön-állóan, nyomtatva Pesten, 1782.

Beszédeiben az öreg Orczy, ki Mária Teréziát, mint korlátolt monarchát annyira becsülte, és tisztelte, hogy érdemeire egy bucsuztatójában ekkép figyelmezteti a nemzetet:

Magyarok! kik engem hiven szolgáltatok,
 Országim őrizvén értem harcoltatok.
 Sok jótéteményeim szívben elrejtsetek,
 Fiaimhoz szinte oly hivek legyetek.

Negyven esztendeig alattam éltetek,
 Hazában pusztító hadat nem értetek,
 Téjjel mézzel folyó lett kövér földetek,
 Erről kedves népem megemlékezzetek.

— még egy oly korlátlan uralkodó irányában is, mint II. József, Orczynk mindig loyális marad.

Az instelláláskor tartott szónoklatát azon kezdi, hogy a király parancsolatjából jött beültetni Telekyt a főispáni székbe. Folytatja a fölötti öröme constatalásával, hogy a Felség szolgálatjára újból felszólittatván, ismét őt tüntette ki. „József — így beszél tovább — oly nagy fejedelem, kinek „nagy erkölcssein“ mivel s vad népek egyaránt csudálkoznak, ki elhomályosítja az ókor caesarjait, kit mindenek itt nemzet apjának, ott Titusnak, amott Salamonnak, de legtöbben emberi nemzet szeretőjének neveznek.“ Ezen állításait aztán a békeség, vagyoni emelkedés, ipar, kereskedelem szemmel látható emelkedése fölemlítésével bizonyítja be. S imé, mindennek tapasztalása, s a viszonyok kényyszerűsége, ismét kitisztazza előttünk az öreg Orczy mocsoktalan jellemét. Ő, ki tapasztalta hajdan a ropant veszteséget a harcokban, s szemlélte a jelenben a béke üdvös eredményeit, bizonyosan nem kép-mutatásból, hanem tiszta meggyőződésből mondja e beszédében, hogy „nem hízeltetésnek temjénje ez, hanem buzgó hazafiúnak egyenes szivéből forrott áldozat, ha mondom: Boldog, ki ezen fejedelemnek országlása alatt él.“ — Beszédje végén áttér az új főispánra s családjára, melyet leszármaztatván, alattvalói hűségre buzdítja, mondván, „hogy ilyen terebélyes fának gyümölcse lévén, tartsd meg Felséges királyunkhoz már a Telekyek vérében meggyökerezeti hívséget.“ S befejezi beszédjét a következőleg: „Ereszd meg immár hajódat s bocsásd ki vitorládat, evez, kormányozz szerencsés szelekkel, juss kívá-

natos révpártra, élj sokáig boldogul, szerencsésen, kívánom; és engemet tovább is jóakaratedben s emlékezetedben tartsál, — emlékezetedben t. i. hogy én vén hajós, öreg kormányos vezettelek hajódba.“

Ez utóbbi sorok igen hűen jellemzik Orczyt, ki „ismerte a dolgok becsét“ s épen ezért nyilvános megtisztelések után nem vágyott, de annál inkább szívbeli megtisztelésekre és méltánylásra. Valódi életbölcsész, kit a fény, bár mindig fényes körökben mozgott, soha egy percig sem kapott el.

Hajlottabb korában már terhesnek érzé hivatalát, melyet azonban egész aggkoráig pontosan töltött be, elve levén:

Becsület abban áll közjónak szolgáljunk,
Magunknak, másoknak hasznára dolgozzunk.

Ő azonban nyugodt lehetett, hogy ily módon is megérdemlé a becsületet; nyugalomra vágyott, mihez még a németesítő rendszabály kiadatása is járult, s ezért 1784 szeptemberében hivatalait „öregségének és azzal járó erőtlenségének könnyebbitése végett önként letette.“ A császár ebben megnyugodott; érdemeit pedig László fiában kíváná jutalmazni, ki sokáig a magyar kir. helytartó kincskamra tanácsosa, a temesi kerületben a királyi jövedelmek administratora és temesi főispán volt, ¹⁾ és ekkor abauji főispánná nevezte ki, s megengedte, hogy 1789. október 25-én atyja által igtatattassék székébe. ²⁾ Ugyan-ezen hónapban, mint tekintélyes főúr s erélyes férfiú, felkéretett az Eperjesen tizenhárom megye köveiteiből alakult gyűlés vezetésére. ³⁾ Az övéi boldogulását szívéen hordó öreg, családja jövőjéről is kívánt

¹⁾ Ráth Mátyás: Magyar Hirmondó 1784. évf. 76-dik levél. 627. 628. lap.

²⁾ Orpheus. 1784. II. köt. 235. l.

³⁾ Ráth: Magy. Hirm. 1784. 79-ik lev. 651. l.

gondoskodni. Ezért 1786-ban osztályos egyességre lépett atyafiaival, s nemes Orczy Antal árváival elcserélte Somogy megyei Orczi falubeli részét az ő birtokaihoz közeleső fegyverneki részjószáért.¹⁾

1784-től kezdve felváltva Pesten s Tarna-Örsön Heves vármegyében tartózkodott, s szemlélődő életet élt. Pest téli, Örs nyári lakása volt, s ezt a rendet mindig megtartotta; maga mondja Barcsayhoz írt epistolájában:

Jól képzéd Barátom! tavasz nyilásával,
Elszunnyadt természet feltámadásával,
Pestet odahagytam büszke polgárjával,
Házamhoz repültem együtt a gólyámmal.

Leirja megérkezését csöndes otthonába; magánya magasztalása közben elszóródik figyelme, mindig tovább megy, s végre a természet magasztalásába bocsátkozik:

Itt hol a természet együgyűségében
Látszik s nem fedez kint gyönyörűségében,
Nyugszom én, de elmém nincs csendességében,
Az embert vizsgálom tévelyedésében.

Tarna-Örsön tartózkodása alatt az egész vidéken csak az „örsi bölcs“ vagy „magyar philosophus“ néven ismerték.

Itt, Tusculanumában a magyar írók különösen szívesen látott vendégei voltak, s jó magyaros vendégszeretetének hire elterjedvén, többen, mint Barcsay, Ányos, Kazinczy, fel is keresték őt. Ily látogatásokkor izgatott, buzditott az ifjú nemzedék körében az irodalom fejlesztésére, ő maga pedig irodalmunkat anyagilag s szellemileg annyira pártolta, hogy magyar íróink közül bizonyára nem egy volt, ki elmondhatta róla Bacsányi Ossián utolsó éneke fordítása előszavában ejtett eme szavait: „én aki ha mi olyas

¹⁾ Nagy Iván: Magy. orsz. csal. VIII. 330. 1.

van már, vagy idővel lehet bennem, ami hazámnak hasznára szolgálhat, többnyire Nagyságod több mint édes atyai gondoskodásának, s szives serkentetésének köszönöm.“¹⁾

Hön óhajtott nyugalmát Tarna-Örsön csupán annak látása keserítette, hogy azok, kik vele együtt, vagy alatta szolgáltak, egészen elfelejtkezni látszóttak róla. Ezen állapotát panaszolja Örsről 1785. nov. 5-éről Kazinczyhoz intézett levelében: „Mind az öreg, mind az ifjabb kormányosokról elfelejtkezett a vidék, hol húsz esztendeig dolgoztunk: mások, sokak, mindenek boldogításán. Ez ám az emberek sorsa! Társak, barátok, vérek, elfelejtkeznek rólunk! Ezen kis jó barát (Kazinczy), kinek írok, első az Abauj vármegyei elhagyott társak közül, ki iratával megbecsült.“²⁾

Munkás életét a halál 1789. jul. 28-án oltotta ki³⁾ Pesten, tetemei azonban az örsi templom alatti családi sírboltba vitettek.

Halála udvari, katonai, írói körökben nagy megdöbbenéssel fogadtatott. A kormány egy tekintélyt adó hivatalnokot, a katonaság hős katonát veszített, ki csak akkor kötötte föl kardját, midőn a hazáért életét kellett kockára vetnie, az írói világ pedig — óh ennek legnagyobb, ennek pótolhatlan vesztesége volt! Csak a korabeli hirlapokat kell felütnünk, s tapasztalni fogjuk, hogy e veszteséget íróink érezték is. A „Mindenes Gyűlytemény“ Kisasszony havának 15-ik

¹⁾ Magyar Museum. Kassán 1788. I. köt. I. negyed 40. l.

²⁾ Közli Kazinczy Gábor. Uj Magyar Muzeum 1853. évf. 504. 505. lap.

³⁾ Alexovits Vazul báró Orczy Lőrinc fölött mondott halotti beszéde. Pest, 1789. — Steph. Katona: Hist. Crit. Reg. Hung. Tomul. XXI. Ord. XL. pag. 719. — A bécsi Magyar Kurír 61. sz. 890. l.: „Ama nagy tudományu, igaz hazafiui példás szívet viselő báró Orczy Lőrinc Ő Nagysága e napokban meghala.“

napján költ XIV. levelében idősb Péczeli József kesereg fölötte:

Ti! kik szeretitek hazátok s nyelvete,
Jertek, Orczy sirját áztassa könnyetek.
Ti is búbamerült Múzsák sirassátok,
Árvákká lettetek, elment hiv dajkátok,
Ki titeket meleg szárnyakkal fedeze,
Költségnek s munkának azért nem kedveze.

S a rövid költemény rövidke két sora a derék elhunyt-
nak találó jellemrajzát adja:

Gyülölte a pompát s álnok szinességet,
Száján ülő szíve szólt egyenességet.

A Görög és Kerekes által szerkesztett Hadi és más nevezetes Történetek aug. 7-diki 104 — 106. l., tudva a veszteség nagyságát, mély fájdalommal jelenti a gyászesetet:

„Megcsendül fülünk s szivünk megdobban, azon váratlan szomorú hirnek hallására, hogy az ég, már — néhai drága emlékezetű B. Orczy L. urat, azt a kit ingyen való kegyelméből ez idő szerént, édes hazánknak a fennhajazással, módiüzéssel, s mások megutálásával, széket nem ülhető alázatosságnak, az álarcos sokszinűséggel s csapodársággal nem egyesülhető egyenes szivűségnek, a haza okos, és tántorgás nélkül való szeretetének, az időt megbecsülni tudó munkásságnak, és sok más szép virtusoknak mustrájául s eleven példájául engede, immár visszavette.— Visszavette az ég b. Orczyt, a kinek példás élete, sok sziveket megnyere, mostan pedig gyászos sírhalma felett, a bús haza jó fiától s tanítójától, egész uri vérsége édes attyától, az özvegy és árva gyámolától, alatta a kik voltak jó uroktól, hiv barátjai egy állhatatos szivességű barátjoktól lett véletlen megválásokat méltán sirattyák és sirathatnánk mindnyájan, kik magyaroknak neveztetünk, ezen szép nem-

zetünk egén ragyogott első rendű csillagnak elhunyasát.“

Orczyban kora legjóltevőbb Maecenása, s a maga nemében legnagyobb írója veszett el, kinek haláláról a XVIII. század legnagyobb ódaköltője Baróti Szabó Dávid oly megilletődve szól:

Hazám !

Istápod eldőlt, fényed eloltatott,
Mársod s Apollóddal legmagyarabb fiad,
Biztatód, reménységed, nagy Orczyd
Édes hazám elaludt örökre !

Barátság, nemes vér dőlt vele a sírba, s a magyar író ismét pártolás nélkül maradt, mert hiszen mint Baróti mondja :

Elment kinek nagy bőkezűség sok
Tollat segélytvén, éjjeli nappali
Írásra gyúlaszták kezünket :
Elmene, s véle tűzünk elalvék.

Márványoszlopot kell — mondja ódai fenséggel Szabó — a cédrusra méltó versek szerzőjének emelni, és

Igéket ird rá: Főnemű, hiv fiam,
Bajnok, magyar bölcs, nagy poétám
Orczy ! Hazád Neked ezt emelte.¹⁾

Az öreg Orczy irodalmi munkásságáról még csak elvétve emlékeztünk, ideje lesz tehát munkálódásait tüzetesen ismertetni.

Orczy Lőrinc már katona korában kezdett irogatni; mert maga mondja, hogy néhány darabja „ágyúzengés között készült“; de az ekkor írottakat hihetőleg nyomatatlanul hagyta. Katona által említett első munkáját a Méheskertet nem ismerem, így tehát csak második, a Máttra hegyei között mulatozó nymphák éneke cím alatt kiadott gyűjteményéről

¹⁾ Baróti Szabó D: Méltóságos báró Generális Orczy Lőrinc úrnak halálára. A bús hazához. Pesten, Trattner Mátyás bet. 1789. 1 — 6 lap.

A m. testőrség tört.

szólhatok. Teljes címe: Mátra hegyei között mulatozó Nimpháknak éneke, melyet a nagyméltóságú herceg Barkóczy Ferenc Magyarország primásának, esztergomi érsek urnak mintegy búcsúzóképpen szomorodott szívvél mondának. 1761-dik esztendőben.

Elmondja ebben, hogy mily nagy vigasság van az egész országban, örül minden ember a főpaptól a kapásig egyaránt; mert oly férfiut választott ki Mária Terézia Magyarország hercegprimásává, a ki:

Akarsz szövethetni? imé Alberoni

Néped felemelni? imé Mazarini

Adj veres kalapot, ez lesz magyar Fleuri

Adj kardot kezében, várt nyer mint Richeli.

Emez idézett sorok az öreg Orczy irmodorának egy igen jellemző sajátosságát mutatják. Előjő ezekben az egyedül nála feltalálható példák hosszú kapcsolata, melyekben mindig csak az elsőt szokta variálni. E példákat rendesen idegenektől veszi át, amint a most említett versszakban is Alberonit, Mazarinit, Fleuryt, Richelieut sorolja elő.

Ezután a Mátra hegyei közül a hazához szól, hogy vegye számba fiait, kik közt tudóst, mély tanácsú polgárt, hadvezért elég számmal találhatni, „sőt talán sockan is csak porban hevernek,” de egyik durva, faragatlan, másnak keze fertőzött idegen marhában. Azután az udvarra fordítja beszédét, s e fordulatot barátja honfiúi erényei magasztalására használja föl:

Erős férfiakat találsz az udvarban,
De nevit nem hallod sehol a hazában,
Idejét töltötte király szobájában,
Nem tudja, hogy járnak magyarok csuhában.

Ez haza javáért áldozza életit

— — — —
Ez nagyra emelte suba tiszteletit.

Kevéssel odébb kora festésébe bocsátkozik, s először is a testőröket említi fei, kiket annyira szeretett, kikben a hon megmentőit látta. Ezért, bár felállításuk célzatai nem voltak titokban előtte, ő az ellenkező irányzatot, s a jövőbe tekintve, az okvetlenül bekövetkezendő eredményt nézte, ami a legjobb hazafit, a legtüzesebb magyart is kielégíthette s épen ezért érdemül rójja fel Barkóczynak, hogy a testőrök szervezését előmozdította:

Nem régi az idő némely gyáva népek
Mostoha fiai e kisded nemzetnek
Megvetni hazáját tartják igen szépnek
Törvényt, köntösit, nyelvit illendőnek.

Részegedtek ezek más nemzet szelétül
Külömbözöl azért ezek seregétül
Nem undorodol te borzos köntösünktől
Megvetést nem mutatsz szentebb törvényünktől.

Sőt inkább nagy oka vagy te királyunknál,
Hogy testőrző sereg nemességéből feláll
Kócsagtollas magyar párduebörben strázsál,
Sárga csizmás vitéz palotáján sétál.

Nagyrabecsüli Barkóczyban, hogy nyelvünket szereti, hogy nem utálja szalmaházainkat, benéz oda is, s ilyenkor: szivességit szokta nézni a gazdának, szorgalmatosságát szurkos gazdasszonynak. Pár sorral alább, hogy szeretett barátját dicsőíthesse, ismét érdekes fordulatot ad a dolognak, Cincinnatus esetére célozva elmondja, hogy Róma eke mellől hozta vezérét, s így szól:

Megvallom ekétül vezérré tétetni
Négyellő ostorért sceptrumot cserélni
Nagy volt! sipak helyett sisakot cserélni
A kapa helyében karddal harcot tenni.

De tarthatom mégis nagyobb mesterségnek
Midőn a nagyságok magasról lejönnek,
Pompát, cifraságot, hatalmat megvetnek
Fényes palotákért viskókat cserélnek.

Mindezt azért hozza fel, hogy magasztalhassa a magas születésű és magasra emelkedett derék férfiú egyszerű életét, leereszkedését.

Jelen munkában az öreg Orczy társadalmi nézeteit mintegy megtestesülve látjuk. Már említett jellemző passusokat mellőzve, életbölcseési elveinek még igen-igen sok nyilatkozásait adja e munkájában. Különösen visszatükrözi nézeteit annak kijelentése, hogy igaz gyönyörűség palotában, nagy városban nem lakozik, ezért hacsak lehet messze elkerüli mindegyiket. Inkább barátait öleli; ugyanis minden boldogságát az igaz barátságban, tisztos becsületességben találja föl. Erről egy helyt így ír:

Távul nagyvárosnak csufos zúgásátul
Távul erőszakkal kötött barátságtul:

Itt édes barátság nem színűl köttetett
Itt a hizelkedés beszédet nem festett.

Szabadság, barátság, két célja mindennek
A tiszta szeretet kötele ezeknek.

Ugyanezen az igazságért, valódi barátságért és szabadságért lelkesülő gondolkodásmódja nyer kifejezést minden munkájában, különösen igen szépen, a közlöttekhez igen hasonlóan a generalis Belez-nayhoz írt versében.

Munkája vége felé az egésznek folyamata megváltozik. Itt azért legyen meg sirásunk kezdete — mondja — s ettől fogva szabad folyást enged könnyeinek. A vidék, melyet Barkóczy boldogított, segítéség völgye helyett sirás völgye nevét vegye föl. De nem sokáig buslakodik s e mondatánál „Te pedig Esztergam, irigye Egernek, Tapsolj örömedben ily drága kincsednek,“ sarkon fordul s a régi kedélyes hangulat ömlik el újra sorain; csakis a lemondás némi keserűsége érzik itt-ott rajta. De utoljára is megnyugszik, hogy ezen változtatni nem lehet, s

kiszabadítva magát az önzés karjaiból, vigasztalódik azzal, hogy a derék, Esztergamban is bizonyára a címerében levő angyalhoz lesz hasonló, s áldását bocsátja a távozó után:

Aldjon meg az Isten!

Aldja meg ezerszer az én hercegemet.

E munka folyamából kivehető minden jel azon véleményünk megszilárdítására szolgál, hogy csakugyan Orczy a szerzője. Mert a Mátra hegyei közt mulatozó nymphák éneki minden sorára, Orczy későbbi műveiből hasonló gondolkodását adhatnók bizonyítékkal. E munkáját mint alkalmi költeményt kora nagyszámú ily termékei közt kétségkívül első helyre kell helyeznünk. Elannyira, hogy dacára időszerepének, csakis eredeténél fogva lehet alkalmi költemények közé sorolni. A honszeretet oly melegsége, s a gondolkodás oly tiszta igazsága ömlik el rajta, melyek számára maradandó becset biztosítanak. Benne erőteljes költői ér lüktet és a szenvedélyes barátság s kendőzetlen érzelmek hűen tükröződnek vissza könnyen folyó soraiban. Verselése általában épen nem darabos, különösen átmenetei úgy összefolynak s ügyes fordulatai oly meglepőek, hogy, mint mondám, e nemben kora legkitünőbbjének méltán állithatni. A compositiora nézve azt jegyezhetem meg, hogy ez technikailag eléggé szilárd, de költői szempontból nem. E tekintetben a történeti, elbeszélő modorhoz igen közel esik, sőt néhol e modort fel is vevén, huzamosabban tartja meg. És e modor sok helyt szerfölött lazává teszi.

Orczy, nagy munkássága dacára, keveset bocsátott a világ elé. Ezért írja Bessenyei Barcsayhoz: Nagy dolog az, hogy a nagy elmék elrejtik magokat, és az olyak, mint akik Markalfot, Álmos-könyvet mázolnak, nyomattatva kóborolnak hazánkban.

Megbocsáthatatlan bűn volna Minerva ellen egy olyan magyar Muzsának nemzetünkben ismételten meghalni, ki az emberi társaság közt olyan jó, mint a kenyér az eledlek között, mit örökké eszel, mégis örökké kívánsz s soha meg nem unsz. — Mond meg barátom annak az ész tengernek vagy Nilusnak, hogy öntsön ki már egyszer árkából s tegye termékenyebbé a magyar Egyiptomot.¹⁾

Orczy munkái közt megemlítendőnek vélem két eddig ismeretlen levelét is. Egyik a báró Ráday Gedeonhoz Örsről 1778. jul. 18-ikáról irt, pénzügyekkel foglalkozó levele megvan a dunamelléki református egyházkerület levéltárában; ²⁾ a másik id. Péczeli Józsefhez intéztetett, melyet az Esztelneki Szacsvay Sándor által szerkesztett Magyar Múza 1788-iki 2-dik száma közöl, „hogy lássák mindennek, ez a tisztes öreg méltóság, ez a minden szeretetre méltó igaz hazafi mely hathatós magyarsággal szokott írni.“ A véletlen fenntartá számunkra Orczy e két levélkéjét, de fájdalom, a nagyobbakról nem gondoskodott. Az öreg csak mükedvelő költő levén, ki müveit nem nagy fáradsággal készítette, bárkinek oda kölcsönzötte bármely müvét, mely aztán többé gondolatában sem fordult meg. Ha visszahozta kölcsönzője, jó volt, de ugy is jó ha nem. Ez vala oka több müve elveszésének.

Igy pl. elpusztult a fejer tatárok országáról irt müve, melyről ugyan csak Bessenyei Barcsayhoz így ir: Láttam ő Nagyságának a fejer tatárok országátörvényével, szokásával megírva; ez oly találmány, melyben az országglásnak módja, és az emberi társaságnak minémüsége magyaráztatik. A munka nyá-

¹⁾ A Bessenyei György Társasága. Bécsben, 1777. 19. lap.

²⁾ Ugyanitt 1775. jun. 24-étől bezárólag 1788. oct. 30-áig Pesten őriztetik, felibe magyar, felibe latin nyelven írott 13 db. nyugtatványa

jas, de szép és mély. Az emberi természetnek tulajdonságai és némely jóságai, mint elkerühetetlen hibái is előfordulnak ez írásban, és, mint villámlások, a sebes gondolatok közt csak úgy tűnnek el az olvasó előtt, kinek mindenkor olvasott embernek kell lenni, hogy ezen munkát megértse. ¹⁾ Ezen velős rövidséggel ismertetett mű elpusztulását Bacsányinak Anyos azon levelére tett megjegyzéséből tudjuk, mely művei közt jelent meg, s melyben Orczytól a Szabadságról és a Fejér tatárok országaról írt műveit kéri, hogy „hathatós segélytségére lennének születendő poezisának.” A Szabadságról írt nagyobb költeményét kiadta Révai Miklós, de a Tatárok országa, mint Orczytól hallotta Bacsányi, Anyos halála után eltévelyedett. ²⁾

Az öreg Orczy egyéb műveinek legnagyobb része sok ideig csak kéziratban forgott ismerősei között s csakis gr. Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek unszolásaira rendezte azokat sajtó alá. Az érsek közbejött halálával azonban ismét csak kiadatlanul maradtak. — Nagy bajjal nyerhette ki ezek kevés részét Bessenyei a maga társasága számára, mely fáradozásaira nézve érdekes adatot szolgáltat Barcsayhoz írt levelében: ³⁾ Meddig kell még barátom, generális B. Orczy után loposkodnunk, hogy elrejtett munkáit kezéből kilophaszuk, s nyomtatás alá adhassuk? Olvastad munkáját, tudom, melyet versekben a szabadságról írt, hol született nyelvének s elméjének mélységét, nyájasságát oly szép méltósággal adja elő.

Im e levél főleg azért érdekes; mert láthatni belőle, hogy az öreg báró kézirati művei úgy el

¹⁾ A Bessenyei Gy. Társ. 18. lap.

²⁾ Anyos Pál Munkái. Kiadta Bacsányi János: Magyar Minerva I. köt. 186. l.

³⁾ A Bessenyei György Társasága. 17. l.

voltak terjedve a hazában, hogy olvasását minden, a költészettel foglalkozóról föltételezni lehetett, s így ezek társas uton is nagy hatást gyakorolhattak nemcsak a testőrökre, hanem a franciás iskola egyéb tagjaira is. Láthatni még e levélből, hogy a Bessenyei Társaságában közlött dolgozatai: részben irodalmi levelek, részben költemények, hihetőleg csak utólagos jóváhagyás fejében közöltettek. 1772. jan. 10-ikéről Orczynak Bessenyeihez irt levele kezdé meg az igen becses gyűjteményt:

Noha sok baj fúrja kopasz homlokomat,
Levettem szegéről pókhálós lantomat.

Ifionta én is Phoebusnak áldoztam,
Apollót s hugait közelről nyomoztam,
De mióta Márssal jobban barátkoztam,
A zengő tudományt magamrul leráztam.

Mi lett? elkergettek a szép társaságbul,
Kitörlötték nevem tudósok számábul,
Nem foly már szikrázó gondolat pennámbul,
Szomorú hang pendül repedt furulyámbul.

Mert mind múzsák, nymphák az ifjat szeretik,
Öreg, ősz poétát kacagva megvetik,
Mikor azt a titkos forrásra vezetik,
Ezt csúf nevetséggel szomjan eleresztik.

Ezután következő sorai azt mutatják, hogy ő egykor a Múzsák társaságában céhmester volt, hogy ő maga is annak, vagyis vezérnek tartotta magát. Orczy Lőrinc vezérszerepet vitt az irodalom terén már ifju korában, s ő most ezt öreg korában, midőn körülötte egy Bessenyei, Barcsay, egy Gvadányi fejlődtek, elismertnek nem hiszi. Ezért veti előadott gondolatai után Bessenyei számára azon tanácsot, melyből nyíltan kitűnik, hogy e műve közönség elé nem volt szánva.

Azért ez iráskát ne mutasd senkinek,
 Netalán felölem balul ítéljenek,
 Parnassus hegyére ismét felvigyenek,
 Régi céhmesterből inasnak tegyenek.

Mondottuk, hogy az öreg Orczy hajlottabb korában nyugalomra vágyott s ezért letette polgári és katonai hivatalait; költői foglalkozásoktól is ment akart tén lenni. Hisz e téren is már megtette a maga kötelességét; örömmel szemlélhette, hogy körölte ifju erők támadnak, kikben nemzete nyelvének megmentőit, apostolait látta; épen ezért ez utóbbi hosszú költeményét már azon jámbor óhajtással fejezi be, hogy vajha a jelen idő honnan-onnan egy Gyöngyösit elővetne, ki aztán a haza nyelvét szertőknek Parnassus hegyére utat mutatna.

Bessenyei Társaságában még néhány prózai s költői darabja van közölve, de melyek számos műveinek csak csekély töredékét képezik. Művei tekintélyes részét a fáradhatlan Révay Miklós nyerte ki a szerény költőtől, s Pozsonyban 1787-ben ily címmel adta ki: Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. A költeményes gyűjtemény öregbedésére a nagyságos szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonyban, Loe-we Antalnál.

E művének mindjárt elején buzdítójához gróf Barkóczy Ferenchez intézi verseit, s azok gyengesége miatt mentegetőzik. Egyébként is ugyan mit írjon? már úgylis elég tudós könyv van, s hát még mennyi veszett el Alexandriában, mily sok Budán. De mivel az érsek biztatta s kijelentette, hogy csak a jó könyvek pusztúlnak, a „hátsóztánok“, mint Markalf vagy Nyúlhistória megmaradnak, tollat fogott ő is.

Emlékezem herceg! s tudom parancsoltál,
 Mikor a forrásnál Kövesden sétáltál,
 De bánom ha bennem Te meg csalatkoztál,
 S otromba hajdura harangöntést biztá

S itt ismét azon szép vonás ötlík fel jellemében, hogy amily gyorsan ismerte fel és magasztalta másban az érdemet, szintoly kétkedő, nehézkes volt önmaga méltánylásában s szigorú önművei bírálatában. Ilyféle mentegetései igazi szigorú önbírálatot tanusítanak, mely szigoruságot mint tetőtől talpig becsületes, jellemes férfi, kinek cselekedetei és meggyőződése között teljes összhangzás uralkodott, kimutatta minden alkalommal. Így pl. nevét munkája címlapjára nem adta oda, s csak is azt engedte meg Révainak, hogy a mű legvégére „biggyeszse oda”; mert könyve

Nem méltó, hogy jusson sok ember kezében,
Álljon tudósoknak gyülekezetében,
Azért is nevemet szúrtam csak végében,
Senki ne tudhassa, maradjon rejtekben.

Különben hogyan vehetett volna annyi bátorságot, — beszél önnönmagához — hogy a címlapra is kinyomassa nevét? hiszen műveit még osztályozni sem tudja, s ezt is az olvasóra kénytelen bízni:

Ugy vedd mint találod, ez nem história,
Épen nem poëma, nem is elegia
Óda vagy satyra, — nincsen titulussa:
Részeg poétának mázolt papirossa.

Mint Orczy minden művén, ugy ezen is a hosszadalmasság nagy mérvben terjeng. Az előljáró beszéd után jő a prózában irt előszó, melyben a magyar nyelv hanyatlásának okát a legigazabban fogja fel. Akárki mit mondjon — ugymond, — nem oly könnyű magyar nyelven írni, a mint gondoljuk, főképen versekben. Egy az, hogy nincsen nekünk annyi előljárónk (előzőnk), mint egyéb nemzeteknek és ugy látszik, ezen tudomány a magyaroknál soha nagy becsben nem volt. És csakugyan a nemzetnek hajlandósága volt ugyan verselni, mint a világi s istenes énekekből kitűnik, de egyrésről,

mert nem fogadták kellő méltánnyal, elegendő ki-
tüntetéssel az elmetermékeket, másrésről, mert a
nyelv is igen kemény, dörgő, ez is sokakat elijesz-
tett a szók kötözésitől. — De nála a panasz s vi-
gasztalás mindig karöltve jár. Utal a külföldre, hol
a németek is csak most kezdenek csinosan írni, s
azt tartja, hogy valamint a francia kicsinosította
nyelvét egy század leforgása alatt, a magyar is meg
fogja ezt tenni, s keblét lángra gyújtja a gondolat,
hogy egykor magyarul is csinosan — nem! képze-
letében még itt meg nem áll — elragadóan fognak
írni.

A csinosan írásra nézve gátnak tekinti, hogy
oly akadékosak vagyunk a kölcsönzésben. Nagy
bajt okoz ez, fogalom-szegénységet, mit elhárítna
az, ha a nyelvünkön ki nem fejezhető szavakat ide-
gen nyelvekből átvennők. — E passusa ismét fontos
s nagy figyelmet érdemel; mert ebben a franciás
iskola által később elfogadott azon tételt állítja föl,
hogy fordítsunk, kölcsönözzünk külföldi ter-
mékeiből. Zománcozzuk a csupasz nyelvet, ha ele-
intén idegen szerekkel is, később korokban majd
megjő az ideje, midőn annyira fejlődünk, hogy ab-
solut beccsel bíró eredeti műveket is teremthetünk.

A formára nézve is ugy nyilatkozik, hogy ebben
is, mint a csinra törekvés utánzásában, teljesen kö-
vetőinek mondhatjuk Bessenyeit, Barcsayt, Báróczyt
s általában a franciás iskolához tartozó irodalmi
férfiakat. Orczy a formára nézve főszabályul adja,
hogy a végző hangot ne nyujtsuk. És hogy ő en-
nek elenyésztetésén minden erejéből munkált, e nyi-
latkozatán kívül, munkáiból is bizonyíthatjuk. Sulyo-
san érzi a négyes rím egyhangúságát s épen azért
annak korlátait először törte meg. Ő nem csatlako-
zik az „előítélethez“, hogy okvetlen szükséges a
négy strófa, s 3 — 4 betű cadentia; mert hiszen ezt

a mintaképül választott francia sem kívánja, csak mi vagyunk megrögződve benne. Orczy tehát, kimondott elvéhez hiven az előítéletet félre veté, s eltérve Gyöngyösi módjától, „kinél pedig jobb poétánk ugyancsak nincsen,” különböző formákra írt verseket. Az eltérést azonban jórészt csak azért tette, hogy végre valahára valami újat is mutasson fel, folytonosan a régi kerékvágásban döcögő magyar költészetünk terén, hogy az állandóan régi formákban süppedező versirodalmat kiemelje a köznap mocsárból. S miután ezt megtette, mint hagyományából értesülünk, biztatta a remény, hogy az ujság utánzási vágya által a nemzet tömegéből kiemelt költők követőül szegődnek hozzá. Föltevéseben nem is csalódott; mert hiszen a nyomdokain keletkező franciás iskolát e téren is, mint csaknem mindenben, nyomról-nyomra követőjének mondhatni.

Orczy, Költeményes Holmija előljáró beszédében megvallja, hogy ő biz fordító részben, bár magának is sok költeménye van. S ezzel bezárja ezen már második előszavát, hogy harmadik: „ezen munkához” című előszavának adjon helyet, melyben eltávolítva a terjengősséget, valódi francia könyvnyűséggel adja elő, hogy műveit a maga kora bölcsseitől nem félti, hanem annál inkább tart Cicero, Seneca, Virgilius, Ovidius, Horatius, az újabbak közül Pope, Boileau, Voltairetől, s mint kifejezi:

Ha ezeknek jutok valahogy korgára

— — — —

Megtépnek, akadván kiki a tollára.

S kéri az írókat s a közönséget, hogy lopásait ne vegyék szigorúan; a lopó célja szent volt, idegen termékeket ültetni át a hazai literatura sivár földjébe. Közlendő verseinél pedig attól tart, hogy

azok természetes, jó magyar izü versek lévén, tán nem fognak tetszeni; mert

Románs kell mostani asszonyi rendeknek,
Ki sokrét írja le módját szerelemnek.

De vigasztalja magát azzal, hogy csak akad valaki, „ki házához viszen, s föltesz gerendára.” Tehát ő maga is a gerendás házak lakói, az alsóbb osztályok és nem a főrend közül várta közönségét, mint „a szegény paraszt néphez intézett beszédében” nyíltan ki is mondja:

Mások hizelkednek a fényes nagyoknak
Én tenéked irok megvetett csuportnak.

A kiadottak közül ez, melyből mostani idézeteinket szedjük, körülbelül legrégibb verse. Benne gondolkodása a népről és a nagyokról tisztábban jelenik meg előttünk, mint — 1789. oct. 14-én, abauji főispánságáról lemondásakor tartott beszéde kivételével — költői és prózai műveiben akárhol.

Orczynak lemondásakor tartott beszéde inkább csak tények elsorolása, de a melyben a néphez viseltető vonzalmának illetően élénk kifejezését adja: „Ami a belső lélekesméretnek bizonyosságát illeti, dicsekedhetnék azzal, hogy az adózó népnek pártfogása mindenkor szívemhez ugy odanőtt, hogy rövidségeknek orvoslásában, terheiknek kisebbitésében és egyenlő elosztásában különös buzgósággal iparkodtam; de ez is közös a T. N. Rendekkel; tehát e részről is különös dicsőséget nem kívánhatok, annyival inkább, hogy ez egyenesen kötelességünkben állott.” A kötelesség teljesítése pedig előtte nem érdem; ez oly tartozás, melynek elmulasztása a lehető legrosszabb, amit elkövethetünk, mert ez esetben minden rosznak kútfejévé válik, de meg-

tevése nem egyéb, mint önkéntes fogadásnak teljesítése.

Orczynak emberszerető szive kötelességül írta maga elé a köznép sorsa enyhítését s ő épen ezért ezzel dicsekedni nem kíván. — Igen szépen folytatja e beszédét a következőkben: „Talán ugyan azt várná egy valaki, hogy én ezen diszes új épületnek az új vármegyeházának felépítésében keresem nevem és hivatalom viselésének dicséretét; távol légyen T. N. vármegye! Tudom én (mivel magam is sokat építettem, és még többet építeni láttam), hogy az illetén nagy és címeres épületekre sok ezer szegényeknek véres verejtéke vagyon tapasztva; jól tudom, hogy azon fehér mész, mely falait az illetén alkotmányoknak ékesíti, az sokszor a paraszt és pór nemzetnek könnyhullatásával vagyon készítve és néha vérével is keverve; és azért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú, mint dicséretes látszatot mutathat.“ De nemcsak az urakat leckézi, hanem a népet is vigasztalja. Mivel a nép verejtéke az igazság ítélőszékére fordított, nem hiába csorgott az, mert önmaguk s unokáik számára a helyes igazságszolgáltatásnak emeltek örökkéálló templomot.

Jósággal, nagy részvéttel csügg a nép sorsán. Emberszerető szive embertársai nyomora enyhítésére mindent megtett, s e tekintetben szépen jellemző vonást említ Kazincy 1815 - ben írt életrajzában: „Még szemem előtt lebeg mindig, mely elgyengüléssel nyult erszényéhez, midőn Miskolcon a vármegye tömlőcét vette vizsgálat alá egy szenvedőt látta meg elnyulva szalmáján. Parancsolta, hogy mind ennek, mind más betegeknek vegyenek a pénzen takarót, s nyujtsanak nekik enyhülést.“ A nyomort bünszerzőül tekinti s ennek eltávoztatására munkál. A nyomort csak a nagy városok csúfos

zugásában képzele, a jobbágynál, a puszták, mezők gyermekénél nyomort nem, csak szabadságot, erényt s boldogságot látott. Ezért vonzódott a néphez, melyben föltalálta ama szent háromságot, melyet szüntelen kutatott, — magában és másban egyaránt.

Élete végcéljául maga s mások számára a tiszta erkölcsön alapuló boldogságot tüzi ki, s az erre vezető utra vezérlés, kalauzolás szerinte az egyetlen az életben, mi megérdemli a küzdő fáradságát; minden egyéb, mi e céltól eltér, csak hivság, léhaság. Tisztán gondolkodó fő levén, nézetei összefüggését művei tanulmányozásai után tisztán kivehetjük. Költeményeiben nyilatkozó egyik alapelve gyanánt a tiszta erkölcsön alapuló boldogság tekinthető, másik alapelve: törekedni a boldogsággal párosult szabadság után. Mindkettőnél kiindulási pontul az erényt veszi föl. — Szerinte az ember boldogságra van teremtvé ha nem is határtalanra, de a véges boldogságra minden szükséges tulajdonnal fölruháztatott. De az emberiség e jóságos, nagyszerű ajándékokat szomorú célra használja föl. Az emberi szenvedélyek, szeretetlen érzések, egyenetlenségek kútfejévé váltak, s ezek két részre osztották az emberiséget. A kisebb rész csak parancsol, a nagyobb szolgailag engedelmeskedik, urait táplálja, ruházza s képessé teszi gyönyörök élvezésére, míg maga alárendelten küzd az élettel. Ő azonban ily állapotot nem kárhoztat el. A nép sorsán nem akart változtatni, — a főuri körökben ekkor még a legszabadelvűbb sem volt ennyire szabadelvű. Különben is a népet boldognak hívé, sokkal boldogabbnak a nagyuraknál, kikhez így szól:

Óh nagyok! látom én mily terhes nagyságtok
Mely epesztő gonddal folyik boldogságtok,
Mely tetézett bajjal megyen uraságtok,
Szerencse ölében sincsen nyugovástok.

Gondolkodása typusa e tárgyban is, mint mindenütt, következetes. Másutt írja a mágnásokról:

Nincsen a nagyok közt tiszta gyönyörűség,
Minden boldogságuk mázos keserűség,
Maszlagos javak a hatalom s dicsőség,
Ha szívünkben nincsen óhajtott békesség.

A két utolsó sor a népnek szól, s e két sorban a köznépnek mintegy vigasztalásul adja a sovárgott helyett a meglevőt. De ugyanekkor, az állapotja ellen zugolódo népet megfeddi:

Köznép ne szidalmazd többé a szerencsét:
Nem néked osztotta nehezebb bilincset.

Más helyt arra figyelmezteti a népet, hogy fontossága csak olyan, sőt nagyobb, mint a főuraké; mert ők alapja az álladalomnak, s boldogabbak is a cifra urnál. Ezt eszébe hozván a tömegnek, újból dorgálja:

Irigy mord kedvedből szerencsét átkozod,
Nem tudod nyomorult! saját boldogságod:
Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség- s dicsőségét egyedül te hinted.

S helyén látja még egyszer figyelmeztetni a népet, hogy

Nem fényes palotán lakik a boldogság,
Arany kárpitok közt több a szomorúság.

Leckézései után megszelidül, elnézővé lesz a nép minden hibája iránt, s egy szép képben olvad föl. Egy szép képet varázsol maga elé, s annak szemlélésébe merül. Látja a pórt hazajönni a fárad-ságos napi munkából. Otthon család fogadja: a szeretett társ, a szurkos fiacská. Látja a fáradt pór örömet, midőn szétekint családjá boldogsága fölött, látja leülni a családfőt a szeretett társ készítette zsiros kásához, mely az öröm betetőzése. Miként az eredeti kép festi:

Szurkos fiacskádnak hamis mosolygása,
 Szeretett társadnak cuppant csókolása,
 Szép idő, friss szellő, madarak szólása
 Végzik örömedet, — s egy tál zsiros kása.

Ki ilyszerű képeken élte alkonyán is örömmel tud andalogni, annak igen nemes, minden jó és szép iránt érzékeny lélekkel kell birnia. S e hypothesis igazolja magát műveiben. Valamennyi művében tiszta, nemes érzülete s józan életbölcészete tükröződik elénk. Esküdt ellensége az elérhetlen sovargásoknak ; mire való lelkünket rajongások árjára bocsátani, melyek megoldhatlan kérdések gátjain törnek meg. Nem hódol ő a merev philosophiának, szalmacsépelésnek mondja azt, mely csak kutatásvágyat ébreszt és hevet fokoz, de kétségeinkben sohasem enyhít. Annál kevésbé respectálja az üres bölcseskédést, melyet egyszerűen lélekölésnek tart, mi által az általános erkölcs semmit nem nyer, sőt tán még vesz,

Mert ki azért tanul, hogy csak vetekedjen,
 Szükséges maga is végre vetemedjen.

Szerinte pedig bölcseskedni csak a vitázásért, veszekedésért tanulnak. Tiszta gondolkodásában elvlasztja a tudományt a bölcseségtől, ezért mondja, hogy más a tudomány, más a bölcsesség: lelket szépíteni ez a tanultság. Majd a pusztá tudás hivságát rajzolja, s úgy nyilatkozik, hogy elég nagy tudomány, ha jól tudunk élni, ha jó erkölcsben tudunk előlmenni. A korabeli miveltség erkölcsrontó hatása ellen erősen kikel. Kikel az újabb találmányok ellen is, melyeket csak szemfényvesztésnek tart. Ezért mondja, a találmányokat erkölcsrontással egybekapcsolva :

Elég, hogy Budán már mennykőtől nem félnek,
 Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek,
 Hét acélos póznán fellegek repdesnek,
 Ég csattanásának süveget nem vesznek ;

Hogy föl meg üst (ezüst), arany, hideg föld gyomrában,
 Só mint válik kővé vizenyős almában (alom),
 Azt tudják, s több ilyen elrejtett titkokat
 Beszélvén megvetik előszült apjokat.

Orczynak a nagy világhoz, s néphez való viszonya mellett méltán érdekelhetnek baráti összeköttetései. Odaadó, hű barátságáról többször emlékeztünk, de körülményesen egyetlen barátságáról sem. Hogy egy barátjával együtt tekinthessük meg, átmegyek utolsó művére, mely a közte s Barcsay Ábrahám magyar nemes testőr és franciás iskolai író közt fennállott nemes barátság eredménye, amennyiben legnagyobb részét a két jó barát verses levelezése teszi ki. E mű címe : Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. A költeményes gyűjtemény öregbedésére a nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közrebocsátotta Révai Miklós.— Pozsonban, Loewe Antalnál, 1789.

E munkának mindjárt elején, Orczynak „Szabadságról“ című hosszabb költeménye áll. Általános nézpontokból akarja kifejtteni e tárgy fölötti gondolatait, s mintegy Barcsay levelére válaszolva, ír ahhoz a szabadságról :

Pajtás ! azt kérdezed minap leveledben,
 Szabadság mi legyen, s lakik mely szegletben?
 Bizony nehéz kérdést vetettél előmben,
 Félek és rettegek annak fejtésében.

De azért hozzá fog. Thémája : ember sorsa rabság, egész költeményében azt fejtegeti, hogy sehol sincs szabadság a helvétákat s a — magyarokat kivéve, kivált oly király alatt, mint, az általa bálványozott Mária Terézia alatt. Sehol másutt nincsen valódi szabadság, s igen haragszik, ha a szabadságot ürügyül, cégérül használják fel egyenetlenségre, háboruskodásra. Ilyen, a szabadság cégére alatt aljas célokat rejtő háborúnak tartja ő az épen ez időben

kezdődött éjszakamerikai szabadságharcot. S midőn erről emlékezik, a hivságok felemlítésével ekként sóhajtozik :

Oh dohány, oh nádméz, oh coffé s indigó,
Szasszafrassza gyömbér, bors, mirha, kakáo!
Értetek száll sok nép idegen partokra,
Értetek embervér árad patakokra.

A két nagyságos elme termékei külön vannak választva e gyűjteményben. Az első részt Barcsay, a másodikat Orczy versei képezik. Kár, hogy a levelek nincsenek rendezve, hogy az egymásra felelők egymás mellé estek volna; mert így sok keresés szükségeltetik míg a feleletet megkaphatjuk.

Orczyt Barcsayval itt csupán egyetlen jellemző ponton hasonlítom össze. Barcsay könnyen lelkesül. Az egyetem Budára áttételekor az öreg Orczyhoz s a nemzethez ódai hangon szól:

Mit hallok magyarok! Pindus tetejéről?
Thália hárfázik Szent Gellért hegyéről.

mire Orczy :

Tehát meghallottad Pindus tetejéről,
Hogy Budán nincs kérdés Toldy erejéről.

kitűnik a satyrai hang, melylyel már légvárákat alkotó barátjára hatni akar.

Orczy költészete a franciás és népies irány között foglal helyet, s épen ezért az ujkori magyar irodalom e két ágának tulajdonkép ő a megkezdője. Bessenyei, Barcsay nem kevésbé használták mintául, mint Gvadányi s Gyöngyösi János, az ó-tordai rimelő: mind-egyik kivette költészetéből a maga részét, s mind-egyik föl is használván, egy uton többé nem haladhattak, s külön kellett válniok.

Ami Orczy franciás irányát illeti, arra nézve megjegyezhetjük, hogy Orczy nagy jártassággal birt ugyan a francia irodalomban s azt kedvelte is, s bár

lefordította Voltaire s Boileau néhány darabját, sokat pedig utánzott, mégsem számíthatjuk határozottan a franciás iskolához. Valamennyi műve annyira eredeti, annyira magán hordja a tiszta, zamatos magyarságot, hogy ez inkább csak formai, mint szellemi utánzásnak mondható. Vers, kit csak természet tud jól fölhaladni, és nem a mesterség szokott hajigálni—mondja az öreg s a művein előmlő pongyolaság hűségesen bizonyítja, hogy az öreg öntapasztalatból beszél.

Az öreg Orczyt zamatos magyarsága, magyaros rimes verselése folytán a népies iskola megkezdőjének is bátran tekinthetjük „elsőnek ama vidoran komoly és tanítva gunyorkás nemben, hol szellem, hang, kifejezés, szóval minden, tösgyökeres magyar.” És mindennek dacára a népies költőkhöz sem sorozhatjuk. Népiessége tulajdonkép a romlatlan magyar érzés és kifejezés, mely ma egészen népiesnek tűnik ugyan föl, de akkor, épen csak a báró osztályát kivéve, a nemzet minden osztályával közös vala.

Ha már épen valahová sorolni kell, a franciás iskolához számíthatjuk, mert míg egyrészt költői műveltségét e nemzet irodalmának tanulmányozásából merítette, s a satyrát, epistolát ő hozta be irodalmunkba, másrészt a könnyed tanirány s a finom satyra is határozottan francia költőkre utalnak, emlékeztetnek. Bessenyei is a franciások közé sorolta, midőn a maga Társaságába fölvette, és első helyre állította az öreg Orczy műveit.

Orczy költészete kora társadalma minden osztályát felöleli. Ő e nagy munkára nagy munkával képesíté magát, mert egész életében tapasztalatok szerzése által látköre kibővítésére törekedett. Élet-philosophiája emelésére az emberi társadalom minden osztályába fürkészőleg hatolt be. Hivatalánál fogva is több társadalmi alosztályt, társadalmi foko-

zatot ismert meg, később az előtte még ismeretlene-
ket kereste föl, s tekintette meg közelebbről. Átlátta,
hogyan csak az ismeri az életet, ki, ha néha önmeg-
tagadásába is kerül, nem szegődik elválaszthatlanul
egy társadalmi osztályhoz, hanem bátran szemébe
néz az életnek ott is, hova rokonszenve, hajlamai
épen nem vonják. Tapasztalatok szerzésére bő anya-
got nyújtott neki hármass lakhelye: Bécs, Pest, Tar-
na-Örs, továbbá főúri és katonai állása, miknél fog-
va a tróntól jobbágyokig a társadalom minden osztá-
lyával érintkezett. S mind ezeket elfogultságtól,
előítélettől menten tanulmányozta. Az ily módon
szerzett tanulmányok eredménye ábrándos, költői
élet helyett valót adott s az életből nyert okulási
kincseit örökbecsű ereklyeként hagyta reánk. Épen
ezért a műveiben örökölt, minden osztályból felvett
családi csendélet vázolója az, ami fő erejét teszi.

Orczy nem a történelem férfia; a költés azon
szentségét nem ismeri, midőn a költő, más által so-
ha nem látott alakokat pillantva meg, látnokká lesz.
Ő ír arról, ami körülötte van. Leírja a bugaci csár-
dát, pipás, kártyás társával, Beleznai generálissal ho-
gyan mászik fel az ürbői halomra, kiterjeszkedik a
pórnépre, a mágnásokra, s mindennek körében él,
mindezt tövérről hegyére ismeri,—kiterjeszkedik vég-
re a miért s a melyben él: a hazára.

Általában a háziasságban, az emberi társaság, a
világ zajától csendes félrevonulásában, hol a leset-
len kedély tiszta gondolataival, céljaival, cselekedeteivel
lép elő, ott van ő elemében. Csodálatos! a
kora minden izgalmaiban résztvevő férfiú, tán meg-
undorodva attól, nem fut a dicsőség és szerencse
kereke után, hanem magányért sóhajt; a katona,
ki bajvivó kardját a legnehezebb időben sikerrel
és szerencsével forgatta hona és királya védelmére
a dulce bellum inexpertis-ről énekel; a főrangú, ki

fia egy megbárosított nemes úrnak „a srófon járó mozgó cifrázott bárókat“ gúnyolja.

Azon költők közül való volt, kik a természet ölébe vonulást legélénkebben magasztalják midőn attól távol vannak. Ekkor érzi annak nélkülözhetlenségét legélénkebben, s legforróbb ohajtásai mint célpont felé oda röpkednek.—Méltóságai, rendjelei, dicsősége, mind nem elégitették ki az oly csekélylyel, mondhatnók, Horatius conchájával megelégedő férfit. Szive a nép közé vonzá, hol atyai kormányát, jóságát teljes mérvben gyakorolhatta. E közé megy, ha verselni akar, mint Bessenyeinek írja „megyek gulyát, ménest, nyáját számlálni, s a csikóssal perelni, miért veszett el a sok csikó?“ jobb gondolatokat csak akkor remél, ha a Tiszából iszik, ha az Alföldre megy.

Orczynak csendes visszavonulás kellett a nép közé, családja körében. Ez volt az ő hona s nem a sikos palló. Ezt az ő honát kifelé is akarta terjeszteni, s minden állapotot kárhoztat, hogy a háziast, patriarchalist annál inkább kiemelje. Az egyéni boldogság ösztönéből kiindulva, a miveltség s ezzel együtt az erkölcsiség öntudatos honába emelkedik. Szerfölött ritka, öszhangzatos és határozottan körvonalozott egyének mélyebb érzelmek és gondolatok alapján képesek csak ezt magukból kifejtetni. E ponton, ily magas fokon kezdődik a magábavonulás, az önérzet, a valódi megelégedés, megnyugvás azon mennyei állapota, melyből a lelket kicsábítani nem lehet, sőt még eltántorítani sem. Lelki mérséklete eltalálta súlypontját és ingás nélkül megállott abban.

Ideje lesz már az agg poétát odahagyni, s megtekinteni a nyomán nőtt nemzedéket. Mielőtt ezt tenők vessünk még egy utolsó pillantást reá, a csendélet dalnokára.

Minden művében tiszta, nyugodt kedély tárja

elénk világos gondolkozását. Művei mindegyikében franciás iránya dacára a romlatlan magyarság mai napig csaknem legkitünőbbben nyilatkozik, s versei hülönösen szép világításban jönnek elénk, ha tudjuk, hogy az azokban vallott elvekkel a költő egészen megegyezőleg élt, mint életphilosoph ez elveket sohasem tagadta meg.

Az ily agy által producált művek soha nem avulhatnak, csak a forma az, mi alá van vetve a mulandóságnak, s ez már Kazinczy korában is (1809) avuló félben volt,*) — de a bennök nyilatkozó életbölcsesség, tiszta magyar zamat örök becsü, soha nem avuló s bizonyára szerzőjüknek, ki tevékeny munkásságával egy alapjában új szellemi mozgalmat indított meg „emlékezete áldott leend, valámig a maradék nemzetünknek ősi characterét, s az igaz bölcseséget becsülni fogja tudni!“ —

Midőn egy nemzet soraiból oly író támad, ki által kora sajátosságai a leghűebben nyilatkoznak, ki korának legpraegnansabb kifejezője, annak hatása huzamos és általános szokott lenni, s az általa létrehozott vagy legalább célzott reformok rendszerint kész lelkeket találnak.

Az irodalomtörténetünkben epochalis Orczy is talált ily, minden utain követni kész lelkeket, honfiai között. Az ő szavától szikrát kapott a hivatottak lelke, s ezek kiszabadítva magukat tespedő álmukból, a hazai nyelv és irodalom oltárára vitték erejükhöz mért áldozataikat.

*) Barátom! Orczy s társai avulnak,
Avulni fogtok egykoron ti is!
S mint a te fényed homályt vet Bugacnak
Szent dallosára most stb.

Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielhez 1809. oct. 25. — Erdélyi muzeum III. köt. 133. l. De ugyanitt mondja, hogy „én irigylem két rőf pánlikáját, És a nyomorgó csárdát Orczynak stb.

Orczy példáján a haza java szellemei addig nem érzett lelkesültségtől kapattak meg, de különösen egy ifjú, ki előbb hazáját, azután a birodalmi fővárost ismeré meg, és a kettőt reflectáló lelkében összehasonlította, — szilárdul elhatározá tovább folytatni az öreg Orczy által megkezdett irodalmi munkálódást.

Ez ifjú, *bessenyei Bessenyei György* volt,*) nem megindítója ugyan az újabbirányu magyar irodalomnak, de első s legkitünőbb tovább fejlesztője, kinek érdeme azáltal, hogy őt a kezdeményezés dicsőségétől megfosztjuk, parányival sem száll alább. Igen kevés volt még ami után indulhatott, s ezért érdemei egyenlők az öreg Orczyéval. Orczy a kezdő, ő a folytató, kik külön-külön igen keveset használhattak volna, kezet fogva s egyesülve pedig felszülték a magyar irodalmat.

Bessenyei György 1742-ben szabolcsmegyei Bercelen született régi birtokos nemes családból, mely azonban szüleiben elszegényedett. Atyja Zsigmond, kiről Gonda Balázs berceli ref. lelkész ur

*) Horányi Elek : *Nova Memoria Hungarorum et Provincialium*, első része, 45-ik lapja után Kazinczy Báróczy életében, ezután pedig Toldy Ferenc a Magyar költők életében, hibásan írják galanthai és bessenyei praedicatummal. A két előnév összetevésével két egészen külön család zavartatik össze. A galanthai előnevü, így nevezve Pozsony megyei Galantha után, Pozsony, Nyitra megyékben s Dunántúl virágzott; a Szabolcs megyei Bessenyöd község után úgy nevezett bessenyei előnevü pedig Szabolcs, Szatmár, Bihar, Ugocsa megyékben, vagyis az ország másik részében, Tiszántúl élt. Részünkről épen e miatt, biztosabbnak vélvén, elfogadjuk Vay László 1807-ben kiadott Német Hívség című munkája 627-ik lapja, — a Hazai és Külföldi Tudósítások 1811-ik évi 46-ik száma és a berceli ref. egyház anyakönyve azon adatát, hogy Bessenyei György a bessenyei Bessenyei családból származott.

magántudósítása szerint, a berceli ref. egyház halottak anyakönyvében (a 175-ik lapon) 1776-ban ez jegyzetett föl: „Tekintetes Bessenyei Zsigmond ur 31-ik Január temettetett 86 esztendő korában;“ édes anyjáról pedig (a 179-ik lapon) ez áll: „1789. 20. novembris. Tettes Ns. Nzetes Ilosvai Ilosvay Mária asszony, néhai Tettes N. N. Bessenői Bessenyei Zsigmond ur özvegye mintegy 85 esztendő korában temettetett két predikációval.“ — Szülei egyébként is sok gyermekkel levén terhelve¹⁾ fiok nevelésére nem sok gondot fordithattak. Így történt, hogy Bessenyei Sárospatakon, hova még 1750-ben adatott fel, ²⁾ elvégezvén a syntaxist, 1755-ben apja kifogta az iskolából, s haza vivén, egy évig házi tanítást nyert a falu református papjától és mestertől. Majd ez a tanítás is, mely egyedül latin gyakorlatok készítésére szoritkozott, megszűnt, s az ifjú, életerős Bessenyei gond nélkül, henyélve töltött el szülői házában négy esztendőt, mely idő alatt csekély latin ismerete is elpárolgott.

Ifjusága kezdete ilyen volt, s a benne lappangó tehetségek — a kis, nemesei romlottságáról különben

¹⁾ Három testvérbátyját ismerjük. Zsigmondot, kinek szabolcsmegyei paszali nyári lakában Bessenyei Sándor Milton paradicsomát fordította. (L. Milton előszavában); Boldizsárt, ki gárdista volt, de nem soká szolgálhatott, mert túlhízott, mi miatt lóval sem lehetett győzni, meg maga is ráunt a lovaglásra (Laczka János kézírata a nemz. muzeumi könyvtárban. Közzöljük a Függelékben); visszatért hazájába, s Bercelen telepedett le. Róla az ottani ref. egyház halottak jegyzőkönyvében a 184-ik lapon ez olvasható: „Anno 1797 Tekintetes Nz. etc. Bessenyei Bessenyei Boldizsár ur kegy. patronus. temettem — akkori lelkipásztor G. Pásztor Dániel — predik. 17-dik Februarii, 57 esztendő korában.“ (Gonda Balázs lelkész ur szives tudósítása) végre Sándort, ki szintén gárdista volt, s kiről mint íróról fogunk emlékezni. Testvérei voltak még Mihály és Julianna. Nagy Iván. Magyarország családai. II. köt. 64. lap.)

²⁾ Bessenyei György: A Holmi. Bécs, 1779. 97.

is megszerezte ismeretes falujában — immár elaljasodtak volna, midőn apja s rokonai befolyása folytán Abauj vármegye ¹⁾, az ujonnan fölállított testőrséghez ajánlotta. Az ajánlatot elfogadták, s Bessenyei minden magasabb cél nélkül sietett Bécsbe. Ime itt a forduló pont Bessenyei életében. Tizenkilenc éves ifjú volt, s Kazinczy szerint ²⁾, „fekete szemekkel és üstökkel egy szép Meleágerhez, egy nemesb arcvonású inas-combos Faunhoz hasonlíttathatott,“ nem lehet tehát csudálni, ha minden szögletenessége mellett is a bécsi szépek, köztük számos magasállású udvarhölgy „de még királynéja kegyelmes figyelmét is magára vonta.“ ³⁾ Ennélfogva, reá, a Tiszavidékéről eddig soha ki nem mozdult ifjúra nézve, Bécsben egy egész új világ tárult föl.

Előkelő állásánál fogva bejáratos lőn a legfelsőbb, valamint a legmiveltebb társaságokba, melyek közelebbi megismerése után, benne hátramaradottságának kínos tudata ébredt föl. De ez nem sujtotta le a természettől fényes elmetehetségekkel megáldottat, sőt inkább feszített munkára sarkalta: nyelvek, irodalom, bölcsészet s történelem voltak éjjel nappali tanulmányainak tárgyai. Éjt napot egygyé kelle tennie, hogy elmaradottságából szabaduljon; mert hiszen reá nem illének a költő szavai: multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit, — ő nem túrt, nem tett, nem izzadott, nem fázlódott gyermeki fővel, hanem, — előhaladni akarván — ifjú, sőt férfi korában kellett fáradoznia. Sok pótolni valója volt. Önvallomása szerint tizenkilenc éves korában németül, huszonhárom éves korában franciául nem tu-

¹⁾ Steph. Katona: *Historia Critica Regum Hungariae, stirpis Austriacae*. Tomulus XX. Ord. XXXIX. pag. 941. 942.

²⁾ Kazinczy: Báróczi Sándor élete. Báróczy összes munkái végén, VIII. köt. 11. lap.

³⁾ U. o. VIII. köt. 12. lap.

dott ¹⁾; a kevés latint mit Patakon tanult rég elfelejté, magyar olvasmányai pedig tetőpontjukat Gyöngyösy s Beniczky népszerűbb darabjaiban érték el; egy szóval teljesedett rajta a régi példaszó: ki nem tanul, annak végtére is begyöpösödik az esze.

Az *ambitiosus* ifjú eszmélvén hátramaradottsága felől, munkához látott. Tizenegy évig munkálkodott folytonosan, feszített erővel, hogy kipótolja az elmulasztottakat. Ki is pótolta, s a tizenegy munkaév eltelte után a birodalom legképzettebb tudósai, legszellemdúsabb írói sorában bátran megállhatott. S igazán írta róla a necrológját közlő Kurir, hogy: mint szép és deli természetű ifjú a magyar királyi testőrző seregben maga pallérozására minden szükséges eszközökkel élt, és a királyi szolgálattól üres óráit a legpallérozottabb európai nyelveknek, nevezetesen a német, francia és angol nyelveknek tanulásukra fordította, s azokban oly előmenetelt is tett, hogy mindenikben folyvást írt és beszéllett. Emellett nem felejtkezett meg a magyar pallérozásáról sem.“ ²⁾ Hozzá tehetjük az utóbbi sorokhoz, hogy Bessenyei nem hogy meg nem felejtkezett a magyar irodalról, sőt ez levén célja minden fáradozásának, a maga kimívelése után, terjedelmes, mély tanulmányait s minden erejét a magyar irodalom gyarapítására, emelésére fordította.

1772-ben a tizenegy év első gyümölcsével — mert Hunyadija még nem volt egészen kidolgozva — „Ágis tragédiájával, öt játékban, versekben“ a nyilvánosság elé lépett. A mű Mária Teréziának volt ajánlva s Bécsben jelent meg. Előszavából ifjú tüz mellett férfias komolyság tükröződik vissza. A nemzetben egészen szunnyadozó, de benne már

¹⁾ Georg von Bessenyei: *Geschäfte der Einsamkeit*. Wien, 1777. S. 77.

²⁾ Magyar Kurir. 1811. évfolyam, II. fert. 50. szám, 603 l.

teljesen fölébredt nemzeti önérzet hatalmas hangján szól, mondván, hogy soha trón nem emelkedhetett oly magasra, hogy az igaz hívség a legmélyebbbről is ne kiálthatna hozzá. Ez kiáltott is, gyakran és hosszan, de a ministerek vállain magasra emelt királyi szék, ritka kiáltást hallott meg, mely hozzá intéztetett. Nem állítja azt, hogy a koronás fők ne hallanák a vérengző lármát gyakran lábaiknál, de ország-világ előtt nyíltan kimondja, hogy Mária Terézia trónusa oly kegyelmességet visel, ki a hívségnek legcsekélyebb sóhajtását is meghallja s védni kívánja. S a Bécs alatt fekvő nemzeteknek — szerinte — legfájóbb sebeit épen az okozza, hogy a királyi pálca nem hathat belső részekig, s hova a királyi pálca nem ér el, ott az igazságot minden üldözi. Mig Mária Terézia anyai kegyelmét csak attól vonja meg, kinek már lehetetlen kegyelmet adni. — Ez a határtalan kegyesség, melylyel minden megemlékezést fogad, szülte benne a bátorságot, hogy művét a királynő lábaihoz tegye.

Az előszó loyalis hangon van ugyan írva, de nemszolgai alázattal. Tiszteli a királynőt, de azért még annak ajánlott műve előszavában is tartózkodás nélkül nyilvánít szabad eszméket.

Ágis tragoediájában Ágis és Kleombrot, két derék hazafi az uzsorások aránytalanul meggazdagodása ellenében a fölkelt nép élén Lykurg eredeti törvényei visszaállítását kívánják Leonidás királytól. Ezt meg is nyerik. A darabban főható erő Agesilaus intriguája s Leonidás gyöngesége, ki a két nemes hazafi férfias nyilatkozataiban, hogy a király hűségükre számot tarthat ugyan, de a közügy érdekében emelt szavukért magukat nem vádolhatják, — nem nyugszik meg, hanem Agesilaus cselszövése következtében gyanu ébred benne, mely megerősödvén, a cimszeplőt megöleti, annak barátját pedig száműzeti.

Rövidke előadásunkból is látható, hogy a darab conceptiója silány, mit azonban főleg a francia iskola hely, s időegysége miatt menteni lehet. Ennél fogva ugyanis nagyobb kort nem ölelhetett föl, phantasiája meg lön kötve s egy hely és időhöz láncolva. A tragoediához utójáték van függesztve, címe „Agiáris keserve, melyben Ágis neje Agiáris, ki barátnéja Telonisnak vigasztalásait, s egy új szerencsével biztatásait állandóan visszautasítván, férje megjelenő árnyának intésére mindkettőnek tüstént kitárja szivét, vigasztalódik s új szerencsére gondol. — Ez psychologice ép úgy, mint drámailag hibás, miután cselekvénye semmi sincs, s a szomorújátékkal összefüggésben épen nem áll.

Bessenyei kitűnően választá első szomorújátéka tárgyát. A görög történet egyik legszomorúbb, de egyszersmind legérdekesebb szakából vett egy töredéket dolgozta alapjául. De nem tudta ezt a változatos, eseménydús időszakot művében compact egészszé tömöríteni. Nála Ágis tragoediája szétfoszlott, ellapult s kivitele egészen tönkre teszi. A gyönyörű tárgy, melynek nagyszerű historiai tableaut kellett volna nyújtania, egyszerűen udvari ármánynya silányult Bessenyei járatlan kezében.

De eltekintve Ágis tragoediája ezen hibáitól, benne legalább a folyékony styluson kívül — mi Bessenyei minden művével közös — még egy jó oldallal találkozunk. A királyban a féltékeny gyöngeség, Agesilausban az ármány, gyengén bár, de úgy, ahogy jellemezve vannak, s a tragoediában több helyt egyéb szereplőknél is mindig találkozunk némi jellemfestéssel. Azonban per absolute hiányzik ez Bessenyeinek közvetlen Ágis után kiadott szomorújátékaiban. „Hunyadi László“ és „Atilla és Buda tragoediájában.“

Hunyadi előszavában maga mondja, hogy e da-

rabot 25 esztendősen korában készítette. Ifjabbkori műve tehát, s tán ez az oka, hogy még sokkal gyöngébb Ágisnál. Itt a király magától Hunyaditól tudván meg Czillei megöletését, annak megkegyelmez. De Gara tüstént ezután a királytól halálos ítéletet csikar ki az ifjú hercegre s ez nyomban végrehajtatik; ezt azonban csak is egy, a szinpadon átsiető jelentéktelen személytől tudjuk meg. Ellenhatás, akadály az egész műben sehol sem jő elő, sőt a mellékszemélyek, különösen Gara Anna atyja iránti makacsságával s Rozgonyi buzgóságával a minél előbbi kifejlődést folytonosan csak elősegítik.

Atila és Buda tragoediája főleg a historiai fölfogás tekintetében még Hunyadinál is gyarlóbb. Mélyebb indokokat nélkülöző apró összeveszések egymásután kapcsolva, s hogy úgy fejezzük ki magunkat, dróton rángatva adatnak elő ebben. A köztüki tér aztán rendszerint üres pattogással van kitöltve.

Atila haragszik Budára a székváros róla nevezése miatt, és szerelme Buda jegyese iránt arra ösztönzik, hogy testvérét láb alól eltegye. Alus hadivezéért elfogatására küldi, de Buda Jupiterhez fohászkodván szétveri annak seregét. Atila részleteket a vereségből nem tud meg, hanem csupán azon végeredményt, hogy testvére elfogatása meghiusult. Alus eléje jő — s itt az ármány erősebb szálaival találkozunk, — mert a hadivezér azzal mentegetőzik, hogy kétszer is említé Buda előtt hatalmas Atillát, annak erejét, dicsőségét, de mind azt felelé, „nem haladja Budát.“ Erre a hatás, egy oly vérengző, haragját fékezni nem tudó egyénben, mint a hogy itt Atila festve van, el nem maradhat. Tajtékot rúr dühében, de lélektanilag itt ismét nagy hiba az, hogy így feltüntetett férfiú nem cselekszik rögtön, hanem csak dúl-fúl, s ingerültségét tele torokkal

hirdeti. Buda barátnéja meghallja a duló - fulónak eme szavait. „Buda szerencsétlen tárgya haragomnak“ s siet védencét megmenteni; ki azonban mostan egész máskép lép föl. Beakarja várni testvérét, hogy „tanulja ismerni a mérgesült Budát.“ Itt a jellemzavarás tetőpontra hág. Buda nem rendelkezik hatalommal, s eddig bátorsága sem volt vérengzőnek, vérszopónak jellemzett testvére irányában. Bátorsága itt sincs ecsetelve, csak makacssága, s bár számtalan alkalma volna elvonulni a bösz testvér elől, mégsem vonul el, minek következtében Atila őt véletlen találkozáskor öli meg. Végül a költői igazságszolgáltatásnak enged tért, midőn Atilla véres tette után a főpapot maga elé hivatja, de az ellene jósol; mert égre kiált Buda vére, s bűneért bocsánatot nem ad. Atilla gyötrődik, majd borba fojtja búját, míg ennek mértéktelen használata folytán önvérébe fullad.

Ágis, Hunyadi és Buda minden hiányaik mellett közös jó tulajdonokkal is birnak. Így mindegyikök könnyedén van írva és sok új eszmével van megrakva. Megrakva, mondom, mert bár Bessenyei minden eszmét a leghezziállóbben alkalmaz, mindazonáltal ezek torlódása sok helyt hosszadalmasságra ad alkalmat, mit Bessenyei, ha reméli darabjai előadását, minden esetre elhagyott volna. Így, tudva, hogy drámái színre aligha kerülnek, erkölcsi reflexioinak tág tért engedvén, tudatosan hosszadalmassá válik.

Bessenyei a szinirodalmi pályán első darabjaihoz mértén hatalmas lépést tett 1777-ben kiadott „Filozófus“ című vigjátékával. Ebben ügyes drámai ér nyilatkozik, főleg ügyes dialóg fejlesztésében; s a jellemek drámai fejlődés nélküliek ugyan, de tagadhatlanul az életből vannak véve, s tisztán domborodnak ki. A főszereplő: Pontyi, kiről a darabot

is csak Pontyinak hívják, egyidőben a mai Tallérosi Zebulon hírnevével versenyző alak volt. Ez, gazdag nemes ember „igaz magyar” — miben egy kicsike gúny is van. Pontyiban egy talpig becsületes, de a kis körnél fogva, melyben mozog, él, korlátozott fejű nemes ember sok szerencsével állittatik elő. Egy hétszilvafás nemes, ki oktondi fővel, pitykés dolmányban maga képviseli nemzetét, s hogy parlagisága még jobban kitűnjék, szereplő társai mindnyájan finom, sima, udvari színű alakok.

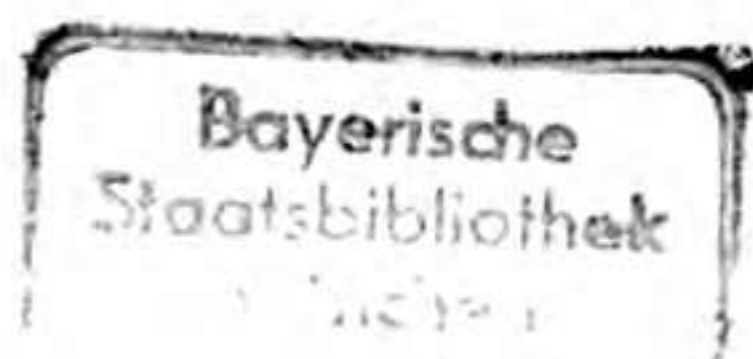
Ha megtekintjük Pontyi alakját, s látjuk a ropant hatást, melyet ez alak föltüntetése okozott, belőle a nemzet olvasó közönségére vonhatunk következtetést, és pedig nem valami kedvezőt. Mert mit akart elérni Bessenyei Pontyi előállításával? Bizonyára mosolyra akarta indítani nemzete fiait a maguk szomorú állapotja fölött, a végett, hogy okuljanak belőle, hogy mint tükörben lássák önmagukat. De — nem látták meg. Alsó fokon álló nemzetek valamint egyesek, a tapasztalat bizonyysága szerint legjobban szeretnek épen oly jó vagy rossz indulatokat, szokásokat szemlélni, melyek egyéniségökkel legjobban megegyeznek. Ha jó e szokás, magukénak vallják, ha rossz, akkor szeretik nevetni másban, de soha nem ismerik el a magukénak. Ép úgy, mint pl. a korlátozott fejű ingerlékeny ember, ki legjobban szereti haragosok satyrizálását olvasni vagy nézni, mert ez indulatot ismeri legjobban, mert mindig tapasztalja magában, még sem ismeri el. Ez a konokság, megátalkodottság, szemibe mondott indulatok erővel meghazudtolni akarása jellemzi az alantas régiókban süppedező népet és egyéneket. S a magyar közönséget, melynek a darab írva volt, bizonyára inkább csak a ruha elodázhatlan egyformasága boszantotta; a lélektan mélyébe nem bocsátkozott, s ha tette, mint magában ismert, de csak másban gúnyolt szokást,

indulat fakasztá nevetésre. Így a tükör, melyet Besenyei a nemzet kezébe vonzó keretben adott, félresiklott, s mindenki pillantása önmaga helyett a szomszédra esett. A mű sok új gondolatot, szebb érzést támasztott, de nem érte el célját: t. i. kibujtatni odujából a köznemességet, s munka által magasabbra törni!

Hajlandó vagyok hinni, hogy Pontyi az öreg Orczy befolyásával vagy tán sugalmazásával készült. Ezt a mű egésze, de különösen egyes passusok kiválóan bizonyítják. Így midőn a filozófusnő szolgálójához a szavakat intézi: „ne okoskodj kérlek, nem illik néked eszednek lenni, mert szolgáló vagy, ne akarj okos lenni, ha van eszed mit csinálnál te az észszel, ami nekünk is annyi bajunkra van.” A szolgáló ekkép felel: „mert én az olyan észért, mint a kisasszonyéknak van nem adnék egy gombostűt. Okos-é magát gyötörni valakinek, mikor semmi baja sincsen.” E kurta, de jellemző dialógot mintha csak Orczy vetette volna papírra, úgy hasonlít annak gondolkodásmódjához. Orczy befolyását illető nézetem annyival is inkább meggyökerezett bennem; mert a műben az Orczyéhoz hasonló moralis tendenciát vélek felfödözni. Az aurea mediocritast magasztalja, midőn a túlfinom és a túldurva elemet egymáshoz tapasztja, hogy a kettő ellentéte, s mindakettő helytelen oldala kitűnjék. Akarta, hogy a köznemesség finomodjék, alkalmazkodjék kissé az állapotokhoz, élénkebb, vállalkozóbb munkásabb legyen, lépjen ki a tettek mezejére, kibujván elvalahára penészes fészkéből, melyhez az avas kutya-bőr köti s földhöz ragadttá teszi.

E genre alkotás — nem tekintve többé társadalmi irányára — kitűnően sikerült. De csakis mint genrét lehet magasb szempontból méltányolnunk; mert Pontyi is, épúgy mint társai, semmit sem bo-

A m. testvérség tört.

it, kezdettől, végig folyvást ugyanaz marad,
csak bolonditnak, ki minden mesét elhisz, a
sét örömmel hallgatja, mert ez képezi szerény
ákosságának kizárólagos forrását.
Még egy nagy hiánya e darabnak, hogy öt fel-
ásra van nyújtva, s ezekben semmi sem törté-
nyéb, mint hogy Parmenió ifjú filozófus és
dalisz az ifjú filosofnő egymással megismer-
nek, egymást megszeretik s összekelnek, de a
en semmi akadály, semmi gát. Bonyolítani nem
án, e miatt a cselekvények fogóval rántatnak elő.
ik nő a másiktól kérde, hogy kit szeret, s a
k arra megfelel. Ily mód követésére Bessenyei
szerülve volt. Érzé, hogy kifejezni, magából a
nek alakításából észlelhetővé tenni e nélkül épen
e vagy csak homályosan tudja. Így aztán egy-
y oly világgal jelenik meg előttünk, hogy ez
Bessenyei utolsó drámai productuma „A hármas
Triumvirátus” 1779 ben, Bécsben látott
Mivel tehát nem tisztán eredeti darabja, csak
vezetere figyelhetünk. A három első felvonás
versekben van írva, a negyedik és ötödik rész
ban. Talán nem birta megversben bárdolatlan
nk a mély és nagy szenvedélyek festését, erős
zásait; mert, hogy Bessenyei szorgalma ha
volna, nem tehetjük föl. Ő nagy merényre
ta el magát, midőn egy árva irodalom apos-
vállalkozott. Nagy és nehéz merényében
sikert aratott, s pedig, tudjuk, hogy ezzel ka-
jár a lelkesedés. A lelkesedés ilyenkor nem
atnyi szalmaláng, mely fellobban s nyomban
vá pusztúl, —mert végig kíséri az az embert
Fikor delén, az aggkor alkonyán, soha meg

nem szűnik, legföljebb különös körülmények altatják el egy időre. — Azt szintén nem lehet mondani, hogy Bessenyei e művét csak azért adta volna, hogy adjon. Műveit gyorsan bár, de mindig kellő gondnal, figyelemmel állítá ki, s kiadási buzgalmát bizonyosan kielégíthette volna egyéb, nagy számmal létező műveivel.

A hármias vitézekben a párbeszédnek sok helyt ügyes fejlesztésén kívül, érdeme nem sok nyilatkozik; sőt a párbeszéd sem egyformán jeles: sokszor darabos, erőtlen, — maga a darab pedig éppen ellenkezője annak, mit ő tart róla előszavában: „Ha gondolod, hogy magyarba nem lehet elég erővel, méltósággal, mélységgel írni, végy időt e kis munkának megolvasására.“ Erő, s különösen méltóság, teljesen hiányzik e darabból. Egyedül a mélység az, mely csakugyan megvan benne. Az erőt nem bírta meg a nyelv, méltóságos jellemet meg ő nem tud festeni. Ki tudná honnan van az, hogy e mindig méltóságteljes s kora legnagyobbjai között forgott férfiú méltóságos jellemet festeni képtelen, mert az köznapivá sülyed nála? Nem az-e az oka, hogy tapasztalá az ellentétet, mi a méltóságok publicus szereplése s a selyem függönyök mögötti élete közt van! — Ő pedig a méltóságos címűeket jellemre, erkölcsre is azoknak szerette volna nézni.

Bessenyeit mint drámairót jellemzi a nagyszerű keresése, midőn azonban megtalálja ezt, szétfoszlik erőtlen kezeiben. Nem tud characterizálni; erős, bátor jellem nála dühös, vad szavak declamálásával, intrigus pedig gyáva félrevonulással állittatik elő, ki a helyett hogy bonyolítja, simplex, köznapis ármánykodásaival a lapos kifejlésre dolgozik. — Darabjai, francia minták szerint iratván, mindig egy helyen s egy időben folynak le, miért meglehetősen érdektelenek s unalmasok; mert a jellemekbe, alakokba

változatosságot nem bírván önteni, és nem folyván be reájok semmi erősebb hatás, azok folyton ugyanazok maradnak. Ez okozza azt is, hogy drámáiból a bonyolodás, a cselekvény egészen hiányzik. Ő erre nem is fektetett súlyt, s nála egészen elegendő, ha személyei értelmesen beszélnek s uj eszméket adnak elő.

Drámáit különösen unalmassás a mellett költőietlenné teszi, a költészetet gyökeréből kisorvasztó tömérdek erkölcsi és bölcsészeti reflexio, mik együttesen nagy mértékben mutatják a compositori lélek hiányát. Számos monológjaiban az érzelmeket akarja színezní, de érzélgést fest, s töprenkedést mutat föl.

Igy a franciás iskola egyik kitünősége által a XIV. Lajos irodalma egyik fényoldala a magyarban — egyetlen darab kivételével — esetlenül kísértetik meg. Nem is csoda! A nemzeti élet nem pezsgett, a tespedés lélekölő karjaiban szunnyadozott, s nem volt benne semmi oly élesen kinyomott jelleg, mit a költő műveiben föltüntethetett volna. Aztán meg, Bessenyei a drámával kissé idő előtt próbálkozott. Még egy negyed század múlva is azt írta Kazinczy Sipos Pálhoz, hogy „magyar tragoediát várni még most hamar — semmi sem lesz belőle!” pedig mikor e levél iratott, ébredező kor volt. A hasadó hajnal sugara sok jellemet világított meg, sok új, megörökítésre méltó való érzelmet és ez viszont munkavágyat támasztott.

Bessenyei nem is irhatott, legalább eredeti forrásból, kitünő színművet. Társas életünk épen nem volt, nemzeti közönség még kevésbé, és ami legfontosabb, nem volt színpadunk. Légbe építeni bizony nem lehet, s pedig Bessenyeink ezt tette, midőn szindarabjait felibe olvasmányul, felibe színre kerülendő darabok gyanánt írta. Ha egyikhez vagy másikhoz szegődik, bizonyára nagyobb eredménye lett volna e téren működésének. Reflexioteljes darabjai

magvas olvasmányul szolgálnak, s ezek irásával úgy látszik önmaga inkább olvasmányt akart adni közönségünk kezébe. Darabjait színre nem is írhatta; tán bizony a „komédiások“ számára? Hisz ez időben komédiásaink, vagy a felsőbb fokuak: actoraink, színjátszóink csak annyiban voltak színészek, hogy ősi szokás szerint színben, csűrben játszottak.— A szindarabírás titkait is hogyan ismerhette volna színpad nélkül? hogyan lett volna biztosítva a hatásról, midőn eltekintve hazai viszonyoktól, csak a XIV. Lajos korabeli színirodalmat nézte, s mivel ez ott legpompásabban ragyogott, fényét hazánkba is átakarta hozni.

Számitásaiban a maga kora előtt nem csalatkozott. E műveket egykor elragadtatással olvasták. Okát könnyen adhatjuk. Az indulatokat, főleg a nagyobb szenvedélyeket vastagon festi — mi éppen talál a kemény táplálékhoz szokott közönség izlésével. Érzelemző dictiója, eladdig ismeretlen verselése, kortársai előtt elfödé a szerkezet, a felfogás hibáit. A kortársak Bessenyei gyakori álpáthosát valónak, dagályát pedig fenségnek vették, s miveletlen izlésök a méltóságosnak festett jellemek prózaiságba sülyedésén nem akadt föl.

Bessenyei sokkal szerencsésebb volt a tanköltészetben; mert itt a szabadabb, könnyebb forma ellenemigen vétett s a drámáit izetlenné tevő reflexio itt egészen helyén van. Tankölteményei eszmékben, mély gondolatokban gazdagok, reflexióinak szabad folyást engedhet, s a nem igen kényes forma miatt előadása is elmés, választékos. Didacticumaira eldöntő befolyással volt az angol Popenak előképül választása. Reá, mint költőre nézve, szerencsétlen választásnak mondható, hogy ennek nyomán készítette első nagyobb tankölteményét, az 1772-ben, még Buda tragoediája előtt megjelent „Az embernek próbáját, négy levélben.“¹⁾

¹⁾ A cím hibásan van fordítva; mert az eredeti „Essay on man“ tulajdonkép a m. értekezés az emberről. Pope e művének még egy

Mondottuk, hogy Pope nyomán, azt nem feltétlenül követve fordította e munkát, mit bizonyitnak Lucanusa fordítása előszavában Barcsay Ábrahámhoz intézett eme szavai: „Sokan vannak . . ., kik hiszik, hogy az Embernek Próbáját Pópbul fordítottam, pedig tudtadra van, hogy ezen munkám épen nem fordítás, hanem csak az anglus Póp Sándor gondolatainak magam módja szerint való követése, hol magam gondolattya sokkal több van, mint Póptól vettem.“ E szerint Bessenyei csak követője volt Popenak, kinek művei bármily szelleműsok s elmés, választékos előadásukkal bármennyire megnyerők, conceptioban, és a külsőségeket kivéve, a tárgyalásban is költőietlenek s a hideg ész merev bélyegét hordják homlokukon.²⁾ Bessenyeit philosopháló kedélye nem csoda, hogy e philosophus költőhöz vonta, holott Popehoz szegődése által, mint már mondottuk, csak magának ártott; mit világosan mutat azon körülmény hogy drámai, leíró költeményeiben, főleg a heroidban s epistolában sokkal költőibb volt, mint szép zengésű tankölteményeiben.

Pope előadása némely prózai darabjaiban élénkség és szemlélhetőség tekintetében vetekszik verseivel; ezt Bessenyei képtelen visszaadni. Innen van, hogy a mélyebb elmélkedéseknél nem képzett nyelvvél s egyszersmind a külalakokkal küzdván, s Pope gondolatait a maga, csak úgy odatóduló eszméivel összekevervén, — ez egyetlen művében, olykor-olykor homályossá is válik.

Bessenyei írói működésének méltatlanul legkevesbé méltatott része műfordítása. Ebben csak egy

fordítását birjuk, szintén ily hibás címmel: Pope próbatétele az emberről. Anglusból fordítva, Maros Vásárhelyt.

²⁾ Pope műveiről l. Lukács Móríc ítéletét „A műbirálatról. Pope tankölteménye“ című dolgozatában. A Kisfaludy Társaság évlapjai IV. köt. 1842—43-ról. 60—95 lap.

próbát tett, és pedig a **Pharsalia** első könyvének átültetésével.¹⁾ Lucanus kedvenc költője volt, de eredetiben nem olvashatta, mert elhanyagolt ifjú éveiben nem tanulta meg a latint, később pedig más nyelvek tanulásával is el lévén foglalva, s szükségét sem látván,— e nyelvben egészen elmaradott. Lucanust is franciában olvasta, s franciából fordította.²⁾ **Pharsalia** fordítása emelkedett stylusa, s általában nyelvkezelés tekintetében Bessenyei legjelesebb művei közé sorolható. — Mindjárt kezdete mily kitűnő, mennyire kitűnik ebből a fordítónak a nyelvkezelés fölötti hatalma: „Azon harcról beszélek, melynek véres piaca Thessália volt; oly szentségtörő harc, hol törvény, igazság a bűnnek lábai alá estek; hol egy hatalmas nemzet győzedelmes karjait önnön hazája ellen fordította, és két, vérséggel egy, de harccal magába megszakadt tábor oly bűnös dicsőségen vetélkedett, melybe tulajdon veszedelmét az egész megrázkódott világnak minden erejével siettette.“ Kevéssel odébb eladdig nem hallott erőteljes hangon szól: „Nem ti fene Pyrrhus, s kevély Hannibal, kik Rómának veszedelmet szültök: soha idegen fegyverek belső részeink közt ily mély sebeket nem nyithattak; házi ellenségtől jön a halálos döfés.“ Bessenyeinek, önvallomása szerint, e fordítás sok fáradságába került; „ezt a kis fordításomat“ — mondja az előszóban — ezerszer igazítottam már, mégis alig olvasok benne úgy hat-hét sort, hogy hibáját ne lássam. El-

¹⁾ Irodalomtörténészeink alig említik; Baksay Sándornak, a **Pharsalia** pályakoszorus fordítójának figyelmét pedig egészen elkerülte: „a **Pharsalia** korábbi fordításairól, melyek nincsenek, nem szólhatunk“ — mondja előszavában, és Sztrokay 1830-ki fordítását állítja Lucanus első magyar fordításának.

²⁾ Laczka János: Bessenyei Gy. élete. Eredeti kézirat a nemzeti könyvtárban; közlöm a Függelékben.

unván véle kinlódni, végre csak el kellett magamat tökélleni, hogy akár jó, akár nem, ítéletetek alá eresztetni." — Egyéb műveit Bessenyei gyorsan készítette; mert alapos tudományú volt s gondolatait könnyen tudta keretbe illeszteni.

Bessenyei, mint gyermekirodalmak vezérszereplője általában, erejét nemcsak a szépirodalom legtöbb ágában, de az egyetemes irodalomnak is igen sok részében érvényesítette. Eleintén ugyan mint költő munkálkodott, lelke mégis meg volt osztva a művészet s tudomány között.

1778-ban kiadott „Hunyadi János élete és viselt dolgai“ című művében irodalmunkban először kísérlé meg a történelem művészi tárgyalását; azonban nem sok szerencsével. Mint Bessenyei csaknem minden munkájának, úgy ennek is előszava talpra esett, szép irányú, szép gondolatokkal tömött. Hasonlítja magát a guineai szegényekhez, kik aranypartokon laknak. Nagy szorgalommal kereshetik kenyereket, de legalább aranynyal kereskednek. Így ő is. Nemzete régi dolgainak folyama mellett ül, melynek vastag iszapjaiból fáradva keresi az itt-ott csillámló aranyat. Hunyadiban csakis Nagy Lajos által közelített kincsre talált, ki fiát Mátyást is fölülmulja jámborságban s vitézségben. Örvend annak, hogy mint az aranymosók az ércek legnemesbikével foglalkoznak, úgy ő e munkájával az irodalomban legnemesebb feladatot tűzte maga elé: egy nagy férfiú emléke megörökítését. S csupán ily nemes célú művel merészkedik közeledni pártfogójához, Beleznay Miklós generálishoz, kinek művét ajánlotta.

E műben tehát, maga szavai szerint, egy nagy, derék férfiú hatalmas alakját akarta rajzolni — de tárgya felülmúlta erejét; mert kicsinyes hősködések és bravourok erős-marquirozása által épen nagyságától fosztja meg, s hősből hősködővé meríti alá.

A philosophia magasb húrjait hozta rezgésbe „Az ember próbája toldalékában“, „Futó darabjaiban“ „Anyai oktatás“ című leveleiben, „Magyar Nézőjében“ és „Holmijában.“ Azonban philosophiai munkáinak nagy része: a Montesquieu és Voltaire nyomán írottak, továbbá a magyar nemzet philosophiai története, Európa a XI. században, a törvénynek útja, az emberi nem boldogításáról írt beszélgetése a praeventiv censura miatt sajtó alá nem kerülhettek.

Ily óriási munkásság mellett, Bessenyei képes vala figyelemmel kísérni a közéletet, a nemzeti fejlődést; sőt mint nemzeties politikai író is felhasználta erős tollát, kitűnő felfogását, nemzete ébresztgetésére, majd ennek elérése után, ébren tartására és ellenesei paskolására. Számos lefoglalt kézirati munkáján kívül hazafias gondolkodásmódját legjobban 1778-ban írt „Magyarság“ című munkájából ismerhetjük meg. Ez, először iratása idejében, másodszor a szerző halála után másfél évtizeddel, 1826-ban jelent meg a Tudományos gyűjteményben (I. kötet, 1—10 lap). Ebben szerző maga érzelmeit, kívánságait lehető szép stylusban terjeszti elénk. Mindjárt a mű elején, visszatekintve a legközelebbi, szellemi productumokban annyira szegény idősokra, felkiált: „valljuk meg, nagyon megszükkültünk a magyarságban, melynek ugyan bőségében soha nem vóltunk.“ Pár sorral alább, nagy erélylyel kel ki a magyar nyelv alkalmatlan voltát bizonyítgatók ellen: „Olyan szánakozásra, s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyitik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elő lehetne adni. Olyba venném, ha mondanád: egy nagy hegy, mely aranykövel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s

bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik.“ S midőn ugyanezen művében önmagát s nemzetét buzdítja a munkálkodásra, szelleme egész erejét fejt ki, mondván: „jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe be nem húzta. Minden nemzet a maga nyelven lett tudós, de idegenen sohasem.“ Majd áttér a magyar nyelv élete tartóságára, s itt a legkitűnőbb fogással dilemmába juttatja ellenfeleit, melyből aztán se ki, se be: „akkor vesz ki honunkból a magyar nyelv, ha a magyar paraszt asszonyok deák, görög, francia vagy német nyelven fognak beszélni. Mig a magyar paraszt asszony magyarul, addig a magyar paraszt ember is, mig a jobbágyok magyarul beszélnek, addig az urak sem nélkülözhetik. Ha már így kénytelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön.“ Igen jeles, egész terjedelmökben való újabb közlést érdemlő tervezetek s bizonyítások után így fejezi be e művét: „a régi módhoz ne ragaszkodjunk; mert ahhoz ragaszkodni annyit téssen, mint a tudatlanságot óhajtani. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni... Nem szükség minden újat megvetni, mert nem minden ujság rossz közöttünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világban. Eleitől fogva az ujitók mindenütt üldöztettek, kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgák a gonoszakkal együtt ne szenvednének: mindazáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magukat a közügyért ideig mocskoltassák és azokat szolgálják, kik abban hivek és ártatlanok.“

A „Magyarságból“ vett idézeteim Bessenyeit

mint hazafit és írót a legtisztább világításba helyezik. Magyar volt testestől, lelkestől, de ellenzője a táblabírói tespedő életnek. Ellenzője minden tétlenségnek s az ósdiak táborának. Ő maga ujitó volt új iránya s néhány kifejezése által, de e tekintetben sem lépte át a határt, melyen túl a nemzet olvasó közönségét csak elidegenítette volna nem csupán magától, de az egész irodalomtól is. Úgy járt el ez ügyben, amint önmaga mondja Lucanusa előszavában: „Tanálni fogsz ebbe a kis fordításba új magyar szövegszerkesztés módjait, de azon nem lehet megütközni, mivel újságnak kell elsőbe valaminek lenni, hogy belőle osztán hasznos óság lehessen. Úgy hiszem mégis, hogy benne a magyarságnak természeti ellen nem mentem, mely dolgon magad jobban fogsz ítélni.“

Akárcsak Kármán beszélne: ugyanazon hang, ugyanazon nézetek s Bessenyei Kármánra kétségkívül nagy hatást gyakorolt. Ugy gondolom nem csalódom, ha némi egyformaságot, azonosságot látok a két író célzatai között. Mindakettő tulajdonkép egy ugyanazon irányban: „a magyarságnak természetivel egyezőleg“ akarta fejleszteni az irodalmat, csak-hogy — s itt válnak el útjaik — Bessenyei az idegen formákat, s általában az idegen forrásokat sem akarja nélkülözni, idegen költők tanulmányozását sőt kezdetben utánzását is szükségesnek látta, míg Kármán egyesegyedül a magyar termékekből, illetőleg a magyar nyelv szelleméből akarta kifejleszteni a nemzeti nyelvet s irodalmat. Kármán sokban túlzott, Bessenyei azonban mérsékelt maradt mindig s mindenben, s ha a Kazinczy-Kármán-féle mozgalom közepette hasonló elvekkel egy jeles írónk áll a vitázók közé, kétségkívül mindkettőt megbuktatta volna, s ma, tán nem oly fejlett, de sokkal tisztább magyarsággal íránk.

Erőteljes irodalmi működésével egyidejűleg Bessenyeink gyorsan emelkedett a katonai pályán. Már 1772-ben az „Eszterházy Vigasságok“ előszavában gárdahadnagynak írja magát, ez pedig körülbelül a sorhadsereg őrnagyi rangjának felel meg. Meddig szolgált a testőrségnél, biztosan nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a hadsereghez át nem tétette magát. ¹⁾ Hihető, hogy 1772-ben volt utoljára a testőrségben; Laczka kézírata szerint kilépésekor 30 esztendő volt volna, s ez 1772-vel esik össze. Kilépése előtt azonban gondoskodott arról, hogy kenyér nélkül ne maradjon. Ismerősének báró Grace özvegyének, Mária Terézia udvarhölgyének segélyével audientiára ment a császárnéhoz s annak a magyar-honi prot. egyházakról jelentést tett. Megtudta ezt Beleznay Miklós tábornok, s azonnal közbeveté magát a ref. superintendenciáknál pártfogoltja Bessenyei érdekében, s ajánlotta reform. udvari számfeletti titkos ágensnek, melyre a superintendenciák egyenként öt-ötszáz forint fizetéssel meg is választották. ²⁾ Ez állomás Bessenyeire nézve főleg azért volt kedvező, mert nélküle el kelle hagynia Bécset, hova irodalmi szenvedélye s kínzó betegsége (calculus, lithiasis, fővénykór) is bizonytalan időre kötötte. Új hivatala nem sok idejét foglalta el, szabad ideje elég maradt, két év múlva egészsége is javult. E szerencsés állapotát ismét csak ismeretei gyarapítására használta föl. 1775-ben kimozdult régi lakhelyéből Bécsből, a szép Olaszföld beutazására. ³⁾ Ez utazás nagy befolyással lehetett a költői lelkü s túltengésben levő

¹⁾ Toldy : Magyar költők élete. Pest, 1870. I. köt. 170. l.

²⁾ Laczka János kézírata a Nemz. Muzeumban.

³⁾ Olaszországi utazásáról emlékezik Holmi 92—95 .l. hol Turin vidékét két irván le, így kiált föl : „néked pedig kies Veneri, örök emlékezetet szivemben elviszem“; a jegyzésben pedig: „Veneri a Sardiniai királynak nyári palotája, melyet Turinban létemkor láttam

aestheticai érzékű férfiura. Olaszország kies vidékei, művészete és szépsége mélyen elbájolták az ezek iránt fogékony költőt. Ez útja kath. hajlamai erősbitésére bizonyára igen sokat tett, s három év múlva e hajlamai annyira mutatkoztak, hogy az erről tudósított superintendentiák határozottan elégedetlenek voltak vele, s működésével. A számtalan vallási sérelem csakúgy fölterjesztetlen maradt, mint megbízatása előtt, minek tapasztalása folytán a superintendentiák egymásután vonták el évdijaikat az e téren kötelességének meg nem felelt férfitól.¹⁾ Így Bessenyei egyetlen hivatalától is elesvén, egyszerre csak azon vette észre magát, hogy egészen pénz nélkül maradott. — Mária Terézia megragadta e percek s a többször megkísérlett, de mindannyiszor meghiusult proselyta-szerzés ez alkalommal sikerült. — S itten engedje olvasóm, hogy ismét Mária Terézia-kori állapotunk egy részének vázolására térjek ki, leginkább Bessenyei életénél használt egyik fő-kútfőnk méltatása végett.

Mennyire zaklatták a „kegyes királynő“ által eltántorított uraink a nemzetiségükhöz és vallásukhoz hiven ragaszkodókat, a historia figyelemmel kísérte, s számunkra megőrizte: mert aki a közéletre befolyik, s azon változtat, vagy legalább változtatni akar, tetteit a világ elé tárja, s azokat a történelem hűen jegyzi fel. Épen ezért a közélet alakulása és fejlődése egyháztörténeteinkben föl-található, de a dolog természeténél fogva is, keveset irtak arról, mi történt benn a kárpitos szobákban,

Olaszországba, kiességéről soha el nem felejtkezhetem.“ — Továbbá ennek nyomára akadunk még a nemzeti muzeumban levő Debrecen Siralma című kézirati műve 36-ik lapján: „Olaszországban utazván — írja Bessenyei, — Veronában a gubernátornál ebédeltem.“

¹⁾ Laczka János: Bessenyei György élete; kéziratan nemz. muz. Mss. Sec. XIX. 702. Fol. Hung.

az udvarnál, s főurainknál. Hogy a mult század irói erre ki nem terjeszkedtek, oka az, hogy a titkos rugókat csak is azok ismerték, kikre hatottak, kik azonban e hatást sohasem említették; mások, ha fellelték is, tapasztaltuk közrebocsátását a censura gátolta meg. Innen van aztán, hogy az udvar köréből csak is az általa kivívott eredményeket ismerjük, melyek felkutatásáért nem kell sokat fáradoznunk. Elég egy tekintet hazánk törzsökös családjai genealogiájára s szemünk előtt mint vörös vonal jelenik meg a családok egyes tagjainak katholizálása Mária Terézia korában. Figyelmesb vizsgálás után elmondhatjuk, hogy aki csak pár hétig szivta is az udvar legét, ott vagy szive idegenedett el vadnak föltünttetett nemzetétől, vagy katholikussá lett, vagy megesett rajta mindakettő. Nagy, igen nagy ritkaság gyanánt tűnik fel egy-egy gr. Teleky József, ki gyakran annyi bátorsággal és szikrázó elmével lépett fel hitfelei ügyében, hogy fejedelme kegyét kockáztatta, s el is vesztendi azt, ha az eszélyes királynő elnem nézi a közbecsülésben álló ész- és jellemdús protestansnak hitsorsosai melletti nemes felhevülését. Ismétlem, nagy ritkaság ily tántorithatlan jellem, mert, mint a példa mutatja, a katholizáltak sorában a hazának születés és észre legkitünőbb fiait találjuk; azok között látjuk gr. Bánffy Dénest, az egyháztörténelemben gyászos szerepléséről ismeretes Bánffy Ágnes atyját, Baranyi Miklóst, a híres septem-virt, gr. Bethlen Gábor udvari kancellárt s testvérét Miklós kincstárnokot, a világhirű török s poroszverő tábornagyot gr. Hadik Andrást, br. Kray Pál tábornagyot, gyalakuti gr. Lázár Jánost, Szirmay László zempléni alispánt s kir. tanácsost, paszmosi gr. Teleky Mihályt, és még számosakat.

Azonban mindezek katholizálásának okait csak általánosságban ismerjük, részleteiben nem, mert

a részletek a szereplőkkel együtt régen sirba szállottak. Ily dolgokról írott emlékek hogyan is maradhattak volna fel? Hiszen az áttérített önéletrást aligha vezetett, s áttérése körülményeit legfeljebb író ismerőse, viszonyaival ismerős jó barátja írhatta volna meg. Már pedig Mária Terézia idejében az irodalommal foglalkozók vajmi kevesen valának, s nagy kérdés, hogy ha ezek közül való tudott is adatokat előkelő férfiak convertálásáról, érdemesnek tartotta-e a maga korában közönséges udvari műveletek megörökítésével foglalkozni. De ha felteszszük, hogy még ezt is megtette, mily könnyen meglehet, hogy irata megsemmisült, vagy felkutatlan levéltáraink valamelyikében lappang.

Ily sok eshetőséggel szemben, valódi nyere-ménynek tekinthető a protestansok udvari állapotára, és a nemes urak s a királynő közti vallásügyi viszonyra világot vető bármily csekély adat is. Erre nézve szerencsém volt a Bessenyei által nevelt, később Jászkun kerületi főügyész és nádori táblabírónak, Laczka Jánosnak a Nemz. Muzeumban Mss. Sec. XIX. 702. Fol. Hung. alatt őrizett kéziratában több ily igen becses adatot találnom, melyeket összeségükben közlök a Függelékben.

Amit Laczka mond Bessenyeiről, hogy az a vallással mit sem törődött volna, nem áll. Ellene szólnak ez állításnak művei, melyekből a legtisztább vallásos érzés tükröződik, s melyek tanulmányozása után joggal állithatjuk, hogy nagyon is sokat foglalkozott ő a hit kérdéseivel. Bessenyei nagy és mély ismereteit megszerezvén, látása élesebb lón, mint közembereké; ily fokra jutván, eddig szerzett ismereteit megvetette s nagyobb világosságért epe-dett. Elérésére izzadott, fáradt, s pedig minél feljebb haladt — mint életéből tudjuk, a világosság annál inkább eltűnt előle. Tovább biztos lépést nem

tehetett, szellemével szárnyra kelt és repült, repült, de repülése közben más emberek előtt nem ismert világba: a kételyek és bizonytalanságok honába jutott. Maga mondja: Az értelemnek keresése című kézirati munkája 124. lapján, (Megvan a nemz. múzeumi könyvtárban) „Mentül többet okoskodol, tanulsz, gondolkodol e világnak állására és természetire nézve, annál nagyobb tudatlanságra vetetel... Minden okoskodásod füstöt vét. Csak az emberi cselekedetnek következéseire tudsz szólni, de ami eredet és kiterjedés e világnak testében, azokra nézve meglábolthatatlan tudatlanságra vagy átkozva.”

Kételyeinél barátaihoz fordul, hogy hánykódó lelkére balzsamírt nyerjen azoktól. Barátai vigasztalták is, különösen az öreg Orczy Lőrinc, ki midőn „Bessenyei Györgynek visszaküldené a vallás iránt habozó írásait” ekkép szól hozzá:

Mélyen gondolkoztál Isten munkájáról,
Sokat elmélkedtél természet titkáról,
Tengert, eget, földet, megfogni akartad,
Fárasztó munkában életed folytattad.

Mojzses írásának egyedül nem hittél,
Igazságot újabb könyvekben kerestél,
De, látom, célodat mégis el nem érted,
Mindenek homályban maradtak előtted.

A modern francia könyvektől, a Bessenyei által keresztül meg keresztül tanulmányozott francia philosophoktól elakarja vonni a „világi hívságok” megvetéséről elhíresült derék öreg, s beszédét imígyen folytatja:

Térj meg jó barátom! e sok vizsgálásból,
Semmi haszon nem jön reád e munkából,
Mojzses könyve nélkül világ setétben áll,
Ennél jobb vezetőt halandó nem talál.

Hidd el, nála nélkül Istent meg nem leled . . . stb.

leírja a kételyeket, a titkokat, melyek fejtésére Bessenyei indult, s megriadva kiált föl; majd meg-

nyugszik s békés utat ajánl, mely által lelke nyugodtságát biztosíthatja.

Hová vitt kétséged mélység fejtésében?
Elmerültél titkok setét rejtekében:
Mit nyertél? maradtál bizonytalanságban,
Elmédet keverted nyughatatlanságban.
Én is ifionta oly uton indultam,
Mint te, mindeneket megfogni akartam,
De látván, hogy sok van, mit Isten embertől
Elrejtett, elhúztam magam a veszélytől.

S épen ezért visszaküldi „zákányos irását“ azon tanácscsal, hogy jó barátja hagyjon fel tépelődéseivel. Fesse inkább ragyogó tollával az erkölcsöket, gyógyítsa a polgárokat a pénzkórságból, oktassa szelidségre a hon lakosait, s hagyja el ködös füstjét „ama nagy városnak, melyben becse nincsen a magyar okosnak.“ Jöjjön az Alföldre, hol meg fogja mutatni, melyik a jobb szántás, mint megy a kaszálás, melyik szebb aratás stb.

Dicsérd így Istened kiseded vacsoránál,
Nyugodj el csendesen szállódnak lábánál,
Mondván csak susogva Sálem királyával
Be kicsiny az ember mély tudományával.

Mindezek azonban csak azt mutatják, hogy lelke tépelődött, s fájdalmait közleni óhajtá Orczyval a tapasztalt „boldog aggal“. De positiv adataink is vannak tőle, a Pope követőjétől, melyekben hitéről tesz vallást. Így Barcsay Ábrahámhoz, szíve barátjához ezeket írja :

Hagyjuk el barátom a mély okoskodást,
Ne tegyünk hijában olyan sok hánykódást . . .
Földünknek bölcseit eleget forgatom,
A természet szavát már régen hallgatom ;
És végre felleltem, hogy józan törvényünk,
Akármint gondoljunk, csak örök Istenünk.

E sorain már meglátszik az öreg Orczy befolyása ; ugyanazon elveket, melyeket az öreg tanácsolt neki, ő magiévá tette s most már ő adja azokat tanácsul.

A m. testőrség tört.

Bessenyeiről tehát épen nem állithatni, hogy vallástalan lett volna, s Laczka ezen téves állítását oda kell módosítanunk, hogy nem volt bigott. Mily tiszta vallásos érzés ömlik el azon sorain, melyekben kijelenti, hogy nem annyira hiszi a Messiás tudományát mennyeknek lenni abból, miszerint Kánában a vizet borrá változtatta, mint ebből, hogy menylyel és földdel megegyez, és az emberi nemzetnek boldogságát szüli, midőn így szól: szeressed Istenedet, szeressed felebarátodat. ¹⁾ Ily szép nyilatkozatával megegyezőleg, ő a hit dolgában tanácsul ezeket adja.

Isteni félelem és jó cselekedet
 Ha vagy szivedben, lelked el nem tévedt.
 Emberi szeretet, jóság csinál vallást
 S csak esztelen szokás tesz benne bódulást.
 Az érdem helyébe szokásait teszi:
 Árnyékkal áldozik s a d o l g o t elveszi.
 Legyen hát hiv polgár Istened, vallásod
 Tartsd nyitva templomod s rendeljed szokásod,
 Tudod, hogy az érdem valóságban fekszik
 S az ember akkor szent, mikor jól cselekszik. ²⁾

A vallási tulzást azonban mindenkiben útálta, s ezért mondá: akárhogy hányja vesse magát az emberi értelem, és ha annyi csoda támad is felettem mint a fergeteg, mégis örökre igazság marad ez, hogy valamely dogma az emberi nemzetnek nyugodalmával és társaságbeli boldogságával ellenkezik, egy sem igaz e világon. Valaki szomszédját csak annál fogva nem ismeri felebarátjának, hogy véle nem egyez, p e s t i s a társaságban. ³⁾

De visszatérek oda, honnét kiindultam. Katholikussá levését sok mindenből magyarázhatni. Az egyik ok kétségkívül a szükség volt, melybe a fővárosi világ által kül- és bel-kitűnőségeinél fogva

¹⁾ Debreczen Siralma. 54. l.

²⁾ Természet Világa. 1799. év V. köt. 24. l.

³⁾ Debreczen Siralma. 56. l.

tenyerén hordozott férfiú jött. Azon időben nem valának a kenyérkeresetnek oly számos forrásai, mint napjainkban, sőt mivelt ember számára alig egynehány. Csak egyetlen, a királyné által ajánlott ut állott nyitva menekülésre a szűkségből, melybe jutott. Pedig a mivelt ember szüksége nem olyan, mint a miveletlené, kinél az éhezés és az idő viszonyosságai ellen védő ruházat hiánya az egyetlen veszelem; a mivelt embernél ez szégyenérzettel párosul, nála a nemtisztességes ruha a magasb szellemi érintkezést zárja el, nála a lélek szenvedése ezerszeresen fölülmulja a testét. A másik tényező, mi Bessenyei katholizálására jelentékenyen befolyt, költői kedélye vala. Épen nem csudálkozhatni azon, ha egy költő, egy a művészet örök honában élő férfiú, nem tudja követni a puritán vallást, annak ridegségét önmagával egyeztetni nem képes, s művészetet kíván a vallásban is. Imé, ez a pszichológiai oka, hogy a költő és művész szívében még akkor is, ha erre anyagi vagy egyéb kényszer nem folyik be — katolikus hajlamokat táplál. Bessenyeinél pedig befolyt egyfelől anyagi kényszer, másfelől befolyt egy szép nő, egy királynő, ennek kegye, kérése és tán parancsa is. Csodálhatni-e, hogy ily ellenfél ellenében egy aestheticus ifju, egy loyális fiatal ember megadja magát?

Ami Laczka azon állítását illeti, hogy a vallással Bessenyei nem törődött volna, arra nézve cáfolatul az említetteken kívül felhozhatom még azt, hogy Bessenyei mint vallásos író, illetőleg fordító is szerepel.

A királyné parancsára dolgozott egyik munkája: „A szent apostol Tamás, mint ellenállhatatlan bizonyosága a Jézus Krisztus Istenségének, a kereszttyén vallás igazságának, a mai hitetlenek ellen; mely egy tanítóbeszédben tartatott Prágában, Karácson hava 12-ikén, 1772. — Most pedig németből

magyarra fordított Bessenyei György által. — Posonyban, Landerer Mihály betüivel, 1773.“ A másik egy philosophiai novella, melyet „Die Amerikaner“ cím alatt németül adott ki, Kazinczy pedig magyarul: Az amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése címmel, Kassán 1776.

Hittudományi művei közé sorolhatjuk a czeplédi plébánushoz 1777. jan. 30-ról irt levelét, melyet a sárospataki ref. colleg. könyvtárból a Függelékben közlök, s melynek olvasása meggyökerezteté bennem a hitet, hogy Bessenyeink convertálása után is református maradt; mert lehetetlen, hogy ki lesetlen perceiben ily levelet képes írni, az két év múlva odahagyja azelőtt esze és szive összesített erejével védett hitet. — Bessenyei hittudományi munkálódásait ily című munkával fejezte be:

„A mi urunk Jézus Krisztusnak haláláról való gondolatok, melyek Bécsben francia nyelven kiadtván, magyarra fordítottak Bessenyei György által. Posonyban, Landerer Mih. betüivel. 1777,“ melyről tudósításaiban maga írja, hogy ezt eredetileg Mária Terézia a franciai nyelvből maga összeszedgetvén, Bécsben nyomtatás alá küldé. Kinyomtatása után, március 15-én Ő Felsége őt is megtiszteli egy példánnyal, kijelentvén azon akaratát, hogy ezt magyarra fordítaná, „hogy láthassuk magyarságunkban is, egy nagy apostoli felségnek lelke e váltságrendiben mit szeret, és miként fohászkodik.“ E munkában komor világnézet uralkodik, imádságokkal van megrakva s benne szerzője, Krisztus igazságos kezét hívja föl maga ellen.

Hihetőleg ez utóbbi, határozottan kath. s egyszersmind antiprotetáns imádságos könyv fordítása idegenítette el tőle Beleznayt, a hitbuzgó protestáns főurat; ez idegenítette el a superintendenciákat, s így ez volt a lépcső Bessenyei katholizálására. Vele csaknem egy ugyanazon évben hű

barátja, a bécsi felsőbb köröknek Bessenyeivel együtt legszebb és leggenialisabb tagja és kedvence, Barcsay Ábrahám is katolikus hitre tért. Katholizáltak csaknem kivétel nélkül a Mária Terézia körében tartózkodott vagy tartózkodó urak; mert a kiszemelteknél a királynő fejedelmi és női kegyeit, majd egész tekintélyét vetette a mérlegbe, mely ilyképen rendesen feléje fordult.

Bessenyei 1779. aug. 15-én a S. Carolus Boromeus egyházában tette le régi hitét s cserélte föl a rómaival. *) Ezzel egyidejűleg a cs. kir. udvari könyvtárnál másodőri hivatalt vállalt ¹⁾ „csak becsületből“, mert áttéréseért 2000 ft. évi kegyelempénzt nyert. ²⁾ E kegyelemnek azonban nem sokáig örvendhetett. Mária Terézia 1780-ban meghalálozván, a királyi pálca fiára Józsefre szállott, ki az anyja által bőkezűen szórt kegyelemdíjak fizetését megszüntette. Így Bessenyei a birodalmi székvárosban másodszor is pénz és jövedelem nélkül maradt. Tovább nem lakhatván Bécsben, 1784-ben nyugalomra lépett ³⁾ s huszonégy évi távolléte után hazájába, biharmegyei kis-kovácsii kis örökségébe költözködött. Itt, Tusculanumában, valóságos philosophusi életet élt, s csendes napjait a mezei gazdálkodásban, könyvirásban, és szíves barátjaival való társalkodásban töltötte el. ⁴⁾ De a szíves barátok jórészt csak unalmára voltak; merthasonló miveltségű társra nem akadt e pusztában, sőt a környéken sem, s ezért a társaságihiány miatt sokszor panaszkodik. Így a nemz. muzeumi könyvtárban levő: Magyar-

*) Laczka J. id. h. — Kazinczy Ferenc: Báróczy életében: Báróczy minden munkái VIII. köt. 12. l.

¹⁾ Magyar Kurir. 1811. évfolyam II. fertály 50. sz. 603. l.

²⁾ Laczka id. mű.

³⁾ Magyar Kurir. id. h.

⁴⁾ U. o. 604. lap.

országnak törvényes állása (:1804:) című kézirati munkája 21 lapján így panaszkodik állapotáról: „Minden néven nevezhető okos emberi társalkodástul megfosztatva; semmiféle halandókkal nem levelezve, senkit nem látogatva, senkitül nem látogatva lakozik az író egy pusztába, aholott könyveivel, gondolataival és a néma természettel tölti idejét: élván azért csak, hogy még meg nem halhatott. Magán szánakozva, a világon nevetve számolja napjait. — „Az értelemnek keresése“ c. kézirati műve muzeumi példánya 151 lapján leírja életmódját; mindennel meg van elégedve „csak okos emberi társalkodás hibázik lakásomban“ — mondja. De nyomban vigasztalja magát: „minden embernek el kell valami nélkül lenni, ha nagy úr is. Kénytelenek vagyunk a sorssal alkura menni. Annyira megszoktam a magánosságot, hogy az emberek közt való ögyelgés halálos unalmamra lenne. Akinek esze nincs, nem kell: akiben örömemet találnám, hozzám lakni nem jön.

A Bessenyei korában legizgalmasabb, legfényesebb bécsi udvarból egyszerre egy alföldi pusztára kerülni, kissé nagy lépés volt. Épen nem csodálkozhatunk azon, hogy kit végzete ily helyzetbe hozott, emberi társaság, hogy úgy szóljunk élet után sovárogo. Bessenyeink is, kinek ilyen volt élete, kereste a miveltebb társaságot, de azt csak egy helyen, a megyegyűléseken Váradon találta fel. Ezért, mint táblabíró, rendszeren látogatta s különös figyelemmel kísérte a gyűléseket s bár hivatalt nem vállalt, a megyei bizottságoknak rendszeren tagja volt. Így pl. 1803. sept. 20. 21. napjain tartott tisztujtáskor, mint az érmelléki járásból a szavazatot beszédő hármass bizottság tagja szerepelt.¹⁾ De uri székre s más ily jobbágynyúzó törvénykedési actusra

¹⁾ Magyar Kurir. 1803-ik évfolyam, IV. fertály, 29. sz. 442. l.

ritkán szólíták fel ; mert részrehajlatlan igazságszereteténél fogva, ha a meggyőződése szerinti igazság úgy hozta, nem ritkán a paraszt javára ítelt. Mint maga mondja ; „engemet húsz esztendő elfolyása alatt, mióta a nemes vármegye gyűléseit, törvényszékeit járom, emlékezetemre háromszor hívtak el három külömb-külobbféle helyen tartott dominális székekre, csak azért, hogy soha többet egybe se hívjanak. Ettem, ittam; olyan gorombasággal hálálván meg a jó akaratot, hogy a gazda ügyét igazságtalannak találjam.“¹⁾

Ekkép, nagyon is szókimondó lévén, két megyében : Bihar és Szabolcsban viselt táblabiróságát²⁾ nemigen gyakorolhatta ; más hivatala nem lévén, a tevékeny férfiú végső éveiben idejét jórészt irodalmi munkálkodással foglalta el. De csak két kisebb művét adta ki. Az egyik az 1792-iki Szacsvay Sándor szerkesztette Magyar Kurir 30-ik számában (475. 476. l.) jelent meg, címe : „Dicsőült emlékezetű Felséges II. Leopold halálát gyászoló versezet,“³⁾ s a másik József főherceg helytartóhoz van intézve.

Eszerint, élte végső éveiben félrevonulva, nyilvánosságra csaknem semmit sem bocsátván, végezte életét az új irodalom első tovább fejlesztője, 1811-ik év május hónapjában. Tetemei atyafiaitól minden

¹⁾ Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása. Önkézirata a nemz. muzeumban. 100. lap.

²⁾ Bessenyei Bessenyei Gy. nekrológjában : Nemzeti Ujság vagyis Hazai s külföldi Tudósítások a magyar nemzetnek közjára. Irta s kiadta Kulcsár István. 1811-ik évf. I. f. é. 46.sz. 335. 336 l.

³⁾ Toldy nem ismeri; mert róla Bessenyei körülményesb életiratóban, s művei elősorolásánál (A magyar költészet kézi könyve, a mohácsi vésztől a legujabb időig. 1855. I. 358—366. és Magyar költők élete I. 169.) sem emlékezik; s azt mondja, hogy Kovácsi magányából csakis a „Dicső Árnýékok, melyek fels. kir. ő hűségének József Antalnak . . . áldoznak“ című kis művét nyomatá ki.

ceremonia nélkül kovácsii mezei birtoka udvari kertjében tétettek nyugalomra.¹⁾

Hatvan esztendő múlva egy ifjú író, Törs Kálmán a „Hon“ hasábjain panaszkol, hogy Bessenyei házát disznóólnak használják, sirja fölött szántanak!

Magát igazán tisztelő nemzet sohasem feledkezhetik meg jeleseiről, de ha a nemzet zöme teszi is, a jeles utódainak nem volna szabadmegfeledkezniök vérükről, kinek nemcsak nevük tiszteletét, fényét, de kinek azt is köszönhetik, hogy e drága honnak, ma is birtokos fiai.

Ugyanezen időben a magyar irodalom megújulásának százados emlékünnepe terveztetvén, Bessenyei neve gyakran forgott a nyilvánosság előtt. Nem sokára kéziratairól is beszélt a hír. Az akadémia tudomást szerezvén a dologról, az iratok keresésével és a találtak rendezésével Imre Sándor debreceni református tanárt bizta meg. Imre 1871. november végén be is fejezte azok összeírását Nagy-Váradon, a báró Jósinczy-féle házban. E kéziratok közt a „Toldalék Magyarország politikai állásáról“ című, a pataki könyvtárban is meglevő dolgozat egy csonka példányára akadt, továbbá a pataki könyvtárban, a füzesgyarmati jegyzőnél is meglevő „Tarimenes útazása“ hat levélre terjedő töredékére, és „Az ember szaporodásáról és fajáról“ című kis ivrényi iratra, de ez kinek a műve, kutató nem tudta meghatározni. Egyébként semmi újat nem talált, kivéve számos oklevelet, melyek közül 51-et följegyzett és lajstromozott.²⁾

Bessenyei kovácsii magányában igen sokat írt,

¹⁾ Élte végéveiről ír Laczka János id. m. — Necrológiát három hirlap adja u. m. Annalen der Literatur im österreichischen Kaiserthume. 1811. VIII. 245. l. — Magyar Kurir. 1811. II. fertály 50-ik (jun. 21.) szám 603. 604. lap. — Hazai és külföldi Tudósítások. 1811. I. f. é. 46.

²⁾ Szana Tamás: Figyelő. 1871. évf. 46. sz. 551. l.

de — miként mondtam, csak kettőt bocsátott ki. Az itt írottak jórészét a censura sem engedte kinyomatni, s ő a sok visszautasítás után elkedvetlenedve, föl sem vitte többé censurára, hanem magának írt csupán. Ez enyhülés volt neki, s már annyira megszokott foglalkozása, mit egyszerre elhagyni képtelen lett volna. Nem is erőttette meg magát, mert mint az értelemnek keresésében mondja, a vágyódás „hiába kényszerít hogy irjak: soha ebéd után más napig, egy órára sem vehet. Ebéd előtt nem többet, legfeljebb három óránál.“ Végreendetileg Kovácsiban írt műveit a nemzeti múzeumnak hagyományozá, azon felszólításra, mely 1802-ben intéztetett a hazafiakhoz, hogy akinek valamire való műve van, küldje fel a nemzeti könyvtár számára. Ő vagy hét kötetet küldött Pestre, melyek maig a nemzeti muzeumban csonkitatlanul őriztetnek.

De Bessenyeinek, fájdalom, nem minden munkája részesült kegyeletes megőrzésben. Igen sok semmisült meg még a szerző életében. Horányi tanúságot tesz az elpusztultakról. Létezett hajdan — írja Horányi — tetemes kötet kézírata az egykor virágzott pesti paulinus atyák könyvtárában, melyet én is láttam, melyben bölcsészeti, nyelvészeti és történeti válogatott tárgyakat fejtegetett a mi Györgyünk; az irigység ellene állott, hogy ezek kijöjjenek s épen ezért ő, barátainak és a közhasználatra szeretetének örök jelét összeszerkesztette s a könyvtárnak adományozta. De ez, valamely harpyának zsákmányul esett. ¹⁾ — Hasonlókép nem tudhatni hova lettek azon kézíratai, miket ő maga, kevéssel halála előtt Sági Sámuel udvari (Bihar m. i) ref. prédikátornak, Miller Ferdinándhoz, a nemz. muzeum számára küldetni átadott. Ezek: Az ember, az anglus

¹⁾ Alex. Horányi: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium, Pestini, 1792. Pars I. pag. 456.

Pópnak elméje szerint (: 1803 :); Dudásból lett Doctor és Sully miniszternek Élete¹⁾

Muzeumban levő művei közül kiválóbbak: Természeti világa vagy a józan okosság, tanköltemény három könyvben, nyolc kötésben. Irta 1794—1801-ig. — Ebben az embert és a világot karolja föl s veszi mélyebb bölcsészeti szempontból tárgyalás alá. Jellemzi mindegyiket, előbb külön-külön, azután együttvéve. Életbölcséségteljes mű ez, melynek szép nyelve mellett ügyes compositioja s tanuságteljes tartalma van.

Debreczennek siralma, leiró költemény az 1802-iki debreceni híres égésről. Benne hazafiúi érzéseinek enged szabad folyást. Éled szive, midőn körültekint a bár még tüstölgő város gulyáin, szabad pusztáin, a lakosok jó erkölcsén, kiknek azt akarja megbizonyítani, hogy jobb a jelen egyszerű állapot, mint a külföld mázos keserősége, s épen ezért nagyobb ismereteket szerezni törekedjenek, de minden másban maradjanak meg úgy, ahogy vannak. — Igaz ugyan, hogy külföldön van rang, méltóság, de mindez a boldogságnak — csak színe. Kenyér a valóság — mondja az eddigi érzékfeletti magas repüléséből alászállott költő — azaz: birtok, jövedelem. Hijába fested a palotát papirosra, mert benne nem lakhatsz, akármely gyönyörű formát mutatasson. ²⁾

Magyarország törvényes állása, 1804. Inkább jogi érdekű dolgozat, melyben szerző a magyar alkotmány rozzant oldalait veszi éles kritika alá. De a határokon sohasem lép túl. Ámbár sokat beszél az ellen, hogy „a katonaságból mesterséget és szüntelen életmódot csináltak,” ámbár kifejti, hogy pl. mikor a közönségnek és taksásnak egyene-

¹⁾ Nemzeti Ujság vagyis Hazai s Külföldi tudósítások. 1811. évi. I. félév, 46. sz. 336 l.

²⁾ Bessenyei: Magyarországnak törvényes állása. Muzeumi kéz- 418. lap.

sen az uraság ellen van panasza, az uraság ítélőszéke alá vetni őket „rémitő helytelenség“, mégsem akarja gyalázni honát, s kevéssel ezután vigasztalóul odaveti, hogy ilyen nevetséges ellenkezések vannak az emberi dolgokban és helytelenségek az országos rendeltetésekben is egész világon minden nemzetek közt, ha éigig emelkedett is tudománya. (100 l.) S minden kényes állású dologban ilymódon igyekezik kívágni nemzetét, melyhez oly forrón ragaszkodék. Az ország a hazai ügyek hibái felsorolását eszméltetés okáért nem tartja fölöslegesnek, de ezekért kárhoztatni, követ dobni a hazára, szentségtörésnek tartandotta. — Műve további folyamában a magyar nép loyálisát bizonyitgatja, sok elmeéllal s a históriai igazságok ügyes alkalmazásával; s jó tudván hogy honfitársaira külföldi bizonyiságtétellel lehet legbiztosabban hatni, Vaissete francia író 1757-ben megjelent egyik művéből is hosszan idéz erre vonatkozólag (156 l.). Ő maga, nagyon is nagy loyálisának egyik művében (Bihari remete) ily bizonyiságát adja: Mi a vétek? — kérdi — az igazság és parancsolat ellen való cselekedet. Ki parancsol? az égben az Isten, a földön király, azaz uralkodó erő, a kárkinék és kiknek legyen kezekben vagy kezében.

A bihari remete, vagy a világ így megyen. 1804. Adós volt e művel az ország nyelvének. Soha magyarul ily formában nem is kívántak írni. Egész élete tapasztalása és érzése állították össze e munkát, melynek írása annyira megszorongatta, mint soha más. Az egész emberi természetet rövid summába (extractusba) kívánja adni. A zűrzar ellenkezések közt az okoskodó lélek egy tiszta útját meglelni s kimutatni tette a bihari remete — ki maga Bessenyei — feladatává. Az érzelmeket miudkét erejében: bűnében és igazságában a sziv rejtekéből napfényre hozni törekedett, s e törekvése eredményét e két kötetes dolgozatában rakta le.

Az értelemnek keresése e világnak testében és határa annak isméréstiben. A Bihari remetének második darabja. 1804. — Minden tekintetben a bihari remete folytatása, csak hogy ebben, előbeszédje tanúsága szerint, sokkal közönségesebb nyelven irt. — E műve készítésére a váradi rabok törvényszékére rendeltetésekor határozta el magát. Ugyanis, látta Váradon, a maga mondása szerint „azokat a fenevadakat“ s összehasonlítá lelkében önmagával. Százszor volt a törvényszéken, de soha rajta így nem esett, mint ekkor, hogy „gondolat tengeráradt fejemre, lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem irtam, meg is könnyebbültem, és továbbá belőlök még egy ok se fordult meg fejemben.“

Bessenyeinek e koronkénti megkönnyebbülésre szüksége is volt. Élte vége felé tépelődései óriási mértéket öltöttek. Bessenyei már férfikorától fogva az általa nagyon is megismert nagy világból pusztasivatag honba vágyott. Most elérte e kívánságát, s megismerése után — helyzetéből kivergődni igyekvék. Mit használ az a szívéig sebzettnek ha a vadonba menekül? a gyilkos szert bárhova menjen, nem hagyhatja el; kíséri az, vele megy hegyen völgyön keresztül. Bessenyei is, ki vérző szívvel futott a puszták tágas birodalmába, ide is magával vitte kínai egész súlyát s szive a magányölő nyugalomban még jobban sajgott; hisz a seb nem fáj a sebzés hevében, csak ha az izgalmat nyugalom követi, akkor vonáglík a kintől minden tag. Ily lelki állapotban irta ő gyönyörű előszavát a Természet világához, mely a változatlan közlést megérdemli:

„ Olvasó !

Ollyá lettem, mint a pusztában bujdosó zarándok, ki világát elhagyván, csak egyedül ül, melyből áradt keservében könnyeit törölgeti szemérül: így ülök magánosságomban, szüntelen arra forogván

arccal hol a nyájas bölcsek egymással társalkodva az életnek unalmát maguk közt enyhítik, édesítik.

Muzsámat szólitom, hadd panaszojja életemnek hanyatlását úgy mint a megélemedett hattyú, mely már utolsó óráit hozzá közelgetni érezvén, abból vett fájdalmát hajnalonként bánattal énekelgeti. Ifjúságomnak örömmel tellyes mezeje, hol egy kezemet Venus, mássat Minerva vezettek, oly aggodt magánosságá változott most, hol csak ösziködök és szomorú fellegek borongnak.

Mély álmomban e csendességek alatt érezve, s 16 esztendeig gondolkozva, most fordulok ki ismét a világra arccal... Mit szóllyak hozzá? hizelkedni néki nevetség, mivel tekintetben nem veszi. Szidni bolondság; mert sem hallja, sem érti, sem érzi, sem tettérül felelni nem tartozik: viszontagságainak fergeteges tengerén mindnyájunknak szabad utat bocsát, akár ütközzünk kőszálaiba, akár szerencsésen kerüljük el azokat; egyben nem vigasztal, másban nem oktat. Végre nem marad egyéb a szomorú emlékezetnél és körültem haldokló kietlen magánosságnál.

O boldog házasság! töllem örökre eltávozott élet, hol a megaggodt halandó gyermekeiben születik újra, mikor már esztendeinek sokasága szivérül minden egyéb világi örömét eltörli! Te! ki ezt irod, vérségben, névtelenségben, hová lett vigasztalásod?

Mindenestül fogva vezet a halál sirod szélihez, honnan a világra nézvén vissza, senkit sem lát utánad, ki véredben, nevedben éljen. Fedezzük el a házasságnak édes sebeit! legnagyobb fájdalom annál, akinél nem találtathatik! Édes vigasztalás a vérségbe beléfult életnek magát gyermekeiben látni, és asztalánál mondani: egyetek ebből, igyatok abból.

Irok én is unalmamban, kínomban, nem tudván mi vonz, csak érzek a bennem élő természetben oly

ellene állhatatlan ösztönt, mely magát halandó társaival közölni kívánja. Koporsómon túl vitt beszédem úgy tetszik, mintha siromnak komor éjszakáját hozná haldokló szivemen kiderülésre; enyhítvén keservét ennek előre tudása, hogy halálombul eleve nekhez szólhatok ki. Ha pedig én is írásommal a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ letehetek, abból származott vigasztalásom a halálnak örök álmai közt is hevülésbe hozza hideg haimat.“

A régi példaszót: poeta non fit sed nascitur, Bessenyeinél úgy alkalmazhatnók, hogy s c r i p t o r non fit sed nascitur; ő sem lett íróvá, ő annak született. Művein kívül tanuja ennek azon körülmény, hogy lelke ily roncsoltsága mellett is ír, s ezt minden nehézség nélkül teszi, Könnyen, mintegy magától jő agyából a gondolat, keze alá a szó. Ez idei irodalmi foglalkozásáról így nyilatkozik: Rest embert, olyat mint én vagyok, nehéz gondolni. Ellenben elmét nyughatatlanabbat, írást fáradhatatlanabbat nem láttál. Rettenetes testi restség és erkölcsi dühösség ez együtt, egymás ellenében tétetve. Valami lélek üldöz, mely csak akkor hágy nyugodni, ha írással fáradok és gondolkozva a fejem elszédül. Ilyen a nyugodalmam. Ez a munka reggelenként két-három órát írva készült el három hét alatt, noha abban se volt mód minden napon, mikor a kondások bocskort kérnek, a juhász bétolakodik bundástul, hogy egy kos megdöglött: hová tegye a bőrit. Mikor jelentik, hogy a tengely eltört, mert a cselédek a szekeret nagyon megrakták. Egy hordó bor is elfolyt stb. ¹⁾

Kitűnik, hogy eilenállhatlan, hogy úgy mondjuk rángás feszíté kimondni mit érez. Így, szilárd s tiszta

¹⁾ Az értelemnek keresése. Bessenyei önkézirata a nemz. muzeumban. 33. lap

akarattal párosítva eszmetehetségeit, valóban teremtet is, s minden műve a tökéletes élet színét hordja magán; megkap bennünket, behizelgő kedves hangján társunkul szegődik. Annál fájdalmasabb, hogy léte következményében nem nézhetjük valóban társul; mert a költő beteg kedélye miatt, melyben ez kora fájdalmát s bűnét hordozza, az alakon az enyészet szomorú jelei mutatkoznak, s megismerjük, hogy tulajdonkép mégis csak hazudja az életet, mert szívében a halál vert eltávolíthatlan fészket.

Lesújtólag hathatott reá annak tapasztalása, hogy még életében ellőn feledve, s ő, ki mindig a jövőre számított, magára nézve a jövőben semmit sem várt. Hiába, nyakára nőtt az új nemzedék, a sok iskola, melyek mindig csak a maguk feleivel vagy ellenfeleivel foglalkozván, a franciás iskolabelieket vezérestül elfelejtették. Bessenyei hirtelen hanyatlásának s elfelejtésének másik oka az volt, hogy midőn szunyadozó nemzetét az irodalom által felrázni segédkezett, annak terén fogházba vitte, s a fogház belsőjében való mozgalom volt minden nyeresége. A speciális franciás irányból hiányzott az egyetemesség, mi ha meg leendett, biztos fennmaradást biztosított volna számára. Az egyetemesség hiánya folytán csakhamar más irányok kerültek felszínre, végkép elborítva a testőrökét.

Igy történt, hogy Bessenyei ki maga tört utat az újításokra s gerjesztett izlést azok iránt, — életében ellőn feledve. Mert nem is sejdítette, hogy a költészet minden változására előbb utóbb hasonló változás fog következni.

Bessenyei nem volt kiváló költői tehetség. Idegen irodalmakon fejlődve s azokat utánózva, az első hatás ellenében annyi önállóságra nem emelkedhetett, hogy maradandó becsű eredeti műveket írhatott volna. Ő azonban, sokszor emlegetett önállót.

lansága dacára sohasem fordított, valamint sohasem utánzott szolgailag. Ami művei kútforrását illeti, arra nézve nála jórészt francia, itt-ott német motívumokra akadunk; de csakis motívumokra, mert sohasem fordított a szó szoros értelmében szóhoz ragaszkodva, még ahol fordításaira hivatkozik is, hanem egészen szabadon, egészen a maga gondolkodásmódja szerint alakít s annyi könnyűséggel, annyi a maga korában páratlan nyelv-hatalommal, hogy akarva nemakarva el kell ismernünk, miszerint, ki a tollal így tud bánni, az eredeti gondolatokban sem szűkölködhetik, különösen, ha mint Bessenyei, eredeti művek írását élte egyik főfeladatául választja. Feladatának meg is felelt; mert művei közt igen sok tisztán eredeti mű található s különösen a későbbiekben, midőn átlátta, hogy a franciás iskolának ideje immár lejárt, midőn már ez irányhoz csatlakozása miatt is igen kezdték kárhoztatni a népiesek, kiknek éppen fészke megyéjében lakott. Ezért írta 1804-ben. Magyarország törvényes állásában, hogy ha valamely nemzetet a többitől különrekesztve égis felrakott vasfalakkal vennénk bár körül, melynél fogva magán kívül soha más nemzetet ne láthasson, mégsem lehetne erkölcsében, életmódjában, s ezek nyilatkozásában az irodalomban, örökre változhatlanná tenni. Az emberi társadalom értelme — Bessenyei kifejezése szerint — mindig forr, ég, zúg magában mint az Aetna. Időrül-időre ki kell bocsátania tűzét, ami pedig mindenkor változást húz maga után. Ez a belső forrongás éppen a Bessenyei korára esett, s ezért mondotta, hogy „mi is nemcsak idegenek által, de önnön magunkban is változunk“

Mindez a népieseknek szól, kik könnyen érthettek róla. Hogy t. i. hiába papolják a magyarság változhatlanságát, mégis változik az nemcsak idegen befolyás, de még a népies iskola befolyása alatt is, s maguk a népiesek a magyar nyelvet nenyuljhozzám-

virág természetéből sokkal inkább kivetköztették a debreceni grammatika megcsinálásával, mint ő és társai néhány talpraesett szó és kifejezésbeli ujitás által. Ezért, mintegy a maga és követői bátorításául írta, hogy:

Ne légy félelmes is az igazság mellett:
A ki fél, tapogat: közönségessé lett.
Ne legyél rablélek s oly alacsonysággal
Rettegés közt ne bánj a nagy igazsággal.
Mondd ki, hogy az embert mi boldogithatja,
Veszélyre inségre le mi taszithatja.
A régen felszentelt mély tudatlanságot
Ne hirdesd hazudva úgy mint igazságot.
Törd ki a kerítést, más hadd haragudjon,
Eredj, emelkedj fel, amaz hadd maradjon.

Szavai elhangzottak a pusztában. A mű, mely sok ily szép helyet tartalmazott, kiadót sem talált. Ha kapott volna is, a censura vetette volna tövébe a vörös krétát, hogy megfossa a művet igazságától, zamatjától és erőteljétől.

Különösen nagy becset tulajdonithatni még a választékosságnak, a könnyedségnek irodalmunkban meghonosítására tett törekvéseinek is. Maga Besse-nyei, — nagy ritka elszórt eseteket kivéve — mindig izléssel és könnyedén ír. Élet és költészet nála XVIII. századi költőink közt legszorosabban fűződött egybe; mert ő egyikből a másikba legtöbbet tudott átolvasztani. Erre a módszerre buzdította társait is a Természet Világában, így szólván:

Amit mások mélyen, nagy homály közt irtak,
S titkos értelemmel nagyon körülnyirtak,
Tedd ki verseiddel a nap világára,
Hadd nézhessen kiki az igazságára.
Ne légy érthetetlen, hogy csak csudáljanak,
Hanem hogy értsenek s tőled tanuljanak.
Csudálás, dicsérés meglesz, ha jót ítélsz,
Nyereséget mutatsz, s természetbül beszélsz.
Ahol nem értenek, ott semmit sem mondtál,
Nem értik beszéded . . . hijába fáradtál.

A m. testőrség tört.

Ha természetről irsz, természetté legyél,
Isméretlen vonást színére ne tegyél.

Az elmélkedésben kell gyönyörűség is:
Vidámság, nyájasság, tréfa, könnyűség is.
(Mihent az olvasó verseidre nevet,
Kedvelli okodat, s bizonyos hogy szeret)
Ugy csináld, hogy szíve egy felől könnyezzen,
Mástelől viduljon s véled nevetkezzen;
Hogy ahogy ő is élt, lássa írásodban,
Magára ismervén okoskodásodban.
Rajzoljad: mutasd bé maga előtt magát,
Számláld fel előtte mivét, minden dolgát.
Közötted, maga közt egyformaságot lát.
Megölel, áld, csókol

Tüzes soraiban sok elmeél, bizonyítási tehetség
nyilatkozik. Sokszor fordul a józan észhez, s pl.
minden erejét központosítja, hogy ösztönözze a hi-
vatottakat, alakjaikat az életből meritni:

Hogy az ördög mennyi számmal táborozik,
Istennel, angyallal, hol, hogy hadakozik,
Anglus észnek való: reánk nem tartozik!
Ezekkel az író, lásd, csak bolondozik.
Te az embert vizsgáld, s elmét bölcseséget
Fontolj benne hasznát, erőt, gyengeséget.
Változz természetté tehát verseiddel,
S józan okossággá elmésségeiddel.
Hogy az ember java miben áll, tudhassa,
Benned mint tükörben magát megláthassa.

A művészeteknek célja nem utánzani, de kife-
jezni a fenséges természetet, feltárni annak tanul-
ságdús titkait, hogy okulást merítsünk tüneményei-
ből. Mert a phantasia s a történet együttvéve, s
még annálinkább külön-külön nem oktatnak ezért foly-
lyamodik ő az életet felölelő Múzsához:

Magyarázd hát Múza! a vers nemességét,
Tárgyát, igazságát, hasznát ékességét,
Jó lesz-é úgy tenni, mint némely poéták,
Kik igazságokat csak meséből irták?

Képzelődésid közt csinálj Isteneket,
 Bujdostasd, harcoltasd a nagy vitézeket.
 Perseus, Hercules, Pollux, Bellerophon,
 Achilles, Theseus, Jason, Agamemnont.
 Lássuk ! hadd készítsék éneklő versedet :
 Ezekkel poéta már sok hiresedett.

Vagy ördögöt poklot halmazz egy rakásra,
 Indulj Milton után az álmélkodásra :
 Hogy szép verseiden csudálkozhassanak,
 S erkölcsöt belőle ne tanulhassanak.
 Mennyet, földet, tengert, zúrj, zavarj, kavargass.
 Mélységet mélységre, hegyet hegyre forgass.
 És mikor visszatérsz álmodozásidbul :
 Örülj, hogy hasznot nem vettek látásidbul.

Álmodd hát versedet, de d o l o g r u l í r j á l ,
 Hogyha férevetnek, rejtekben, ne sirjál.
 Cifra üres hangon ne verselj, ne beszélj,
 A z e m b e r t f e d e z d f e l s e r k ö l c s é r ü l í t é l j .

E két utolsó sor írói egyéniségének hű kinyomata. Mint költő is tulságos nagy tért engedett a philosophiai reflexionak. Mint társadalmi író az embert vizsgálni önmagában s másokban, az embe-riességet fejleszteni önmagában s másokban, a közös phantasia világából a földre hozni igyekezett az embereket, s elmondhatjuk, hogy nem minden siker nélkül.

De Bessenyeink érdeme nem egyedül munkálkodásában határozódik, hanem főleg fellépésében s ezáltal az 1760-ban kezdődött új irányu mozgalom tovább folytatásában. Az ő érdeme továbbá az is, hogy Magyarországot nyugot eszméi befolyásának kitárta. Fellépésétől kezdve a műveltség mind mélyebben hatott a középrendekbe, mit előmozdítának II. József törekvései a nép felvilágosítására, majd a nyílt germanisatioira támadt ellenhatás, — továbbá az ez időben kezdődő journalistikai irodalom is, mely az eszméket a tömegek közt, még sokkal könnyebben terjesztette, mint a

könyvirodalom. S ez Ráth Mátyás 1780-ban megindított politikai színezetű, de költői darabokat is adó Magyar Hirmondójával jórészt az ő ösztönzései folytán indult meg. Már a Magyar Músa, esztelneki Szacsvay Sándor által szerkesztve, mint neve is mutatja, tisztán költői érdekeknek szolgált. Az 1787-ben kezdődött Magyar Kurír is hozott olykor-olykor költői szemelvényeket, leginkább a testőríróktól. 1789-ben Mindenés Gyűlytemény, 1790-ben Orpheus, 1792-ben Urania, végre a Segítő kerültek az irodalom felszínére. — Az ezen hirlapok által kivivott eredmény mivelődés történetünkben feledhetlenné teszi a hirlapirodalmat, melynek előállítására, élvezésére első sorban Bessenyei s társai tették alkalmassá nemzetünket. —

Bessenyei élete vázolásánál irodalomtörténetünk egy igazságát derítettük fel, s ennek kikutatása minden történetnek főfeladata.

Midőn Bessenyeit elsőségétől megfosztottuk, nem fosztottuk meg azért érdemeitől. Ő nem volt első kezdője az ujabbkori irodalomnak, sőt egészen a franciásnak sem, de azért kérdjük, ha ezt mint cáfolhatlan igazságot kimondjuk, vonunk-e le érdeméből, hozzátéve, hogy mesterét sok tekintetben fölülmúlta, hogy nem első kezdője, de második megalapítójává leve az uj iskolának; melytől jelenkori irodalmunk egyenes ágon származik? Mit ér a kezdet, ha folytatója nincsen? mit ért volna az öreg Orczy minden fáradsága, buzgalma, ha azok hatására Bessenyeiben nem kel föl egy szunnyadó nagy lélek a maga összes erejével, hogy az öreg mestert homályba borítsa s egyszersmind egy uj kört formáljon maga körül?

Orczy s Bessenyei neveikkel Barcsay Ábrahámé mintegy össze van forrva. A legtisztább baráti érzés, olyan, minővel egész irodalmunk történetében ritkán találkozhatunk, forrasztá össze a három derék férfiút.

Orczyról s Bessenyeiről már emlékeztünk, emlékezzünk most meg a triász harmadik tagjáról, Barcsayról is.

Nagybarcsai Barcsay Ábrahám Bessenyeivel, egy évben, 1742 - ben, febr. 2 - án született Piskin Hunyad megyében. Hasonnevű atyja megyei főbíró volt, anyja Dobay leány. Tizenhat éves koráig a nagyenyedi ref. collegiumban tanult, s 1758 - ban mint tanuló apját, anyját egy hét alatt vesztette el. A testben lélekben szépen fejlett, alig tizenkilenc éves ifjut, alig hogy felállítá Mária Terézia a testőrséget, megyéje sietett ajánlani. 1762 elején, mint elfogadott testőr Bécsbe indult,¹⁾ hol csakhamar létrejött a nemes szövetség közte, Orczy, Bessenyei és Báróczy között, mely szövetségnek többször említett szent célja vala. A testőrségi szabályszerű öt év eltelte után, Barcsay 1767 - ben mint kapitány lépett át a Leopold toscanai örökös nagyherceg, cs. k. tábornok nevét viselő 4. számú dragonyos ezredbe²⁾ s mint ilyen, Magyarország különböző vidékein állomásozott. Állomáshelyei között Nagy-Szombat nem csak azért nevezetes, mert itt huzamosabb ideig tartózkodott, hanem azért is, mert itt ismerkedett meg a nálánál jóval fiatalabb Ányos Pállal, s annak a költészetben első vezetőjévé és bátorítójává lön.³⁾

A testőrségből a hadseregbe átlépése idejére esik hihetőleg áttérése reform. hitéről a katholicus egyházba. Biztost e tárgyban nem állithatunk, de az, hogy mikor 1777-ben Erdélybe ment, már kath volt, kétségtelen. — A következő évben ugyancsak

¹⁾ Barcsay Ábrahám élete Döbrentey Gábortól. Erdélyi Múzeum, 2-dik kiadás I. füzet, 17—18 l.

²⁾ Horányi: Nova Memoria Hung. et Prov. Pars I. pag. 312.

³⁾ Ányos élete Bacsányitól. (Ányos munkái előtt) Minerva I köt, 16. l.

Erdélyben gr. Bethlen Zsuzsannával lépett házasságra, kitől gyermeke nem maradt.¹⁾ Nejétől azonban még ebben az évben meg kellett válnia, és meg kellett válnia hű öreg barátjától, az öreg Orczytól is. „Elválásakor vigasztaltatni akar társától“ s így szól hozzá :

. mióta Jánus kettős homlokával
 Uj időkre nyitott titkos ajtajával,
 Engemet hazámnak édes kebeléből
 Hirtelen kiragadt Chlorisnak öléből;
 Mikor a szeretet Bellónát átkozta,
 És epedt szívemet gyászba borította
 Eljöttem barátom! öledbe siettem,
 De nagy keservemet ki sem is önthettem.

1778 febr. 24 - én már Bécsben volt,²⁾ honnét april 13 - án indult ki, részt veendő a bajor örököségi harcokban.³⁾ Sziléziában vitézkedése alatt jól eshetett szívének ama gyöngéd, odaadó barátság, melyet Anyos, gyakran küldött leveleiben iránta tanusított. Anyos, Budáról, 1778. aug. 13 - áról irt levelében aggódik barátja fölött:

Nyughatatlan szívem már nem bír magával,
 Reszket, hogy szólhasson szives barátjával,
 Ki Márs trombitája serkentő hangjától
 Lázadván, bujdosik édes hazájától.
 Egek! e bajnokban Barcsayt szemlélem!

Ugyancsak Anyosnál Barcsay táborozása helyéről is nyerünk tudósítást. Budáról 1778. dec. 25 - éről irt levelében ezt mondja:

Vettem leveledet Slézia széléről,
 Hadak Istenének játék mezejéről.
 Mért távoztál tehát Elbe vidékéről?

¹⁾ Magyar Kurir. 1806, 41. szám utáni Toldalék 5—8. la .

²⁾ Toldy Ferenc: Magyar költők élete I. 177.

³⁾ Bessenyei György: Holmi, 228. l.

Jól tudta, hogy bár elég messze volt az Elbe, Slézia még messzebb van; Sléziában barátja közelebb az ellenséghez, távolabb tőle, a hű barátától.

Barcsay, bár hű nőt és barátot; egy árva, őt nehezen nélkülözhető irodalmat hagyott el Bellona miatt, — a háboruk zajában is nyugodt maradt, mint ezt Anyoshoz írt levele tanúsítja: „Ilyen az emberi állapotnak viszázkodása! A békességért hadakozni kell, a halálért születni kell, és a feltámasztásért megint halni kell! — Én mindenre kész vagyok; miért? nem tudom, hogy valaki teremtet és nem magamtól lettem — az gondot fog viselni reám.“¹⁾

A németországi véres harcok lefolyta után, még mindig mint kapitány,²⁾ idegen ezredével nagyobb részt ismét Magyarországon tartózkodott. 1779. dec. 13 - ról és 1781. szept. 14-ről sopronmegyei „nagymartoni kunyhójából“ kelt kiadatlan epistoláit bírja Toldy.³⁾ 1782-ben szintén Sopron vidékén állomásozott.⁴⁾

Néhány esztendő múlva, mi közben őrnagygyá léptettetett elő, szeretetteit ismét el kelle hagynia. A békét ujlag háboru váltotta fel s Barcsay a török ellen indult.

1787. szeptemberében, kevéssel a háboru kitörése előtt „az eddig Leopold Toskána draganyos regementjében volt Barcsay Ábrahám úr, magától

¹⁾ Anyos Pál Munkáji. Minerva I. 118 l.

²⁾ Anyos 1787 aug. 13-ról kelt levelében olvassuk:

Huzd ki hüvelyéből ismét fegyveredet,
Nyargally száz vitézed vezérelésére.

³⁾ Magyar költők élete I. köt. 178. l.

⁴⁾ Anyos Pál Elefántról, Sz. Mihály hava 2-dik napján kelt levelében írja „Szomszédodba kívánsz Soprony vidékére.“ Minerva I.

Feld Marschall Lascitól a maga karabinos regiment-jébe obestlájdinántnak (alezredesnek) választatott.¹⁾

1788-89-ben Sabác, Török-Dubica és Nándor-fejérvár falainál szerzett babérokat, s nemcsak a hadi, hanem a Magyar Kurir 1789. január 24-én kelt levele szerint (7-ik szám, 76. lap.), melyben ez áll: „Obestlájdinánt Barcsayról oly hirt vevénk ma, hogy Viddinben van; de miért ment legyen ide? ki küldötte? és mit keres? nem tudjuk“ — a diplomatai téren is működött.

Ugyanezen időben, u. m. 1790 ben, midőn még alezredes volt, nagy megtiszteltetés érte. Mint író Bessenyei fölé emeltetett. Míg u. i. Bessenyei nem jelöltetett ki Révay által magyar tudós társasági tagságra, addig ő, a vitézlő rendből a tiszteleti tagságra első helyen candidáltatott. Indokoltatott pedig ez a candidatio azzal, hogy: magyarban mindenkép elegáns, hasonlóképen latinban, — németben, olaszban és franciában igen művelt.²⁾

1790. dec. elején Finta magyar testőr-ezredes tábornoki címmel s 1500 forint fizetéssel nyugalomra bocsáttatván, helyébe ő neveztetett ki ezredesi ranggal;³⁾ mire a tudósító Hadi és más nevezetes Történetek azt jegyzi meg, hogy „ez nem csak Marsnak, hanem a magyar Pallásnak is nevezetes vitéze.“ Nem áll tehát gr. Haller Gábornak azon állítása,⁴⁾ hogy „kettős érdemei jutalmazására mindjárt a háború bevégeződésével a császár által alezredesi ranggal, mint testőrfőhadnagy, ifjabb polgártársaink nevelésére vétetett vissza (t. i. a gárdába).“

¹⁾ Szacs vay Sándor: Magyar Kurir. 1787. évfolyam. 79-ik (oct. 3-iki) szám. 648. l.

²⁾ Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae et ratio facti in ea promovenda progressus. Jaurini, 1791. pag. 64. 65.

³⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1790-ik évfolyam. II kötet, 711. l.

⁴⁾ Barcsay Ábrahám emlékezete. Irta francia nyelven gr. Haller Gábor, fordította Kazinczy. Erdélyi Múzeum I. füzet. 41. lap.

Kedves és elegans modora,¹⁾ — köztudomás szerint a maga korában „poeta elegansnak” nevezték — szépsége,²⁾ s műveltsége folytán mindenki által szeretve s tisztelve volt. Mária Teréziát s mindenható miniszterét hg. Kaunitz-Rittberget „ennek kényes válogatásai mellett is elméje s hódító nyájasága által szinte a barátságig megnyerte.”³⁾ II. József és különösen II. Lipót, szerették maguk körül látni a testben lélekben kitűnő férfiút. Lipótot prágai koronázására is elkísérte. 1791. aug. 7-én indult ki Bécsből, mint testőrezredes lóháton vezérelvén a gárdát, „mely igen ritka történet, hogy a gárda óbestere lóháton ment volna önként, együtt az alatta levő gárdatisztekkel.”⁴⁾ Ez is mutatja leereszkedő barátságosságát. Mindenfelől csak szeretetet tapasztalván, Bécsben kedvvel tartózkodott. Ezért nem jöth hazaholott hazájában is kapott ez időben hivatalt. U. i. még 1791. július 30-án, 90 szóval, Kolozsvárott ország generálisának választatott a katholicusok közül.⁵⁾

A Bécsben folytonos szeretettől és jóakarattól környezett férfiú, csak is a mogorvább, rátartóbb II. Ferenc alatt, 1794-ben, kérte nyugalmaztatását. Kivánalma ezen év octoberében megadatott,⁶⁾ s így a házi csendet óhajtó férfiúnak azon vágya is telje-

¹⁾ „Módja mutatta benne a nagy ház gyermekét, a fejedelmi vérből származott férfit.” Kazinczy; Báróczy életében 5. l.

²⁾ „Barcsay Ábrahám és Bessenyei a gárdának legszálásabb és legszebb tagjai közé tartoztak. Barcsay a legszebb, kék szemmel s szög hajjal egy Antinoushoz hasonlítottatott,” id. h.

³⁾ Barcsay Ábrahám emléke Sipos Pál által. 1806, — Felső-Magyarországi Minerva. 1826-iki évfolyam, IX. füzet, 851. lap.

⁴⁾ Szacsvay Sándor: Magyar Kurir. 1791 évf. 61. szám, 945 l.

⁵⁾ U. o. 67. szám toldaléka, 1062. l.

⁶⁾ „Felséges urunk, Obester Barcsay urat a nemes magyar testőrségtől, a maga kérésére penzióval nyugalomra bocsátani méltóztatott.” Pánczél Dániel: Bécsi magyar Merkúrius. 1794. évf. oct. 28-iki 87. száma, 1322. l.

sittetett, mely után Ányoshoz irt költői levelében annyira sovárgott:

Bár én letehetvén fáradt sisakomat,
Kucikba vethetném rozsdás pallosomat,
S Múzsáknak szentelvén hanyatló napomat,
Lassan nyujtogatnák Párkák fonalamat
Vallyon mikor érzem azt a boldogságot

Beteljesedvén e kívánsága, elérte azt a boldogságot, melyről oly kedves odaadással ír:

Hogy letevén minden világi rabságot,
Egyedül miveljem a szent barátságot,
Mely ad nyájasságért viszont nyájasságot.

Nyugalmaztatása után fölváltva a regényes fekvésű Maros-Solymoson Hunyadmegyében,¹⁾ és az 1784-ki oláh zendüléskor földúlt kastélya²⁾ helyreállítása után Csórán, Alsó-Fehér megyében tartózkodott.

Innét a havasok közül, nyugodt elvonultsága biztos révéből nézte ő a világi hivságok tengerének háborgását, de nem hidegen, s közönynyel, hanem érző kebellet, mely a maga boldogságát csak azon esetben tartja kiegészítettnek, ha a másokéval össze van növe. Ily elveinél és jelleme s bánásmódjánál fogva közbecsülésben állott s az egész környéken mint nemes szívű jóltevő volt ismeretes.

Döbrentey, Barcsay életiratában említi, hogy egy alkalommal Hunyadmegyén francia foglyokat hajtottak keresztül. Barcsay észrevevén, hogy egy fogolynak, nincs inge, saját magáét adá oda a nyomorúlnak, s ő csakis felső ruhájában ment haza. — A Kurir is magasztalja jótékonyságát és emberszerető adakozását: „a bányászatnak nagy kedvelője és előmozdítója lévén, azokat a bányász familiákat, a melyek a mult télen az életnek szüksége miatt csaknem utolsó szükségre s éhenhalásra jutottak, jótéte-

¹⁾ Militär Almanach f. d. Jahr 1805. S. 48.

²⁾ Magyar Hirmondó. 1785-iki évf. 2-ik levél, 14. l.

ményeivel megtetézte, sokaknak közlök kenyeret és életet ingyen osztogatott.“¹⁾

Csendes magányában, félrevonulva az általa igen megismert nagy világ zajától, az irodalmon kívül, mit már csak figyelemmel kísért, de, — úgy látszik, nem művelt többé — gazdálkodott²⁾ és szenvedélyének, a vadászatnak élt.

1806. március 3-án³⁾ a környék havasain tervezett vadászatra több barátja jelent meg csórai udvarházánál. Fölébredését barátai unták már várni: reá törték az ajtót, s szobájában halva találták. Végmeghagyása szerint özvegye, kertje azon almafája alá temetteté, mely alatt mint férfiú és öreg olvasott és pihent s mely előtte oly kedves volt, hogy pecsétnyomójába véseté „Árnyékban zöldül“ körirattal.⁴⁾

A katonaság megtette néki az ezredeset illető halotti pompát. Özvegye az egykorulag állított em-

¹⁾ Magyar Kurir. 1803. 13. sz. 207 l.

²⁾ Ügyes, tanult gazda volt, tanusítja ezt a Magyar Merkurius 45. sz. 1795. l. „Egy kemény hóharmat anticipált mindenütt, valahol vagy a hegy igen magas nem volt, vagy úgy nem cselekedtek, mint Solymoson Mélt Oberster Barcsay úr. Ez a sokat látott ur vévén észre, hogy az idő hideget akar szőlőjére küldeni—tüzet állított ki annak eleibe. Az alját és a barázdáit szőlőinek, bizonyos messzeségre valami száraz ganéval meghordattatván és azt meggyújtatván, meleg és vastag füstöt gerjesztett. Az a füst a vastag levegőben igen föl nem mehetvén, elterjedett és béborította a szőlőt, melyből természet szerint annak kellett következni, hogy se a füstön alól, se azon fellyül a párázatok vagy meg nem fagyhattanak — vagy megfagyva se árthattanak.“ — Magában véve csekély, alig figyelemre méltó adatka, de a testőrirókról oly parányi mennyiségű adattal rendelkezhetünk, hogy a morzsákat is érdemes figyelemre méltatni.

³⁾ Ugy gondolom hibásan teszi Döbrentey s ezután Toldy, Barcsay halálózása napját márc. 6-ára virradóra; mert az ezen évi Magyar Kurir 41. száma Toldalékában 5—8 lap, ezt olvassuk: „1806 márc. 3-ik napjára virradóra halva találtatott.“ U. itt trincsenyi Sala Mihály ref. pap sir fölötté, páros rimű sorokban.

⁴⁾ Döbrenteynél. Erdélyi Muzeum I. 25.

lékkő helyébe 1815 körül egy szebb, illendőbb emléket kívánt hamvai fölé emeltetni. Egy zilahi születésű kolozsvári szobrász el is készítette azt, de mely — 'Döbrentey szerint — aethetikai szépség nélküli. Áll-e még ez emlék, nem tudom. Hihető, hogy a forradalmi időszakban e vidéken dúlt lázadás e „földes-úri“ emléket sem hagyta érintetlenül. Az e vidéki korosabbak bizonyára legalább helyére emlékeznek; ne mulasszák el bármily csekély, de maradandó emlékekkel jelölni meg a nemzet e jelesének, a megye egyik legkitünőbb fiának porait!

Barcsay korán kezdte irodalmi működését s első verseit az akkoriban szokásos Zrinyi nemben, majd négyes, majd kettős rimekben írta. A négyes egyhangúságát maga is érezte, érezte továbbá azt is, hogy a négy rim könnyen szószaporításra ad alkalmat, s ezért ennek nyűgét az öreg Orczy példájára elvetette, s a kettős rimhez fordult. Az öreg Orczy példája után változtatta meg versformáját s az öreg Orczy példája s ösztönzése tartá őt meg állandón az irodalmi pályán. E pályáját t. i. Barcsay korán kezdette, de gyakran félbeszakította s csakis az Orczy, Bessenyei s Báróczyval kötött nemes barátsága után munkálkodott szünet nélkül, folytonosan. De a három jó barát között legnagyobb befolyása volt reá Orczynak, amint ezt maga Barcsay is állította. Így pl. a többek között „Ujlag való ébresztés a versírásra“ című versezetében Múzsájához e szavakat intézi:

Múzsám ! kitől immár Márs biztatására,
Elbúcsúztam vala Józsefnek számára,
Te, kit hajdan Orczy habonás lantjával
Olykor ébresztgetett tudós pennájával.

Verseivel Barcsay maga nem lépett föl. A művek, melyeket — Döbrentey szerint — „papir darabocskákra, levelek tiszta felére, mint látszik, nagy hevesseg-

gel irt“, nem a közönség, hanem a maga, s legfőbb még barátai gyönyörködésére irattak. Innen van az, hogy ő maga teljes életében semmit sem bocsátott önállólag sajtó alá. Versei, levelei nagy részben nyomtatatlanul maradtak: egy részök, a gr. Haller Gáborhoz irt levelei ennek családjánál, nagyobb részök pedig özvegyénél.

Cserey Farkas, irodalmunknak e század elején egyik legtevékenyebb előmozdítója, tudva Barcsay művei hollétét, Barcsay gyűjteményes munkáit ki akarta adni. Midőn tehát Barcsay halálát Kazinczyval tudatá, egyuttal szándékát is kijelenté versei iránt. Kazinczy azonnal irt levelében a legmelegebb buzditással sürgette Csereyt, hogy a verseket szedje össze, rendezze s adja ki. „Áldozni fogsz — így biztatá — a Barcsay Ábrahám árnyékának vele, áldozni a hazának s egy szép tetteben való gyönyörködést szerepsz jutalmul.“ 1806. május 29-ről kelt levelében ismét buzditja Csereyt Barcsay művei kiadására. Bátorítja, hogy Barcsayné huzalkodása miatt még ne csüggedjen el. Éljen fortélylyal. Válasszon oly embert közbenjáróul, aki Barcsaynénál mindenható. Barcsayné ne is tudja mi történik; s végül felkiált, mintegy utoljára akarván hagyni az eszme kimondását, mely Csereyt további munkálkodásra vezesse: „a Barcsay kéziratái nem az ő (t. i. neje) vagyona, hanem a hazáé!“¹⁾ — Ki tudja kin, vagy min mult — de a kiadásból semmi sem lett.

Barcsaynak első darabja 1775-ben Báróczy Marmontelje előtt, s két esztendő múlva hét költeménye a Bessenyei Társaságában jelent meg.

Kitünőbb termékei közé tartozik kapitány ko.

¹⁾ „Egy irodalmi ereklje N—stől. II rész.“ Kolozsvári Közlöny. 1871 évf. 229 sz. dec. 31.

rában „pathai gunyhójából“ 1772. febr. 12-ről Bessenyeihez irt levele, melyben modern stylus érezhető. Meglehetős zűrzavaros ez az epistola. Szerte csapong benne, s mindenről beszél; ujeszméket kavár belé, közepén versbe olvad s biztatja barátját:

Ha nyilodnak tegzét csak felhúzza tartod,
Rúgó erejének hamar kárát vallod.
Az elmének tüzet kimélleni is kell

— — — — —
Gazdálkodva éljünk azon kis szikrával.
Melyet Prometheus lopott nagy munkával.

Tanácsolja neki, hogy löjje ki nyilát, s a kiadott műnek vesse el a gondját. Ez is, mint költészeti nézeteinek kifolyása, mutatja, hogy ő inkább csak dilettans író volt. Egy művészi tehetség, kinek nincs ambitioja a művészi babérra. Maga mondja e munkájában, Bánkeszéről 1773 március 7-ről Bessenyeihez irt levelében: „Ha néha hadi foglalkozásimtól szabadulhatok is, és magamat a fegyverzörgés közül ellopván Muzsák kebelében pihenhetek, akkor is csak jó barátim munkáját olvasgassam és azokkal társalkodjam“; tehát csak olvasgat s e közben veti gondolatait papírdarabkákra. Kazinczy midőn e sajátágáról ír, igen szépen s igen jellemzőleg tárgyalja életét: „Barcsay, mint két barátja (Orczy és Bessenyei) szerette hazáját és nemzetét, melyre kevély volt még nyelvében is, s ismerte becsét e miveletlen, de szép nyelvnek, s óhajtott a litteraturája virágzását; olykor neki eresztette magát kedvének, s hosszas elmélkedés, készület és csiszolgatás nélkül szórta verseit, nem vágyván arra, hogy versei nyomtatva legyenek, hogy neve a költők sorában neveztesse.¹⁾

Verseinek nagyobb gyűjteményét Révay Miklós Pozsonyban, 1789-ben „Két nagyságos elmének köl-

¹⁾ Kazinczy: Báróczy élete. Báróczy Munkái VIII, 6. lap.

teményes szüleményei“ cím alatt adta ki Orczyéval együtt.

Ez az egész gyűjtemény, mint már előbb Orczy-nál említettük, tulajdonkép epistolákból áll, mely költeményfaj irodalmunkban Barcsay s Orczyval kezdődik. Az ő epistoláik sajátképen baráti verses levelezések, melyekben igen sokszor inkább csak egymásnak mint a közönségnek beszélnek. S ezen két első epistola-íróknál épen azt kell hibáztatnunk, hogy oly dolgokat penditnek meg barátságos levelezéseikben, melyek a közönséget per absolute nem érdeklik; mert tartalmuk gyakran magánügy levén, nem is érthetik. Pedig magának az epistolának meg kell ugyan tartania a barátság hangját, de magasabbra kell törekednie s a felhozott tárgyak zömének a közönséget érdeklőknek kell lenniök.

E verses epistolák tanulmányozása után a két költő egyénisége s művei között párvonalat huzhatunk. Barcsay simább, inkább elsajátítja a franciás irmodort, mint Orczy, kinek meg szellemdús, satyricus ötletei tagadják meg méltán figyelmünket. Barcsay mindig, mindenben szabadelvűbb. Őt a francia philosophia szellője elragadta kissé, s különösen a politikai események érdeklik. Egy allegóriában nyugatra utalja a magyart. Orczy ellentmond; nem, keletre! a hol még nincs inzsinér, nincs komiszár — Barcsay általában szabad, szókimondó volt, ki József alatt ily jelmondatot merészelt tűzni a Magyar Museum motto-koszorújába: Magyarország olyan, mint egy jótévő szelid dajka, mely rossz szomszédja gyermekeinek is tejet ad. És egy másik, melyben határozott, igen találó vonatkozás van a zsarnok uralkodóra: „egy erőszakos király olyan, mint egy bolond pásztor, ki nyája közé bottal hajt, midőn azt valahova akarja vezetni.¹⁾

¹⁾ B. Á. aláírással öt ily maxima van közölve Magyar (kassai) Museum II. kötet. II. negyed 157-ik lapon.

Barcsaynk mestere, az öreg Orczy nyomdokain haladva, satyricus hangulatot igyekszik előtteni néhány költeményén. Némelyiknél el is találja; így „Hivság látásakor gerjedett jámbor érzés“ és „Bachus és a tokaji bor eredete“ címet viselőben, mely utóbbi annyira kedves, és vidoran szép költemény, hogy találón mondotta erről Orczy, miszerint tán Apellestől vagy Rubenstől vette.

Barcsaynak e főmunkáján kívül néhány kisebb darabja jelent meg elszórva különböző munkákban, melyek azonban együttvéve is alig adnak egy kötetet. — Nem is művei számában áll a költő valódi értéke. Barcsay keveset irt, s a mit irt, nem nagy gonddal írta ugyan, de nyelvkezelési nagy ügyességével, szép gondolataival, satyrai erével igazi szépet tüntet föl productumaiban. Gyors írásának tulajdonithatni hihetőleg művei mesterkéletlenségét valamint a rajtok könnyen észlelhető franciás könnyűséget és kellemet is.

Társait is, de különösen őt jellemzi a szemlélkedő, sőt didactikai modor; s épen azért költészetét átmenetnek tekinthetni Orczy s Besenyei inkább értelmi költészetéről a szellemdusabb s melegebb érzést lehelő Ányos, majd Dayka költészetéhez.

„Az együgyü természetnek verseiben erőltetés nélkül nyájaskodó magzatjának“ nevezi Révay Barcsayt, a Jámbor Szándék előszavában, s valóban kedves, természetes darabjai után, Révay e mondását igazoltnak és reá illőnek találjuk. Kedves ábrándozásaiból a nagy városi élet fényébe és a hadi pálya izgató változatai közé ragadt fogékony kebelében mind nagyobb és nagyobb vágyak ébredtek az idylli elvonultság bája iránt. E vágyak, gyöngéd célzatokkal érzékitve, Barcsaynak csaknem minden versén keresztül vonulnak. Ő is, miként Orczy, dús palo-

tákban, az uri társaságok cifra ürességében tanulta becsülni a csendéletet.

Idylli kedélyek, mint az övé, hajlandók elandulódásra, miáltal minden, ami fogékony idegzetüket érinti, összeolvad s éles körvonalakat sohasem mutathat föl. Ez az oka, hogy Barcsay verseiben is inkább széplelkűség költői jelleme, mint határozott költői egyéniség tükröződik vissza. Azt teljességgel nem állithatni, hogy ő oly erősen marquirozott egyéniség volna, mint Orczy, oly termékeny és fáradhatlan szorgalmu, mint Bessenyei; de az kétségtelen, hogy Orczynál és Bessenyeinél is nagyobb költői tehetség. Orczyhoz, Bessenyeihez, Anyoshoz és Báróczyhoz intézett leveleiben nyilatkozó tiszta, néhol kissé virágos nyelve, melylyel fényes phantasiája ragyogott elő, határozottan kora írói fölé emelék. Előadási kellem, választékosabb izlés és a képzelemelevenség tekintetében tehát jóval magasabban áll az ő költészete mint pályatársaié, mely igen sokszor nagy mértékben mutatja a külső és belső idom, egy szóval a művészet hiányát.

És Barcsay nemcsak mint epistola-író tűnt ki irodalmunkban, hanem mint a költői leírásnak Bessenyei után ez időben legszerencsésb kísérője is. Egyéb költeményein kívül különösen a Télnek közelgetésében, mennyire a négyes rim engedi, mily vitorán, változatosan s könnyedén ír:

Éjszaki szeleknek süvöltő zúgása,
Halovány erdőknek levele hullása,
Jelentik, hogy nincs már ősznek maradása
És hogy télre hajlik esztendő forgása.

Majd, mint rendesen szokta, elvont, más tárgyakról mindig a vizsgálódásául választott emberre térni vissza, ugy itt is a külvilágról arra tér át:

E változás képe rövid életünknek,
Melyben végét érven hanyatló őszünknek.

Hó fedi tetejét fonnyadott fejünknek,
S meghül minden része aggott tetemünknek.

E versében ható erő rejlik azon sajátságánál fogva, hogy mind kisebb körre száll alá. Általánosból nemre, nemről alanyára, s fölveti a kérdést, s egyszerismind felel arra:

De mely kinos árnyék bággyasztja lelkemet?
Múlt idő s jövődők fárasztják elmémet,
Mert ha megvizsgálom valóban szívemet,
Csak a jelenvaló teszi életemet.

Rövidke mutatványaink is tanusítják, hogy ez a helyes állásponton tartott, egyszerű szépségében emelkedett versezet, költői leírásaink között igen előkelő helyet foglal el.

Nagy érdemei dacára Barcsaynk már élte végefelé elfelejtett, nem ismert íróvá vált a hazában. A költői termelésben oly gyorsan haladó kor, társaival együtt homályba borította. Épen ezért az ő érdemei is, mint társaié, főleg a szakadatlan buzdiásban határozódik. A nemzetét, nyelvét, szabadságát dicsőítő s forrón szerető költő izgatott, működött mind három emelésére, s épen ez által emelé fel önmagát, irodalmunk legbecsülésre méltóbb alakjai közé.

A nyílt keblű, jószágteljes Barcsayt, a szent barátságnak nemcsak kötésére, hanem fenntartására is alkalmas férfit mind ezen, mind irodalmi tekintetben Orczyval összefoglalvajól és szépen jellemzi Kazinczy: ¹⁾

Az Örs öreg dallója (Orczy) s Barcsay —
Rokon nagy lelkek és dicső barátok,
A vers kidolgozásában nehézkek.
S eltelve mégis kifogyhatlan ékkel
S magyar lelkeikben halhatatlanok.

Barcsay, bár nem volt íróinknak legnagyobbika; de jelen irodalmunk uttörőinek buzgó, erőteljes.

¹⁾ Kazinczy Berzsenyi Dánielhez. 1809. Oct. 25-ről. Erdélyi Múzeum V. kötet, 133-ik lap.

nemzeti érzéssel munkálkodó társa volt, ki a nemzetiesedés első hajnalán már talpon állott; és ha a honszeretet s írói buzgalom egyesülve koszorút fonnak a honfi homlokára, úgy az övé körül örökzöld-fog az viritani.

b., A franciás iskola továbbfolytatói: eredeti írók.

A potiori fit denominatio! oly maxima, melyet elfogadott minden kor, mert igazolta magát mindig és mindenütt. Az élet által elismert emez elvmondathoz ragaszkodom én is, midőn a magyar nemes testőrség, illetőleg a franciás iskolai irodalmi munkásságáról értekezvén, ezek koszorujába helyezek egy fiatal pálos szerzetest, ki a koszorúnak legpompásabb virágát, ez iskolának kétségkívül legkitünőbb alakját képezi. Ányos Pál ez, ki ama nevezetes 1772-ik évben, mint 16 éves ifju esküdött fel a maria-nostrai kolostor lakójává.

F a j s z i és v á m o s i Á n y o s P á l, családi nevén I s t v á n 1756 decemberében született,¹⁾ Esztergáron Veszprém megyében. Gyermekéveit Komáromban, nagyanyja szeretőkörében élte, kinek nevelése mennyire gyöngéd lehetett, leginkább tanusítja Ányos lelkének ama tulérzékenysége, melyet nemesb lelkeknél korai kényeztetés szokott előidézni. Mint szép tehetségű, szorgalmas fiu, iskolái folytatására Komáromból Györré s onnan Pápára küldetett.²⁾ Itt azonban 15 éves korában önelhatározásából életének döntő fordulatot adott. A pápai ref. főiskola falai

¹⁾ Bacsányi János Ányos életében, Ányos összes munkái előtt. Minerva I. k. — Alex. Horányi: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium. Pestini, 1792. Pars I. pag. 171. szerint Ányos 1757-ben született volna.

²⁾ Bacsányi szerint. Horányi id. mű 172. lapján azt állítja, hogy Á. a maga iskoláit Komáromban, Veszprém-ben és Pápán járta.

közül egyszerre Remete szent Pál szerzetébe költözött át s a szerzetnél keresztnevét az alapítóéval cserélte föl.

Az indok mi a költőt e lépésre vezette, egészen ismeretlen előttünk.

Endrödy Sándor által Szana Figyelőjében (1871. évfolyam, 45 sz. 533 l.) közlött családi hagyományok szerint Anyost e lépésre az vitte volna, hogy atyja új ruhát készíttetett János fiának, ki legidősebb volt a négy testvér közt, János elviselt öltözékét pedig a mi fiatal költőnk kapta meg. A szigorú és takarékos atya parancsára ebben kellett volna járni egy darabig, de az ifjú Anyost e csekélység nagyon kihozta a maga csöndes sodrából s mint-hogy ez időben már tetszeni vágyott valakinek: elhatározta, hogy inkább lemond a világ összes örömeiről, mintsem kopott ruhában mutassa magát kedveltje előtt. A következő 1772-ik évben szerzetbe lépett. Mielőtt felszentelték volna, 1773 octoberében atyja megkérlelte őt, igérvén, hogy tiz új öltözetet is csináltat neki, csak hagyja oda a szerzetet. Anyos — ki ekkor már féligmeddig megbánta heveskedését, de másrésről a contemplativ élet varázsa alatt állott — büszkeségből s következetességből visszautasította atyja kérelmét s e szavakkal búcsúzott el tőle: „most már nem lehet“. Az egész mese magában véve nem lehetetlen. De véleményem szerint szóhagyományokat curiozumként föl lehet említeni, de utánuk biographiát írni nem szabad. Az itt előadott két esetke első tekintetre is nagyon jellemzi Anyost, de épen ezért kötve hiszek valódiságuknak. Mert a hagyományokról el van ismervé, hogy minél jobban jellemzik az illető hagyományhőst, annál inkább föltehető, hogy koholva vannak. Nagy férfiakban rendes a következetesség, szilárdság, az eszközöknek céljuk kivitelére megragadása, de ezen

tulajdonoknak általuk egész nyíltsággal kinyilatkoztatása — a bornirtsággal lenne határos. Különben Anyosnál ha „biztos családi kútforrások“ adták is Endrődy kezébe ez adatokat, mi sokkal inkább bizunk abban, hogy Ányos korán, bizonyára már 15 — 16 éves korában kifejlett, s az volt mi ezután még csak 12 évre terjedő életében: nagy szabású mindenben, jellemében, vérében és szellemében. Pedig az első és utolsó e kicsinyes indokú hagyományt nem igazolhatja.

Ismételjük: az indok mi a költőt e lépésre vezette, egészen ismeretlen előttünk. Elhatározására anyagi kényszer nem vihette. Szülei, fajszi és vámosi Ányos Ferenc földbirtokos, és gajdóci Róth Klára ¹⁾ takarékosak bár, de jómóduak voltak. Erkölcsi kényszer ellen szól szerető nagyanyja, ki által a leggyöngédebben neveltetett, és a kor, melyben nemes ifjak, ha a polgári élet nem volt inyük szerint való, nem daróckámzsát öltöttek, hanem inkább elővették az ősi fringiát s katonának csaptak föl. Elkeseredés, vagy korai sorscsapások tán?! Óh nem! az ifjúban a maria-nostrai próba év alatt nem ébredtek még föl, s gyermeki méléző lelke még gyönyörködhetett a bércei Hont vidékein, még vonzá őt a magány, — melynek mérgét, sorvasztó hatását eddigelé nem tudta fölismerni — s melyet csak mint ábrándjai tovatűzésére alkalmas időt tekintett.

Az ifjú, mondhatnók gyermek, telve volt ábrándokkal, szíve szunnyadó érzeményekkel, keble lapangó hévvel, egész valója ködös vágyakkal, midőn a kolostor nagyrészben sors üldözött s életunt lakói társává lett. Még nem is ismerte az életet s már is lemondott arról, hogy fájdalma alatt roskad-

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. Pest. 1868. Pótlék- kötet, 29 l.

jon össze, mely a nemzet halhatatlanjai közé emelje őt.

Tizenhetedik évében volt, midőn novitiuskodása véget érven, az ujmise letétele után, tanulmányai folytatására rendje a nagy-szombati egyetemre küldötte, hol három év múlva, 1776-ban philosophiae doctor lett. ¹⁾

Nagy Szombat Ányos életében nevezetes pontot képez: itt lett költővé. Mivel pedig költészete egészen össze van nőve a fájdalommal, úgy látszik a fájdalom tette őt költővé s így Nagy-Szombatban kelle felfakadni keblében a fájdalom első forrásának. Itt ébredt föl meleg érzelme, itt öltött alakot ködös ábrándja. Hagyományos hírek suttoják, hogy itt egy érzetragadta meg Ányos lelkét, melylyel küzdenie kellett. A hús és vér szélsőségekre ragadta volna s hogy úgy szóljunk vad szenvedélye, önuralmát, akaraterejét eltiprással fenyegette.

Ez időben Ányos sajtó keblére balzsamírként hatott vigasztalója, egyetlen barátja Berzsenyi Kristóf paulinus szerzetes. Ez mérséklé szerető s olykor máris tépelődő lelkét annyira, hogy vágyai, érzete Nagy Szombatban még nem vettek határozott irányt. De lelke nyomva volt s enyhülés végett a költészethez menekült.

A kolostor kertjében gyakran vonult el az ókor classicusait olvasgatva: Lucanus, Ovidius, de főleg Horatius voltak társai magányos óráinak, — ezek örömet, fájdalmát átérzé az ábrándozó ifjú. Költői

¹⁾ „Tirnaviae facto sub me historico tentamine, supremum in philosophiae honorem consecutus“ = N. Szombatban alattam tett a történelemből vizsgát s megnyerte a legmagasabb philosophiai fokot. Steph. Katona: Historia Critica Regum Hungariae. Tomulus XXI. Ord. XL. pag. 711. — és Mart. Georg Kovachich: Merkur von Ungarn, oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. I-es Heft. Pest, 1786. S. 81.

keble a classicusokkal társalgás által azonban csak részben nyert vigasztalást. Önmagának kelle nyilatkoznia, hogy kiöntse fájdalmait. Költővé lett s első kísérlete Ovidius nyolc heroidjának fordítása volt, melyek közül azonban csakis „Penelope levele Ulysseshez” című szakasz maradt fenn. Néhány eredetit is irt, s ezekben többé elviselni nem birt szenvedélyének ad nyilatkozást. Az Ányos Galatheája, Chlórisa, Grátiái hihetőleg élő alak, vagy alakok valának; mert csupán a való érzés emelkedhetik, csupán a való szerelem hevülhet oly magasra, mint Ányos ezekről és ezekhez irt költeményeiben.

Ányos érzé, hogy nagyra van hivatva, s önérzete kritikáért epedett. Épen ezért első termékeit valamelyik Bessenyei-társaságabeli költővel közölni, s bírálatot kérni azok felől volt ez időben leghőbb vágya, mely csakhamar teljesült is. 1776-ban az idegen vasas ezredével folytonosan vándorló Barcsay Ábrahám állomáson Nagy-Szombatban feküdt. A félénk s tartózkodó fiatal szerzetes személyesen nem merte őt fölkeresni, hanem levélbe zárta néhány költeményét s a szomszédban lakó Barcsayhoz küldötte el, kérvén „modaná meg néki magyarán, ha méltó volna-e tovább fáradnia? és remélhetne-e hasznos előmenetelt a magyar poézisban?”

Barcsay válasza baráti ölelése volt, s e percben megkötöttetett ama nemes barátság, melynek irodalmunk egyik szakában sem találkozunk oly gyakori és oly tartós példáival mint a testőrök s követőiknél.

Barcsay ismertette meg Ányost az öreg Orczyval, s a legjelesebb magyar írókkal. S a dragonyos kapitány szerette — sőt tisztelte a nálánál jóval fiatalabb szerzetest mint költőt, mint hű barátját, s maga énekli felőle : ¹⁾

¹⁾ Magyar (Kassai) Museum II. 47.

Szerencsés ezerszer szerencsés Ányos Pál,
 Ki a szent forrásból már annyit ihattál,
 Hogy a borostyánnak tövében nyughattál,
 S a kilenc szüzekből zöld ágat kaphattál.

És így Ányos, ki közel volt ahhoz, hogy pappá szenteltessék, ép ez időben a szerelem és barátság áltai költővé avattatott.

1772-ben búcsút kelle vennie barátaitól, Barsaytól és Bessenyeitől, — búcsút talán a kedvestől is. Az egyetem Budára tétetvén át, neki is vele kellett mennie.¹⁾ Ez által irodalmi barátitól távol esett, de azért nem szűnt meg azokat figyelemmel kísérni. Talentumai fejlesztésére és egy irányba terelésére sokat tett a bécsi magyar társaság, s ő maga is ennek nyomán ohajtott haladni. A Bessenyei Társasága megjelenésekor lelkesedése óriási mérvet öltött. Erre vonatkozólg Budáról 1778. július 12-éről gondolatait s érzeményeit Kreskay Imre, szintén pálos szerzetes barátjához irt levelében fejezi ki:

Barátom! nem bírok felhevült szivemmel;
 Óceán habjait képezem kedvemmel.
 A magyar írónak gyúlaszt serénysége,
 Kik tollával újjúl nyelvünk ékessége.
 Hidd el, alig hittem szikrázó szememnek,
 Midőn fénnét láttam született nyelvemnek.

Budára utaztakor Esztergárra, egykori otthonába is benézett, s ekkor írta Kreskay Imre: ²⁾

Im az esztergáli hegyek kiessége
 Lett erdőt kedvellő nimfák ékessége.

Budán a zajosabb élet s tán a kedvestől való távollét, az önmagába mélyedő Ányost saját lelkével mind jobban megismertették. A távollét szenved-

¹⁾ Horányi: Nova Mem. Hung. et Prov. Pars I. pag. 173 szerint, Ányos Budán öt évig „nagy tüzzel“ hallgatta az előadásokat.

²⁾ Ányos Pálhoz című 1778-iki költeményében. Magyar (kassai) Museum II k. III. negyed, 261 l.

délyes tüzét csak élesztette s a magasra törő ifjút önlángja emésztette. S minél inkább dúlta keblét a fájdalom, annál erősebben feszíté a lyra húrjait. Ennek eredménye, hogy itt tartózkodása alatt készült műveinek legnagyobb része, de egyszersmind ennek eredménye az is, hogy az erősen markolt lyrát, szétszakadt húrokkal, oly korán tehette—sírja fölé a Múzsza.

Epistoláit, melyek jó részben levél alaku elégiák, Budáról intézte társaihoz Barcsay, Báróczy, Kónyi, Mészáros, és vele egykoru szerzetes társaihoz Kreskay és Virághoz. Alkalmi darabjai, gr. Károlyi Antal, a budai universitás fölszentelése, gróf Eszterházi Pál pécsi püspökké emeltetése, az Orvosi Oktatások szerzője (Rácz Sámuel professor) és Kartigám nevezetes írója (Mészáros Ignác) ¹⁾ tiszteletére irattak, valamennyien itt készültek, s 1778—80 ig kerültek sajtó alá. S ez alkalmi darabok is, bár műbecs tekintetében Ányos legalantibb productumai, igen megragadták kortársai figyelmét. Így pl. az első magyar ujság, Ráth Mátyás Bécsi Magyar Hirmondója Ányosnak a budai universitásnak fölszentelése alkalmatosságára írt versezetét ismertetve, azt „elmés poétai ábrázoló költeménynek, sokféle tudományokban járatos értelmet jelentő gondolatokkal teljesnek“ állítja, Majd ezután áttér a magyar, francia, német verseiőkre, s ezeket mondja „S ilyen vers - szerzőket (t. i. mint Ányos) óhajtok én sokat nemzetünknek, akik minekelőtte verseket kezdenének koholni, mindennémű mélységes és hasznos tudományokban tanultak légyenek, valamint

¹⁾ Dobokai Sárközi István aláírással. Hogy tőle van, ld. Munkáit: Magyar Minerva I. 171—174. — Megjelent Mészáros Kártigámja Pozsonyban és Kassán Landerer Mihály költségével és betüivel 1780-ban eszközölt második kiadásában, melyet Toldy (Magyar költők élete I. 183) hibásan ír harmadiknak.

szinte a régi görög és római poéták, kik ugyan azokra nézve mindenkoron fenntartják régi becsületüket; nem pedig olyanokat, a milyenek nagyobb részént a mostani francia és német versírók, kiknek írásaikból ha kiszakasztanák az egymástól kölcsönzött (néha lopott) tarkabarka cifra szólásoknak szemfényvesztő tollait, se csont, se hús nem látszik benne, hanem csak holmi egybefűzött pelyhek maradnak.“

Ányos Pál irodalmi működése focusáról 1781 szeptemberében ¹⁾ mint fölszentelt pap a felső-elefánti zárdába, Nyitra megye egyik legzordonabb helyére küldetett. A remete pálosok néma kolostorának pusztája, kietlen tája volt, melytől a természet szépséget s termékenységet egyiránt megtagadott. Az egész vidék tele meszes dombokkal, sötét vadon erdőkkel, mély csönddel bérc és erdő fölött, hol Ányos szenvedő, költői lelke sem vigaszt sem tápot nem talált „Az ilyen tájék jó és kellemetes lehet ugyan eleintén s egynéhány napi mulatásra—mondja Bacsányi a költő életiratában — és talán lakásra is a nyugodalmat kereső korosabb embernek; de — Ányos ifjú, érzékeny és poéta volt.“

Itt tartózkodását önmaga „elefánti remeteségének“ mondja s Barcsayhoz, Mészároshoz és Orczyhoz intézett leveleiben úgy mint itt készült költeményeiben (Fohászkodás) tovavágyának ad kifejezést. — A vadonban egészsége is mindinkább hanyatloti, égető kinja napról napra sorvasztá s napról napra gyöngült. Életét eddig folytonos munka, fáradoalmak közt tölté el, s most gyengülését érezve féltetni kezdé azt.

¹⁾ 1781. Szent Mihály havában eljöttem Budáról, feljebbvalóimnak parancsolatjából itt lakom, hol egészen a szép tudományoknak, szentelem magamat — írja Elefántról 1782. Szent György hó 15-én kelt levelében. Munkáji. Minerva I. kötete, 186 lapján.

Életvágya elkeseredést szült benne. Ifjúkori ábrándjait örökre megsemmisülve, tanulmányait eltiporva látta, s szenvedélyes lelkéből folyólag, ellentétben eddigi életével, félredobta tanulmányait s a mező tücskeivel mulatta magát. Papir házacskákat csinált s roppant türelemmel szelidített tücskeket hívta s fűszálakkal etetett azokat.

A szakadatlan kinban, küzdésben kifáradt léleknek lankasztó nyugalma s nem pihenése többé, hanem már pihegése volt ez.

„Elefánti remeteségéből nemsokára Székes-Fehérvárra tétetett át, hol 1782. octoberétől az első grammatikai osztályt tanította. Testben lélekben betegen érkezett rendeltetése helyére Fehérvárra, s itt betegségét méginkább fokozta a város mocsáros környéke s a Sárviz posványos árkainak egészségtelen kigőzölgése. Ehhez járult a ködös lég s Anyos újból visszatért lankadatlan munkássága s buzgalma, melylyel egyéb művein kívül — Nagy Ignác fehérvári püspök megbízásából kath. egyházi énékeit készítette s gyűjtötte.

Azon mértékben amint gyűjteményes művei szaporodtak, azon mértékben roskadt a költő s roskadása szemmel láthatóvá lőn. — Végre Ányos is eszmélt önállapota felől. Nem tudá titkolni önmaga előtt sem, hogy hiába küzd, hiába fárad: a kór, mely már minden tagját elfogá, megöli, elpusztítja. Ifjúkori ábrándjait, föllengő reményeit szemfedőbe takarta! Életvágya újból visszatért, de most már nem tudott mulatni semmivel sem. Egész valóját, minden gondolatját egyedül csak a roskatag test megmentése foglalá el.

1784- július havában Veszprémbe vitette magát, hol egy charlatan felcsér a fölgyógyulás reményével biztatta, de ahol a költő szíve még azon év szeptember 5-én megszűnt dobogni, megszűnt — vérzeni.

A magas törekvésű, de törekvéseiben a halál által megállított, sokat szenvedett író roncsolt tetemei a veszprémi franciscanusok sötét sirboltjába tették örök nyugalomra.

Ányos Pál élete vége felé minden munkáit összegyűjtötte s eléjük maga írt ajánló levelet, melyet így végez: „éllyetek kedves barátim, boldogul! és legyetek tellyességgel bizonyosok, hogy még hamvaitok is becsesek lesznek annak szívében, ki soha meg nem szünhet Titeket szeretni. „ — Nem sokára barátai mondhatták el sirja fölött.

E gyűjtemény a költő barátai: Bersenyi Kristóf paulinus szerzetes és Zsolnai Dávid veszprémi kanonok kezeiből Bacsányihoz jutott, ki Ányos munkái összeszedésével már 1790-ben foglalatoskodott,¹⁾ de azokat csak nyolc év múlva adta ki a Magyar Minerva első köteteképen Bécsben 1798-ban Ányos Pál Munkáji cím alatt.

E kiadás mind külcsin- mind tartalom, mind Bacsányi szakavatott revisiója tekintetében egész a jelenkorig a magyar költők egyik legkitűnőbb kiadványa volt, s tulajdonkép ez az első magyar valódi kritikai kiadás.

Bacsányi előszót s nagy utánjárással, kutatással készült életrajzot írt a műhöz. Minden sorát figyelemmel kíséri, jegyzeteket tesz azokhoz, majd elmondja, saját nézeteit a költő művei tárgyára nézve. Bacsányi Jánosnak Ányos munkái elé írt előszava (IX. lapja) tanúsítja, hogy Ányos munkáinak kritikai kiadásához tudatosan fogott. Abban ugyanis előadja, miszerint sokan arra sarkalták őt, hogy Ányost szórul szóra adja, sokan arra, hogy igazításokat tegyen. De az utóbbiaknak kijelenti: „Szentségtörésnek tartottam volna a Magyar Apolló egyik főpapjának írásait megrongálni“ s

¹⁾ Szacsvay Sándor: Magyar Kurir, 1790-ik évfolyam, 259-ik p.

nyíltan kimondja, hogy ha tett is némi igazításokat, a „*diplomatica fides*“ ellen sohasem vétett.

Negyed század múlva Toldy készíté e műveket sajtó alá. Szerkesztménye már censurázva volt, kiadó is akadt, midőn „sok kétségei visszatartóztatták a kiadás eszközésétől.“ Kazinczyval e tárgyban folytatott levelezése¹⁾ igen érdekes Ányos életére és munkáira. A Bacsányi által elváltoztatott helyeket közli Kazinczy Toldyval s szerzőjüket röviden így jellemzi: „ . . . egy pajkos levelét . . . birom s szeretném ha nem birnám. Egy szép mátkaleányt ajánla barátjának, oktatván, mint széditse el. — Hunyjuk be rá szemeinket s sajnáljuk szerencsétlenségét. — A maga korában az ifju Ányos csodajelenés volt, s látni, hogy szereté a Szentet, hogy a Róma nagyjait ismerte. Válogatá a szavakat, s kivált az epithétekben bujálkodott. Teremtései koruk színét viselik.“²⁾

De a sok helyt mocskosnak, gaz erkölcstelennek bélyegzett műveket Kazinczy tulszigoruan bírálta meg; nem az író, hanem a maga szempontjából vette föl azokat.

Ányos szenvedélye költeményeiben nyilatkozott, ezekben kelle nyilatkoznia, hogy enyhüljön, s ez annál inkább enyhité, minél nagyobb mérvben bocsátotta ki szenvedélye, keserősége tartalmát. „Hunjuk be rá szemeinket s sajnáljuk szerencsétlenségét,“ az ember minden gyarlóságaival, bűneivel sirba szállott, amit reánk hagyott, az dicső!

Különben, képzelni is képtelenség, hogy egy Anyoséhoz hasonló szenvedélyes és exaltált lélek szerzetesi fogadalmaknak türelmesen hódoljon. Ő mindennek inkább született, mint ascétának.

¹⁾ Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 26 — 33 l.

²⁾ U. o. 28 l.

Az ascéta szenvedélyt nem ismer, a szerelemmel elvesztené ascetaságát. Ányosnak pedig egész lényét szenvedélyek alkották, ő szenvedélyesen szerelmes volt. Szerelme tárgyát az idő végkép feledésbe borította, de hogy e viszonytól a boldogság messze elmaradt, a költő élete s a költő művei egyaránt bizonyítják. Erre nézve legbiztosabb adatokat szolgáltatathatnának levelei, melyeket azonban „Érzékeny levelei“ kivételével bizonyosan szerzetes társai örökre megsemmisítettek. Említett reánk maradt leveleiben a szerelemről írva, titkos féregnek mondja azt, mely szörnyen ostromolja a világot

S amely szívet egyszer megsértett nyilával
Kacagva hagyja el hitetlen szárnyával.

E sorokban magáról ír; rövidke két sorban rengeteg boldogtalanságot tár föl.

A boldogtalanság természetében fekszik a nyilatkozni akarás, mert tudja, hogy vigaszt csupán ez adhat.

A boldogtalan Ányost is ellenállhatlan, hogy úgy mondjuk,— rángás feszíté kimondani amit érez. Ki is mondotta s ezért nyilalik át valami különös fájdalom az őt szemlélőn! Egy ifjú, kinek arcán az élet pirja van, de kinek lehellete már csak rettegés, kinek ifjui öröme sincs többé, mert lelke tükrét, arcát, a reszketés és félelem torz vonásai szántják föl. Ifju korával találkozunk Ányos műveiben, de mely feláldoztatott a halál Isteneinek fájdalma és bűnei által.

Irányát illetőleg Ányos Pál tulajdonkép csakis eredeténél fogva tartozik a franciás iskolához; mert részben Barcsay, részben Orczy s Bessenyei, a franciás iskola kezdői és alapítói tüzelték őt költészet művelésére. Egyébként semmiféle irányhoz sem tartozik. Ismerte a classikai, a francia, a német irodalmat, de egyiknek sem volt határozott, feltétlen követője. Bár az Orczy s Barcsay által megkezdett epistolát, a franciás iskola egyik legkedvencebb

formáját mivelte legnagyobb kedvvel, mégis epistoláiban ép úgy mint elégiái, fohászaik és dalaiban, mindig alanyi s lyrai maradt. Alanyi volt a szó legsajátabb értelmében. Idegen forrásból sohasem meritett s épen ez az, ami őt mint elegiairót nem csak a testőrsereg kevés számú, hanem egész irodalmunk valamennyi elégiacusa fölé emeli.

Elegiái minden sorában őt magát, az ő könnyeit látjuk. Könnyei szivéből fakadva, átmentek dalaiba, átmentek fohászaiba, melyekben oly fájón tekint vissza életére. Még nyugalma is nem az enyhülés, hanem tehetetlensége fájó érzetében,—a lemondás lesújtó nyugalma volt.

Az Ifjuság című költeményében elmondja, mint csalta meg reménye, hogy a táncoló paloták, az ifjú kedves, az érzékeny titkos szörítések, mind-mind elröpültek, s azután a lemondás hideg nyugalmaival mondja:

Elmultak mindezek, elmult vidámságom,
Szomorú gondná vált régi nyájasságom,
Jelenti képemen csüggedt pirosságom,
Hogy már végére hanyatlík — ifjú bolondságom.

Ifjú bolondság,—ezt használja leplezőjeül kétségbeesésének, de tisztán kivehető e mögött a szomorú kép, mit a korán elhanyatlott költő alkotott magának. Az ifjú bolondság—ily értelemben véve—egész életét jelképezi itt; tudja önmaga is vesztét, pusztulását.

Keservei erősebben nyilatkoznak, „Egy hív szivnek keserve kedves sirjánái“ című versében, midőn élénk vonásokkal, olyanokkal, melyek huzására csak is való indok után képes a költő, elmondja keserveit, s aztán a megtört kebel fájdalmával búcsúzik el a kedvestől: ¹⁾

¹⁾ Magyar Museum. II. 12.

Nyugodj tehát áldott lélek békességedben !

Tudom, ha nem szólsz is képem fenn van szivedben.

Mig bennem a lélek

Piheg gyászban élek ;

Már többet

Vig kedvet

Nem is remélek.

Felháborított, vadabb hang nyilatkozik „Tűnődés egy terhes álomtalan éjjelemkor“ című versében. Terhes gyötrelmi közt ragad tollat, s az izgultság tetőpontján, mintha fúriák üldöznék, kiált föl:

Fuss már egyszer éjjel kinos setétsége,

Te eleven halál !

s kinjában meghasonlva önmagával, az éjjelhez így szól:

. nem kell csendességed

Szerencsésb szemekre folyjon édességed,

Enyimek nedvesek fájdalom árjától.

S e fájdalom erős, a szívbe hatnak gyökérszáalai, ezért nem vár többé enyhülést „álmok tréfájától.“ Izgultságában minden határt átlép, a végmesgyét a reményt se véve ki.

Tudom minden időszakasz eltűnését,

Hallván egy szomorú harang csendülését,

Mely azt jelentgeti haldokló szívemnek,

Hogy közelget vége ezer gyötrelmemnek.

Ennek is utálok hamis biztatását !

Nem hisz többé a végzetben sem. Távol tőle az édes reménység, az öröm, — öldöklő kétségbeesése lépett azok megüresült helyébe. Nem hallja már ütni óráit, melyek ajkait mosolygásra nyitnák.

Egyetlen vigasza, midőn Aurora szárnyain siet ama magános erdőbe, tiszta forrásokra, szomorú mezőkre, melyek már „megszokták“ hallgatni buszengésű panaszait. Ott van ő honn, hol viszhangozó jajjaira és könnyeire fülemile és gelice-nyögés felel.

Óh boldog szabadság, erdők közepében,
Ahol bátran sirhat kiki keservében.

E gondolatot megragadja, hozzá füzi eszméit, hogy meneküljön gyötrelmitől. Izgatottságának megfelelő erőteljjel szólal föl halandó társai ellen, „kiknek kegyetlenség lakozik szívében“. A mentő horgonyra nem hiába számított. Fájdalma kialvó mécshez lesz hasonlóvá . . . föl-föl lobban még néhányszor, de míg a nagy világon tartja tekintetét, észrevétlen kialszik, csak a hamva marad, s tüzét vesztett művei további részét a fájdalom finom hamvával borítja be.

E költeményben látjuk, — s a példa közös Ányos minden művével — való okait a fájdalomra, melyet sohasem szenved. Midőn verséhez kezd, tóduló érzelmei uralkodnak fölötte, majd fájdalom közben a külvilágra veti tekintetét, s alanyiságából tárgyilagosságra megy át, egyéni szívfájdalmából a legnemesebb világfájdalom polcára emelkedik. E művében is, sokhelyt már igazán kóros jajveszéklése beleolvad az egyetemes fájdalom kifejezésébe. Itt többé nem a szív, hanem a gondolkodás szerez neki kinokat, s ez, mint az emberiséggel közös, panaszait jogosultakká teszi.

Ányos azonban világfájdalmi magaslaton nem sokáig marad. Önkeblében annyi anyagot talál a fájdalom színezésére, hogy nem érzi szükségét a külvilág keservei ecsetelésének. Az Egy boldogtalannak panaszai a halavány holdnál című versében a legiszonyubban fordul önmaga ellen, s a végzetet hívja fel:

Üss te boldog óra! amely inségemtől
Ki fogsz szólitani ily sok gyötrelemtől!
Szakaszd ki e sebes szívet kebelemből,
S csinálj port agyagból készített testemből!

Mit hevüléseiben oly sokszor emleget, a „végső órában“ teljesülve látja. Az egész költemény ennyi:

A m. testörség tört.

Érkezik már éltém vég szempillantása,
 Kitelt lelkem agyag s romlandó szállása.
 Megunta zsellérjét! kifogy erejéből.
 Ezer kinnyainak kegyetlenségéből:
 E nagy játékhelynek vétkes piacáról,
 Szines örömöknek csak fővényhalmáról.

Mily hidegek e sorok! Elmúlt az ifjuság, elmúlt a reménység „hiába volt vasmacskával festve,” s ezek után a 27 éves ifju egész egykedvűleg ír közelgő elhunytáról, hisz lelke ugyanis „megunta zsellérjét” s a két utolsó sorban vigasztalódik, hogy csak játékhelynek vétkes piaccát, csak szines örömöknek fővényhalmát hagyja oda.

Mindent kétségbeesése szemüvegén át néz, s ezért van, hogy midőn Kónyi panaszkodik neki terhes sorsáról, jó Ó-Budáról 1778 dec. 5-ről hozzá intézett levelében ezt természetesen találja:

Hiszen ez a rende ember életének;
 Mindennap új sebét érezi szívének,
 S csak akkor találja végét gyötrelmének,
 Midőn sirt készítenek hideg tetemének.

Ányos ilyenszerű elegiai művei, vagyis inkább panaszdalai között csöndes oázként tűnik föl gyöngéd, kedves emlékezése otthonára, a szerető szülékre, testvérekre.¹⁾ Az egész költemény valami kedélyes vidámsággal van írva; oly hangon, minővel összes műveiben többé sohasem találkozunk:

Bakony erdejének szállottam keblében,
 Hol kedvemet érzem teljes mértékében.
 Itt látom, akiktől életemet vettem,
 Itt, kikkel egy törke ágából eredtem.

Egyetlen költeménye ez, melyben a vidámságnak legalább színét észlelhetjük. Egyébként bátran kimondhatjuk, hogy Ányos költészete a fájdalom

¹⁾ „Barcsay Ábrahám kapitány urnak” van címezve 1777 sept. 8.-ól, Munkáiban a 99-ik lapon közöltetik.

poézisa volt. S művei, nem hagyva ki epistoláit, s hazafias dalait sem, egy-kettő kivételével nyugodt, méla ábrándot tanusítanak ugyan, de gyaníttatják velünk, hogy szerzőjük bennök kétségbeesésének csak könnyeit s nem magát kétségbeesését adta.

A mulandóság képein örömet elmereng (Érzenység egy kedves atyámfának idő előtt történt halálán. — Egy elenyészendő rózsához. — A lenyugovó naphoz. — Egy hű szívnek keserve kedvese sirjánál), mintegy sejtve korai vesztét, minek határozott előérzetével bír (A végső óra. — Érzenységeim egy kedves atyámfának idő előtt történt halálán). Mily megdöbbentő hatással vannak az Ányos életét ismerő olvasóra e sorok:

Engem még életem egy-két esztendeje
Biztat; oh! azután boldogok mezeje
Lészen lakóhelyem.

A hadi vitézséget is megénekli (Gróf Zrinyi Miklósról. — Az utolsó prusszus háboruról. — Gróf Wurmser generálnak vitézsége Halbenschwertnél.) — Hangokat szentel a barátságnak. Mily nagyra becsülte, mily szentnek tartotta a barátságot, mutatja Bessenyei Györgyhez 1778. nov. 4-éről epistolája.

Isméretlen vagyok ugyan személyemben,
De, ha megvizsgálom mi forog szívemben,
Egy olyan hathatós érzést tapasztalok,
Melylyel két idegent majd öszvekapcsolok.
Sok, ha nem barátság! ... (Censura törlés)
Ugy van; elhitetem ezt bátran magammal
Ez az az Istenség, amely erejével
Általhat egeket nyájas tegezével.

valamint mutatja Kónyi előtt 1779, oct. 6-iki levelében nyilatkozása a barátságról:

Oh te szent barátság! emberi nemünkre
Hogy folysz mint balzsamom sebesült szívünkre.
Csak te nyújtsz íreket letapodt igyünkre!
Midőn nem jó senki már segítségünkre!

Ányosnak még ezen, az előtte oly kedves barátságról szóló darabjaiba is valami fájó érzés vegyül. Mint minden darabján, ugy ezeken is fájó kesserv vonul végig. Ennek kulcsát a költő életében találhatjuk fel, melyben a körülmények gyászosan találkoztak. Hazafiui öröm és fájdalom, magasra szálló vágyak és lenyügöző korlátok, tulérzékeny kedély s ép e miatt meghasonlás önmagával, szerzetesi fogadalom s szerelem voltak kétségkívül a tényezők, melyek ellentétességük által tették ki Ányos lyráját, Ányos költői egyéniségét.

Ki ily életet nem élt, hanem inkább szenvedett keresztül, nem szabadna-e világfájdalmának, melynek forrása a magáé, nyilatkozást adni? mint némelyek kívánják, kik csupán kedélybetegség kifolyásának tekintik az ily költészetet. Mert — szerintök — a szív sebei behegednek, a vérzés előbb-utóbb eláll s minden fájdalom csak viszonylagos, azaz fájdalom fogalmaink, nézeteink szerint. Birjunk elég erővel más szempontból tekinteni, s kiábrándulásunk nem marad el. Mindezeknek megengedése mellett is, a világfájdalom jogosult az irodalomban, jogosultságát kivívta azzal, hogy annak számára legszivrehatóbb darabjait szolgáltatta. S ki a világfájdalom jogosultságát végnélkül tagadja, könnyen végletekig ér, örökké szomorú Múza helyett, örökké nevető Mómust kívánva maga elé.

Ányost mint elegiacust sokan méltatták, — mint hazafias, a nemzeti szellemet hathatósan ébresztő költőt kevesen, vagy alig valaki. Pedig a hazafiui fájdalom igaz hangjait is kitünően hallatá. Későbbi költeményei világos tanubizonysága tiszta magyar érzületének, de csakis a későbbiek, mert Ányos hazafiságának csirája csak később, a nemzet zömével egyszerre kezdett fejlődni. Addig, a tespedés korában, nemzeti szempontból ő is annak karjaiban

pihen. Jobb időket egyedül a szabadságtól vár, csak ez jobbithat, csak az hozhat áldást, mely „mennyei ajándék” egyetlenegy célja minden nemes vágyódásnak. A nagy világba mélyedt tekintete akkor is, midőn Barcsay egészen Orczy szellemében irt hozzá; Budáról 1780 jan 5-ről így felelt reá:

Oh ne mond barátom, jobb a magánosság
S pásztori kunyhókkal népesült pusztaság.

Eltűnt már az arany század boldogsága, s mi volna a magyar, ha most is Kaukáznál s Tanaisnál nyilakkal küzdene:

Nem ismernők London s Páris ékességét,
Hol az ész remekké tette mesterségét.

Cosmopoliticus érzelem felhőtlen korszakban, oly szellemnél mint Anyos, igen természetes. Míg ő egekben járt, magánosságában mi sem háborítá s körülötte hullámok nem [tornyosultak; az ellen pedig, mi rajta kívül esék ki nem kelhetett. De József föllépte, mint mondók, hazafiságának csiráját a nemzet zömével egy időben fejleszté ki, s ugyanekkor gyümölcsözött is József ellen.

A Hazánk és Külföld 1869. évfolyama 19. 20-ik számaiban az Ányos család esztergári levéltárából a költő kézírataiból Mihály Tivadar közlé, Toldy által Irodalmi Berke megjelenendő I. kötetébe osztott „Kalapos király” című nagy töredékét, mely 304 sorból áll, s párosan csengő rimekben van írva.

E költemény olvasásakor különös érzések közt hányattatunk. Szokatlan a hang az általános meghunyászkodás idejében, s ki e versezetet megírásakor olvasta, bizonyára megborzadva vetette félre. Benne mindjárt eleintén, tiszta bár, de túlbuzgó hazafiuság látszik, iszonyuan támadván a koronátlan királyra. Mátyás, az igazságos, tüzzel vassal rohant Fridrik kastélyának, nem szánta feláldozni sok kipró-

bált hívét, csakhogy koronázottan üljön a magyar trónon.

De ez meglepszik, hogy kalap van fején,
Mert háromszázezer zsoldos él kenyerén.

Minden sorában sujtja a császárt, ki azt véli,
ezeknek fegyvere királyság, holott kegyetlenség, erő-
szak, tolvajság, — s kezdeténél Cicero-ra emlékez-
tető hangon mondja :

Még sem szünsz kegyetlen, szívünket gázolni ?
Nem elég még a könny ? még többnek kell folyni ?
Há ! képtelen fajzás, véred gyalázattya
Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja.

De — imigyen folytatja — ezen nem lehet csudál-
kozni, mert, visszatekintve Mária Terézia korára,
amint türhető fejedelem ül a kormányon :

Ilyen a magyar szív, ekkép tud érzeni :
Jó fejedelméért mindjárt kész vérezni.

s fölveti a kérdést Józsefre vonatkozólag :

Mely Istennél veszi azt az igazságát,
Hogy megtiporhassa ember szabadságát ?
Mi ad néki arra igazságot,
Hogy ő rabszijakra fűzze szabadságot.

Majd egy kissé csillapul, sőt az olvasó nagy
ámulatára elismerésével adózik a kalapos királynak.
Hogy mily szép dolog tőle új intézkedéseivel egy
házat gazdagítani, fölösleg vagyonát pénzzel fölvál-
tani. Azonban csillapulása oka hamar kiviláglik.
Csak azért pihent meg, hogy erőt gyűjtsön újabb
támadáshoz :

De ha e nyereség kihág határain,
S szabad nemzeteknek legel vagyonain,
Ha oly népet, kinek kincsét olcsón veszi,
Együgyüségéért öli s rabbá teszi,
Már ez kegyetlenség ! — ez kiált egekre.

támadását még fokozza akkor, midőn, épen kapó-
ra jövén a dolog, Austriára tér :

Ő csak itthon űzi régi mesterségét,
Csalárd ígéretit, szives kegyességét;
Ekkoráig e két fortély oltalmában
Csuda szerencsével hevert trónussában.

Ha megszorul, földig megalázza magát.
Őrző angyalának nevezi jobbágját,
De ha szerencsáját jobb karba szemléli,
Csaknem félistennek lenni magát véli.

Az egész XVIII. században tán soha és senki nem mondott ennyi igazságot ily leplezetlenül Austria és a császár szemébe. Oka az, hogy akkor a fanaticismusnak, semmivel nem törődésnek oly magas foka kivántatott, minővel a mult században iróink közül egyedül Ányos Pál rendelkezett.

A kalapos király egyes helyein s kivált végén előtérbe lép a katholicus, a békés lakából kiűzött szerzetes is. Ezért, míg előbb a mellett kardoskodott, hogy koronáztassa meg magát:

Azért, míg koronánk homlokodra nem száll,
Erőszakos ur vagy, nem pediglen király.

aztán megváltozott gondolkodással folytatja:

Ugyan de mért óhajtjuk mi e szentségünket
Fejeden szemlélni királyi jelünket?
Holott történetink tekintvén rendére,
Tudjuk sohasem szállt eretnek fejére.

Ő pedig pártosnak, eretneknek tartja a császárt, mióta „Kálvin, Luther s vadrác“ szabadságot nyert tőle, s kikel ellene:

Szabad gyakorlást adsz hibás vallásoknak,
Egy előtted nyája juhnak s farkasoknak?
Ez aztán igazi keresztény szeretet?
Miért bitangolod, kérlek, e szent nevezetet?

A költemény vallást illető része hasonló a politikaihoz. Itt is előbb dühöng, tajtékozva kel ki a zsarnok, eretnek király ellen s azután egyszerre megjelenik a lakából kiűzött egyszerű szerzetes, s

ajkairól elénk cseng amaz imaszerű hang, mely Ányos egyéb műveiben is olykor-olykor észrevehető:

Szegény remeteség, ájtatos szállások,
Értetek reszkedek szerzetes lakások.

hiszen oda, a rengeteg belsejébe, hol lágy zsolozsmák hangzának, ezentúl csak vad megy pihenni.

Ezzel vége szakad a költeménynek, mely dörgéssel kezdődik, olykor csillapul, végén ismét, úgy látszik, alább hágy. Ki tudja, tán azért, hogy a következő rész erőtelje annál jobban kitűnjék. Végén már a megnyugvás hangjait halljuk. Tán midőn a költő e pontra ért, a megroncsolt lélek ereje megtörött, keze nem bírta már a tollat; vagy tán a halálosan beteg szerzetes a kezét, melylyel imént villámokat szórt az egyed uralkodó ellen, térdlein kulcsolá össze, hogy imádkozzék a maga lelkeért.

A Hazánk s a Külföldben a kalapos király közlöje, a vers közlése után azt kérdi, hogy „kitudná miért maradt ismeretlen? Talán Ányos magáévá tette ezen elvet: de mortuis nihil nisi bonum, s nem akarta a sírban porladozónak álmát megzavarni.” A kérdés meglehetősen naiv, a felelet reá ábrándos és tudatlan, s hogy közlő valóra nem jött, csodálandó! Oly viszonyok közt, minőkön 1784 után átment a magyarság, midőn hazánkban censura is volt, bizony bajos lett volna oly művet kiadni, kiadására gondolni is, melyben az uralkodó rablónak, gaznak mondatik el, s rendeleteiről ily nyilatkozat foglaltatik:

A királyi névben küldött fogadások
Csak olyanok voltak, mint hazudozások.

Azután a de mortuis nil nisi bene fenséges elvét Ányos itt márcsak azért sem oszthatta, mert hat

évvel előbb halt meg annál, ki fölött Mihály ur szerint halála után kellett volna ítéletet mondania.

Ányos, mint hazafi attól féltette a nemzetet, hogy a pallérozás ürügye alatt, midőn ruháját elvette, azzal együtt elveszti nemzetiségét is, s ezért akarta gyűlöletessé tenni az idegent, ezért magasztalta oly lángolón a magyar szelleműeket. „Elmélkedgyünk egy ke vesség. Honnan származik az anyai nyelvnek elfelejtése és az idegen szólás módgyának szeretete? — Félek, nehogy ez is a viseletnek sorát kövesse! oh, de hidgyétek el, barátim, hogy úgy vagyon. Más öltözet más nyelvet szül; más nyelv más indulatokat; más indulatok más hajlandóságokat; és így, lassú lépésekkel, a pallérozásnak gyönyörű színe alatt elvész a haza; a nemzetség más nemzetséggé válik stb. — Lehet egy nemzetet, lehet az embert szeliddé, jámborrá tenni, ha mindigárt öregapja bocskorában jár is; és mihelyest az egész nemzet megtarttya viseletét, nem lesz nevetséges sem a kalpag, sem a buzogány.“ Ő a pallérozást magasztosan fogja föl, ő máskép kívánja kivitelét. Hagyjuk meg külföld nemzeteiben a hibákat, vigyázzunk jó, dicséretes szokásaikra. S midőn a magunk baját orvosolni akarjuk, ügyeljünk, hogy új sebeket ne vágjunk. Ismertessük meg nemzetünket a szép tudományokkal. Vigyük oly iskolába, hol nem hiábavaló szörszálhasogatást hanem igaz jámborságot, emberséget tanulnak. Bánjunk velök nem mint rabokkal, hanem emberhez illő szelid módon, és akkor „mi tőlünk is tanulni fogják nagy részét annak a pallérozásnak, melyet most csaknem minden erkölcsének veszteségével szereznek.“

Itt tenger nyílik előtte, de nem uszik belé a gondolatok árjába, inkább, hazafiui nemes fölhevülése perceiben másba, egy költeménybe fog, melynek végcélja szintén a magyar ellenes állapotok

megváltoztatására törekvés. „A régi magyar viselet-ről a nagyszombati nemes ifjusághoz“ 1782-ben írt hosszabb költeményének ily tendenciája van. — Képzetben maga elé teremti az ifjakat magyar ruhájokban:

.
 Látlak benneteket Pallás templomában;
 S ami több, az igaz magyar öltözetben, —
 Fejetecken csákó, hajatok peregben.
 Ideje, hogy egyszer megnyilik szemetek,
 Megúnván idegen majmozást szívetek.
 Útálok oroszánt szelid juh gyapjába,
 Nem illik a tigris rókák adujába.

Elmondja, hogy Alcides, midőn orsót vett kezébe, Nagy Sándor midőn borostyánin fölhevülve lehányta páncélját s magára ruházta perzsák patyolatit, puhulni kezdett. Emlékezetébe hozza nemzete reményének, a fiatalságnak e példákat, hogy emlékezve régiekről, vesse félre az idegen majmolást.—Hosszan, de azért erősen kidomborított vonásokkal jellemzi a férfit, a férfierkölcsoket:

Nem kedvell az erkölcs szagos keszkenőket,
 Pipes ruházatot, nyakakon kendőket, —
 Fátyol, nagy ezüst gomb, párducos bőrével
 Jobban öszveillik magyarok szívével.

Kora férfijaival kora nőit állítja párhuzamba, s azok közt az erkölcsre vonatkozólag sok hasonlatosságot talál. Itt kitűnő satyrai ere nyilatkozik:

Kedves leányzóink! már alig ismerlek,
 Annyi abroncs, fodrás, csipkék közt szemlélek.
 Hát leszaggattátok már szűz pártátokat?
 Fejetecken tornyot csináltok s zárokat?
 Azt is lószőr s csepű viszi magasságra

A nőkről írt sorain Orczy ize érzik. Észrevehetni még kifejezésein is, midőn „utálva tekint az ilyen hivatásra“, hogy a lánglelkű költő az örsi magyar philosophust sem hagyta ki tanulmányaiból. Ezen-

kivül Bessenyei és Barcsay tanulmányozása is látszik egy kevésbé művein. Barcsaynak formáit, kifejezéseit is igen szereti költeményeibe olvasztani, annélkül azonban, hogy ezáltal szóhoz kötött másolóvá válnék. Mert ámbár, főleg a triász műveinek külsejét, belsejét egész velejéig tanulmányozta, ámbár a külföldi irodalmakat is figyelemmel kísérte, — önmagából meritett legtöbbet. Mély kedélye képezte költészetének kiapadhatlan forrását. Érzelmei, motivumai mindig igazak valának, s ezért vált ő legnagyobb elegiacusunkká.

Ányos, mint tagadhatlanul legnagyobb elegiairónk, mint nagy író, ki volt jelölve küzdésre s kinokra. Mert nagyon kevés a lángelmű írók száma, kik nagy szenvedélyektől ne gyötörtettek volna, mit ha magok palástolni akartak is, munkáik — épen mint Ányoséi — megmondják ezt nekünk. A kitűnő írók legtöbbje áldozat, kik élteket nem maguknak, saját önzésüknek engedik át, mint a köznapi, — hanem egy nagy célnak szentelik, melynek létrehozására nagyobb résztönfeláldozással, eszük s szivük hatalmas eszközeivel dolgoznak. †

S ilyen volt Ányos. Végcélja nemzete emelése volt irodalma által, Céljának hűen megfelelt, de nem kimélé önmagát s e buzgalma s mély szenvedélye folytán oltá ki lánglelkét a halál oly korán, oly igen korán, mind reá, mind ébredező irodalmunkra nézve. —

A triászszal egy időben, és pedig jobbára eredeti munkákat adva működött még Baranyai László, eddigelé csaknem egészen ismeretlen testőríró. Ismeretlen főleg azért, mert a testőrök egyébként is kevésbé buvárolt irodalmában sehol, mégcsak hivatkozást sem találunk reá. Mi is e helyen inkább csak mint curiosumnak adunk helyet ismertetésére.

Várad i Baranyi László született 1729 ¹⁾ Antal éjén (jun.) Szülei István, és Kutas Zsófia. ²⁾ Atyja előbb debreceni tanácsjegyző, majd a Károlyi huszárok kapitánya, mint ilyen tüntette ki magát Mannheimnál a francia, Banyalukánál a török ellen, s halt meg Szarvason (Békésben) tábori szállásán 1739 jan. 14.én. Fiát, a cikkünket érdeklő Lászlót ez időben a debreceni collegiumban oktatták

A nagy Istent félni, a királyt tisztelni
Egy szívet magához s másokhoz viselni.

Mint árva Patakra, onnét Csatári Jánossal „jó tanács-lásból“ Prágán, Boroszlón keresztül Hallába, Szászországba ment tanulmányai folytatására. Itt két évet, öt hót töltött, hallgatva B. Wolff Keresztélyt, a hires volt cancellárt, Knorret, Baumgartent, Böhmert, Simonist s így katonai, jogi, technikai, aesthetikai s néha-1.éha természettudományi előadásokat. Hallában tartózkodása alatt, mint maga írja Heverés Párnája című, alább említendő műve 13-14 ik lapjain:

Itt geographiát magyarul kiadtam,
Közzóra célozván, nevem elhallgattam,
Akartam másokat mást írni nógatni,
Ne hagynák magyarul ezt tovább hallgatni,
Melynek titulust is csak olyat keresék,
Amely a munkához tán illendően esék;
Geographiai tudomány kezdete
Első útmutató, — alája tétete.
Kétszáztíz exemplárt prelummal nyomattam,
Hármon kívül többbit bosszus odahagytam.
De azért a fátum munkám lehozatta:
Országba scholákban tanítani adatta.

¹⁾ Alex. Horányi: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium. Pestini, 1792. Pars I. pag. 275.

²⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. Pótlékkötet, 74 ik lap. — Horányi és Nagy Iván' is kútfőül alkalmasint Baranyi „Heverés Párná-ját használták.

Baranyi geographiájának ezen 1759-iki kiadását bibliographusaink közül egyedül Horányi említi.¹⁾ Ez a munka második kiadást is ért „Rövid magyar Geographia“ címmel Pesten, nyomtatott Trattner Mátyás betűivel, 1796-ban.

Nem föladatunk szólani e műről, annyi elég lesz róla általánosságban, hogy úgy látszik csak idegen s hihetőleg még hozzá elavult kutfők alapján van dolgozva, minek folytán sok bakot lö nem csak statisticában, de topographiai viszonyok leírásánál is. A neveket is igen elforgatja; Tordosstin (Thurdosin), Wischegrág (Visegrád) s ezekhez hasonlók minden lapon találtatnak nála. A neveket magyarul, németül, latinul, franciául s néhol tótul is odateszi. De legkülönösebb az, hogy ott ahol tudja, földrajzába iktatja a főispánt és alispánokat, s a végén az ország zászlóseit közli. Ugy látszik minden birtokában levő, a tárgyat legtávolabbról érintő adatot is fölhasznált s így jött létre e kritikán aluli potpourri.

Baranyit tudványa a külföldön teendő nagyobb utazásra ösztönözte. Vágya kielégítésére utazott Dessaubába, Merseburgba, Berlinbe, Potsdamba, Sansouciba, Lipcsébe stb. Sansouciban érdekes kalandja volt Nagy Frigyessel, melyet maga így ír le:

Második Friderich general Stillével
 Szemközt jöve reám gyalog főtisztével,
 Kikre mikor mennék zsinóregyenesen
 Nem vélvén, kik azok hallai szelesen
 Közel már hozzájok az útból kitérek,
 Csaknem köntösökhöz a ruhámmal érek,
 Ekkor jobbkéz felől lévő megszólita,
 Álomból ébredni kérdéssel indita.
 Kik vagytok? 2) kérdésre eszmélvén, kalapom,
 Bátran szemközt állván, hónom alá kapom;

¹⁾ Hungariae chorographiam vulgavit Halae Saxonum. A. Dei. 1749. 8-vo. — Alex. Horányi: Nova Memoria Hung. et Prov. pag 286.

²⁾ Pedánsága nem engedte meg a „wer sind Sie“-t egyesbe fordítani.

Én vagyok, felelék, hallai burs deák,
 De micsoda nemzet? szemek rám fordíták,
 Magyar! hogy ezt mondám király mosolyogva
 Rám nézven még egyszer indul elballagva.

1749-ben hazájába jő s Darvas József nógrádi főjegyző mellett patvarizál. Ezzel együtt jelen van az 1749-diki és 1750-diki pozsonyi diétán, s hogy itt csakugyan jelen volt, szokása szerint bizonyítja. Bizonyítását, hogy az olvasónak fogalma legyen Baranyi e különösségéről, vagy ha úgy tetszik lelkiismeretességéről, itt adom: „*Recognosco psentium Exhibitorem Ladislaum Baranyi Amanuensem meum esse. Jos. Darvas de N. Réth. Incl. Com. Neogr. J. O. Notar. et pro psente Diaeta Ablegatus Nuntius m. p. L. S.*“

Ez országgyűlésen tartózkodása alatt gr. Grassalkovics főispánnak megtetszett az élénk fiatal ember, s táblai esküdtté tette. Ugyancsak Grassalkovicscsal kísérte le Mária Teréziát Pozsonyból Gödöllőre, hol az „nézte örömmel magyar hiúséget.“

Darvas mellől Debrecenbe ment, hol sok bajjal juthatott a választott esküdt-testületbe, s ott aztán dézsmaügyekkel foglalkozott. 1759-ben parancsolt jött Debrecenhez, hogy katonát adjon. Minden jel odamutat, hogy Baranyi deli legény lehetett, így tehát reá bízta a verbungot. Megbízását a városi hajdúk segédkezésével szerencsésen, 51 legény assentálásával végezte.

A következő évben állíttatott fel a nemes testőrség s Biharmegye kiakarván tenni magáért, első helyen ajánlotta a nyalka fiatal embert, ki erről így ír:

Majd nemes Bihartól hogy kiválasztattam
 Bécsbe testőrzőnek s fel is megirattam,
 Honnét Debrecenből lett hogy elkéretném
 És nem vármegyétől, várostól küldetném.

Tudvágya Bécsben is mindent felkutatott s ku-

tatásai eredményeit nekünk is engedte szemlélhetni, leirván egész bécsi életét, s a bécsi életet általában. Nagyon hihető, hogy bécsi életéről mondott szavai egészen igazok:

Mulatságom vala a geometria
Delineatio s nem a lotteria.

A testőrségben is kitünt szorgalma, s ügyessége által, s ezért ő nyert legelsőbbben negyedmagával „numismákat“ (érdempénzt). Ezzel eljövetelekor, 1763 végén is ékesítettetett. Földiei, a debreceniek csak becsületet hallván róla, minden áron városuk számára akarták megnyerni, s ezért írja:

Esküdt bíróságra onnét lehivának
Alhadnagyságomból quietáltatának.
Eszterházy Miklós gróf főkapitányom
Hogy megérti tőlem, eszemet min hányom,
Ezt monda helyesen: ugyan mit gondolok,
Esmeretes vagyok, mért még nem szolgállok?

Ugy látszik azonban Baranyinak is kedve volt hazájába térni, mire azonban engedelmet, mivel még szolgálati ideje nem telt le, nagy nehezen, csakis a gárdakapitány útján kaphatott. Már 1764. január elsejére Debrecenben volt, hol igen sok bajába került, a megváltozott véleményük miatt, kivinni senátorrá választatását. Ezen időtől 1774 aprilig, 10 évig és 99 napig viselte hivatalát, melyben, mint mindenütt, tevékeny volt. Mint használható egyéniséget sok kényes expeditioval bizták meg; Pozsonyba gr. Batthyányi Ádámmhoz tárnokszékre, Bihar s Szabolcs megyei gyűlésekre küldte a város. 1774 aprilban disgustusba jött a debreceni tanácscsal s ezért hivatalát odahagyván, ezentul mezei birtokán gazdálkodott. — E ponton a Heverés Párnájában versekben előadott autobiographiájának vége szakad, s mi seholsem akadhattunk reá vonatkozó adatok-

ra. Sokkal kisebb egyéniség volt, hogysem életirátán, emléke megörökítésén fáradoztak volna.

Baranyi mint eredeti író igen gyenge, sőt egészen gyarló. A tárgyról, melyet felölel, tücsköt-bogarát összehord s reá minden tudományát kiönti. Krónikás, ki ami csak történt vele, s amit csak látott, mind elénk tálalja izetlen, egyhangu s hibás szórendezése miatt sokszor érthetetlen versekben. Részletező, maga életét kicsinyes epizódokkal tarkázva, hosszan föleresztve adja elő. Szenvedélye kutfőket citálni ott is, hol semmi szükség reá s olyanokra, hogy szakácsa meglopta, vagy hogy a Cegléd-utcából szülő utcájába költözködött.

A Heverés Párnája sajátos egy mű, mely igen jellemzi szerzőjét. Teljes címe a következő: „Heverés Párnája, azaz: aki nem munkálkodik ne is egyék.

Igy keresd s nevem ferd

V elől B belől

L utól, áll ebből

(Váradi Baranyi L.)

Diószegen, Meggyesi Pál betüivel. 1789.“ Ugyancsak a cimlapon egy izmos, római-fajta ember néz egy ily feliratu vizeskádba:

Quem quaeris putes immersum?

Ast vides te quoque ibidem.

Kit keressz ily zugba merültet a kutba

Nézz bellyebb a kutba, magad is ládd abba.

A cimlapon előforduló kép és versek az író egy különösségét tüntetik föl, hogy t. i. vagy tanuskodtat mondása mellett, vagy illusztrálja, vagy lefordítja azt. Még egy más, már említett nevezetes sajátosága az idézet hajhászás. Különösen szeret Debrecen város jegyzőkönyveiből, Bartha Boldizsár 1664-ben kijött krónikájából citálni, s örömmel emlékezik mint kutfőről a Cegléd-utcai temető köveiről is. — Közöl benne hozzá intézett német verseket, közli nem-

zetsége tábláját, verset cimere s érdemjegyeiről. A ráadásban leveleket s hivatalos actákat ad életről, közli Károly főherceg siriratát s bezárja mindezeke a maga epitaphiumával, melynek leoninus mottója:

Kisétálsz, ha megállsz
S sirt vizsgálsz és találsz
Arra ki ezt írta.

Még valamit nyelvkezeléséről. A Heverés Párnája két soros rimekben van írva, kivéve ennyit:

De reá nem mehete
Oly ható nem lehere,
Istentől hogy elvonjon.

Stylusa általában hanyag, benne hibás szórendezés miatt érthetetlenség uralkodik. Keresi a zengzetes rimeket, de páros magyar rimei kedvéért sokszor nem engedett szabadságot vesz magának; mint

Felesége Túri Nagy Kata, n e m A n n a
Mutattya t e m p l o m é ü s t, aranyos kanna
vagy: Hagya fedős pohárt t e m p l o m n a g y o b b i k b a n.

Baranyi műveivel nem aratott sok dicsőséget sem a maga sem a testőrök számára. Igen meglát-szik művein, hogy kibocsátásukkor a testőri irodalmi körnek nem volt többé tagja, hogy munkái a társak előző ítéletén nem mentek keresztül. Mint mindenben, úgy a versformák választásában is változatos módon jár el; mert ami formát csak használtak a XVIII. században, ő mindazt használja. Nyelvérzéke sincs, s főleg ezért aljasult még mint krónikás is hitvány krónikássá, s ezért gyarapítá botrányos darabokkal irodalmunkat.

Mint fordító mégis csak inkább megállja helyét. Egyetlen forditmányának címe: Mulatságos beszélgetés, mely is német nyelvből magyarra fordított Baranyi László által. k 8 r. — Egy rövid bo-

A m. testőrség tört.

hózat fekszik előttünk, melynek fordításából kell megítélnünk Baranyi fordítási tehetségét. De ez is elegendő, hogy neki, ki a németet teljesen birta, elősmerjük ügyesebb tollát e téren. Sorai könnyen folyók, nyelvkezelése is tisztább, s általában nagy haladás tapasztalható írói pályáján. Izlése azonban ebben is hiányzik: mutatja a personák egymást kendezése, s a benne nyüzsgő vagy túlpórias, vagy egészen német kifejezések. Ebben sem állja meg, hogy legalább elejére egy verset ne illesszen s zeng ekképen:

Egy ágról, s virágról
Pók mérget, méh mézet
Tud, s szokott gyűjteni.

Ha pók vagy, vagy méh vagy,
Szemlélhedd s ítélhedd,
Mint akarod munkám.

a végén pedig így ír:

Végesnek lett vége, mely bűn nyeresége
Isten dicsősége, célja ember vége.

Ez utóbbinak semmi értelme, mint általában Baranyi igen sok vers-szakának. Versei ép oly kiállhatatlanok, mint — élete bizonyága szerint — természetete lehetett. Egy minden lében kanál, mindenhez ért valamit, de alaposan semmihez sem. Az ilyenek az élet bármely terére lépnek, diadalt nem, hanem, főleg ha még szereplési vágy is van bennök, minden igyekezetük mellett csak gúnyt aratnak.

Igy Baranyi az ügynek, melynek munkásává szegődött, semmit sem használt. Termékei annyira silánynak tekintettek akkori, csakis a legsilányabbat sujtó izlésünk által, hogy egész irodalmunkban nem ugyan rosszalással — ezt akkor a legképtelenebb művel szemben sem tették, hanem

hallgatással fogadtattak, s megjelenésükkel egyidejűleg vesztették el minden becsüket és jelentőségüket. —

Eredeti testőríróink sorába osztható még, a mult század egyik legszabadelvűbb és legszellemesebb férfia, kinek nevét irodalomtörténetünkben mind e mellett hiába keresnők, kinek nevét csupán vérkrónikánk ismeri:

Laczkovics János ez, a Pest megyei hires alispán és kir. tanácsos fia. II. József alatt a magyar nemes testőrség tagja, utóbb a Graeven ezred tisztje, mely minőségben vitézségének a török háború alkalmával 1787, 88, 89-ben fényes tanúságait adta.¹⁾ Az 1790-iki országgyűléshez több tisztársaival együtt ezrede nevében folyamodást adott be, melyet ő mint „svadronyos kapitány, Serviában lévő nemes magyar tagoknak részirül“ irt alá. E folyamodásban azt kéri, hogy a magyar ezredek béke idején mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddig jobbára németekből neveztettek, ezentúl magyarok közül választassanak, s a vezénylet magyarul folyjon²⁾. Ezért társaival együtt elfogatott és Wallis tábornok elnöklete alatti hadi törvényszék elé hurcoltatott.³⁾ De a magyar rendek közbevetésére ⁴⁾

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. 1863-iki kiad. VI. kötet, 129. l.

²⁾ L. az 1790. szent Jakab hava 5-én kelt iratot XII. szám alatt, 13-ik ülésben tárgyalva: Acta Diaet. Pos. pag. 78 — 81. Az eredetileg május 29-én, tehát majd két hónappal előbb készített, az országgyűlésre benyújtottól sokban eltérő fogalmazatot mint Laczkovics művét, s egyébként is korjellemző iratot érdekesnek véltem kéziratgyűjteményemből közleni a Függelékben.

³⁾ L. ugyanazon gyűlésen tárgyalva: „Laczkovics István Temes v. megyei viceispánynak, kap. Laczkovics J. és más magyar tisztiek eránt benyújtott esedező levelét.“ 76 — 78 l.

⁴⁾ „A magyar katonatisztek szabadulása eránt a fejedelemhez fölküldött levél. XIV. szám, 14-ik ülésen tárgyalva. Id. h. 83 — 84 l.

Bécsből aug. 22-ikéről azon kegyelmes királyi válasz jött, hogy a tisztek dolgában az 1655. 7. t. c. és 1723. 11. t. c. szerint fognak eljárni.¹⁾ Ennél fogva Laczkovicsnak hazaszeretetéért egyéb büntetése rangja elvesztésénél nem lett, mit a Kurir, rokonszenve határozott kimutatásával, imigyen ujságot: „Ama nevezetes vitéz első kapitány Laczkovics ur, főhadnagy Vincze, főhadnagy Csicsmanczay, alhadnagy Szily urak, mind nemes magyar hazafiak, kik közül némelyik már husz s több esztendőktől fogva fegyverrel szolgálnak, szolgálatjokról lemondottanak inkább, hogysem más német sereghez, talán hazájokból örökösen kimenjenek.“²⁾ Ez időtől a magán életbe vonult, s itten Laczkovics életében válságos pillanatokhoz jutottunk, a viszonyok megérthetéseért kissé ki kell térnünk.

Senkisémet méltatta még figyelemre, azon, egyébként szembeötlő s mélyebb gondolkodásra, vizsgálódásra alapul szolgálható tény, hogy a mult század politikai vagy nemzetiségi szabad gondolkozói épen azok voltak, kik az udvarnál huzamosb ideig tartózkodván, azt tövéről-hegyére megismerték. Így Orczy, a tábornok, főispán s Szent István rend vitéze, — bár ez inkább csak a magyar nemzet mellett buzgó, fölismerve a királynő lepel alá burkolt intentióit; Bessenyei, testörtársaival, fölismerve ugyancsak az udvar célzatait, s azok körmönfonságához képest az ellenállásra nemzetük alanti állapotát szellemileg és anyagilag; végre Laczkovics a testör, s az egykorú Martinovics apát, Lipót császár legbensőbb embere. Ime e példák tanusítják, hogy a hatásra visszahatás támadott, de főleg azt, hogy hazánkfiak minél inkább

¹⁾ „A cancellarius levele a magyar katonatisztek dolgában.“ XVII. szám, a 18 ik ülésen tárgyalva. Id. h. 104. 105. l.

²⁾ Magyar Kurir. 1790 évf. oct. 12-ki száma.

ismerék meg az udvarban uralgó szellemet, annál inkább féltették erélyét vesztett nemzetüket oly kiszabott uton, hagyományos elvek nyomán járó hatalmas elmentől — mert nemzetünkkel szemben határozottan ennek nyilváníthatjuk. Végre is az, ki bizonyára mindnyája közt legmélyebben furakodott a császári udvar belsejébe, az infulás apát, összeesküdött az ellen, nem fontolva meg, hogy összeesküvésük mily gyenge az udvar hatalma ellenében.

Laczkovics magánzósága ideje alatt jött össze először Martinovics Ignác József sasvári apáttal, ki Lipóttal személyes ismeretségben levén, s annak kegyében állván, számára kegyelmet eszközölt ki. Laczkovics fölment Bécsbe s ott, személyes udvarlása alkalmával a királytól ígéretet vett, hogy Pestre tartományi biztossá fogja kinevezni, mi azonban a király halála miatt füstbe ment.

És Laczkovics nyughatatlan, kitörni vágyó szelleme nem pihent meg. Már elébb irt s közzétett egy röpiratot „Magyarország állapotáról“, most 1792-ben egy újabbat irt e cím alatt „A keresztény vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember“, mi annyira magára vonta a közfigyelmet, hogy az udvari kancellár őt e miatt Pest vármegye által megfenyíttetni rendelte.

Mindez iratok készítésére, százada szelleme és iránya vezette Laczkovicsunk azzal teljesen egyező, s vezéreszméi kifejezésére elég képességgel bíró lelkét. A XVIII. század az encyclopaedisták által előkészítve, telve volt a forradalom villanyos anyagaival. Oly nagy lökésre volt szükség, mint a francia forradalom, hogy e szellem, mely főleg a titokszerűség varázsa által is elősegítve csirájában a világ minden mivelt államában elterjedett, nagyobb erőre vergődjék. S a szándék ily erőrevergődésre meg is volt. A zsarnokok érzék, hogy rájuk nézve sor-

vasztó szél az, mely Páris felől fú, s a melyet elnyomott alattvalóik tele tüdővel szivnak. Érzék az átmeneti időszak nyomasztóságát, érzék a fontosságot, hogy trónjuk az erejét fölismertnép vállain ingadozik. A szabadság, testvériség, egyenlőség elve, sok vér árán érvényesítették jogaikat, az ős demokrátiát illetőleg, melyek őket békés uton megillették volna.

A politikai izgató körökké alakult szabadkőművesség mindinkább terjedett, s annyira megragadták a fogékonyabb kedélyeket, a miveltebb elméket, hogy pap, író, tudós, de néhány csak az új cég után kapkodó belátástalan fő is csatlakozott hozzájuk.

A magyar nemzet tömege azonban meg volt elégedve a II. Lipót alatt eszközölt vívmányokkal, s csak kis töredék akart teljes egyenlőséget s demokrátiát. Ezek nagy része elméleti ember, kik kivitelre vagy épen nem, vagy csupán ködös ábrándjaik tovafűzése közben gondolhattak.

II. Lipót halta után azonban, az absolut hajlamu II. Ferencz mellett az absolut törekvéseket élére állító Thugut minister az ily tervekben a legnagyobb forradalmat látta már megtestesülni, s álomlátó lelke visszaiszonyodván azoktól, a másik túlságba esett. Titkos rendőrséggel s bakóval akarta elfojtani a szabad gondolkodást. Kémei a szabadkőműves páholyokba is befurakodtak s a páholyok tagjai megtudva, vagy sejtve ezt, veszélyérzetök kelt föl bennök. A félénkebbek visszavonultak, a merészebbek egy titkos társulat szervezését látták szükségesnek. Így alakult meg az úgy nevezet Magyar Jakobinusok társasága, vagy a fejeről Martinovics összeesküvésnek nevezett titkos társulat, mely egy ország reformálására, ha terve sikerül is, csekély vala, de egy ország rémületbe ejtésére, egy ország és maguk veszélybe döntésére épen elégséges volt.

Ami ily kiterjedt hálózatu társaságnál el nem

maradhatott, csakhamar megtörtént: felfödöztetett. A társulat felfödözése után Laczkovics, mint annak egyik alapítója, azonnal elfogatott. Kazinczy Ferenc budai fogságában vezetett naplójából ¹⁾ ismeretes Németh János királyi ügyész gyalázatos vallatása és gaz bánása a foglyokkal; ezt épen ezért nem szándékozunk itt előadni. De nem hagyhatjuk említés nélkül a Laczkovics ellen hozott s a Martinovics összeesküdtek közt, a névadóét sem véve ki, legbonyolultabb szövegű ítéletét. Ebben, mely 1795. április 25-én deliberaltatott a királyi táblán ²⁾, azonkívül mik a demokrata forradalom előidézésére alakult két társulatról, s az elhiresült kátékról mondatnak, még a következő tények tűnnek ki: hogy Martinovics által a debreceni kerületbe igazgatónak neveztetett, a kátékat leírta, s unokaöccsével Szláv Jánossal azok mind kettejét, testvéröccsével Lászlóval pedig a reformátorok kátéját közölte; hogy továbbá, még az összeesküvés szervezése előtt Martinovics vele az ország alkotmányáról értekezvén, neki egy demokrata elvekre alapított alkotmánytervet mondott tollba, melyet aztán Szlávynak és Szentmarjainak is megmutatott; hogy végre a *polgár s ember* kátéját magyarra fordítván, azt még az eredetinel is szilajabb kifejezésekkel írta meg, s egyéb leveleiben saját nemzetét kikelésekkel s gyalázásokkal illette.

Semmit sem tagadván Laczkovicsunk az akkori körülmények szerinti igen súlyos vádpontokból, a nagy és nemeskeblű férfiú 1795. május 20-án a budai vérmezőn felállított verpadra hurcoltatott. A

¹⁾ Kazinczy Gábor bánfalvi könyvtárából az eredeti kéziratból közölve Miliesz Béla által: Vasárnapi Ujság. 1869-iki évfolyam 6—12-ik szám.

²⁾ Pánczél Dániel: Magyar Merkurius, 1795-iki évfolyam, 41-ik szám, 586. 587. l.

katonaság által alkotott quarréba öt társa közt ő ment legbátrabban. Maga vetközött le, maga ült le. A pap után nem mondta az imádságot, hanem kedvenc Horatiusa „justum ac tenacem propositi virum“-át énekelve, maga tette fejét a tőkére, hogy elvérezzen a bárd alatt. —

Az előadottakban Laczkovics csak mint politikai író szerepelvén, méltán mondhatná a szives olvasó, hogy e jogon a leginkább csak szépirodalmilag tárgyalt testőrírók között helyet nem szerzett magának. Szerencsém volt azonban nem sok, de arra épen elegendő dolgozatára akadnom, hogy helyet kapjon költőink közt is. A Magyar Kurir 1789-ik évfolyama nov. 4-én kelt 85-ik számában (1273—1275 l.) éneкли Belgrád megvétele, mint alá van írva „a Gréfen Reg. Kapitány, Laczkovics János Ur.“

A költeményben magasabb poezist hiába keresnénk. Nagy hangon, inkább a formára ügyelve ír ebben. Látszik, hogy a nyelvvel költőileg bánni nem tudván, a technicára ügyelés minden erejét igénybe vette, s innen van a szerfelett laza belső. Egészen illik reá, mit a pacsirtáról mondanak: vox praeterea nihil, csupa hang és semmi egyéb. A vontatottság is nagy hibája, de ezt a tárgy terjedelmességének s a vár bevételénél küzdött vitéz emlékezete elé tóduló nagyszerűnél nagyobbyszerű jelenetek hatásának számíthatjuk fel.

Ez a tizenkét szakból álló egyetlen vers mindenestre csekély arra, hogy Laczkovicsot mint költőt méltassuk, de arra épen elég, hogy őt azok közé soroljuk; mert hisz tudva van, hogy ki a Múzsákkal szövetkezett, egy összejövetellel abba nem hagyja a barátságot, hanem ha teszi is ezt, később teszi: előbb próbál és munkálódik. S így lehetett ez Laczkovicsunkkal is, kinek szintén bizonyára nem

egyetlen költői műve ez. A többi lappang, vagy ama végzetes év május 20-ik napján Laczkovics többi irataival együtt égettetett el a budai és egri hő-
hérok gyalázatos kezei által.

II. József uralkodása 2-dik évében testőreink közül az írói térre egy főrangú lépett.

Kis-Rhédei gr. Rhédey Lajos született 1763-ban. A katonai építészeti akadémiából 1780-ban, 17 éves korában Bihar megyétől ajánltatván, a testőrségbe lépett.¹⁾ 1783-ban gárdistából Wurmser huszárezredi hadnagy lett.²⁾ 1792-ben a budai koronáció II. Ferencz által aranysarkantyús vitézzé ültetett³⁾ 1795-ben a nemesi insurrectióban mint volt testőr s előkelő származású gazdag férfiú, mint a bihari fölkelő sereg ezredese s parancsnoka vett részt. Ekkor írták róla:⁴⁾

Dicsekedhetsz méltán nemes
Biharnak kerülete!
Hogy tájékoz ily érdemes
Nagy hazafit szülhete,
Mely szép volt felkölt seregek
Mikor annak kormányja
Erre nézett s e volt néped
Ezredes kapitánya.

Katonaságából quietálván, Bihar megye főispáni helyettesévé neveztetett ki. Az 1802. május 2-ikára Pozsonyba rendelt országgyűlésen Szatmár megye követeként szerepelt.⁵⁾

¹⁾ Magyar Kurir 1803. 44. szám utáni Toldalék.

²⁾ U. o.

³⁾ Magyar Hirmondó. 1792-iki évfolyam jun. 15-iki levele, 863. l.

⁴⁾ Csász. és kir. kamarás Méltóságos Rhédey Lajos urnak a Szent Leopold rendivel lett megtisztelésére írott versek. Bihar v. megyében Jan. 31. 1808 2-ik lap.

⁵⁾ Carmen ad Ludovicum Rhédei de kis Rhéde, Nuncium Comitatus Szatmár ad Comitatus Regni Hungariae. Anno Ae. Vulg. 1802. Posonü 1802. 4.

1804-ben, mint Beregmegye főispáni helytartója, a nemzeti muzeumra 6000 forintot adott.¹⁾ Általában irodalomra, művészetre igen sokat áldozott. A költőket szerfölött protegálván, s velők barátságban állván, a családjában történt minden nevezetesebb változás ékes versekkel lőn megénekelve.²⁾ — 1808-ban a Lipót-rend vitézévé nevezetett.³⁾ Nejétől, kohányi Kácsándi Teréziától, ki 1804-ben Nagy-Váradon halt meg, gyermeke nem maradt. Meghalt Pesten, 1831. május 21-én, kora 71-ik évében.⁴⁾

Rhédey első műve 1781-ben jelent meg, mely műve unicumszerű ritkaság. Én a dunamelléki ref. superintendencia könyvtárában akadtam e munkájára. Címe: „Mária Terézia római császárné, magyarok és csehek királynéja betegkedése alkalmatosságával a svétziai királyi követség kápolnájában Szent-András havának 29-ik napján 1780. németül elmondott beszéd és imádság, melyet kis-rhédei Rhédey Lajos hadnagy és magyar nemes testörző

¹⁾ L. a tiszteletére írott verseket és a Magyar Kurir 1808. 406-ik lapja után a toldalék 24-ik lapját.

²⁾ 1804 : 4 és 1827 : 35. t. c. 2. §. — Articuli Comitiorum pag. 73.

³⁾ Nagy Iván : Magyarország családai IX. köt. 743. 748 l. •

⁴⁾ Ily. alkalmi versek : 1. Az említett Carmen 1802-ből. — 2. Méltóságos kir. tanácsos Somssich Lázár ur ódá a Rhédey Lajos cs. k. Kamarás Ő Nagyságához. Fordította Csokonay Vitéz Mihály. (Megjelent Kurir 1803. 44. száma toldalékaul). 3. Csász. és kir. aranykulcsos, méltóságos Kis Rhédei Rhédey Lajos ur kedves életé párja Mélt. Kohányi Kácsándi Therézia asszony utolsó tiszteletének s eltemettetésének leírása. Bécsben, 1804. ápril 6-án. — 4. Császári és királyi kamarás Méltóságos Rhédey Lajos urnak a Szent Leopold rendeivel lett megtisztelésére írott versek, Bihar vármegyében, Jan. 31. 1808. — 5., Bihari adminisztrátor korában Cseh Szombati Dániel református tógátus diák írt tiszteletére verseket. — Ld. Nemzeti Ujság vagyis a Hazai s Külföldi Tudósítások, a magyar nemzetnek közjávára. Irta s kiadta Kulcsár István, 1811-iki évf. 1 f. év. 5 sz. 31.

magyarra fordított. Pozsonyban, Landerer Mih. költs. 1781." 8 r. -- A 30 lapra terjedő kis munka általában könnyenfolyó prózában van fordítva, mit azonban olykor-olykor dőcögössé tesz a birtokviszonyban nak-nek igen gyakori használata, mint pl. barmainak nyája (baromnyáj), embereknek szeretete (emberszeretet) stb. Egyébként nagy gonddal, a kifejezésekre, mondatalkotásra való nagy ügyelettel van készítve e mű, s mint ilyen, grammatikátlan korban igazán ritkaságnak tekinthető. Rhédey prózája ezen kívül többet nem termett. Ezután mint eredeti versíró szerepelt.

Midőn csekélyke verselményeit írta, már odahagyta a testőrséget. Ennélfogva társainak hatása nem lehetett reá, s így művei a különösen igen fontos előleges birálatnak sem lehettek kitéve, melyek egyikének címe: A királyi herceg és Magyarország nádorispánnya nevenapján való megtisztelésére készített versek, melyeket a Nemzeti Játzó Társaság ama híres Mozart által szerzett muzsikára alkalmaztatva a nagy váradi játékszinen martius 19-dik napján az 1799-ik eszt. elénekelt. Auctore Ludovico Rhédey de Kis-Rhéde. — A később Kisfaludy Sándor által elsajátított formában van írva, hét darabból áll, melyek azonban összesen hat lapot tesznek ki. Egészen mintaképe az azonkori alkalmi daraboknak; hosszúra van nyújtóztatva s benne a vezéreszme a herceg egekig magasztalása.

Rhédey másik eredeti műve a magyar nemzeti muzeumban 10.143. Oct. Széch. alatt van meg, mely alkalmasint valamely hírlapból van kiszakítva; mert ezt a címiratot viseli:

Minek utánna már vitézítetteiről cs. k. aranykulcsos és arany sarkantyús vitéz Mélt. Kis Rhédei Rhédey Lajos urnak több ízben örömmel emlékeztünk vólna; most ismét méltónak tartjuk, hogy ezen méltóságnak egy

még eddig nem anynyira esméretes virtusát és tá-lentomát is közönségessé tegyük, látván, hogy nem-csak Mársnak, hanem a Múzsáknak is barátja legyen, mely is *a töle irattattott*, s itt következő ékes ver-seiből nyilván kitettség, melyeket mostanába ka-pánk kezünkbe. — Magasb költői becs nélküli si-ralom ez, melyben kinos keserűségit adja elő Rhé-dey. Igen dicséri nejét, kinek „nem csökkön tisztelete, mig a Körös apad s árad, s mig fennáll Várad, fenn-marad becses emlékezete.“

Rhédey dilettans költő volt, s ezért múzsája alkalmi darabokon kívül egyebet nem producált. Ezekben is hosszadalmas, krónikairói renddel, nagy lében föleresztve mondja el az eseményeket. Ha-nyag kidolgozású verseivel sem a nyelvet, sem az izlést nem vitte előbbre, s ez az oka, hogy mi sem foglalkoztunk vele hosszasabban.

C., A franciás iskola folytatói: műfordítók.

Az értekezésünk tárgyául fölvetett iskolának neve is mutatja, hogy külföldi termékek után indult s ennél fogva dolgozótársai között sok fordítónak kellett lenni. S csakugyan, ha a franciás iskola név alatt ismeretes irodalmi kör munkássága meny-nyiségét tekintjük, ennek több mint fele fordítás. A fordítók több kevesebb szerencsével működtek, s a külföldi, különösen francia, de a mellett német, angol és olasz után induló irodalmi férfiak emez iskolájánál is tapasztaljuk, hogy nagy indítók, kez-deményezők után, rendesen hanyatlás áll be. Az uttörők nyomán néhány lépdegél még, de léptei-ken az elfáradtság s a feloszlás minden jelei szem-lélhetők. Itt is, a műfordításban egy kitünőség áll elő s műveivel elragadja nemzetét. A példáján lelkesültek babérért epedve utána futnak, de nem

győzik tüzzel, erővel, e lelkesedettek már többé nem lelkesítnek, s követők nélkül tűnnek el a szereplés színteréről.

A kitűnő egyéniség Báróczy volt, a feloszlást elősegítő követők utána tárgyaltnak. Mielőtt ezek élete s műveiről emlékeznék, a Báróczyt megelőző prosaicusokra kell visszamennem.

Említettük, hogy a francia irodalom épen vonzó, könnyed irálya által tön legnagyobb hódításokat az egész continensen. A modern irodalom, mely ezen időben még egy s ugyanaz volt a francia irodalommal, rossz kedvvel fogadott minden eszmét, minden tanítást, mely csupasz meztelenségében, vagy rögzös stylussal adatik elő. Ilyszerű kíváncsiságban annyira ment, hogy még a philosophiát is változatosan, könnyen folyólag kívánta előadatni, s elvetette magától a száraz szobatudósi értekezéseket. Mi természetesebb aztán, mint hogy francia könnyedségét egész tehetségével iparkodott ott is érvényesíteni, hol az legjobban helyén van: a szépirodalomban. Ebből folyólag könnyű kimagyarázni a regénys elbeszélésnek a francia literatura által eszközölt hirteleni terjedését.

Ez elterjedés oly gyorsmenetű volt, hogy a francia irodalmi matadorok nehánya még élt is, midőn műveik már hazánkban is foglalásokat tettek. 1753-ban erdélyi orvos *Zoltán József* lefordította Fenelon „*Telemakusnak és Ulisses fiának bujdosását*“ és Galland után „*Bidpai és Lokman indiai historiai és költött beszédei*“ első darabját. ¹⁾ Nyomban követte őt (1755) *Haller László*, ki szintén Fenelon említett művét

¹⁾ L. Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei. Melyek Galland uram által francia nyelvre, most pedig magyar nyelvre fordítottak. Kolosvárott. 1783. 8r. A munka címlapján neve nincs kitéve, csak az előszóban. E mű, Zoltán Telemakjával együtt csak a költő halála után nyomtatott ki.

ültette át irodalmunkba „Telemakus bujdosásának történetei“ cím alatt, csak hogy míg Zoltán szószerinti, addig ő szabadabb, könnyen folyóságra, numerosra és tisztaságra nézve haladást mutató fordítást adott, mely jó tulajdonait csak itt-ott rontotta el hosszadalmasságával.

1773-ban adta ki *Zalányi Péter* „Belizáriust, mely a francia nyelv műveltetésére rendelt társaság egyik tagja Marmontel uram által azon nyelven kiadatott, mostan pedig magyarra fordítottatott Z. P. által. Kolozsvártn.“ Három év múlva ugyanily címmel ugyancsak Kolozsvártn vargyasi legifjabb b. *Dániel István* eszközölte Belizár fordítását.

Ezen fordítások az olvasó közönség által igen nagyra becsültettek. Pedig Belizárból a francia irodalom egyik force-a a bonyolítás, érdekesítés egészen hiányzik, sőt sok helyt előadási egyformasága folytán untatóvá válik.

Általában véve mind az öt fordítás meg lehetőségen sikerült, s mégis mind az öt csak kísérletül maradt hátra egy testőríró fölléptekor, kinél a szépirodalmi próza a többi költészeti fajoktól eltérőleg, egyszerre, a maga korához mérve ragyogó szépségben tűnt fel.

A négy első kezdeményezőt homályba borító fiatal testőr Báróczy volt.

H a r i B á r ó c z y S á n d o r 1737. április 11-én született Ispánlakán¹⁾ Alsó-Fejérmegyében. Hasonnevű atyja, alsófejéri adószedő, és anyja, telegdi Patay Éva²⁾ gondos felügyelete alatt a nagyenyedi ref. collegi-

¹⁾ Ferenczy, Danielik, Toldy, Szvorényi s valamennyi irodalomtörténészünk e helyett Ispánlakának írja Báróczy születéshelyét, de ez nem lehet, mivel ily nevű község Magyar-Erdélyországban nincsen. Ispánlaka pedig Alsó-Fejérmegyében a Marosparton fekszik, közel Nagy-Enyedhez.

²⁾ Nagy Iván: Magyarország családai. Pótlék-kötet. 97-ik lap.

umban kitűnő sikerrel végezvén el iskoláit, Szebenben az erdélyi cancelláriánál gyakornokká lett, midőn egész váratlanul a testőrző sereg fölállítása tudomására jutott. Báróczy e hirt nagy örömmel vette s leghőbb óhajását látta teljesedésbe menni a testőrség szervezése folytán. Régóta vágyódott magáévá tenni azon tulajdonokat, melyekkel a külföldről hazatért magyar ifjak tündököltek. A gárdába ajánlás iránt megyéjéhez benyújtott esedezése, visszataszító arca s idomtalan termete miatt sok ellenzőre talált annyival is inkább, mert a már Bethlen Miklós által Erdélyben első vármegyének nevezett Alsó-Fejér a gárdánál ki akart tenni magáért. Mind e mellett gróf Mikes István pártfogolása kivitte Báróczy ajánltatását, s már 1760. szeptember 20-án, mint a diszgárda első erdélyi tagja esküdött zászló alá.

Említettük, hogy a német irodalom ekkor kelt föl hosszas nyugalomból s Lessing, Klopstock, Wieland izgatásai Bécsset szokatlan irodalmi mozgalom színhelyévé tették, mely mozgalomban csakhamar két bécsi : Sonnenfels és Denis János is kezdtek szerepelni. Csaknem egy időben ezekkel, Bessenyei a magyar literaturai mozgalmak zászlaját tűzte ki a birodalmi székvárosban, s e zászló alá vonta kora valamennyi jóra való íróját. Báróczy Sándor az elsők közt volt, kik szívvél-lélekkel csatlakoztak Bessenyeihez. Hadi szolgálattól üres idejét kizárólag önképzésére használta föl¹⁾ s ennek eredményeivel már alig két évvel Bessenyei föllépte után 1774-ben, Calprenède után fordított Kassandrájával, 1775-ben Marmontel után Erkölcsi Meséivel²⁾ s

¹⁾ Alex. Horányi : Memoria Hungarorum et Provincialium, Vienne, 1775. Pars I. pag. 121.

²⁾ Moralische Briefe zur Bildung des Herzens, Erkölcsi Lévelek, Bécsben 1775, Pesten Trattner betűivel 1786.- Ezt Bacsányi is fordí-

Dusch után magyarított Erkölcsi leveleivel állott elő.¹⁾

Báróczy művei a magyar olvasó körökben eladdig ismeretlen nagy hatást keltettek. Nem is csoda! A mindeddig nem ismert szépirodalmi magyar próza egyszerre a maga nagyságában s teljes szépségében lép föl, annélkül, hogy elő lett volna rá készítve az író s elő lett volna rá készülve a közönség.

Olvasó közönségünk figyelme Kassandrája megjelenése után rajta függött. Kíváncsian várta a kedvelt író termékeit, mohón kapta a következő két fordítást — midőn azok egyszerre megszűntek. A szép reményekre jogosító Báróczyt egy szerencsétlen tévedés csaknem örökre elvonta dicső pályájától. Ugyanis házi orvosa még ifjabb korában vágyat ébresztett benne az alchymia üzése iránt, s Báróczy egész szenvedélylyel igyekezett ebben előhaladni. Szenvedélye tetőpontra hágott, midőn Born Ignác, erdélyi származású udvari tanácsossa, az alchymia mult századi nagy mesterével, s ennek tanítványával báró Vay Miklós tábornokkal megismerkedett.²⁾

Ezentúl minden idejét kizárólag az arany csiná-

totta, de 1786-ban egy cikkében említést tevén róla, hogy már a censorára adta, irt hozzá Báróczy, hogy nála már régen le van fordítva, s így amaz elmaradt. Magyar (kassai) Museum. I. kötet, II. negyed, 89. 90. l.

¹⁾ Marmontel Con es Moreaux-i fordítását megküldé Marmontelnek, ki hozzá Párisból irt is, különösen köszönnén a fordítást, melynél fogva reményli, hogy nem sokára a krimiai dimák is fogják olvasni munkáját, mivel hogy azt állítják a történetírók, hogy krimiai Tatarországban is magyarul szólnak az emberek. Ányos, kinek ez adatot köszönhetjük, reá megjegyzi, hogy épen most hallja, miszerint a krimiaiak a török császár járma alól ki akarnak szabadulni, s igyekezettekben már nagy előmenetelt tettek. — Magyar Minerva. I köt. 154. l.

²⁾ Báróczy Sándor élete Kazinczytól. Báróczy Minden Munkáji. VIII-ik kötet, 30.31-ik lap.

lásra fordította, s míg a tárgyakból, melyek emberi mesterséggel, észszel nem alakíthatók át e nemes érc-cé bármi vegybontás által is, —erővel aranyat akart kicsikarni, elhanyagolta a bányát mely létezett, melynek elég kincse volt: elhanyagolta önmagát.

A szenvedélyen kívül, mi hivatala mellett minden idejét igénybe vette, mi egész lényét sovárgó érzésekkel töltötte el, irodalmi némaságára befolyhatott az is, hogy tán mint író nem bizott magában. Kazinczy is emlékezik Báróczy ezen tulajdonságáról s szerinte Báróczy magában nem bizásának tulajdoníthatni folytonos fordítását, s viszont ennek azt, hogy kihalt belőle az önbizodalom. Ez elannyira elhagyta, miszerint még rövid előszavain is valami féltékenység húzódik át, s azok általában esetlenül jönnek ki. És helyesen mondja Kazinczy Báróczyról, hogy „nem birunk tőle semmi eredeti művet a szépliteratura nemeiben, s ajánlásai, előbeszédei ügyetlenségét s a nem eléggé bátor, a magához nem eléggé bizó kezet nagyon éreztetik.“ Ányos írja hozzá Budáról 1778 március 29-diki levelében : „de ugy tetszik, hogy hadnagy uram nem akarja megismérni érdemét írásainak.“ ¹⁾

Ily nyilatkozatot, párosítva dicsőítésekkel, sokat hallhatott Báróczy, de mivel távol esett a nemzet zömétől, s így a csak megközelítő közvéleményt is alig tudhatá meg, a panegyricusok szavainak nem hitt, bécsi honfitársai bókolásait pedig bizonyára csak tartozó udvariasságnak vette.

Az irodalom iránt mind e mellett nem hidegült meg egészen ; mert ámbár személyesen nem munkálkodott virágoztatásán, másokat szüntelenül serkentett buzditó szavával. Ő maga pedig, midőn utolsó műve megjelentétől fogva már huszonöt év telt el min-

¹⁾ Magyar Minerva. I. 108.
A m. testőrség tört.

den eredmény nélkül, kedvteléséből újra visszatért valódi hivatására, lett ismét íróvá. 1790-ben Bécsben jelentek meg tőle: „A védelmezett magyar nyelv, vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés. Hummel Dávidnál“ 8 r.; csakhamar utána „Az új Adeptus és Rózsikának titkai“, tiz esztendő múlva pedig „Amália története, melyeket német nyelvből magyarra fordított, s a szép nemnek ajánlva, maga költségén, testamentumánál fogva kiadattatni rendelt Báróczy Sándor, a nemes magyar királyi testőrző seregtől penzióval nyugalomra bocsátatott Oberster. Bécsben, 1810. Nyom. ns. Haykul Antal betűivel.“¹⁾

Erdélyt Bécsbe menetele után soha többé nem látta „ifju esztendeiben tett gondatlan fogadásának rettegése miatt; mely ha talán gyengeség is, festi az ő széplelkűségét.“²⁾ Állandóan Bécsben lakott mint testőrtiszt. 1778-ban még mindig csak hadnagy³⁾ volt, 1790 november elején kapitányságából főstrázsamesteri (örnagyi) rangra emeltetett.⁴⁾ Mint testőrnek lakása a gárdaépület első emeletének Schönbrunn felé néző két végsőszobája volt. Elmondhatjuk Kazinczyval, „hogy ez nem lesz mondva minden magyarnak haszontalanul.“⁵⁾

Báróczy örnagy volt akkor, midőn azon megtiszteltetés érte, melyben az iskola tagjai közül rajta kívül csak Barcsay részesült. Hogy t. i. Révay által a Magyar Tudós Társaság tiszteleti tagjának je-

¹⁾ Irodalomtörténészeink nem ismerik. Megvan a nemz. muzeum könyvtárában.

²⁾ Báróczy élete Kazinczytól. Báróczy minden munkái, VIII. 31.

³⁾ Ányos Pál 1778 május 29-ről Báróczyhoz intézett levelében „magyar királyi nemes testőrző hadnagy úrnak“ cimeztetik.

⁴⁾ Hadi és más nevezetes Történetek, nov. 16-iki száma, III k. 586 l.

⁵⁾ Kazinczy i. h. 34-ik lap.

lőltetett ki a vitézlő rend közül. Indokolva költői művei felsorolásán kívül így volt e választás : „kitűnő ezen felül a physicában, és az orvosi tudomány azon részében, mely chemiai műveleteknek nevezetik ; ugy historiában, statisticában és politikában. Kitűnő magyar, latin is, német és francia jeles.“¹⁾

1802. januárban Dóczy József őrnagygyal együtt alezredesi ranggal testőr első-őrmesterré nevezetett ki²⁾. 1805 júliusában³⁾ még mindig ily rangban volt, de mikor lépett magasb fokra, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy mint nyugalmazott testőr másod-hadnagy, vagyis ezredes 1809. dec. 24-én végezte be életét, s vele régi nemzetsége sirba szállott. — Képét és írásait az enyedi collégiumnak, bizonyos pénzt az enyedi kórháznak, szekerét és lovát Vay generálisnak hagyta. Fekvő birtoka nem maradt, mert szülei halála után azok kicsiny örökségében nem osztozott.⁴⁾

Révay Miklós Báróczy dolgozatait összeszedette s báró Orczy Lőrinc műveivel együtt, meglehetősen hézagosan 1787-ben Pozsonyban rendezte sajtó alá. Kazinczy pedig, Helmecki ügyelése alatt Pesten 1813-ban nyolc kötetben adta ki összes műveit, melyek oly nagy részvéttel fogadtattak, hogy — amint egyetlen e kor szépirodalmi kiadványai közt, kevés híján ezer előfizetője akadt.

Báróczy első fordítása tárgyáról, Calprenéde Kassandrájáról újabbkori kritikusaink lehető lenézőleg nyilatkoznak. Pedig e lenézés sem elég alapos, sem elég jogosult. Kassandra a XVII. századi francia költészet nagy hibáival, de nagy előnyeivel is

¹⁾ Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae et ratio facti in ea promovenda progressus. Jaurini, 1791. pag. 65.

²⁾ Magyar Hirmondó, XXI. szakasz, 8 sz. 111, 112 l.

³⁾ Báróczy életében i. h. 30. 34. l.

⁴⁾ K. k. Militär-Almanach. Nro. XVI. f. d. Jahr 1805. S. 80.

egyaránt rendelkezik. Épen ezért benne jellemek és erkölcsök vázolásánál ne is keressünk lélektani, annál kevésbé történeti valóságot. De másfelől el kell ismerni, hogy Calprenéde egyik legihlettebb költő s főleg művészi előadó volt. Ezért Báróczy számot vetve a maga erejével, helyesen választott, midőn ezen, bár némi belső hiányokban szenvedő, de ragyogó előadású íróat választá fordítása tárgyául.

Kassandrát Báróczyuk nem szóhoz kötöten fordította — mert akkor idegen iz érzett volna munkáján — hanem egészen szabadon. Maga mondja, hogy „én e könyvet nem szóról szóra, vagy sorról sorra fordítottam: nem, hanem tiz, tizenkét, sőt némely helyt huszonnégy levelet is elolvastam belőle, melyet osztán megfontolván magamban, két-három levélbe foglaltam rövidség okáért.“

Báróczy fordítási tárgyúl igen szerencsésen választotta Marmontel kisebb beszélyeit is. Altalában ügyes tapintatát mutatja az, hogy a külföld irodalmából mindig ki tudta a leg neki valóbb s a magyar közönségre legjobban hatni tudó műveket választani. Így járt el Marmontelnél is. A maga korában Báróczy volt az egyetlen, ki képes volt visszaadni azt a könnyed, de nem gondatlan, sőt cultivált hangot, mely a darabokat az egyébként is művészileg sikerült jellemrajz mellett oly vonzókká tette. S Báróczy e fordítást nem egyedül mulattató olvasmányul adta közönségünk kezébe; mert Marmontel mélyebb jellemeket festvén, erősen behatott az érzésre, azt képezte s ezáltal gyönyörködtetve tanított.

Dusch erkölcsi levelei meg, mint Toldy mondja, több tetszést arattak Báróczy dolgozatában, mint eredetiben, azon mesterségnél fogva, melyet ő reájok fordított.

Működése első feléből egy eredeti műve is van,

melyben költői egyénisége egészen meghatározódik, s ezt épen ezért nem akarjuk mellőzni. Egyébként is, amint észre vehette a t. olvasó, az írókat a szerint osztályoztuk eredetiekre és fordítókra, ami munkakörükben tulnyomó, Báróczy is par excellence műfordító levén, ezért emlitem csupán ezek között.

Tizennégy esztendeje hallgatott már Báróczy Múzsája, midőn a minden rendű és rangú magyart ébredésre serkentő 1790-ik év őt is dologra hívta föl. Ujból munkához látott tehát és pedig azon a téren, melyen legjobban megállta helyét: az irodalomban.

Ébredése előpostájakul 1789-ben egy egészen az Ányos álmatlan éjéhez hasonló tárgyat dolgozott fel gyönyörű prózában; mely cikk előbb a pozsonyi Hirmondóban, azután pedig töredéke Kazinczy által közölve a Magyar Museumban (I. köt. II. negyed, 103-106 l.) jelent meg. De ez oly nagyszabású írótól, minő Báróczy, csekélység volt; nem egyéb próbálépésnél azon irodalom terén, melyet évek előtt cserben hagyott. — Arra, hogy erejét ismét igénybe vegye és érvényesítse, valami szívét, érzését legközelebbbről érintő körülménynek kellett közbejönni. És ez, szerencsére bekövetkezett.

1789-ben u. i. a Hadi és más nevezetes Történetek írói, Görög és Kerekes, szívükön hordván az irodalom felvirágoztatása ügyét, húsz aranyat, s a pályanyertesnek művéből 150 példány kinyomtatását tüzték ki díjúl, ¹⁾ ezen három kérdés megfejtésére:

1. Micsoda ereje vagyon az anyai nyelvnek a nemzet természeti tulajdonságának (nationalis characterének) fenntartására?

¹⁾ Jelentés a magyar nemzethez: Hadi és más nevezetes Történetek. 1789-diki évf. I. kötet, sept. 25-iki füzete, 281—288. l.

2. Mennyire segíti a nemzetnek valóságos boldogulását az anyai nyelvnek gyarapodása; ellenben mennyire hátráltatja azt, ennek valamely idegenért való elmellőzése.

3. Mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása.

De Báróczyt újabb irodalmi működésre e pályázat nem indította volna. Csak a pályakérdések kitűzése folytán létrejött másik, névtelen szerzőtől eredett munka vezette őt ujolag az irodalmi térre. Alig lett ugyanis ismeretessé a három kérdés, melyek legfőbb pontja: hogy mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása? — az országban erre vonatkozólag véleménykülönbség támadt a hazafiak között. Egy része hazaszeretetének tüzeitől égve, a magyar nyelvet választotta, és oly utnak nézte, mely egyedül viheti a nemzetet állandó boldogságra és a dicsőség legfelsőbb pontjára. Sokan azonban, kik nemzetüket nem kevésbé szerették, a deák elhagyásában minden törvényeinek és egész szabadságának temető sirhalmát vélték látni. Azok közül, kik a latin mellett kötöttek ki, akadt egy hatáncfű, ki a pályakitűzők szándékuk és reményük ellenére a deák mellett nyilatkozván, tizenhat cikkelyben igyekezett megbizonyítani, hogy a magyar nyelvnek folyamatba hozásától az egész haza törvényének és szabadságának veszedelme elkerülhetetlenül be fog következni.

E röpiratra felel Báróczy eredeti munkájában, melyet 1790. közepe táján dolgozott, Bacsányinak Kassán 1790. jun. 9-éről kelet, báró Rádai Gedeon-oz intézett eredeti, kiadatlan levele ¹⁾ szerint, melyen így ír: „vette már Nagyságod kétségkívül a Pécsben kijött Jámbor szándékot egy Magyar Tudós

¹⁾ Megvan a dunamelléki ref. egyházkerület levéltárában.

Társaság iránt? Lehetne e valamely foganattyát reménylenünk? — — Báróczy Sándor most egy hasonló munkácskán dolgozik. Tán már nyomtatódik is. “

Év végére a névtelen beszélgetésre készen állott a felelet „A védelmeztetett magyar nyelv vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés.” Bécsben, Hummel Dávidnál 1790. 8 r. 5 iv. — címmel szintén névtelenül. S hogy a válaszoló csakugyan Báróczy, a testőrnagy volt, Bacsányi említett leveléből és a Magyar Museum II. kötete, II. negyede lapjain megjelent ismertetéséből tudjuk.

Báróczyt e munka olvasása után, valódi mély belátásu főnek ismerjük fel, ki érzi, hogy nemcsak a külviszonyok szorongatók a magyar nemzet életében, de türhetetlen súlyuakká kezdenek válni belső bajaink is. Érzi, hogy a nyílt alkotmánysértések mellett erkölcsi oldalról is erős károk értek bennünket a szerfözlött hullámozó utóbbi évek alatt. Ily meggyőződése eltéríti a régi módtól, s nem fekteti okoskodásait az aránylag sokkal csekélyebb, mert könnyebben orvosolható bajainkra, hanem, bár ezeket sem hagyja figyelem nélkül, mind a mellett, inkább főbenjáró veszélyes tulajdonainkat: az egyenetlenséget, mely nemzetünk teljes életében égeti haladásunk szárnyait, az erélytelenséget, mely csak szóval bírja, tettidején félre vonul, a tétlenséget, az ábrándos nézpontokat észleli, s veszi minden kimélet nélkül éles taglalás alá s e veszélyeinket kívánja észleltetni honfitársaival is. Ily célu munkája épen apropos jött. A pillanatnyi szabadság alatt is volt alkalma látni Árpád vérei torzsalkodását.

A védelmeztetett magyar nyelv József császár halála után, a budai országgyűlés tartama alatt, akkor készült, midőn már az alkotmány visszaállítása első

perceiben is egyenetlenség és visszavonás támadt az ország rendei között. Báróczy e körülményre igen nagy súlyt fektet. A bevezetésben kijelenti, hogy csak cáfolni akarta nemzete alacsonyítóit, de nem egyzersmind dicsíratot írni a magyar mellett. Épen ezért magyar egyenességgel, de e mellett hazafiui érzékenységgel inti és kéri a nemeslelkű szerző kedves honfiait, hogy térjenek magukba s a mult példáján okulva, hagyják abba a szerencsétlen versengést. E tekintetben ha más kárán nem okult a magyar, tanuljon a magáén. A magyar — mint Báróczy lelkesülése hevében mondja — a természettől sok szép tulajdonságaira nézve oda hivatott, hogy népeknek szabjon törvényt; most pedig maga fekszik a magyar idegenek uralkodása alatt. Nemzetünknek mindjárt eleinte a Kaukázusból jövedelekor, mint sebes folyónak, nem állhatott ellent napnyugot vidéke, s mégis úgy látszik, hogy a sors úgy rendelte, miszerint az egyenetlenség és villongások által tulajdon maga belső részeit szaggatván, utoljára is maga eméssze föl erejét.

Mindenütt frázisok nélkül, leplezetlen nyíltsággal tisztán és érthetőn, férfias komolysággal beszél. Nem palástolja nemzete hibáit soha és seholsen; sőt hogy javítson, különösen a régi, igaz, s épen ezért fölemlítésekör fájó vádat, a versengést, egyet nem értést, többször mondja szeme közé. Néhol erősen is. „A magyaroknak — ugymond — hogy felettébb ki ne terjesszék hatalmokat, a kigyóktól borzas fejü és kezében gyújtott mécset hordozó iszonyatos Istenaszony, a Discordia, versengő tulajdonságait öntötte szivekbe. — Ennek, egyedül csak ennek lehet, mint legfőbb okának tulajdonítani, hogy minden egyéb nemes tulajdonságaival is mindeddig virágzó állapotra nem vihette még sorsát.“

Munkája kezdetén szóról-szóra, minden változ-

tatás nélkül latinból magyarra fordítva elősorolja a latin nyelv jogosultságát védőnek tizenhat kérdő pontját. A kettős beszélgetés István és Aloyzius között folyik. Amaz a magyar, ez a latin nyelvet védelmezi. Mindkettő mindig igazat mond, s dialogjukon színe sincs akár a szépítésnek, akár a befekettetni akarásnak. S mégis oly ügyesen van vive a röpirat tendenciája felé, hogy ki végig olvasta az élénken tartott, igen érdekes beszélgetést, nagyon megátalkodott deákpártinak kelle lennie, ha meg nem hajolt István minden ellenvetést csirájában megelőző erős és megcáfoló okai előtt. S ha tett ez időben irodalmi darab nagyobb hatást a közönségre, úgy e mű bizonyára igen sokat tett a hazai nyelv művelése, de főleg országos nyelvvé emelése ügyében.

Báróczynak ismertetésem alatt álló művében ismét igen helyes tapintatával találkozunk. Jól tudta, hogy hazájában azok a magyarok, kik az anyanyelv hivatalossá emelését sürgetik s javallják, — mint a deáknak ellenségei tekintetnek; s az elterjedt mondást „scientia non habet osorem, nisi ignorantem“ hamar alkalmazzák reájok, hamar vádolják tudatlansággal is. Báróczy tehát, hogy az ilyféle föltevéseknek, annál inkább ellenvetéseknek elejét vegye, s művének a teljes, föltétlen hatást biztosítsa, kinyilatkoztatja a latin nyelv iránt viseltető különös tiszteletét: „Vigasztalhatatlan lennék, ugymond, eltörlésén. Ez a legtanultabb embereknek, úgy szólván classicus nyelve a legmélyebb tudományokra. Az egész emberi nem ellenségének kellene annak lenni. Ez soha senkinek, az én ítéletem szerint nem járt, és nem is járhatott eszében; valamint szintén, hogy a feladott kérdés is, nem azt: szükséges-e? hanem: mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása? foglalja magában. — Valamint eddig, úgy ennekutána is, mint szintén más nemzeteknél, maradjanak meg a deák

iskolák; folyjanak benne a nyelvvel együtt, az emberek formálására szükségképen megkívántató tudományok. — Hanem emellett igyekezzünk önnönmagunk nyelvét is mély álmából felserkenteni és által nemzetünket az örökös feledékenységnék mélységéből mintegy új életre kihozni, és míg az egész világgal lehetne, addig is legalább az európai nemzetekkel megismertetni. “

Buzdítja nemzetét, hogy igyekezzék arra a fényességre jutni, melyre elmebeli tehetségünk, gazdálkodó nemes tulajdonságunk, a természetnek bőségszarvából egész a tékozlásig velünk közlött adományai mintegy utat készítettek. Iparkodjunk azokat a nemzeteket, melyeket a Fama kiragadott a feledékenység öléből s a dicsőség örökké álló templomába vitt, nemcsak követni, hanem el is érni. Erre pedig, — s itt lyukad ki okoskodása célpontjához, szükséges a nyelv művelése s általánossá tétele. „Mi viszen — kérdi — valamely nemzetet halhatatlanságra, ha csak nem viselt dolgai, tudományokban való virágzása, és nyelvének közönségessé tétele? — Ezen végének elérésére pedig kívántatik: 1-ször. Fényes viselt dolgainak és egyéb tudós munkának, maga nyelvén való megírása. 2-szor. A tudományoknak és egyéb mesterségeknek, hazájában a maga nyelvén való virágoztatása. 3-szor. A kereskedés; nevezetesen pedig az, melyet activus kereskedésnek nevezünk; és amely a természet s mesterség productumaiból áll. 4-szer. Az idegen nemzetekkel való maga-kedveltetése. 5-ször. A tartományok fekvése és éghatározatja (situs et clima).

Ezen öt pontra osztja munkáját s e pontokat egyenként bőven, nagy bizonyító és rábeszélő képességgel mutatja be.

Báróczy e műve írásával nem akart olcsó koszorúkra szert tenni. Nem dicsérgeti untig a hazát, miáltal kényelmes andalgások mellett ama koszorúkra

érdemesítette volna magát. Jobb öntudata azt sugallá: *illustrare patriam potius, quam laudare*. Innen a szigoru egyenesség, melyet az író önzetlenségével együtt figyelembe vevén a nemzet, Báróczynak háláját nyújtá.

A védelmeztetett magyar nyelv olvasása után szomorú tapasztalásra jutunk. Csalhatlanul megtudjuk azt, hogy előző századunk végtizedében a magyar tulajdon hazájában ellenségeskedett anyanyelve ellen. Tapasztaljuk, hogy ez időben, majd egész Europa példája ellenére, egyedül a magyar nem akarta felismerni boldogulhatása kutfejét s legbizonyosabb eszközét. Pedig ekkor már beláthatták volna, hogy egyetlen europai országnak sem volt oly nagy szüksége nemzeti nyelve emelésére, mint hazájuknak, hol számtalan nemzetiség és hitfelekezet a legzaggyvábban élt együtt.

Báróczy kora homályos szemüvegén is tisztán látott s ezért igyekezett művében a nemzetet legfőbb kincse, nyelve művelésére buzdítani. Szava csakugyan nem is maradt kiáltó szó a pusztában, nem hangzott el s így célját érte; mert a magyar nyelvet védelmezni akarván, elég ereje volt azt meg is védelmezni s megdönthetlen okokkal fölpáncélozván, küzdésre képesíteni a holt nyelv ellenében.

Kevéssel ezután egy beszédje ragadja meg figyelmünket. 1791. január 22-ke estéjén, bécsi magyar irodalombarátok egy ünnepélyt rögtönöztek Kerekes hirlapíró szállásán. Az ünnepély hőse Bárány Péter, gr. Széchenyi titoknoka volt, ki a *Lélekről való Tudomány* című pályamunkával három pályázó közül a Görög és Kerekes által kitűzött harminc arany pályadíjat megnyerte. Jelen voltak ez ünnepélyes estélyen legkiválóbb vendég gyanánt Báróczy, mint őrnagy, Illos és Vattay testőrhadnagy társaival; a nevezeteseb írók közül Decsi Sámuel,

Báróczy, Görög és Kerekes, Görög az arannyal telt erszényt Báróczynak nyújtá át, az ünnepeltnek átadás végett. Báróczy egy igen szép beszéd kíséretében tette ezt. E beszéd főereje hangulata eltalálásában áll. A hang, az igazi szerénység hangja, mely ez actust is megtiszteltetésnek veszi, — azután az önérzet emelkedése, midőn öszbeboruló kora és irodalmi munkáira támaszkodva az ifjabbnak tanácsokat osztogat a legszelidebb mosoly, a legbuzgóbb bátoritással, — majd végén elpazarolt ideje fölötti bánata festése, — külön-külön is, de annál inkább együttvéve, mély hatást tesznek az olvasóra, olyan mélyet, minőt csak szivből fakadt, kül- és belidomokkal mesterileg kidomborított beszéd szokott tenni. A beszéd berekesztő szavaiból: „vajha elhervadt és immár csaknem asszani kezdett időkorom engedné, hogy ezen dicsőséges vándorlástokban (az irodalmi pályán), magam is utitársatok lehetnék“ ¹⁾ — az tűnik ki, hogy Báróczy is érzi, hogy annyi idei hallgatás után, hazájának joga van tőle többet kívánni mint egy röpiratot, melyet eddigelé adott. És Báróczy ezentúl nem is feledkezett meg árva literaturánkról. Hanyatló korában is még két művét adta ki: Az új Adeptus és Amália története című fordításokat. Amália történeteinek tiszta, zamatos fordításán kívül különösen — ami Báróczynál ritkaság — meglehetősen sikerült előszava vonja magára figyelmünket. Aggódott, hogy ily későn adhatta, de tövises körülményei folytán nem adhatta előbb, bár sok ideje elhatározá, hogy miután Kassandrával a nemzethez, Erkölcsei meséivel szülő hazájához, Erkölcsei leveleivel a barátságához, Védelmezett magyar nyelvvel a haza ügye elősegítőihez,

¹⁾ Az ünnepély s a beszéd, egész terjedelmében közölletik: Hadi és más. nevezetes Történetek. 1791-iki évi. január 25-iki füzet, 89—95 l.

a mostani Adeptussal vagyis a szabadkőművesek valóságos titkával a magyar ifjakhoz szólott, Amália történeteivel a szép nemnek fog kedveskedni. Nem azért hagyta ezt utoljára, mintha előtte utolsó lenne a szép nem, sőt inkább mint a hosszú utra indulók rendszerint utoljára hagyják legkedvesebbjeiktől bucsuzásukat, úgy ő is, ezen édes foglalatosságával akarta befejezni pályafutását. De a könyvvizsgálat minden reményét füstbe bocsátá; a zöld fű alatt hideg kigyót gyanítván lappangani, az Adeptusból a gondolt pozdorja helyett a szinkendert akarta kigerebelni, s ezáltal a könyvet velejétől fosztotta volna meg. Ezért elhatározá, hogy inkább örökre eltemeti, mintsem csonkitva adja ki. De mosolygó körülmények következvén be, kibocsátotta és biztatja a remény, hogy elolvasásuk tán nem fog gyümölcstelen nyomokat hagyni az ifjú szívekben.

Báróczy műveiben szintén azon józan, nem erőszakolt kifejezési ujitásokkal találkozunk, melyekkel valamennyi testőríró kisebb-nagyobb mértékben élt. „Hogy ujság legyen, azt megengedem, de abból még nem következik roszasága” — mondja Kassandrája utószavában. Védte magát; mert tudta, hogy csekély ujitásaiért is védelemre van szüksége. Mert a nemzet, melyre nézve a politikai életben keserű volt minden ujtás, az irodalomban is tartott attól. Féltette a szünetnélküli alkotmány csorbitások után megmaradt utolsó kincsét, nyelvét. Pedig Báróczytól nem várhatta a nyelvrontását. Báróczy nyelvünknek csakis legnagyobb hiányain igyekezett új szólásmódok s olykor-olykor egy-egy új szó által segíteni, de soha nem ment túl a korláton, melynek áthágásával tőle mint nyelvujítótól vagyis a kor felfogása szerint eo ipso nyelvrontótól elfordult volna a nemzet.

Szépirodalmi prózánk ügyét neolog irányban Bátorczy vette föl először. Érezte, hogy e téren, ha akarjuk, előfogunk haladni, s ezért egész odaadás-sal csatlakozott azon irányhoz, melynek — a közéletben ellensége: ¹⁾ Bessenyei volt vezetője. Az újítást az utánzáson kívül főleg abban helyezte, hogy a legcsinosabban, a leggondosabb styllal írjon. Ezt elérvén, művein valami addig ismeretlen báj ömlött el, melylyel termékeit a szép iránt érzéssel bírókat elragadtatásba hozta. Tolla erejével tagadhatlanul többet hódított, az iskola zászlaját magasabbra emelte, mint akár Bessenyei akár Orczy s éppen ezért őt puristáink — Kazinczy szerint — a legveszedelmesebb nyelvrontónak tartották. Még a mérsékeltebb orthologok is kikeltek ellene, érzvén, hogy remek irányú műveivel az orthologia gyökérszálaít vagdalta el. Így az erdélyi társaságbeliek, a Bátorczy részére fordult viszonyok hatása alatt nem merik ugyan határozottan kárhozatni minden művét s Kassandrát fel is magasztalják, de hogy erős vágást adjanak neki, ezt mondják „irtcsőségét eltemette.“ ²⁾ — Hiába mondták! nem volt az eltemetve, sőt nagy közönségünk előtt még nyert fény és dicsőségben; s Bátorczy bizonyára használt annyit a nyelvjavítás eszméje elfogadásának, mint Révay vagy Kazinczy. Mintegy eszméle-

¹⁾ Bizonyos, hogy ellenséges lábon álltak egymással. Kazinczy Bátorczy életében (Munkái, VIII. 31. 32.) így ír: „sohasem szólhattam én a nagy Pászthory, (fumei kormányzó, nagy magyarirodalom barát) s az igen nemes lelkű Orczy felől, soha nem neveztem Barcsayt, hogy erdélyiesen zengő szava hangosabbá ne vált volna, de mindenkor elnémult midőn Bessenyeire fordult a beszéd.“ — Bessenyei hihetőleg célzással reá, írta „lehet-e aranyat csinálni“ című kissé szúrós cikkét a Holmiban 196 — 205 l. — De ez ellenséges viszony Laczka adatát. Kült; l d. erre nézve a Függelékben Idb. Szeben, 1796. 7-ik lap.

²⁾ Az erdélyi társaság munkái. Idb. Szeben, 1796. 7-ik lap.

tébe hozta a makacsabb ósdiaknak, hogy bizony ujitással is lehet szépen, kedvesen írni. Mert ő maga a téren, melyre lépett — miként mondtuk — ujitó volt; ujitó azáltal is hogy eltérve a régi módtól, egész más nézpontok után mérve készíté szép zengzetű darabjait.

Báróczynak halhatatlan érdemei vannak szépirodalmi prózánk körül. Addig a próza tisztán naturalismus volt, mivelve kálvinista papok és mesterek által. Az előadásra semmi gond, a nyelv törvény és szabály nélkül véletlennek, vagy legföljebb öntudatlan, homályos érzelemnek productumaként jelent meg. Ő már öntudatosan dolgozott, s a maga által maga használatára alkotott nyelvet idő folytán fejlődve, de nem változva, szigoruan keresztülvive találjuk minden művében. És Báróczy a nyelvet öntudatos szabályossággal, a mondatalkotást ő előtte ismeretlen szabatossággal és arányokkal kezelte. Valamennyi művét, főleg fordításait könnyűség lengi át. A szókötési formákban választékosságot, ujságot s korához mért finomult izlést tanusított.

De tagadhatlan, hogy Báróczy irálya jelessége jó részben csak a külső csinban, a nyelv formai kitűnő használásában rejlik, — mélyebb tartalmat azonban hiába keresnénk nála. Modoros könnyűsége általában kerül mindent, mi unalmas, a vontatottságot pedig épen nem állhatja. Mindez inkább külsőség ugyan, de aestheticában ez mélyen a lényeg körébe vág.

Ezekután látnivaló, hogy Báróczy legfőbb érdeme a tiszta, folyékony előadású s az életet hűen visszatükröző szépirodalmi próza megteremtésében áll, melynek virágoztatására elődei, Faludyt kivéve, csak igen keveset lenditettek. Elődeivel kell tehát összehasonlitanunk, ha nagyságát akarjuk mérlegelni.

Báróczy előzőit Faludyt kivéve, tulajdonkép szá-

mitásba sem lehet venni. Faludy pedig, dacára, hogy mai szemekkel nézve, mint prozaicus Báróczy fölött áll, nem tett oly nagy hatást irodalmunkra, nem gyakorolt oly gyökeresen átalakító befolyást mint Báróczy, kiről pedig az előbocsátottaknál fogva ellehet mondani, hogy előzője nem volt, s a következőknél fogva, hogy követője annyi, mint mennyi csak egy korszakalkotó író nyomában szokott lépdegélni. Az irodalmi önállására és stylusára büszke Bacsányi, 1786-ban Báróczyhoz írt, költői levelében ¹⁾ így ír: „Vajha annyi tehetséget engedett volna a kegyes természet, hogy méltó követőd lehetnék! de . . . rajta leszek, hogy nyomdokaidon járván, tökéletességre vihessem: és, ha mire mehetek, te néked fogom azt jobb részint köszönni, — s háládatos is leszek érte. Igéri, hogy nemes lelkéről énekelni fog, s nagy érdemeiről, melyeket azon Báróczy szerzett nemzete előtt, ki:

Felfedezvén nyelvünk fényes méltóságát,
Te űzted el népünk elébbi vakságát;
Ki másnak koldulván rongyollott jószágát,
Nem látta hazája önnön gazdagságát! —

Elveti hályogát ugyan csak végtére,
Melyet az idegen maszlag vont szemére;
Teként írójinak immár érdemére,
Könyveket szentelvén Báróczy nevére ²⁾

Stylus tekintetében Bacsányin kívül maga irodalmunk újjáalkotója Kazinczy Ferenc is követőjének tekinthető, kire — önvallomása szerint — egy magyar írónak sem volt oly nagy hatása mint Báróczynak. S Kazinczy Báróczyt tán érdemén felül is bálványozta. E bálványozása még ifju korától kezdődik. 1777-ben ugyanis, a pataki ref. colle-

¹⁾ Magyar Museum. 1787–89. II. negyed. 90, 91 l.

²⁾ Bácsmegyei Levelei Báróczy tisztelőinek ajánlottak.

gium könyvtárnoka tudatá vele, hogy kezéhez egy magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, a vers rossz, de tele van igen szép képekkel, címe Marmontel regéi Báróczytól. „Még ma is birom e könyvet — folytatja tovább — mert rajta van ifju esztendeim örömeinek emlékezete; megismerem a helyeket, hol a Báróczy csudálkozásában fel-fel sikoltozám Már akkor föltevém magamban, hogy az ő koszoruja után fogok törekedni minden erőmmel ami lesz.“ És, miként egy báró Ráday Gedeonhoz intézett eredeti, a dunamelléki ref. superintendentialis levéltárban meglevő leveléből tudjuk, — első irodalmi kísérletét, Gessner idylliumai fordítását is neki ajánlotta, bár ez ajánlat Gessner elől kimaradt. Kassáról, 1788 május 19-éről kelt levél érintett passussa így szól: „elkészüle végtére az én Gessnerem is, melyet esztendőnél tovább tartott kezei közt Landerer. Nem tudom micsoda szerencsétlenségből, a Báróczy tisztelőinek tett ajánlásom kimaradt a nyomtatásból, és azt én magam se vettem elébb észre, hanem csak akkor, mikor már némely exemplárokkal másoknak kedveskedtem is. De csakugyan nem panaszkodhatik Báróczy, mert róla Nagyságodhoz írott s a fordításnak elibe tett levelemben dicséretesen emlékezem.“

Kazinczy tehát el volt ragadtatva a kitűnő, mind eddig nem ismert szépirodalmi próza által. Ennek a sokáig megmaradó fiatalkori érzetének tulajdonitható leginkább, hogy általa Báróczy ahol csak szól róla, mint a két magyar hazának a maga nemében legkitűnőbb írója emlegettetik. Iránta teljes életében a legnagyobb tiszteletet tanusította s bálványozottjának a maga jelesebb műveiből mindig küldött egy példányt. Így küldötte el számára Marmontel szívképző regéit is, kikérvén róla véle-

ményét. Bécsből, 1808. január 26-ik napjáról keltezett levelében válaszol reá a kérdezett. Válasza annak rövid kijelentésében áll, hogy mennyire örvendett a „négy palack és a samniumi menyegzők“ magyarul is kijöve teleken, csaknem annyi kedvetlenséggel látta „Alcibiád“ „a két szerencsétlen“ és a „szép Anikó“ más öltözetben megjelenését; mert ezeket már ő lefordította. Jobb lett volna az időt, mely ezek jobbitásával tölt el, olyanok fordítására szentelni, melyek még magyarra nincsenek átültetve. Mert az ily vetélkedésben valamelyik fél mindenkor megsértetik. Ha a második fordítás jobb az elsőnél, úgy ennek írója megpirul, ha rosszabb, úgy amaz épen nevetségessé teszi magát.

Kazinczynak e levélre adott válasza 1808. február 8-ról van keltezve, s szintén az 1829-ik Muzárionban jelent meg. ¹⁾ Ebben Kazinczy, mivel Báróczy azt írta levelében, hogy „mindjárt cimlevelén oly minémüséget tulajdonit kevés tehetségemnek, mely által a következők előtt könnyen hizelkedés gyanujába hozhatná magát,“ így ír hozzá: „A tömjén, melyet én halhatlan férfit, Tenéked nyújtottam, a legforróbb tisztelet, a legbuzgóbb hála áldozatja volt. Gyermeki korom oltá Te valál példányom, melyet követni igyekeztem.“ Hogy pedig a már Báróczy által lefordított Marmontel mesék néhányát ő is áttette nyelvünkre, — miként írja — nem a Te, (t. i. Báróczyé) munkád nem becslése, sőt épen a Te munkád csudálása, és szerénységem tevé tehát, hogy a három elsőbb rege utánad újra megjelent; soha engem a hiuság oda el nem szédítte, hogy dicsőségedet akarhassam fogyasztani. Classicus nagyságu íróknak az a sorsok, hogy tisztelő-

¹⁾ IV kötet. Élet és Literaturá. XIV. rész, „Verseny“ közös cím alatt van közölve Báróczyhoz, és a „Válasz.“ 192 — 196 l.

jik egymással vetekedve próbálják rajtok saját erejüket.

Egyébként Báróczy ily kitüntető nyilatkozatot nemcsak egy ifjúsága első benyomásaiból kibontakozni nem tudó kritikustól, hanem bármelyik XVIII-ik századi kritikustól is joggal nyerhetett. Nyert is. Nem akarom recitálni az idézetteket, még csak Révainak a Jámbor Szándék előszavában ejtett emez ítéletét teszem ide: az a kuruzsoló szólással édesen szivreható magyar Marmontel — Báróczy Sándor.

Ha valamely író dolgozatai a közérdekeltséget felköltik s nagy keletűségnek örvendenek, bármilyenek lennének is általános irodalmi szempontból, becsstel mindenesetre birniok kell, ha ez abban állana is, hogy időszaka publicumának izlését eltalálván, olvasásvágyat terjesztettek s más hivatottabb írók útját egyengette: Báróczy pedig hatás tekintetében a múlt század írói közt tán a legelső helyen állott, de amugy is, magasabb szépízlési szempontból tekintve, a maga korában méltán foglalt el kitűnő helyet hazánk csekély számú írói között, jelenleg pedig elismerő kegyelettel tekinthetünk vissza reá, ki a legujabb időben annyira kifejlett szépirodalmi prózának magas kifejlésre képes első magvait veté el a hazában. —

Báróczyt nyomban követte a franciás iskolának bár nem nagy hírű, mindazáltal jeles irányú tagja: Nalácz b á r ó N a l á c z y J ó z s e f, szintén magyar királyi testőr.

Naláczy, a Hetilapban megjelent emlékirata szerint, 1748-ban született. Hasonnevű atyja tiz évi katonáskodás után kapitányi ranggal bocsáttatott haza, s otthon a „gyönyörű szép“ Toldalaghy Zsuzsánnát vette nőül. A költői kedélyű anya, igen nagy befolyással volt fiára, a költőre, annyival in-

kább, mert Naláczy atyját már tizenkét éves korában elvesztvén, ez időtől egészen anyja nevelte.

1755-ben az enyedi ref. collegiumba küldetett, sonnan királyi táblai jegyzőnek ment, majd 1766-ban gróf Hadik András tábornagy meghívására, testőrnek állott. Naláczy is, miként többi társai testőrségének köszönhetette a közéletben való nagyobb szereplését; mert önmivelésére nagyobb út nyitott, s csakhamar épen elsajátított műveltsége s kedves modora által Mária Teréziát s a királyi udvart ép úgy megnyerte magának, mind hazafiait.

Már 1788-ban kolozsvári kerületi tábla alelnöke, az erdélyi királyi főkormánysház tagja, s mint ilyen, az Ó-Tordán június 1-4-ig tartott református egyetemes zsinatra királyi biztosul küldetett ki. ¹⁾ 1790 április végén az alkotmányos Hunyad megye tiszteletbeli első ülnökévé választatott meg. ²⁾ 1791-ben „a gróf Kálnoky Antal ur exlája huszárezredében egyik főkapitánynak“ írja magát 1793-ban nyomatott, de már 1791. aug. 3-ikán gr. Eszterházy Nep. János által Kolozsvárt censurált Euphemiája alá. Már a következő évben ismét más hivatalban találjuk. Zaránd vármegye főispánjává neveztetvén ki, 1792 nov. 27-én Koszta István tanácsos és báró Orbán Antal királyi biztosok, magas hivatalába nagy ünnepélyességgel iktatták be. ³⁾

1784-ben nagy csapás érte. Batizi udvarháza földiglerontatott, jószágai elpusztítottak Hórá és társai által. ⁴⁾ Mikor vége volt a zendülésnek Naláczy Fekete Ferencsel együtt, szeptemberben egyenesen a királyhoz siettek. Szeptember 23-kán másfél óráig

¹⁾ Szacs vay Sándor: Magyar Kurir, 1788-iki évf. 50 sz. 545 l.

²⁾ U. o., 1790-iki évf. 21 sz. 517 l.

³⁾ U. o. 1792-iki évf. 100 sz. 1592. 1593 l.

⁴⁾ Magyar Hirmondó, 1785-iki évf. 2-ik levél, 15 l.

voltak audientián s az oláh pusztításról részletes jelentést tettek.¹⁾

Zarándi főispáni méltóságának hosszas ideig szolgált, míg végre lemondva ezen, valamint 1796-ban a három évvel előbb föl vállalt nagyenyedi ref. főiskolai főgondnoki hivataláról is,²⁾ agg anyja, József fia, a későbbi kancellaria referendarius udvari tanácsos, és három leánya között élte le napjait, ³⁾ hihetőleg Batizon Hunyad vármegyében. ⁴⁾ Magányában egy önéletrátot kezdett meg, melynek töredéke a Hetilap 1853-iki folyamában jelent meg. Munkás-életét 1818 april havában, élte 73-ik évében végezte be.

Naláczyra Bécsben tartózkodása elhatározó volt. Itt lett íróvá, a nálánál jóval idősebb, de pajtásává szegődött Báróczy buzditásai folytán. Irt saját szerzeményü verseket, de érezte maga is, hogy bennük igen terjengős. Verseivel nem volt megelégedve és elégette valamennyit, kettő kivételével, melyek a bécsi Magyar Hirmondó 1780. és 1781-iki folyamaiban, „egy báró N— nevű erdélyi poétától“ aláírással jelentek meg. Nem akarván a versírói pályán haladni, Báróczy nyomán franciából kisebb nagyobb műveket kezdett fordítani, melyre őt mind nyelvismerete, mind a mesterétől elsajátított könnyed folyású magyar prózája, nagyban képesítették.

Naláczy igen szerény volt. Egyik későbbi munkája előljáró beszédében ennek hangot is adott. „Biztat azon reménységem, — írja Euphemiájában —

¹⁾ U. o. 1785-iki évf. 78-ik levél, 624 l.

²⁾ P. Szathmáry Károly: A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története. 271-ik l

³⁾ Nagy Iván: Magy. orsz. csal. VIII. 98.

⁴⁾ Hihetőleg Batizon. Erre mutat, hogy itt volt kastélya a Hóra lázadás előtt. Azután pedig 1800. Szent.Mihály hava 15-én is itt találjuk. L. Naláczy: A Joung éjjelei előljáró beszédében.

kedves hazámfiainak engedelmes jóságokban, hogy csekély foglalatosságomat nem mint valami becses dolog helyett szolgáló kedveskedést, hanem csak mint adományt úgy szemlélik.“ — Műveit nem is szánta a nyilvánosság elé s csupán a testörök kis körében, legmeghittebb barátai előtt olvasgatta. Nem vágyódott a művészi, a költői dicskoszorúra. Szerénysége megelégedett azzal is ha társai kedvező ítéletét hallhatta. Egyedül magának s társainak irogatván, ily körülmények közt, hogy művel örökre kéziratban nem maradtak, első sorban Báróczynak kell tulajdonítanunk, kinek ösztönzésére nyomatta ki 1783-ban, Pozsonyban „Euphemia vagy a vallás győzedelme. Szomorú darab D' Arnaud által, mely franciából fordítottatott.“ — majd 1793-ban Kolozsvárott és Szebenben: „A szerencsétlen szerelemesek, avagy G. Comens, szomorú darab, melyet irt D' Arnaud, franciából fordította —“ ez utóbbi Trapp apátságnak és gróf Comens történeteinek leírásával együtt jelent meg. Előbbihez nevét a címlapra nem írta ki, csupán előszava: „ajánlás a nagy erdélyországi hajadonokhoz“ című előszava alá irt B. N. J — t, neve kezdőbetűit.

Euphemiájáról a zord kedélyű, dicséretet ritkán adó Bacsányi is, Aranka Györgyhöz, 1791. jan. 6-ikáról intézett levelében teljes elismeréssel nyilatkozik: „Méltóságos báró Naláczy úr, kit Báróczy Sándor barátomnak dicséretéből és önnönmaga fordításából, u. m. Euphemiájából igen nagyon becsülök. Méltóztassék ötet Nagyságod nevünkben (a kassai társaság nevében) tisztelni és kérni, adjon ő is valamit gyűjteményünkbe.“ ¹⁾

Gr. Comingeről pedig Barcsay szól nagy elragadtatással „Magyar versírásra való ösztönzés“ című

¹⁾ Bacsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta Toldy Ferenc. 238 l.

versében, melyet neki, mint a Cominge fordítójának ajánl.

Érdekes e két mű keletkezését előadó azon adat, mit maga a szerző szolgáltat egy épen most említendő, utolsó nagyobb munkája előjáró jelentésében: A magyar nemes testőrző seregben szolgálásomkor fordult meg kezemben Arnaudnak két munkája, gróf Comens, vagy a Szerencsétlen Szerelmesek, nemkülömben Euphémia, vagy a Vallás Győzedelme, s eleitől fogva kedvemet találván az ilyen szomorú, gyászos esetek olvasásában (melyre az érzékenyebb ifúság szokott hajlandóbb lenni) annyira megtetszetek, hogy félben hagyván az Joung Éjszakáit, e kettőt elvégeztem s azután ki is bocsátottam.

Irodalmi munkássága azonban, „Joung éjjelei avagy siralmi, melyet franciából fordított báró nálaci Naláczy József, I. darab. Nagy-Szebenben“ 1801 ben megjelent művében culminált.

Ajánló levele hasonnevű fiához szól.

Ajánlja neki youngot, mint fiatalkori foglalatosságait. „még pedig oly jó reménységű hagyomással, hogyha én feltett céloom szerint ezen egész munkának fordítását már szintén korosodásom s más foglalatosságaim miatt nem végezhetném, te kövessed el.“ Ő is, fia is Young kinyomatása után még sokáig éltek, de azért egyikök sem fejezte be a szépen indult művet. A tizenhárom éneket megelőző előbeszéd inkább csak erkölcsi oktatás fia számára, melynek irányi hibáját keresve sem találhatnók, de szerkezeti annál több van, s főleg önisméltlései gyöngé eredeti szellemre mutatnak. Különösen kikel a nagyzeni akarók ellen, mert elve, hogy csak a mérséklett elmélkedés az, mi boldoggá tehet, ha följebb nem héjazunk, mint amennyire van elégségünk, s a teremtet alkatott. — Ezután kö-

vetkező előjáró jelentésében tudtul adja, hogy bár Young Éjszakáit Péczeli már 1787-ben lefordította s kiadta, de ő még azelőtt néhány évvel mint gárdista fordította. E körülményről az a véleménye, hogy a maga fordításának a maga idejébe ki nem bocsátása a magyar literaturára nézve csak hasznos volt ; mert akkor Péczeli bizonyára nem végezte volna be oly kitűnő fordítását. Így azonban ő, már elébb lefordítván, harminc év után előkereste pihent írását s ki is adta főleg azon okból, hogy a két magyar hazában dívó eltérő dialectusok s ez által „a magyarságnak külömbisége“ kitűnjék. Végül igéri, hogy ha látja, hogy e fáradozása kedvet talált, s a kegyelem életének kedvez, foglalatosságitól üres idejét az egész mű lefordítására, a még hátralevő három darab kiadására szenteli. — Azonban, bár fáradozása kedvet talált, életének is kedvezett a kegyelem, a három utolsó darabot mégsem adta ki.

Igen érdekes, és pedig a testőrök irodalmánál két okból, amennyiben reá és Báróczyra vonatkozik, előadása a fordítás keletkezéséről : „ a nemes magyar testőrző seregben lévén szerencsém egynéhány esztendőket szolgálnom ; mint hazánkfiának akkori pajtásom, mostani főstrázsamester Báróczy Sándor urnak hozzám való különös barátságát megnyertem, (kiről méltán és bátran el lehet mondani, hogy a mostani izlésű ékesített magyarságnak legelső kezdője és szerencsés mívelője volt) azon tájban munkálódta az említett hazánkfia egynéhány kedvellett fordításait, Kassandrát, az Erkölcsi leveleket, az Erkölcsi meséket s nekünk barátinak az ehhez hasonló foglalatosságra kedvet adott. — Nagy hirben lévén akkor az Joung Éjszakái, minden a tájbéli ujságok között legjobban megtetszván nekem is, fordítani kezdettem, s közölvén kedves barátommal

annyira bátorított, hogy az első részét azután egészen el is végeztem. “

Naláczynál megemlítendőnek vélem írásmódját, mely helytelensége mellett, még következetlen is. Így pl. utolsó műve kívül Joung Éjjeleinek, belül Jung Éjcakáinak van írva. Sőt következetlensége annyira megy, hogy még a maga nevét is különbözőleg írja. Comens cím lapján Báró Nalátzi Jósefnek, Joung címlapján Báró Nalátzi Nalátzy Jósefnek, ugyan e művéhez írt előszava végén pedig B. Nalátzi Joseffnek írja magát.

Eltekintve Naláczynak aprólékos hibáitól, ő a maga kora prózairói sorában az elsőrendűek közé tartozik. Prózája gördülékeny szép-próza, mely világosan tanuskodik arról, hogy szerzőjük a külföld tudományos, költői s a magyar nemzet költői irodalmát egyaránt tanulmányozta.

Naláczy mint eredeti író nem volt nagy talentum. De, mint fordító, nyelvismerete, tanulmányozása s az eredeti szöveg hű, s igen érthető, e mellett magyaros visszaadásánál fogva, mindjárt Báróczy után sorolható. Különösen az érzelmek festésénél van elemében. Nem jajveszékel soha sem, mint kortársai, kik erős jelenetek vázolásakor annyit jajgatnak s fohászkodnak, hogy közel van a satyra. Az ő prózája ilyenkor valami fenséges, erőteljes, melyet a legfinomabb érzés szelleme leng át. Naláczy azonban minden tekintetben halványabb színezetű lenyomata Báróczynak; miben az gyöngébb, ő is az, miben amaz kitűnő ő is abban jeleskedett.

Hogy Naláczy nagy tehetségei, ismeretei s jeles tolla dacára sem szerzett magának nagyobb nevet az irodalmi téren, azt inkább csak tulszerénységének s munkái kis körben terjesztésének lehet tulajdonítani. —

Két évvel Naláczy irodalmi feltűnte után, ismét

egy testőríró lépett fordításaival közönségünk elé. E testőríró s e p s i z o l t á n i C z i r j é k M i h á l y, ki Háromszékről származott magyar ref. családból született 1753-ban ¹⁾ Szárazberken Szatmár vármegyében. Gymnasiumait a pataki ref. collegiumban végezvén, igen fiatal korában katonának csapott fel, s már 1775-ben, megyéje ajánlatára a nemes testőrök közé vétetett föl. Tizenhét év múlva József császár felszólítására az elsők közt volt, kik a testőrségből a hadsereghez mentek át. Alhadnagyi ranggal osztatott be a székely huszárokhoz ²⁾, de azért testőri állását is megtartotta. A török háborúban helyét derekasan megállotta. A vitézségükkel kitűnt bátor tisztek közzétett névsorából soha ki nem maradt s szerzett érdemeiért, a harcmezőn tanusított bátorságaért 1788 májusában főhadnagyi rangra emeltetett. ³⁾ A török háboruban legdicsebb hadi tetteit a tömösi szorosnál vitte véghez. 1789. jul. 14-én kémek adták tudtul a sáncparancsnoknak, hogy török erő közelg a szoroshoz, megrohanási szándokkal. E hirre Czirjék mint főhadnagy összeállván Vajna svadronyos kapitánynyal, kettős vezérletük alatt három szakasz székely huszárt vezettek a törökre. 14-ike portyázással s puskázással telt el. Másnap, 15-én a török 5000 gyaloggal rohanta meg a szorost. Az veszélyben forgott, mit látván Vajna kapitány, kiválasztotta a maga escadronát s néhány bátrabb tisztet, köztük Czirjéket s a szorosra fölmenő kösziklás, csaknem járhatatlan uton mind a 150-en az ellenségre rohantak. A török így oldalba levén szorítva, ostromszereit oda hagyva vonult vissza táborhelyére Kimpinára. ⁴⁾

¹⁾ Horányi: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium. Pars. I. pag. 500.

²⁾ Magyar Kurir: 1787. sept. 22-iki 76 sz. 620 l.

³⁾ U. o. 1788. máj. 21-iki 40 sz. 423 l.

⁴⁾ U. o. 1789. III. fertály. 58 sz. 843. 844 l.

1796. júliusi hadi tudósásokból olvassuk, hogy Teleky Tamás és Czirjék kapitányok a Stollhofen és Steinbachnál (Kehl mellett Badenben) történt ütközetben sebet kaptak ¹⁾ s Czirjékünk hihetőleg e sebében halt meg 1798-ik évben. ²⁾

Czirjék mint testőr ismerkedett meg Bessenyeivel; s Báróczyval, kik látva a nálok sokkal fiatalabb Czirjéknek költői tehetségét, munkára sarkalták. Jórészben ez ösztönzés eredményének tulajdoníthatni Czirjék egyetlen nagyobb munkáját, mely: „Érzékeny levelek, melyeket franciából magyarra fordított Cziriék Mihály magyar nemes testörző. Bécsben, ns. Trattner János udvari könyvnyomtató betűivel, 1785.“ „Méltóságos nagymihályi grof Sztárai Mihály Sztropko vára örökösének felséges cs. aranykolcsosnak, ns. Szabocs varmegye erdemes főispányának.“ — Ide iktattam a címlapot s az ajánlatot azért, hogy belőlök szerzőnek épen határtalan gondatlansága miatt csaknem lényeges hibává lett írásmódja kitűnjék. E tekintetben Czirjék valóban féktelen szabadsággal él s még a maga kora szabados helyesírásának sem követi egyetlen szabályát is, miáltal legalább következetes maradna magához. Itt minden lapon, minden szó más és másképen van írva. Jellemző, hogy saját nevét a címlapon Cziriéknek, az előszó végén Czirjéknek írja. Az ábetűt némelykor helyesen, máskor a — val, ismét másutt a verstani hosszú vonallal vagy épen accent circonflexe - el jelöli; továbbá a zs - összevissza hol s-nek, hol z-nek hol z's-nek írja. Olvasása közben szinte zavarja még a mult századi hibás írásmódhoz szokott olvasót is az ékezet csaknem teljes

¹⁾ Pánczél Dániel: Bécsi Magyar Merkúrius, 1796-iki évf. 57 sz. 837 l.

²⁾ Halálozási adatát csupán Nagy Iván: Magyarország családai III. 204. találtam. Nagy Iván honnan vette, nem tudom.

hiánya, a második tokozatnak nem mindig ugyan, de legnagyobbbrészt egy mással hangzóval írása, pl. kevesseb, vitézzeb stb. A kettőzést ő általában csak oda teszi hová nem kellene, másutt ilyeneket találunk nála: szöt, tartot, for stb. Az ajakhangoknál a hangsimulás szabályai nyomán jár el, pl. ellemben, külömben, s bár tiszántuli volt. mégis tótosan vagy dunántuliasan rövid hangzót ejt ott is, hol hosszút kellene, pl. messziröl, bö stb. Tiszántuli volta azonban kirí soraiból ott, hol mélyebb magánhangzóra hosszú következik, a közbeeső mássalhangzót rendszeren kihagyja, így pl. szüéitöl, vagy: inkább sövényággal gányolt kaibával.

A felhozott példák élénk bizonyítói a helyesírási ingadozásnak, a nyelvtanban való teljes járatlanságnak. Pedig mindez a mult század e tájában általános volt az egész nemzetnél. Ilyen művek olvasása s bemutatása után méltányolhatjuk aztán eléggé ezen oldalról is Révaink nagyszerű, mintegy felsőbb sugalomtól ihletve készített nyelvtanát, mely félszázados kívánság megtestesülése volt. Addig, mint a nagy műveltségű Czirjéknek épen előttünk fekvő munkája mutatja, a helyesírás non ens volt. Kiki irt úgy amint füle sugalmazta, minden szabály, minden korlát nélkül. A szabályok nem létezése s a nyelvérzék egyedüli urasága vezetett a helyesírás terén ily ingadozásokra, sőt mondhatni helyesírástalanságra. S ez nem is lehet máskülönben; mert a nyelvérzék nem általános, nem positiv, arról vitázni nem lehet, hogy például a tiszántúli városból-ját a dunántúli mért mondja városbol-nak s viszont. S épen e határozatlanság dönti meg a tisztán nyelvérzék után irni akarók minden erőlködését. Lapozzák csak keresztül ez Érzékeny leveleket s meglátják a tiszta, lehet mondani idegen befolyástól érintetlen, egyenest a pusztáról hozott nyelvérzék mily

ingadozásokra, mily szerencsétlen tévedésekre viszi az írókat.

Az Érzékeny levelek előszavában előadja Czirjék, hogy eltérve a közszokástól, nemzetét nem akarja dicsőíteni vagy vádolni, mert jól érzi, hogy első napja kellemes hajnala sokkal bájosabban virradott fel, éltét sokkal édesb érzések közt tölté honában, hogysem az, ellene fordítandó méreggéválhatott volna. Mégis, ha megtekinti csupa tündér ujságokon kapkodó, a régiségtől iszonyodó korát azt hiszi nem sérti meg nemzetét ha kimondja, hogy egyéb méltó ítéletűek mellett találkoznak olyanok is, kik hideg mosolylyal ezt mondják: „ugyan ez is jókor kezdett magyarul írni“.

Czirjék az ilyenfajta mondásokkal nem törődött. Jobb későn mint soha, s szerinte a tudományokban gyakorlás a legdrágább erkölcs. Óhajtja, hogy mint a madarak sokféle ágakat, pelyhes füveket hordnak össze fészkeik alkalmas és ékes összerakására, ugy a nemzetek is, egyik a másiktól kölcsönözvén öltözetet, nyelvét is tulajdonává tenni igyekezék. De nem oly végből, hogy megtanulása után született nyelvét megvesse, vagy épen tanulni sem akarja, hanem hogy ezáltal a magáét bővithesse, soványságát kitöltse, szomszédai gondolkozását megérthesse, és főleg azért, hogy azokból is megismerje mivel tartozik hazájának. „Mily fájdalommal lehetne itt említeni — mondja Czirjék — a hízeltkedő gyengeséget, amely csaknem egészen nyelvünk megvetéseig elrészegíteni látszatik nemzetünk nagy részét.

Altalános szempontokból tekintve, az idegenek s hazafiak irányában kellő méltatással folytonosan nyugodtan tartott előszó, írójának gondolkodásmódját szép világításban állítja elénk. Ezután következik maga a fordítás, mely tartalmazza Heloiznak Abelardhoz Collardeau után — s viszont —

Dora után; — Valliér herczegasszonynak XIV. Lajoshoz, Blind Saintmore után; Barnavelnek Trumanhoz Dorat után — irt leveleit. Mindeniket életirat előzi meg, melyek Abelardnál s Valliérnél be vannak fejezve, Barnavel azonban a prózában kezdett életiratot tömlöcbe jutásától kezdve, öszeolvasztva Dorat eredetijével, versben folytatja.

Czirjék páros rimű fordítása a maga korához mérve költészetileg erőteljesnek mondható. Versei nem terjeszkednek hosszú sorokra, inkább rövidek, caesurájuk az egész műben szigoruan meg van tartva. Kortársai fölé azonban magyaros szórendje, könnyen érthetősége és ritka elénksége emeli. Lehet mondani minden páros rimmel befejezi a gondolatot; nem nyújtja sohasem, hanem röviden, szilárdul szerkesztvén össze, épen a szög fejére üt s nyomban tovább halad.

Fordításán az idegen forrásnak nyoma sem látszik, sőt olvasásakor könnyen azt lehetne gondolni, hogy eredeti művel van dolgunk; mert naturalista írójának magyar szórendje, szatmári tájszavai e föltevésünket erősitené. Tájiassága azonban sokhelyt póriassá válik. Így a névelőt mássalhangzó előtt is csak az-nak használja; a hová kérdésre is csak népnél szokásos benmaradó raggal felel, így e soraiban:

És midőn a halál, élted komor tele
Megemészt s fáklyádat oltja sebes szele,
Koporsómat tegyék sirom mély gödrében,
S szivedet hamvammal márvány medencében.

Tájszavak, táj kifejezések: fokaszt, érdök, kaiba, pazérol, sürjebb stb. gyakran fordulnak elő, s csodálatos, ez az olvasót nem idegeníti el Czirjéktől, sőt az ezáltal eszközölt magyar zamat még részére vonja.

A testörök iskolájában a francia lyrai költé-

szetnek csupán egy formája, a heroid talált követőre. Ebben Czirjék adott uttörő művet, de mely azért kísérletnek nem nevezhető. Az ő heroidjával közönségünk elé egy egészen kifejtett írói egyéniség nyújtá első, de fájdalom egyuttal utolsó dolgozatát, mely midőn 1785-ben megjelent, a közpangáshoz, közönyhöz mérve, nagy sensatiót idézett elő. Feszült figyelemmel várták szaporodni kezdő irodalombarátaink az ifju testőr Muzsája újabb darabjait, de csalódniok kellett. A sokat ígérő író egyszerre elhallgatott.

Nagyobb művére sehol, kisebbre is utánjárásaim dacára csupán háromra akadtam. Egyik a magyar Kurirba 1788. május 19-éről a csatatérről beküldött tudósítás, ¹⁾ melyben a székely huszárok s a török közt folyt toxini (moldvai) harcról értesíti Szacsvayt. Baráti megszólítása Szacsvay irányában, az ő kivételével minden bajtársának kiemelése, egyszóval minden jel oda mutat, hogy a tudósítást ő írta barátja számára, s a maga nevét szerénységből nem tette ki. Ez azonban csak föltevés. — Akadtunk még Kazinczy Ferenchez 1784. jan. 20-káról kelt levelére melyben Kazinczyt melegen hívja Bécsbe. Leírja e levelében, mily örömmel olvasta Kazinczy műveit kapitány Báróczy, főstrázsamester Barcsay és Danczkai pajtásaival, „kik nyelvünknek érzékeny ismerői.“ ²⁾ — Harmadik eddigelé ismeretlen művére akadtam, s ez Fábry altábornagy emlékét dicsőítő rövid költeménye, mely „Emlékeztető oszlop“ czim alatt az 1789-iki Magyar Musa 7-ik számában jelent meg, s mivel e hirlap mai napság csak nagyobb könyvtárainkban van meg, a Függelékben közlöm.

¹⁾ Magy. Kur. 1788. 67-ik sz. 654—666 l.

²⁾ Közli Kazinczy Gábor : Uj Magyar Muzeum. 1853. évf. 501—502 l.

És ez, tudtommal, utolsó műve, melylyel a Múzsáknak ellenséges háborúk zajába rohant férfiú hihetőleg be is rekesztette rövid, de fényesnek mondható írói pályáját. Mi nagy elismeréssel voltunk iránta, kortársai pedig a szó legsajátabb értelmében hálával emlékeztek róla, mondván: „örök háládatossággal tartozik hazánk a Bessenyeieknek, Báróczyaknak, Czirjékeknek s egyebeknek, kik első voltak nyelvünknek hatalmas gyámolításában. Kövesük ezeknek nyomdokait, mert jobb valaha, mint sohasem.“¹⁾ — Horányi Elek is igen elismerőleg nyilatkozik róla: „ennek versei legszebbek, t. i. kellemes leírásokkal, mondatai fénynyel készítettek és erőteljesek és dagály nélkül, könnyen folynak; a kitérésekben kevésbé hosszadalmas; nála a szigorú ítéssz több világosságot kíván.“²⁾ És még Baróti Szabó Dávid azon időben egyik legelső poétánk, a nyelv ébredéséről írván, az első rendű ébresztők sorába osztja Czirjéket:³⁾

Nézd Orczyt s a két Telekyt (több illyeket Isten!)
Nézd ott Barcsayval Báróczyt, Péczelit; itten
A nagy eszű Molnárt, Cziriéket, Kreskayt; ottan
A könnyű Rájnist, Horváthot, Révait; a szép
Tollú Bessenyeit, felkészült Verseghyt és nagy
Számra menő férfiakat! mely égve minémű
Hasznokkal fogták ügyünket mindezek!

Ahhoz képest, hogy mily kevés művével lépett föl oly korban, midőn a massára oly igen sokat adtak, minden esetre csak kitűnő írórt érhető elismerő nyilatkozatokat kapott. És ezeket nemcsak a kor szempontjából, az említett oknál fogva, hanem azért is nagyra kell becsülnünk, mert e dicsíratok tulaj-

¹⁾ Mindenés Gyűlytemény. 1789. II. negyed, 4-ik levél, 64 l.

²⁾ Horányi: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium. Pars I. pag. 400.

³⁾ Magyar Museum. Kassán. 1788. II. negyed, 77. l.

donkép egyetlen műre szállottak. Pedig kétségtelen, hogy ki az olvasó közönségre szép prózával akar hatni, elismerést számos dolgozattal vivhat ki; egyetlen egyért csak oly kis irodalomban, csak oly jeles műért mint Czirjéké, szolgáltatathatni.

Egy tisztán bibliographiai érdekű pontnak adunk itt helyet. Futólag emlékezni kívánunk egy eddigelé egészen ismeretlen testőrirőről, — bár irodalmunkra ismertsége, ismeretlensége, egészen mindegy. Mivel azonban címül a testőrök irodalmi működését adtuk, lehetőleg teljes sorát kívánjuk adni a franciás modorhoz simuló íróknak. Csak is ezért nyert helyet Baranyi, ezért nyer most a l s ó-ö r s i F a r k a s A n t a l, ki II. Józsefalatt öt esztendeig testörködött. Cabinet-kurirrá tétetvén, három évi és öt havi idő alatt tizennyolc helyen fordult meg. Miután kilépett a testörségből, polgári hivatalokban alkalmaztatott. Előbb pécsi, majd budai, végre kassai kerületi tartományi biztos lett ¹⁾ s mint ilyen írta egyetlen munkáját. A munka, mely bibliographiai szempontból igen ritka, a dunamelléki ref. superintendentialis könyvtárban őriztetik, s ily címet visel: Erkölcsei iskola, azaz huszonnégy nyájas históriák, a melyek e világnak furcsa csalárdságait, sok tartományoknak tulajdonságait s a benne lévő embereknek úgy jó cselekedeteiket, mint gonoszra célzó indulatjaikat mutatják. Irattatott két részben, német nyelven, az haza fiainak kedvéért fordította magyarra alsó-örsi Farkas Antal a kassai districtusnak provincialis commissariususa. Kassán, Fűskúti Landerer Mih. böt. 1790. eszt. 8 r.“ ²⁾ Ajánlva van Beleznay alezredesné, született Patay Erzsébetnek.

¹⁾Farkas: Erkölcsei iskola előszavában.

²⁾E munka ismertetve van Hadi és más nevezetes Történetek 1790 III. szakasz, 200 l.
A m. testörség tört.

Szerző az előszóban azon célját fejezi ki, hogy munkájával a haza nyelvének akart használni. E tiszta szándék feledtetni velünk a fordítás szerencsétlenül választott tárgyát, melynek egyes darabjai címe, mint pl. épületben járó késértet, — csalárd aranyat olvasztó alkhimista, — tolvajok órgazdája, — aranyból nagyobbra becsült macska, — félelmes tolvaj stb. stb. sejteti velünk, hogy rémletes históriákkal van dolgunk. E históriák hol tanulsággal vannak összekötve, hol pedig a legnagyobb rémitgetéseket tartalmazzák. Ugy látszik Farkas mindenféle könyvekből szedegette össze, s egymásután érintetlenül adogatta őket.

Mégis van valami amiben e fordítás megállja helyét, és ez a folyékony próza. Jó elbeszélő tehetsége van, s darabja a maga idejében bizonyára kedves, de legalább is érdekes olvasmányul szolgált fejletlen izlésű közönségünknek. Bizonyítja azon körülmény, hogy fordítása Pesten, 1806-ban második kiadást is ért.

A testőrírókat munkáik szerint időrendileg tárgyalva, Farkas után kis-harsányi Harsányi Sámuel sorakozik a franciás modoru írók közé, ki azonban előzői harsány hangjára csak gyenge visszhangot adott.

Harsányi Erdélyből, Küküllő megyéből származott, hol bátyja Harsányi Cal. József főjegyző, majd pénztárnok volt. — H.-Sámuel II. József alatt m. kir. testőr, majd 1785-ben erdélyi gubernialis hivatalnok volt. 1809-dik év körül az erdélyi királyi táblával. ülnökévé neveztetett ki. Nejétől Veér Annától gyermeke nem maradt. ¹⁾

Írói munkássága csupán egy franciából fordított könyvre szorítkozik: „Érzékeny Mesék D'Arnaud

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai, V. 69.

által. Fordította franciából Harsányi Sámuel, magyar nemes testörzö. Sopronban, 1794. 8 r. „Fényes születésű galanthai Esterházy Miklós Ö Hercegségének, a magyar nemes testörzősereg főhadnagjának stb. stb. ajánlva.“

D'Arnaudnak három szerelmi történetét adja: Adelson és Sálvini, Lucia, Méláni és Fánni címűeket. Ezek egyik főhibája a rendkívüli hosszas szók használata, melyek a könnyed természetű tárggyal merő contrastot képeznek, s az egész művet dőcögössé teszik. Akadhatni nála egy-egy ilyen m cndatra is. mint: „Hogy képes így beszélened? Ennyire elfelejtkeztél volnaé kötelességedről. Nem iszonyodolé ilyen szörnyű háládatlansággal viszontagolni szivességét egy olyan embernek, ki tégedet jótéteménnyel halmozott, becsüllett, szeretett, sőt aki mindezeknél többet cselekedett veled: aki barátságos bizodalját méltatlanul pazérolta reád.“

Ezenkívül, főleg az egy szócska folytonos használata és némely kifejezés szószerinti átvétele miatt kirí belőle az idegen. Névmások és képzők összehalmozása, valamint hosszas határozók és kötszók alkalmazása, együttesen sokat levonnak fordítása becséből.

Eme hibái dacára, amennyire hosszadalmas szók gyakori használata mellett lehetséges, ügyes elbeszélő volt, s ezért, az egyébként is váratlan fordulatokkal, érdekes szerelmi episodokkal zsúfolt mű a közönségre nagy hatást gyakorolhatott, de annak szép izlését, magyarságát, épen nem fejleszthette.

Igy ő vele a testörök franciás irodalma végéhez közeledett, s Harsányinál az eredetileg magasztosabb irányú mozgalom pusztá hatásajhászásban enyészett el. Egész műve, egyetlen irodalmi darabja csupa szín, csupa hang, egyéb semmi. A keret a régi, a benső egészen alászállott; s e szerint érdeme

csupán a jóakarásban irodalmunknak használni, határozódik.

A testőr iskolai műfordítók sorát a legkitűnőbbik nyitotta meg. Nyomában senki sem haladt, kiről elmondhatnók, hogy nyomába hágott; mert a nyomán haladók termékei irodalmi értéke folytonosan süllyedt. Az, ki Báróczyt még leginkább megközelíté, a testőrműfordítók s általában íróknak is, hogy úgy szóljunk legkésőbbike volt, nem akarván a két-ertelmű legutolsó szót használni. — Bessenyei György bátyja Sándor ez, kiről maig igen csekély adatunk van. Nekem szerencsém volt, elszórva, sok helyről néhányat összeszednem, mik arra képesítettek, hogy róla hézagoss bár, de mégis életrajzot — Bessenyei Sándornak mindenesetre első életrajzát megírhas-sam.

Bessenyei Sándor született 1741-ben. ¹⁾ Első ifjuságáról épen semmi adatunk sincs, különben ez tárgyunkra ugyis érdektelen. A nemes testőrcsapathoz két testvérével, Boldizsár bátyjával és György öcsével együtt lépett be 1762-ben. Hihetőleg testörködése alatt ébredt föl benne önmivelési vágya, s ennek kielégítéséhez öccsével együtt fogott. Eredménye általános mivelttség lett. A német és francia nyelveket teljesen elsajátította, s irodalmuk válogatott darabjaiból szép könyvtárt szerzett magának.²⁾

Gárdai szolgálata eltelte után német dragonyos-ezredeknél szolgált s Magyarországon különböző

¹⁾ Laczkától tudjuk, hogy Bessenyei Sándornak Boldizsár bátyja, György pedig öccse volt. Boldizsár 1797-ben, halálakor 57 éves volt, (a berceli ref. egyh. halotti könyve 184-ik lapja szerint. Gonda Balázs lelkész ur értesítése.) és így 1740-ben -- Györgyről Toldy összevetések, számítások után kideríté hogy 1742-ben született. Sándor korra a kettő között levén, a legnagyobb valószínűséggel 1741-ben jött a világra

²⁾ Laczka János: Bessenyei György élete. L. a Függelékben.

helyeken állomásozott, melyekből Fejér megyei Polgárdi, ¹⁾ továbbá Somogymegye ²⁾ és Tolna megyei Izmány ³⁾ jutottak tudomásomra.

1778. áprilban mint Leopold toscanai nagyherceg dragonyos ezredi tiszt a bajor öröködési háborúba ment. ⁴⁾ Már e hó 22-éről „Morvából egy faluból, az útszélről“ irt öcscséhez rövid, szép érzésű, de erőtetett philosophálásokkal rakott levelet, melyet öcscse 26-ikáról kelt feleletével együtt Holmija 234-237 lapjain adott ki. — A csatába indulásakor nagylelkűségének szép jelét adta, midőn válogatott könyvtárát az öcscsénél lakott szegénysorsu, később jászkunkerületi főfiscussá lett Laczka Jánosnak ajándékozta. ⁵⁾

Ezután keresztül szolgálta a török háborút, melybe polgárdii állomáshelyéről 1788. ápril havában indult, mint „toscanai nagyherceg regementjebeli kapitány.“ ⁶⁾

Később nem tudni, elhagyta-e a katonai pályát vagy sem. Laczka azon adata, hogy csak a török háború végéig, azaz 1789-ig szolgált volna, határozottan megdől Bessenyei Sándornak a Magyar Museum idézett helyén közlött levelén, mely szerint Bessenyei mint dragonyos kapitány 1791-ben, vagy-

¹⁾ Magyar Músa. 1788 évf. apr. 9-én kelt 18-ik száma, 145 l.

²⁾ Magyar Museum. II. kötet, II. negyed, 126 l.

³⁾ Pánczél Dániel: Magyar Merkúrius, 1796, évf. 102 sz. 1552 l.

⁴⁾ Erről Bessenyei György is emlékezik: Holmi, 228 l. 26-ik része címét így irván: „Aprilis 13-dik napján. Mikor munkához fogtam, reggel 8 órakor hallám ablakom alatt a Leopold herceg regementjét trombitálva Bécsből a bavariai háborúba kiballagni, mely fegyveres seregbe egy testvérem és egy barátom elhagytak.“ Testvére Sándor, barátja Barcsay.

⁵⁾ Laczka János i. h.

⁶⁾ Kecskeméti Zsigmond polgárdii ref. predikátor énekli meg elmenetelét a Szacs vay szerkesztette Magyar Músa 1788-iki folyamában, i. h.

is két évvel a török háború után volt téli szálláson Somogy megyében.

1793-ban idősb testvérbátyja Bessenyei Zsigmond Szabolcs megyei paszali birtokán „a szőke Tisza szigetes keblében, Kilintz nevű szigetecskén” készítette Milton fordítását. ¹⁾

1796-ban kiadott munkája címlapján cs. k. lovaskapitánynak írja magát; nem bizonyos, vajjon nyugalmazott vagy tényleges szolgálatban állott-e ekkor. Egész biztosan csak annyit tudunk, hogy ő mint svadronyos kapitány nyugalmaztatott, ²⁾ de mikor? feleletet nem adhatunk reá; azonban már 1805-ben tényleges szolgálatban nem volt. ³⁾

1797. júliusában a parancsolt nemesi insurrectio szerveztetvén, Bessenyei Sándor a Szabolcs megyében őrnagygyá tétetett. ⁴⁾ Ez igen nagy tisztesség volt; mert az ezredes és alezredes, rendesen mágánások közül választattak, kik ezredüknél igen ritkán jelenvén meg, a tulajdonképeni parancsnokság a mindig ott levő őrnagyra maradt. Ez insurgens csapatot nov. 1-sején a Pozsony megyeivel együtt József nádor Csallóközben megsemmisítette, s úgy ment a francia ellen. ⁵⁾

Végző adat Bessenyei Sándor életére Laczka János azon tudósítása, hogy szülőföldjén philosophusként tiszteltetve halt meg.

Bessenyei Sándor irodalmi termelés tekintetében öccsével össze sem hasonlítható. Egyetlen nagyobb dolgozata van, s az is fordítás; címe: „Az elveszett

¹⁾ Bessenyei Sándor: Az elveszett paradicsom, Milton által. Az előszóban.

²⁾ Laczkánál i. h.

³⁾ Militär Almanach f. d. Jahr 1805.

⁴⁾ Magyar Merkúrius, 1797-iki évfolyam jul. 28-iki 60 ik száma, 897 l.

⁵⁾ U. o. nov. 7-ikén kelt 89-ik száma, 1351 l.

paradicsom Milton által. Fordította franciából Besenyei Sándor cs. k. lovaskapitány. I. darab, I—VIII. könyv. II. db. IX—XII k. — és: A visszanyert paradicsom, IV könyvben. Kassán, Ellinger Jánosnál, 1796.“ 8r.

Milton fordítása külalakjául a maga korában külföldön igen divatos s hazánkba is Báróczy s Kármán által átültetett szép prózát választotta. De míg Báróczy- s Kármánnál cseng a nyelv s az eredetinek hamisíthatlan, tiszta hangját hallatják, nála költőietlen s legkivált erőtlén.

A nyelvkezelésben és helyesírásban nála észrevehetőleg sok befolyás érvényesült. De ő tudatosan fogadta e befolyásokat, melyekkel szemben a válogató vevőhez lett hasonlóvá. Ujat teremteni nem birt elég erővel, de a sokféle irányból a nézete szerinti jót mind kiszedte s igyekezett feldolgozni. Válogatása sem haladt túl a határon; ebben soha annyira nem ment, hogy előszereteténel fogva valamelyik irány föltétlen hívének nevezhetnők. Egyéb-ként nem csodálhatni, ha oly viszonyok közt élt író, mint Besenyei, egyöntetű nem tudott lenni. Eredete Orczy Lőrincze utal, befolyt reá, tanulmányai-ban társa: György öcscse, azonkívül Báróczy, kivel az életben s irodalomban collega volt, — és főleg a debreceni iskola, mely azon időtájban, midőn Mil-tont forditgatta, kezdett szervezkedni, s munkája sajtó alá adásakor, 1795-ben, kétségkívül az ő segélyével is életre vergődött. Különben ő keveset adott irodalmi iskolákra s az azok által javasolt nyelvhasználat módokra. Jól tudta, hogy nyelvünk s a kor irodalma még csak fejlődési stádiumában van, s tudta, hogy ily korok eredményei okvetlenül magasabb fejlődésre vezetnek. Így, tudva a nyelv tovább fejlődését, annak, az iskolák által meghatározni kívánt állandóságában nem bizott, s a nyelvet csupán a

viszonyok szerint alakulónak mondá: „Született nyelvünknek, valamint mindenféle nyelveknek grammatikabéli szoros és karikába vett törvényt csak addig tartjuk meg, míg a gondolatok bennünk többre s nagyobbra nem nőnek, mint a nyelv vagy szó, mert ekkor a nyelv nemhogy parancsolna, hanem inkább a lélek felsége előtt elpirúl és csak gyenge tolmácsolását ajánlja hebegve, megesmervén gyengeségét a lélek tehetségeihez képest.“

E nyilatkozatot, s az említett körülményeket kellett volna Károly Gy. Húgó urnak, egyik legszorgalmasabb irodalomtörténészünknek tekintetbe venni, midőn Bessenyei kritizálásához fogott. A Figyelő 1871. évf. 27. számában közlött, valamennyi dolgozata közt legkevésbé sikerült, s legkritikátlanabb értekezésében erősen kikel a debreceni iskola ellen, s hevében oly nyilatkozatokra fakad, miket sohasem tudna bebizonyítani.

Bessenyeit, az eredeténél fogva franciás iskolához tartozót megrójjá azért, mert „még mindig nem tudta lerázni az egyoldalú francia iskola szüntelenül bölcsekedő irányát, melynek kifejezésében oly kevés volt még a hivatottabbaknál is a költői színezet s játszi enyelgés.“ — Különös kívánság valakinek elveket szabni az irodalomban! Bessenyei hogyan akarhatta volna lerázni azon iskola színezetét, melynek eleintén hívévé szegődött!? — Károly ur azon kívánsága, hogy költői műveknek költői színezetük legyen, természetes és jogos, de hogy játszi enyelgés is találtassék bennök, különösen a Bessenyei által felölelt tárgyban, oly különös, hogy nem tudni tréfa-e vagy valóság. De még alaptalanabbul cselekszik midőn a debreceni nagy grammatika, s annak sokban hive, Bessenyei ellen dühöng, hogy mért lett hive Bessenyei, mikor eme boldogtalan emlékü grammatika nyelvünk fejlődésére oly

károsan hatott. S hosszan philippikázván ez irány ellen, egy helyt így nyilatkozik: „E fordítás is szaporította ama munkák számát, melyek nyelvezetökben nyelvünk természetének vizsgálatát mellőzve, az ingadozásokat csak terjesztették s ekép nyelvünk ügyének inkább ártalmára, mint előnyére voltak.” Tiszta, sőt nemes szándékú irodalmi körök ellen erős philippika ez. De ha nem hozná kapcsolatba Bessenyeivel, e passust megütközés nélkül át lehetne ugrani. Mivel azonban elég szerencsétlenül, ebből azt akarja bizonyítgatni, hogy Milton fordítójának jobb lett volna határozottan Báróczyhoz csatlakozni, félrevetve a francia s debreceni iskolát —; továbbá mivel Kazinczy szempontjából itéli meg azok halálos ellenségét, — akkor a kritika első, áthághatlan szabályait lépi át. A kritika azon szempontból vegye föl a kritizálandó művet, melyből azt az író tekinté. Nagyobb igazságtalanságot nem követhetni el írón, mint ha ellenkező iskola, más kor, sőt tán saját korunk szempontjából fogjuk föl.

Károly ur különösen hibásan ítél Bessenyeinek műve előszavában tett egy nyilatkozatáról, midőn ezeket írja: „Egyébiránt e hiányokat nem takargatja Bessenyei sem. Ime így ír előszavában katonás őszinteséggel: „Édes kötelességünk a hazától vett nevelésünknek gyümölcsét ismét a hazának visszaadni. A nyelv és a tudományok pallérozása az, ami egy nemzetet fölemelhet, és más virágzó nemzetekkel egyenlővé tehet: miért kellene tehát talentumainkat véka alá rejteni, ámbár azok kicsinyek is? hiszen a legnagyobb dolgok is mindenkor kicsinyekben veszik eredetöket. Egy kis szikrából sokszor micsoda tűz nem szokott támadni? ki tudja, hogy talán egy század múlva ezen hibás fordításából Miltonnak egy tökéletes magyar fénix nem búvik-e ki, midőn a nálamnál erősebb magyar lelkek

faragatlan dirib-darabjait műhelyekbe szedegetik?“ Valóban, midőn Károly ur e nyilatkozatot katonás őszinteség kifolyásának veszi, hanem tudnók, hogy K. ur pár éve igen szorgalmasan tanulmányozá irodalomtörténetünket, abban való járatlanságának tulajdonítanók. Hogy az író a maga művét elmondja rosznak, hibásnak, pallérozatlannak, sőt olyor-olykor nyomoruságosnak, tisztán csak álszemérem, de mely, a XVIII. században közdivatú volt, s valamennyi írónknál föltalálható. Hogy egyebeket ne emlitsünk, ott van a szépirodalmi próza újabb megalapítója, Báróczy Sándor, ki az Erkölcsei levelek előljáró beszédében gyengének ítéli a maga fordítását, egy Kreskay Imre megelégszik azzal, ha igyekezete fog tetszeni olvasóinak! Kell-e ennél több példa? De kellett volna-e egy is annak számára, ki csak valamennyire jártas irodalmunk e korszakában.

Milton fordítása már 1793. végén készen volt Bessenyeinél: mutatja az, hogy már ez évben szokás szerint jelenté a bécsi Magyar Merkúriusnál, hogy Milont leforditá s a könyvnyomdász, ki a maga hasznára kinyomatni kívánja, jelentse magát nála.¹⁾ Előfizetési felhívása is, melyben elmondja, hogy Milton „Elveszett és visszanyert paradicsoma“ fordítását bevégezte, s 1796 husvétjára, Debrecenben Mansfeldnél fog megjelenni, a Merkuriusban tétetett közzé mintegy 25 gyűjtőjével együtt, kik előkelő irodalmi férfiak valának, s vele bizonyára barátságban állottak. Ilyenek a bécsi 3 magyar lap szerkesztője, továbbá Aranka, Szombati (a híres pataki tanár) Márton István, Szathmáry P. Mihály (Kolozsvárt) Fodor Gerson (Nagy Körösön) és ifj. Jankowich

) Pánczél Dániel: Magyar Merkurius. 1794. jan. 10-iki 3 sz. 48 l.

Miklós. ¹⁾ Ujabb hiradás olvasható a Mercurius 1796. évf. nov. 15-iki 91-ik számában, hogy már megjelent az I. kötet, s ugyanitt közölve van Bielek László, jeles magyar író, akkor kalocsai theol. és dogm. tanárnak Bessenyeihez írt versezete 12 első sora. A második kötet új esztendőre lett kész. A januárban megjelent Visszanyert paradicsomról Pánczél ujsága ezeket írja: „Igen szép könyv és gyönyörű magyarsággal vagyon írva s fordítva franciából B. S. cs. k. kap. által. A könyv magas és az abban lévő dolog az olvasót annyira elragadja, hogy ha egyszer azt az olvasásra fölveszi, a legnagyobb dolog közt is kezéből le alig teszi.“ ²⁾ Ugyanitt Czinke Ferencnek a költő életére sok becses adatot tartalmazó verse közöltetik, mely így hangzik: ³⁾

Édes barátom! A minap hirdeté,
Kedvét jelentő hanggal az Istenek
Postája, ⁴⁾ hogy már a Te melled,
Két nemes elme lakóhelyévé

Szenteltetődött: Fébus atyánk maga
Szentelte azzá. Pécshez igen közel.
Egy régi nótájú poétás
Kis faluban, ⁵⁾ vala jobb szerencsém

Isemérni egyik lelkedet ⁶⁾ oh, ha még
El nem cserélted Miltonodért hazánk-
Termette zsengédet, s ha vendég
Milton uram vele meg nem egyez,

Én arra kérlek: Adj ki az egyikén!
Miltont magadnak tartsd meg; a hajdanit
Add nékem! Indítsd el Sopronynak;
Czinke Ferencedet ott találod.

¹⁾ U. o. 1795. dec. 4-iki 96 sz. 1395— 6 l.

²⁾ U. o. 1797. 7 sz. 112 l.

³⁾ U. o. 1796. 102 sz. 1552 l.

⁴⁾ A Magy. Merk. 91-ik számára céloz.

⁵⁾ Izményben.

⁶⁾ Non Tu corpus eras sine pectore. Horat. L. I. epist. 4.

Ime mernyi megemlékezés Bessenyeiről és egyetlen munkájáról. Kétségkívül oly diczérethalmaz ez, mennyit egyetlen magyar író sem kapott ez időben. S általában, ha a hatást tekintjük, mit Milton fordítása tett a közönségre, a jelek után oda kell itélnünk, hogy a lehető legkedvezőbb volt. Okát abban találhatjuk fel, mit költőileg mai szempontból határozottan kárhoztatni kell. A mindennapi életet vitte munkáiba. Az a nyelv, az a gondolkodás, mi körülötte a köznapiságban folyt. S a közönség szereti, ha magára ismer irodalmi termékekben, ha láthatja az élet képét, mintegy tükörét azon társaságnak, melyben él. Ily termékek hatása biztos, de igen természetesen csak rövid időszakokhoz van kötve; ha az eltelik, írójuknak aranjuezi szép napjai elenyésznek, műveiket senkisémm olvassa többé, mert azokban csakis az ujság volt érdekes a kortársak előtt. A közönség nagy lelkesülésének s teljes elismerésének másik oka a mű hatásos voltában áll. Bessenyeinek finom tapintata volt mindig eltalálni a hatásgerjesztőt, s a kor izlésével legjobban egyezőt.

Midőn Milton érzésteljes művét szabad magyarsággal áttette nyelvünkre, jól választott; mert Milton talált ekkor legjobban a nemzet olvasói izlésével. Milton ábrándozók nagy poétája, s ez időben nemzetünk nagy tömege, mint minden, csak a multon rágódó, munkától elszokott s ily viszonyok között a jövőben sem bízó nemzet szokott tenni, szintén csak ábrándozott.

Milton utrakél a természet világában, felkutatja minden zegét-zugát, s amit előtalál, elragadó ecsetével szivrehatólag festi le. A gyönyörökbe elmerülésig viszi olvasóját, de elmerülni nem hagyja, hanem fokanként viszi, magával ragadja érzelmeit phantasiáját a rettenetesbe csak azért, hogy ott ismét újabb érzelmeket fessen, azután pihenést adjon,

hogy újból éreztethesse a következő gyönyört. Milton sohasem megy az emberi elme vagy phantasia tört útján. Végletekig csapong, vagy az égbe ragad, vagy a mélységbe taszit. De ép e sajátosságánál fogva, hogy néha erősen leereszkedik a mélységbe, vagy a fellegeken magasan felül hatol, néha homályba borúl. E mysticus homályt, melyen keresztül csak igen éles szem láthat, igyekezett Bessenyei eloszlatni. Feladatát meg is oldotta; mert szilárd elhatározása mellett elegendő ereje is volt hozzá. Ő maga e tekintetben így nyilatkozik:

„Minden erőmet, igyekezetemet arra fordítottam, hogy Milont tisztán és érthetőképven tégyem elődbe; ugyanazért semmi új magyar szót nem teremtettem, sem pedig a francia nyelvnek reguláihoz magamat nem szabtam, hanem csupán csak a magyar nyelv természetét vettem regulául; főcélom volt az, hogy azt meg ne fertéztessen, vagy erőltessen. Érzem is magamban, hogy ezen fordításban született nyelvemnek nyakát nem szegtem. Ugyanazért ha a szó szerént való fordítást keresed, a franciában a magyar Milont meg nem találod; vagy ha megled is, csak ott, ahol a két nyelv természete egymással nem ellenkezik.“

Bessenyei általában irodalmilag is korával tartott. A franciás iskolát megindulásakor követte s tanulmányozta; a népies, debreceninek felemelkedésére segédkezett; midőn pedig a leginkább classikai kassai magyar társaság uralt az irodalom mezején, oda is be lépett s számára a két előbbi iskola nyomán írt ugyan, de törekvéssel arra felé, hogy most már a kassaiak irmodorát sajátítsa el.

Erre nézve becses kútfő Bacsányi Jánosnak, e tájban kassai kamarai hivatalnoknak 1791. január 6-ról Aranka Györgyhöz intézett levele, melyet Toldy Ferenc Bacsányi Költeményei s válogatott

prózai irataiban adott ki. Ebben leírja Bacsányi, hogy a kassai magyar társaságból sokan kilépvén, munkatársak után nézett. Így szemelte ki Bessenyei Sándort is, és pedig jó eredménynyel, mert ezt írja Arankának: „E napokban irt B — S — társunk kíván lenni egy Márffy nevű kedves barátjával egyetemben, kit is felette nagyon dicsér. Ez generalis perceptor Baranya vármegyében.” Ez alkalommal Bessenyei már verses dolgozatokat is küldött a kassai Magyar Museum számára, melyek II. kötete, 123-126 lapján jelentek meg. ¹⁾

Bessenyei Bacsányi munkatársul felhívó levelére a Magyar Museum id. h.-én válaszol 1790-ben. A szerkesztőktől első sorban az igazság és gondolkodó lélek szabadságát kéri. Ne akadályozzák az igazságnak éneklését; mert ez az mi a közjóra vezérel, s ő épen ezért egyedül ez esetben fogja vőlők némely darabjait közleni. De meg vallja, attól tart, hogy úgy jár, mint a vad király, kinek ha miniszterei az igazat mondták, a szájukat bevarratta, ha pedig hallgattak, a fülekig hasítottatta. Az előbbit a censura, az utóbbit a Museum szerkesztői követhetnék el vele, „De hiszen — felkiált, hevében percrül-percre lelkesülve — a Bastille helyén a szabadság temploma áll: de vajjon áll-e ez Kassán is a fanatizmus és rab gondolatok helyén?” Szokatlan szabad hang egy cs. k. dragonyos kapitánytól, szokatlan a Franciaországot forrongásba hozott, ép ez időben legszorgosabban üldözni kezdett magasz-

¹⁾ Károly Gy. Húgó ur, ki $\frac{1}{4}$ évre ezután a kassai magyar társaságról a Középtanodai tanáregylet közlönyében hosszasan értekezett, erről nem vesz tudomást „Egy magyar nyomda és Bessenyei Sándor” című, a Figyelő 1871. 27-ik számában megjelent cikkében, valamint arról sem hogy Bacsányinak 1791. jan. 6-áról Arankához küldött levelét (e cikkének tulajdonképeni magvát, mert többi része számítás alá sem jöhet) már Toldynk kiadta Bacsányi prózai írásai közt, 237—241 l.

tos elvek ily leplezetlen dicsőítése. Bessenyei általában, rajong a szabadságért s ezért mondja, hogy csak is azon esetre, ha a Museumban annak helye leend, azon esetben fogadja, hogy őszbe csavarodott fejéről Márs sisakját oltárukra függeszti és igéri hogy mikor Márffy barátjával ¹⁾ a horvátkúti borból jól felhörpent, Anakreonként még a szerelemről is dudol, — de keveset, mert turpe senex miles, turpe senilis amor, Ha pedig kijózanodik, akkor Pöppe al Senecával, Rousseauval, Helvetiussal, s több „szomorú józan philosophusok” árnyékaival fog társalkodni, mert az ő Múzsája immár többször ráncolja össze homlokát, mintsem mosolyog.

Felszólítja a szerkesztőket, hogy ha ilyen társnak hasznát vehetik, irjanak, Meg fogják tapasztalni hogy barátjukat ugyanazon lélek eleveníti, mely őket, t. i. az igazságnak és hazájának szeretete, s ő csekély talentumát bizonyára nem fogja a véka alá rejteni. „Csak határt ne szabjanak lelkének, melynek charactere határ nélkül való.” Próbául elküldi költeményét, melyben csupán mint philosophus s nem mint theologus nyilatkozott. Ennek értésére a költeményt kell elolvasni. Ide zárta még A magánosságról készített munkácskájának ²⁾ (melyet, ha

¹⁾ Itt csak M. áll, de ez bizonyára Márffy, Bacsányinak Arankához írt, idézett levele tanúsága szerint. E Márffy azt hiszem, azon csebi Márffy Leopold, ki 1787. szeptemberében II. József felszólítására, mint testőralhadnagy beosztatta magát a Toscana Leopold lovas ezredébe, a török elleni harcra menendő, (Magyar Kurír, 76. sz. 621. l.) Később polgári hivatalokban találjuk. 1792-ben Bacsányi Baranya megyei főadószedőnek írja. 1791-ben aranysarkantyus vitézzé üttetik (Kurír, 48 sz. 357 l.) Később táblabíró, Bácsmegye főjegyzője lesz; újra megválasztatik 1801. jun. 18-án. (Magyar Hirmondó, XX. szakasz, 1801. évf. 3. sz. 45 l.) Az 1807-iki országgyűlésen Bácska követe. (Kurír I. félév, 44 sz. 671. l.) Adatokat találhatni még életére Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. I. félévi folyamában.

²⁾ Irodalomtörténetünkben ismeretlen. Lappang, vagy megsemmisült.

tetszik, megküldeni ígérkezett) utolsó versszakát, melyet Bacsányi Arankának bemutat azért, hogy ítéljen róla:

Boldogságomat én csak abban találom,
Hogyha lelkem csendes, mikor megvizsgálom,
Egészség, szép asszony, jó barát, bor, kenyér,
Az egész világnál, s kircsénél többet ér.

Egészen az öreg Orczy nyomdokit követi ebben. Midőn önválasztotta tárgyában e helyentán inkább enyelgőnek kellene lennie philosophál, s életelvül a nyugodt, csendes megelégedést tüzi ki.

A Magyar Museum szerkesztői: Bacsányi, Kazinczy, Baróti Szabó Dávid válasza Bessenyeinek Somogy megyei téli szállásáról hozzájuk intézett levelére, szintén a Museumban, a felszólítás után jelent meg. A szerkesztők eleintén hivatkoznak Bessenyeinek Toldy által közlött levelére, így szólván: „kár, hogy a reánk halmozott nagy dicséretetek miatt ki nem nyomattathatjuk egészen, szép elevenségű gondolatokkal s természetes, tiszta magyarsággal készült leveledet.“

Reflectálnak, — és válaszuk tulajdonkép csakis ebből áll — Bessenyei első kérdésére, hogy az igazságot lehet-e közöttök is hirdetni? Szabad, mondják, de figyelmeztetik arra, hogy még ez sem mutatja mindenek előtt meztelenségét; vigyázni kell hogy mennyei fényességét kár nélkül lehessen szemlélni. Ki kell kutatni, a környülállásokhoz, hazafitársak mostani gondolkodás módjához, erkölcsi állapotokhoz s természeti hajlandóságokhoz képest mi foganatja lehet? Egyszóval, a körülményekhez simulást ajánlják, annál-inkább, mert, mondásuk szerint: „vannak olyan igazságok, melyeknek fölfedezése gyakorta ártalmas lenne és amelyeknek eleven festése néha egész országokat tűzbe hozhatna.“

Ilyformán, a jacobinus szavára nyárs polgári vá-

lasz, a szabad hangra szolgál, vagy legalább a viszonyokhoz igen alkalmazkodó felelet jött, mely bevágta Bessenyei dolgozótársi útját a Magyar Museum-nál. Ez az oka, hogy nevével ezentúl a Magyar Museum hasábjain sohasem találkozunk. Sőt ez időtől Bessenyei Sándor nevére sehol egyebütt nem akadunk. Az irodalom s élet színteréről nyomtalanul tűnik el.

d.) A testörök törekvése magyar tudós társaság alapítására.

A XVIII. század folytán világszerte egy új eszme kezdett lábrakapni. Ez eszme: nemzetek műveltségének tudományos akademiák általi fölvirágoztatása. A remények, mik e Franciaországból indult eszméhez köttettek, túlhaladták a határt, túl amit valósággal adhatott. Nálunk az akadémia ügyét idő folytán éppen életkérdéssé emelték. Oka a hazai viszonyokban gyökerezik. A magyarnak nemzeti nyelvét kellett megóvnia az elnyomástól. Ezért tapasztaljuk, megtekintve a XVIII. század hazafias érzelmű férfiainak igyekezeit egy akadémia állítására, hogy e kísérleteknél az akadémia első sorban mint nyelvmivelő vagy nyelvújító társaság, vagy pedig, az egyetemes tudományokat kizárva, csakis mint ilyen szerepelt.

Mint a politikai téren, úgy itt is a nyelv ügyénél, ennek hanyatlására éppen II. József figyelmeztette a mindinkább gyengülő nemzetet. József u. i. nagyobb szellemi fejlődésre a holt nyelvet alkalmazatlannak találván, vagyis inkább birodalma egyöntetűségét a nyelvek összeolvasztásával is elősegélni akarván, kérdést intézett a magyar udvari cancelláriához, s ez által a helytartótanácsához: vajjon alkalmasnak vélik-e ügyvitelre a magyar nyelv.

vet? — A jobbára élemedett tanácsosok irtóztak a fáradságtól, melylyel a megszokott, s hosszas gyakorlat után mintegy önkényt folyó curialis irmodort magyarra kellett volna átalakítaniok. A magyarban egyébként is járatlanok, s általában a nemzetiség iránt fásultak voltak. Hihetőleg félre is vezettettek a fortélyos megkérdezés által, mely csak akkor, midőn már Pálffy cancellár által biztosítva volt a visszautasító felelet, és ugylátszik csak azért intéztetett hozzájuk, hogy a nemzeti nyelv kiküszöbölésének vádja magára a nemzetre, illetőleg annak legfőbb kormányhivatalnokaira háruljon. Ily szorító körülmények között a kormány székek akkép választak, hogy a latint, mint különben is második anyanyelvet, nélkülözni nem lehet, a magyar pedig még nincsen annyira kiképezve, hogy országos ügyvitelre alkalmas lenne.

Nem lehet tagadni, hogy a magyar nyelv közel egy évszázadon keresztül parlagon hevervén, egyszerre ügyviteli nyelvvé nagy képzékenysége dacára sem vala egy könnyen idomítható. A szokásos tiszti formákat, okmányi műszavakat, hivatalos mintákat s címeket még csak ezután kellett alkotni. De másfelől tagadhatlan az is, hogy a már javában működő testörök által előkészítetett nyelv és irodalom, melyben így is sok józan ujitással találkozunk, rövid időn mindezt kiforrotta volna. József erre mit sem ügyelt, személyesen nem is ügyelhetett, mert magyarul nem tudott. A latin nyelvet tovább tűrni nem akarta, s a németet emelte az ország tiszti nyelvévé. Az ily tárgyú rendelet kiadásával elkövetett jogsértés nagyságát, legfeltűnőbbben az mutatja, hogy ez egyetlen tervnek még II. József is igyekezett a kormány székek megkérdezése által megadni a módját.

A mindez ideig alvó nemzeti öntudat e pillá-

natban fölért. E perctől a nagyhatalmassággal hatalom állott szemben. Az egyik nagyrészben légvárakon, de valóságban kizárólag szuronyokon nyugvó, a másik az igazságon és a népek millióin. A legátulcsigázottabb abszolút irányú lépés a magyarság ügyére elhatározó volt. A még csak imént megvetett, vagy az ismeretlenség fátylába burkolt, teljesen ignorált nyelvben, főkincsét fődőzte fel a magyar, s megőrzésére megvetett vállakkal iparodott.

Már József előtt sokan munkálódtak a hazai nyelv fölemelésén. De szellemi vagy anyagi hiányok miatt csaknem minden eredmény nélkül. Az előmunkálatok egyetlen haszna a gondolatok tisztázása volt. Előkészítették s figyelmeztették az elméket azon utra-módra, melyen a nyelv tekintélyét, erejét és ügyvitelre alkalmazhatóságát elérni lehet. S ez az ut-mód a gondolkodó tudományos fők társaságban egyesítése, vagyis tudományos akadémia állítása volt. Látva ennek kivitelére az ideges sietőséget a kényelmességéről, lassuságáról híres mult században, okvetlenül nagynak kellett lenni a nemzeti nyelv hanyatlásának. A nagy elmék nemes tűztől megkapatva, nagy mértékben forrottak a nyelv és irodalom fölélénkítésére, s ezek föléledését a rajta munkálók közül mégsem birta egy is elérni. Mert a hanyatlás már annyira haladt, hogy a kiskörű írók gyöngye lökését az eltompult idegüek meg sem érzék, s erőteljes, nemcsak a vidéken, hanem az országgyűlésen is érvényesülő vagy érvényesülni akaró lökés kellett a pihenők fölébresztésére. — Hogy a nyelv-hanyatlást minél szembeötlőbben észlelhessük, vessünk egy futólagos pillantást történetére.

Nyelvünk a mély titku őskorban kétségkívül megfelelt a nemzet értelmi állásának, s a pásztori

életről a földmivelőire átmenő nép minden szükségének. Magasztosb fogalmak jelölésére használt őseredeti szavaink, mély értelmet és éles észet tanúsító őszérű példabeszédeink és közmondásaink kiválóan bizonyítják, hogy a magyar népnek élénk érzése, tisztult eszméi, különösen vallási nézetei és kifejlett beszélő szervei valának. Nyelvünk e kor után következő állapotára visszatekintenünk előzőink fáradozásai lehetővé tették, s ha ezt felhasználva a hajdankor mélyébe bocsátkozunk, az ősmagyar nyelvet legkivált erejére és tenyészhetőségére nem mondhatjuk szegénynek. Az őseredeti szókincs oly nagy és hajlitható mennyiséget képez, hogy képessé tette e nyelvet embryói állapotából magas fejlődésre és képesíti minden viszonyokhoz simulásra, bármily irányu cultura befogadására és ezek folytán örök fennállásra. A nyelv állapota új stadiumba lépett, midőn a nemzet tán egész életében legfontosabb, legéletbevágóbb ténykedését vitte véghez. Általában ép úgy a nyelv, mint népfaj életében nagy változást egyedül megrázó események okoznak. Így ekkor is, a kereszténység fölvételekor a hangok változatossága veszendőbe megy. A ragok vonzatai a lassanként közérvényre emelkedő latin mintájára alakulnak és sokfélékké lesznek. Végre a latinosság az egész nyelven erőt vesz s uralmát Mohácsig megtartja. A XVI. században, előkészítve a megelőző század által föltámadt a nemzeti féltékenység, s ezzel karöltve a nemzeti öntudat. A nyelv a vallásváltozás terjedésével lépést tartva, folyton emelkedik. A virágzáshoz forróság szükséges, ez volt is. Mozgalmas élet forrong kívül-belül egyaránt, az államban ép úgy, mint a lelkekben; ennél fogva az eredmény sem maradt el, s irodalmunk hirtelen magas fokra jutott. A XVII. században aztán politikai s vallási visszahatás folyik

be a virágzás eszközlésére. A nyelv terjedése mind nagyobb és nagyobb dimenziókat ölt. Ezentúl a magyar nyelv lett a szellemi téren a főközeg; a polgári életben vetekedett a latinnal, sőt a testvérházában a törvényhozás és a közigazgatás nyelvénél küzdötte ki magát. Magyarországon ezen szóltak a gyűléseken, ezen leveleztek megyék, főpapok, főurak egyaránt, sőt a törökkel érintkezéskor diplomatiai nyelvről is fölvetetett. A közélet magasabb rétegeiben használás által bizonyos finomságot, udvariságot öltött, mi azonban idegen kifejezések fölvetelével együtt járván, tisztasága rovására történt. A közhasználathoz képest új nyelvtani képzésekkel nem igen bővült ugyan a nyelv, de alkalmazásában művészi, a jeles irány minden kívánalmainak megfelelő: eredeti, tömött és e mellett hajlékony. Az előkészítő század fáradaimai csak most gyümölcsöztek: ez időben a magyar a külfölddel egy műveltségi színvonalra emelkedett. Magában a XVII. században is egész 1690-ig a külfölddel párhuzamos fejlődést tapasztalunk. 1690 után a nyelv s irodalom sokat csappant Erdély, s vele a nemzeti fejedelmi udvar eltörlése által, s hosszú időre elesett a szatmári békével, amikor is a nemzet nagyobb szerű szereplésének egyetlen terét, a politikait feladván, a lespedés előre látható volt. A véres küzdelmekben kimerült nemzetet idegen kormány járszalagon kezdé vezetni. Önállótlanág, szunnyadozás mindenben, a kornak általános typusa. A nyomorult hazai állapotok a nyelvre is reányomták szomorú bélyegöket. A magyar nyelv a XVIII. században — ha lehet nyelvről mondani — elavult. A felséges kincs, melyet az elődök oly fáradsággal gyűjtöttek, tisztogattak, ezek kezében eléktelenült s becsét veszté. Lelketlen utánzás, félénkség a nyelv használása körül, a szükkörű gondolkodást és művészi lélek hiá-

nvát mutató körülírt stylus s végre a nyelv tovább képzésének teljes fönnakadása képezik ez időszak legjellemzőbb részeit. A nemzetnek édes-kevés java ismerte a külföldi nyelv s irodalom fejlesztésére célzó mozgalmakat s a fordítással próbálkozott. De a fordítás sem kerülhette ki az itthoni viszonyok komor bélyegét.

Ily tényezők mind csak arra szolgáltak, hogy nyelvünk szókincse apadjon, irálya pedig merevvé és nehezen kezelhetővé váljék. Tömérdék kifejezés kiment a forgalomból, gyakran pedig még emlékezetben voltak, midőn helyökre idegen fogalmakat plántáltak át. Ebből nagymérvű elegyítés származott, mire sokat tett a kor haladása által mind nagyobb és nagyobb számmal előjövő műszavak teljes hiánya. Hát még az irány mennyire elhanyaglott? Hiányzott belőle a rövidség, a gondolattartalommal arányos szó és mondatterjedtség s terjengőssé lapult. A nyelv általában ős zamatját és erejét veszté.

A kor jelesebb fiai tudták vagy legalább érezték a nyomasztó körülményeket s nemzetük legfőbb vagyonának, a nyelvnek megtartására gondoltak. A nyelv ujolag lábbaállítását egy tudományos társulat, illetőleg az ez által eszközözendő ujitás által vélték kivihetni.

A közmívelődés terjesztésére 1730-ban Magyar Nyelvjavító Társaság, 1732—40-ig Hazai Tudományos Akademia terveztetett. 1756—60-ig Bod Péter igazgató az akademia ügye mellett. A pozsonyi Tudós Társaság nem ugyan specialis magyar, hanem specialis hazai érdeken a cselekvés terére lépett, s 1761—62-ben fennállott, de országos jellem nélkül. 1760—70 között Perlici János tervezett Tudós Társaságot. Ide számítható Mária Terézia Gazdasági Egyesülete 1768—71; s végre az 1770-ben

Bécsben készült legnagyobb és legkimerítőbb terv, mely a királynéhoz intéztetett s tárgya, némileg a pétervárinak mintájára Pozsonyban felállítandó Magyar királyi Tudományos Akademia volt. ¹⁾

A politikai viszonyok nyomása emelkedésével arányban az akademia fölállítását is mind erősebben sürgették. Minden nevezetesebb irodalmi vállalat beköszöntőjében e tárgyat szellőzteté; hogy több apró-cseprő egészen hatástalan munkákat ne emlitsünk, ezt tette a kassai Magyar Museum és a komáromi Mindenest Gyűlytemény.

Bacsányi János a Magyar Museumhoz irt bevezetése XVIII. XIX., lapjain az akademiáról a következő véleményyt adja. „Akkor közelitünk majd legnagyobb lépésekkel a tökéletességhez, ha több tudós magyarok egybe állván, nyelvünknek s tudományainknak előmozdítására társaságot szereznek. E végre állott fel a franciáknak nyelvmívelő társaságok, és Olaszországban az Academia della Crusca, melynek fő tárgya a nyelvnek fenntartása s az irás módjának tisztasága. — Szükségünk vagyon minékünk ilyen egy társaságra, mely mind a maga tagjait kölcsönös segítséggel, mind egyéb magyar írókat hasznos tanácsadással a tudományoknak hazánkban való terjesztésére, s az anyai nyelvnek szépítésére serkentse és ösztönözze; a közrebocsátott munkákat próbakövére húzván, a józan criticának szövétnekével, minden részrehajlás nélkül megvizsgálja, ami azok-

¹⁾ Az akademiai eszme Magyarországon. Ld. Toldy Ferenc: Ujabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethoz. 1871. 78 — 124 l. Kitűnő repost volt ez Toldytól a Századok 1870-iki évfolyamában megjelent azon nagyhangú s mégis csak néhány elejtett, odavetett szóra támaszkodó beszédre, mely őt oktatni akarja Bod Péter kezdeményezése felől. Toldy megmutatta, hogy rég ismerte Bod törekvéseit, s feleletül az akademiai eszme megpendítését említett munkájában még tizenhat évvel előbbre viszi.

ban követésre méltó, vagy távoztatni való, kimutassa, és e szerint hazánkfiat a szépnek és rútnak, az igaznak és nemigaznak, a tökéletesnek és hibásnak megkülömböztetésére és eleven érzésére vezérellye.“

Látnivaló, hogy Bacsányi inkább kizárólag magyar nyelvmivelő, mint magyar tudós társaságot akart. De még jobban kitünteti e szándékát bevezetése vége felé eső soraiban. „De mindenek felett szükség volna — folytatja tovább, — hogy az a társaság egy olyan nyelvkönyvet dolgozna ki, melyben minden magyar szó és szólás módgyai feltaláltathatnának, hogy azok szerint a nyelvnek tisztaságát megítélni lehetne Az ilyen közönséges nyelvkönyvnek nemlétéből következik osztán, hogy írásainkban vagy a sok idegen szót halmozzuk, vagy gondolatainkat teljességgel magyarul akarván kifejezni, új szókat koholunk, s nyelvünknek könnyű folyását a sok delem-dalom, vány-mány, s több efféle idomtalan szavainkkal rútitjuk.“ Bacsányi is, Baróti Szabóval és Kazinczyval azért alapította folyóiratát, hogy vele a nyelv emelésén munkálódjék „mig ez az óhajtott nap (az akadémiai eszme megtestesülése) felvirradna s hazánkunk valamely szerencsés környékén olyan társaság felállhatna.“

Az 1789-ben megindult Mindenés Gyűlytemény első számában kijelentette, hogy, ha olvasóinak száma mérközik a Kuriréval, vagy is 900 vagy 1000-re rámegy, minden évben legalább ezer tallért fog adni a „nyelvpallérozására felállítandó kis társaságnak.“ ¹⁾ Ezen összeghez Péczeli József a Hadi és más nevezetes

¹⁾ Hadi és más nev. Tört. 1789. évf. I. k. 31 l. Mindenés Gyűlytemény 1789. Szent Jakab hó 1-én kelt 1. levele. 4,5 l. „Mi legjobban szeretnénk, ha a nyelv pallérozására felállítandó kis társaságnak tőkepénzül szolgálna, amelyet is reménylünk, hogy idővel sok nagylelkű hazafiak gyarapitanának.“

Történetek 1790. márc. 12-iki füzetében (II. 344) még 10 aranyat ajánl.

Ily mozgalmak közepette Bessenyei nem maradhatott tétlenül. Tulajdonkép ő már a Bacsányi Péczeli munkálódásait megelőzőleg 1778-ban írt, 1779-ben kiadott Holmijában karolta fel ez ügyet. Kezdünk mi mozogni — írja a Holmiban — ; anyanyelvünkön irunk, fáradunk, de mikor fogunk oda menni, hogy benne a tudományoknak minden erein evezhessünk? Mikor fognak tiszta magyar akadémiát csinálni? vagy oly tudós társaságot összeszerezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy magyarul írjon. ¹⁾ Ha a nemzet akarja s valamit összeszen, fundálhat egy magyar Társaságot, mely neki mindég magyarul írna; be dicsőséges dolog lenne! “ ²⁾

Bessenyei, mint élte folyásából tisztán kivehetjük, nagy szerepre volt hivatva. Főszerepet vitt az irodalom ujjá alkotásánál s vezérségét megtartá az erre célzó eszközök létrehozása körül is. Neki is, mint annyi kortársának, szívéen feküdt a magyar nyelvmivelő társaság fölállítása, csak hogy míg társai az egy Bacsányit kivéve csak ábrándoztak, nagy szorgalommal szöttek ábrándképeket, addig ő gyakorlati utra tért, tanulmányozott, munkálkodott s igyekezett az eszmét közérdekeltségüvé tenni. Hogy az akadémia Bessenyei korában mégsem létesült, bizonyára nem ő rajta mult. — 1781-ben készítette egy magyar társaság iránt való Jám bor Szándék című munkáját, melyet Révai Miklós, a nyelvreformátor, épen a legalkalmasabb időben: az 1790-iki országgyűlés folyamata alatt, Bécsben adott ki.

A francia Institute alapján szervezendő akadémiával birnunk volt első sorban vágya Bessenyeinek s társainak. Nekik a német birodalmi székhelyen volt

¹⁾ Bessenyei György: A Holmi. Bécs, 1777. 239. l.

²⁾ U. o. 242. l.

alkalmuk naponként szemlélhetni azt az óriási mozgalmat, mit Lessing, Denis, Wieland idéztek elő. Ennek mindennapi látása ilyféle akadémia utáni sovargásukat költé fel. Vágyuk általánossá lett, midőn József császár hadat üzent az alkotmánynak s eltiprással fenyegette a nemzetiséget. Ily viszonyok után, egy jobb, szabadabb korra ébredés hajnalán, a nemzet mohón kapta Révai 1785-iki akadémiai tervét, de még nagyobb érdekel Bessenyeiét, 1790-ben.

A Jámbor Szándékot Bessenyei azon kezdi, hogy minden ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány, kulcsa a nyelv, főleg a tömegre nézve, melynek nincs módjában idegen nyelvet tanulni. Aki tehát a nyelvet viszi előbbre az hazája boldogságát mozditja elő. — Ezzel, mint mondani szokás, a legjobb helyre lyukad ki, s ilyszerű ügyes eszmetársításaival e művében igen sokszor találkozunk. — Majd kifelé fordítja a figyelmet. Ott a francia, angol, német, kiknek nyelve a sok koptatásban kipallérozódott, míg a mienk heverőben lévén, inkább romlik mint épül, s e miatt a tudományokban hátra vagyunk. Mondogatják némelyek, hogy a magyar természete nem veszi be a tudományt. Ezek ellenében önérzettel lép föl. Végigtekint nemzetén s abba az elme minden tehetségeit föltalálja — de még csirájában; boldogabb tavasz kell, hogy ez fejlődő tenyészetnek induljon. Hogy a tudományok izét a nagyobb rész nem érzi, annak az az oka, mert a maga nyelvével nem kószolhatja. Nem mindenki tanulhat meg idegen nyelveket, s ha megtanulna is, addig elcsömörlenék a tanulástól. Bízik tehát a nemzet tudományra alkalmas voltában. Ezért kívánja a nyelvet tudományokra alkalmassá tenni, mert — nem szépíti a dolgot —, maga beismeri, hogy még nem az. A nyelvnek a viszonyokhoz nem simulásának, szögletességének nyomában okát is adja: mert nem csiszolgattuk. S itt elér-

kezik röpirata tulajdonképi feladatához: alkalmassá tenni a nyelvet tudományra és művészetre. De még itt sem fejt ki intentioit, hanem vargabötűt csinálva, kikél kora azon ferde módszere ellen, hogy a született magyarokból először deákot, németet, tótot, franciát, olaszt csinálnak, úgyhogy utoljára a magyart is elfelejtsék, holott a dolog természete megfordítva kívánná. Itt meg nem áll; a lelkesedés olthatlan tüze tovább és tovább, már a maga korában csak ábrándnak nevezhető végletekig viszi. Nemzete föladataul tüzi ki a nagy folyó partján lakó valamennyi faj beolvasztását. Egyszerre megállapodik. Eszébe jut, miszerint azzal gyanusithatják, hogy ő azért haragszik idegen nyelvekre, mert ő maga részt nem vett belőlök. Hogy a gyanu fulánkját előre kivegye, kijelenti, miszerint előmenetelét a tisztességes tudományokban négy idegen nyelvnek köszönheti. Ezután az irodalmat tárgyalja, s felmutatja, a nemzet eddig mimódon igyekezett a maga nyelvét nagyobb tökélyre vinni. Irodalmunk hogy mint áll? Magyar auctorok mennél kevesebben vannak s csak a vallás és erkölcsi tudományokban s a históriában vitték valamire, más tudományokban még a kezdet is alig van meg téve, s az a néhány uttörő művet is, egyszerű ember nem olvashatja a tömérdek deák szó miatt, melyet magyarul nem tudnak kitenni. Az ily felemás módon dolgozó írók céljukat tévesztik. Ha tudósnak akarnak írni, írjanak latinul; a latint minden tudós érti, s munkájukat a külföld is méltánylaná; a hazai egyszerű fiainak pedig írjanak idegen szóktól lehetőleg ment magyarsággal, nem az egekben járó, hanem magvas olvasmányokat. Ha e két módot összecserélik, falra hányják a borsót. Különösen kikél az idegen származásuak ellen, kiknek anyanyelvük nem magyar, s mégis magyar fordítást merészlenek tenni. Nyelvrontók és nyelvgyalázóknak declarálja ezeket. Kárhoz-

tatja a sok nyelven nevelést, mert, mint maga mondja, az így neveltek egyet sem tudnak jól.

De a munkának gyakorlati része legsikerültebb, s ez elődolgozat sok pontját vették figyelembe a mostani akadémia szervezésénél is. — A társaságot „a király akaratján, a főrendek munkás igyekezetén és az ország költségén“ kell fölláltítani. Minden negyed évben változó elnöke vagy igazgatója, állandó titkárjai, becsületbéli tagjai legyenek. A társaság gyűlhelye s a gyűlések ideje s módja meghatározottassék, egészen az 1629 és 35-ben megalakult Académie Française szerint. Legyen a társaságnak könyvtára, könyvnyomdája; állandó jövedelmű birtoka, papiros malma stb. A tagok megválasztásánál egészen szabadon jár el, s a francia szellő átcsapásának tulajdonithatni azon véleményét, hogy egyenlőség legyen a tagoknál mert így az igazság: akik a teherben osztoznak, osztozzanak az ország és király jótéteményeiben is. Hogy a különböző dialectusok összehasonlíthatók legyenek, az ország különböző részeiből választassanak, tekintet nélkül a vallásra, de a nemzetiségre igen. E nyilatkozat nem túlvitt magyarság. Bessenyei véresszájú magyar sohasem volt. Hogy csak magyarokból szervezendő akademiát óhajtott, oka az volt, hogy, mint már mondtuk, nyelvmivelő társaságot akart, s tudva a nyelvátalakítás küszöbön álló nagy munkáját, csodálhatni-e ha ezt tiszta magyar nyelvérzékű, született magyarok által szerette volna végrehajtatni. — Óhajtja, hogy magyar könyvek birálatára is egyedül e társulat kapjon jogot. Materiákat vagy kérdéseket akar föladni, melyek kidolgozása megmutatná, kiben mi lakik, mind helyes ítéletre, mind az igaz magyarságra nézve. És ebben — így végzi — bírának természet szerint az ország főrendjeinek kellene lenni.

Felsorolja a társaság anyagi dolgait, munkáit, s főleg a grammatica és lexicon írására ad tanácsot. Általában a társaság főcéljának a magyar nyelv művelését tartja, oly módon, hogy azért az általános tudományi dolgok se hanyagoltassanak el. A társaságból keletkező legfőbb haszonnak a nyelv és tudomány terjedését mondja. Nem egyezik ő a politikusokkal, kik állítják, hogy az országok boldogsága a népnek sokaságától függ. S kérdi, mit használ a sok, ha mind szegény, vagy nagy része tudatlan? A szegénység és tudatlanság egy huron pendül. Sőt mindenik kiterjed a másikra. Mert amaz a testet, ez a lelket illeti, a kettő pedig mind jót, mind gonoszt együtt érez. És így szintolyan boldogtalan az a nép, amely tudatlan, mint amely szegény. Pedig az a nép, mely a tulajdon nyelvén nem tanulhat, örök tudatlanságra van kárhoztatva. És ismét oly nyelven tanulni, mely a tudományok előmenetelétől messze elmaradt, mitsem ér. — Eszmétársításával mily ügyesen csap itt át a tudományos társaságra, s most már arról szól, hogy ha a tudomány virágzanék, mint virágzanék a haza is, akkor az egész nemzetnek serénysége (industria) fölébredne. Hasonlítja a magyar írókat az anyátlan méhhez. Mint az, ugy ez is futos, széledez minden felé, de semmi lépet nem rak, sem mézet nem hord, vagy ha valamit dolgozik is, minden munkája csupa zúrzavar. Adjon csak anyát az ország, állítson csak egy magyar társaságot, mely mindnyájokat igazgassa, mindjárt megjö a serénység, a rend és várt haszon. Haszna lesz a társaságnak az is, hogy hivatalra lehet belőle kiválasztani, ki műveivel kitűnik, „hát még ha idővel ez a harmadik haszon is hozzájárulna és a föltett cél valósággal ugy is kívánná, hogy mind a törvénykönyv született nyelveinkre fordíttatnék, mind a törvényes dolgok ma-

gyar nyelven folytattatnának. A legnagyobb igának tartja, hogy a törvényt nem olvashatja mindenki. Tudja ő, hogy Verböczy magyarra van fordítva, s van egy magyar versekbe foglalt sommás előadása. „De ez az én célomra kicsiny dolog!” mely fölkiáltása mutatja, hogy nagy horizontja volt. Ő nem akart „kis társaságot”, mint a komáromiak, hanem egy a nemzet minden rétegét érdeklő, s magában egyesítő tudományos intézetet. -- Mondja, hogy nemzete csak külsőleg ragaszkodik a magyarság színéhez, úgy hogy törvényt nyel mérköző szokás szerint magyar köntösben kell nyilvános ünnepélyen megjelenniök, s néha magyarul szólaniok; a dolog valóságával pedig, hogy e nyelvet meghonosítanák maguk között, keveset törődnek. Ez állapoton változtatni kell, s bízik az akademiában, hogy változtatni fog is. Majd fundál ez oly alkalmas nyelvet, hogy bizony megkedvelik nem csak a főurak, hanem még a külföldiek is.

Az előadottokból kiviláglik, hogy Bessenyei e társaságnál a főrendeknek igen nagy szerepet enged. Ezt ő korántsem aristocraticus hajlambul tette, hanem, mert tudta, hogy ezek érdeklődésén emelkedik föl, vagy közönyén bukik meg a szívéen hordott ügy. Innét van a főrendek hiuságának élesztgetése e mű folyamában, s végén, midőn felkiált: „Kitől várhatnók mindezek valósitását? A főrendek közt vannak a legjobb hazafiak!” Nevezi még őket a haza oszlopainak, kik előtt a dologban nincs oly akadály, melyet bölcsességük meg nem győzhetne.

Végül szent céljait a megtámadások ellen födözni igyekezik. Kéri, hogy ami hiba van e dolgozatban, azt ne rójják föl a társaság hibájaul. Ha a dolog módja hibás, ne menjen azért az egész tervezet füstbe. Ha az épülethez szolgáló lépcsők helytelenek, ne romolják el azért maga az épület.

Bessenyei György Jámбор Szándékán az exaltatioval határos lelkesülés ömlik el. Ez az, mely tanulmányaival párosulva, kedélye és elméje legmélyébe meríté, s onnan legszebb, legragyogóbb eszméit csalta ki. A tapintattal, mély tanulmánynyal, pszichologiai ismerettel és lelkesen irt tervezet hasonló lelkesedést eredményezett. Nagy hullámokat vetett e röpirat a magyar társadalom minden osztályában. Magok a rendek az alkotmány visszaállítása fölötti öröm pillanatában, a legnagyobb tüzzel karolták föl az akademia kérdését, elannyira, hogy a lelkesedés, a nagy hév, melylyel a tervezetet fogadták, annak közeli valóságát engedték remélleni.

Révai tüstént kiadta a felállítandó társaság jelöltjeit „Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus Jaurini, typ. Jos. Streibig. 1791.“ cimmel. ¹⁾ A candidatusok némelyike hosszú időn használta is címét, mint a lelkes kőszegi Fábchich, ki neve mellé még 15 év múlva is oda tette, hogy a magyar Tud. Társaságnak 22-ik helyen nevezett tagja.

Követek és írók társas és irodalmi téren egyre élesztették az akademia iránti érdekeltséget. A többek közt a szavát ujjal fölemelő Bacsányi, megelőztetvén Bessenyei által, nem az országgyűléshez,

¹⁾ E névsorozatra vonatkozólag Bacsányi a dunamelléki ref. superintendens levéltárában levő kiadatlan, eredeti levelében így ír b. Ráday Gedeonhoz: „A Tudós Társaságra való candidatusokat Révai kiadása szerint, nem kétlem, látta már Nagyságod. Nagy vakmerő szelességnek tartják sokan Révainak ezen cselekedetét. — Lesz-e már e Társaságból valami? Nékem igen csekély reménységem van hozzá!“ Valóban „vakmerő szelességgel,“ pajtáskodással állítja össze Révai a candidatusok sorozatát. Erre a sok érdemetlen, névtelen, jobára Győr vidéki candidatus mellett elegendő bizonyíték az, hogy Bessenyeit és Bacsányit, az akademiai eszme legfőbb munkásait ajánló tagokul egy szóval sem hozza elő!

hanem Szent János hava 20-dik napján 1790-ben gróf Forgách Miklóshoz ¹⁾ irt hazafias levelet.

Kitűz a némettel és deákkal egyaránt, hogy a kettő romjain a magyart dicsőítesse. Figyelmezteti a méltóságot, hogy itt az idő atyáink hibái kipótálására, és amit ők elmulattak helyre kell hoznunk. Helyheztessek vissza hazai nyelvünket a maga méltóságába, hogy azáltal hazánk örökös boldogságának vessük meg talpkövét. „Allittassék fel tehát az országnak s királynak pártfogása alatt, közönséges költséggel, egy olyan Magyar tudós társaság, mely kötelessége szerént a hazai nyelvet mivellye, közönségessé tegye, s a tudományokat az országban ugyanazon nyelven terjessze, virágoztassa. Ha egyszer sokféle, szép, tudós könyveink lesznek; ha nyelvünknek illendő becse lészen: majd önként fogják azt még az idegen országbeliek is tanulni....“

Most, vagy talán soha sem! — Oly környüálásokban vagyunk, hogy, ha most a magyar literatura jobb karba nem állittatik, és (Bacsányi példányán saját kezüleg az ivszélre írva) „a magyar nyelvnek“ legalább 10—12 esztendő múlva csalhatatlanul leendő behozattatása iránt bizonyos rendelés nem tétetik: talán sohasem reménylhettyük kiterjedését, virágzását. A naponként hazánkba sereglő sok gyűlevész népnek bitang nyelvétől elnyomattatik; ismét majmaik lészünk a németeknek s nyelvünkkel, öltözetünkkel egyetemben nemzeti erkölcsünket is letesszük. Ennek a maszlagnak most lehet elejét venni.“ Figyelmezteti Forgáchot, hogy a késő maradék előtt halhatatlanná teszi nevét, ha nagy befolyását fölhasz-

¹⁾ A kassai MagyarMuseum II köt. II. negyed, 159 – 164. lapjain közlött levélen címül csak gr. F. M-hez van írva. De Bacsányinak a nemzeti muzeumban létező szerkesztőségi példányán az üres tér saját kezüleg gr. Forgách Miklós névével töltetett ki.

nálja a nyelv ügye előmozdítására. Így Bacsányi is a Bessenyei által követett módhoz nyúl s a főuri rendnek gyengéjét, a hiuságot igyekszik emeltyüként használni tevékenység felköltésére.

Bessenyei, Bacsányi, Révai szózatai Erdélyben viszhangra találtak. E mellett különösen Aranka György buzgott. Az 1791-iki országgyűlésre „Erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendjeihez” cím alatt (Kölzsvár, 1791. 8 r.) nyújtotta be terveit. E 36 lapra terjedő dolgozatnak két része van. Az első részben a magyar nyelv mívelése szükségét mutogatja a nyelvre és fölvilágosodásra nézve; a másodikban a felállítás módját adja elő.

Erdély rendei élénk részvételt vettek tárgyalás alá ezen országos intézetet. A törvényjavaslat csakhamar kész lett, de melynek becikkelyezése Lipót kora halála folytán elmaradt. Dacára, hogy ezentúl ezt tárgyalni nem maradt ideje az országgyűlésnek, az előintézkedések megtevésére, egy bizottság neveztetett ki, mely is 1794-ben befejezván munkálatait, a tudós társulat Maros Vésárhelyt megalakult. Elnökül a nemzethez ragaszkodó gr. Bánffy György ország-kormányzó, titoknokul Aranka György választatott meg. Mivel azonban a társaság távol a kormányzó széktől, a Székelyföld fővárosában ülésezett, Bánffy a maga helyettesévé gr. Teleky Mihályt kérte föl.

A társulat megalakulására még Aranka tervezete idejében pénzáldozattal sokan folytak be. Így pl. 1791. ápril. hóban Bánffy gubernátor-neje gr. Paim Josepha, Aranka franciából fordított „Új mód di gonosztévő” című könyvét, özv. gr. Bethlen Lászlóné, b. Bánffy Klára Aranka „Budai basa” című fordítását Bécsben saját költségükön nyomtatás alá bocsátották. Gr. Teleky Samuné, gr. Bethlen Zsu-

zsánna Millot fordítóját segélyezé. ¹⁾ Később, július hóban Witt indigenatust nyerése alkalmával 50 aranyat, Szamosujvár és Erzsébetváros pedig 1000-1000 aranyat ajánlottak e célra. ²⁾ b. Alvinczy József tábornok is ajánlott segélypénzt. ³⁾

A magyar nyelvmivelő társulat véglegesen csak három évvel az ajánlások után alakulhatott meg, s ekkor is főleg Aranka, Abel Károly, Cserey Farkas és Fekete Ferenc izgatásai következtében. Kivált Aranka igen sokat használt a társulatnak egy nyelvmester s egy szótár kiadása céljából 1794 ben hírlapok útján közlött ⁴⁾ és külön lenyomatva⁵⁾ az ország minden részébe elküldött ügyes felhívásával. Ez alá még a meg nem alakult „A magyar nyelvmivelésre utat készítő társaság” van írva. De már ez évben jórészt Aranka felhívása következtében a teljesen meg alakult társulat címe „Erdélyi nyelvmivelő társaság” lett.

„A magyar nyelvmivelő társaság munkáinak első darabja 1796-ban Szebenben jelent meg. Több kötet nem is jött. A társulatot Aranka buzgalmának egy ideig sikerült együtt tartani, de végre, mindenfelől támasz nélkül maradván, 1810-ben föl kellett oszonia.

A Bessenyei-féle magyarországi nyelvmivelő társulatra első ki ajánlatot tett báró Naláczy József volt, ugyanaz, kiről a testörműfordítók sorában emlékezünk. Ez időben erdélyi főhivatalnok és gazdag birtokos. A Jámbor Szándék megjelente után azonnal 1000

¹⁾ Magyar Kurir. 1791. máj. 6-ikán kelt 35-ik száma. 545 l.

²⁾ U. o. 1791. aug. 5-iki 61-ik száma. 946 l.

³⁾ Erdélyi Múzeum I. füz. 63 l.

⁴⁾ Bécsi Magyar Merkúrius. 1794. évf. 38 sz. 587—592 l.

⁵⁾ Az egy ives különnyomat megvan a dunam. sup. könyvtárban és saját gyűjteményemben.

forintot ajánlott fel¹⁾ „egy magyar tudós társaságnak felállítására, melynek fődolga légyen a magyar nyelvnek jó módjai leendő bővítése, pallérozása, s a minden szükséges tudománynak s mesteriségnek virágoztatása.“ ²⁾ A bécsi Kurir felbuzdulva ez ajánlaton, ennek külön kikezdést (nagy kegyelem!) szentel: „Igaz hazafiság. B. Naláczy József ur Nagysága azon nagy buzgó szeretetből, melylyel nemzetünk nyelvéhez viseltetik, ezer forintokat fog ajándékozni azon magyar nyelvmivelő társaság gyámoztatására, mely hazánkban nemsokára a legbuzgóbb hazafiak egybenvetett vállú hathatós segedelmek által fog felállíttatni. Oh be nagy gyönyörűség ily nagy hazafiakkal élni egy időszakba! Tudom, hogy ezen példán sok más kegyes méltóságok, birtokos buzgó hazafiak is fognak építtetni, és ezen dicsőséges célra a lehetőségig illendő segedelemmel lenni.“

Hiába reménylette a Kurir, hiába Naláczy, hiába mondotta a buzgó Mindenés Gyűlytemény, hogy nincs benne kétségünk, miszerint valakik nemzeteket s hazájokat igazán szeretik, követik e példát. ³⁾ Az urak nem járultak hozzá illendő segedelemmel, mert mit tesz egy országos érdekű dologban öt résztvevő?! Naláczyt, ez ügy főmozgatóját kivéve, Marczibányi királyi tanácsos 50.000 forintot,⁴⁾ Nunkovics György pécsi nagy prépost 150 aranyat,⁵⁾

¹⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1791. IV szak. máj 3-iki szám. 541 l.

²⁾ Mindenés Gyűlytemény. IV n. XV lev. Pünkösdi hó 22-ről. 231 l.

³⁾ XV-ik levél, Pürkösdi hó 22. 231 l.

⁴⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1791. IV. szakasz, máj. 3-iki szám. 541 l. és Magyar Kurir 1791. máj. 6-iki 35. sz. 545 l.

⁵⁾ Budáról 1790. júl. 14-ikéről ezt irta Görög és Kerekeshez: „A Magyar Tudós Társaságnak felállítását részemről, látja Isten, ha kitellenék tőlem, ezerekkel segiteném. 150 aranyat ugyan csak reá szántam. Ennekfelette, míg élek esztendőnként is tőlem kitelhetőképen segíteni e Nemes Társaságot hazafiui kötelességemnek tartom.“ Ld.

idősb Péczeli József 10 aranyat, ¹⁾ és Botth Ádám, az illoki (Szerém m.) uraság igazgatója 100 rhénes forintot ²⁾ ajánlottak. Hiába fejezte ki ujjalag óhaját a hazafias Mindenés Gyűlytemény, hogy bár sokan követnék Botth nemes tettét, s neveznének ki országszerte minden megyében gyűjtőket, akkor félév alatt is bizonyára „két-három-száz-czerre menne a begyült összeg. — Maga a Kurir, melynek ez ügyet leginkább kellett volna emelni, agyonhallgatja, s csak 1791. febr. 25-én ad helyet e tárgyban Nógrád vármegyei Verőcéről írt lelkes levélnek, melyben levelezője gr. Széchenyi Ferenc, Révai, Kazinczy és Horváth Ádám igyekezeteit írja le.³⁾ Ezután ismét pihenteti a folytonos izgalmat igénylő tárgyat 1791. májusig s ekkor — bár a pihentetést ez időre is kiterjesztette volna! — helyet ad egy a társulat ellen maró gúnynyal írt közleménynek. E cikk „nyelv-mivelő-hegy-szülte-egerek-társaságának“ nevezi a még méhében levő Tudós Társaságot, indítványozóit pedig olyanoknak festi, kik csak hizelkedő szép szókkal s nyájas ajánlásokkal kívánnák az arany halat horgászni. Odébb türhetetlenül kel ki: „Csak a volna már a közönséges kívánság, hogy ezen társaság okos férfiakból állittatnék fel már egyszer jó mód dal, hogy a nyelv pallérozása álorcájában arany halat horgászni kívánó nyelvzavarók ne képzelnének aranyhegyeket magoknak, hanem lenne valóság a dologból.“ ⁴⁾ Tehát már ide is beütött a

Magyar Grammatika, melyet készített Debrecenben egy magyar társaság. Bécsben, 1795. a bevezetés IV. lapján.

¹⁾ Hadi és más nev. Tört. 1790. márc. 12. II. szak. 344 l.

²⁾ Mindenés Gyűlytemény. 1790. Szent Iván hó 23-ikán kelt 26. lev. IV. negyed. 408. 409 l.

³⁾ Magyar Kurir. 1791. márc. 4-iki 18 száma 276 l.

⁴⁾ U. o. 1791. 35 sz. 546 l.

visszavonás, mi a társaságnak csirájában elfojtására igen sokat tett.

A Kurirnál a viszonyokat jobban számbavéve, a jövőt vigabb színekkel festve, sokkal higgadtabb álláspontot foglal el a Mindenés Gyűlytemény, mely 1790. júniusában így ír: „A nyelv pallérozására szükséges magyar társaságnak nemsokára lejendő felállításhoz nagy reménységünk vagyon. Sok főméltóságok vannak megalakultán, így gróf Eszterházy József, ki az ifju herceg nevelője Bécsben. Mondják, hogy valamelyik ifju herceg lesz ennek előlölője, kinek meleg szárnyai alatt fog felvirágzani a társaság.“ ¹⁾

Ezalatt Bessenyei le nem verve a rossz előjelek által, az ügy felvirágoztatása érdekében minden követ megmozdított Bécsben. Bacsányi pedig Pozsonyban személyes audientián volt a királynál, ki szokása szerint igen kegyesen fogadta, s kérvénye iránt jó reménységet nyújtott. A beadott s ujonnan kidolgozott tervet pedig már át is küldötte fiának a nádorispánnak. Ez különösen megigérte, hogy teljes igyekezetével rajta lesz, hogy a magyarság benne vetett bizalmának sikere légyen — írja Bacsányi Arankához 1791-ben küldött levelében. ²⁾ Bacsányi e téren fáradozását magánleveleiből tudjuk. Igen érdekes, nézeteit kifejező levele az, melyet 1790. júl. 23-áról Kassáról br. Ráday Gedeonhoz intézett. „A felállítandó Társaságról már maga a király is tudósítva vagyon. Mélt. gróf Eszterházy József, az a jó hazafi vállalta magára az ebbeli közbenjárást. Hanem, bezzeg Méltóságos Uram! igen elkedvetlenítették a diétai egyenetlenségek ezt a kegyes szivű

¹⁾ Mindenés Gyűlytemény. 1790. Szent Iván hó 30-ikán kelt 26. lev. 1408. 1409 l.

²⁾ Bacsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865. 240, 241 l.

drága fejedelmet! és, ha igazat kell mondanom, igen keveset reménylek, reménylett szerencsénkről! Vajha ne bolygatná nemzetünket a religióbeli helytelen buzgóság. Ezt a szép alkalmatosságot, melyel örökös boldogságra vezethetnénk hazánkat, önként kibocsátjuk kezeinkből, hogy a német miniszterium tetszése szerint intézhesse dolgainkat.¹⁾ A reménység zöld lombjai kora tavasszal megsárgultak!

A magyar országgyűlésen Bessenyei irata megjelentekor sokan, különösen Beöthy a bihari követ ékesen szólottak a társaság mellett. S e szónoklatoknak, bár a tervezett társulat nem alakult meg, nemzeti szempontból mégis üdvös eredménye lett. Ha más nem, elég az, hogy a felállítandó akademiára hivatkozva, ennek, a nyelvet országgyűlési tárgyalásokra alkalmassá teendő nyelvtanára hivatkozva fogadták el 1790. jun. 11-én, hogy a ház naplója magyarul vezettessék. — A derék Mindenes Gyűlytemény honfui örömnnyilatkozatai ekkor sem maradnak el, sőt e tényt, Feltámadt a magyar nyelv című cikkben nagyobb mérvű buzditásokra használja fel.²⁾ Szerkesztője Péczeli József pedig „Köszönet az ország rendeihez, midőn 1790. Rák II-án a közdolgok folytatására a magyar nyelvet rendelték” című emelkedett ódával üdvözölte a rendeket, s különösen a hazai nyelv főszószólóját gr. Eszterházy Károly egri püspököt.³⁾

Ha csak felületesen átfutjuk a tényeket, s tapasztaljuk, hogy a magyar akademia iránti nagy lelkesedés a társaságot illetőleg semmit sem eredményezett, a nemzetet tán ismét szalmatüzzel vá-

¹⁾ Bacsányinak ezen eredeti, tudtommal kiadatlan levele jelenleg a dunamelléki ref. egyházkerület levéltárában őriztetik.

²⁾ Mindenes Gyűlytemény IV negyed, XXII lev. 344 l.

³⁾ Orpheus, II kötet, 194—198 l.

dolhatnók. Felhozhatnók, hogy e nemzet az ihlettség perceiben mivé nem vált már felhevüléseiben s fogadásaiban, és hogy hamvadt el már annyiszor lángja, midőn az ihlettség napja nem lehetett a kivitelé is. De ezuttal jogtalan lenne a vád.

Először is a nemzet nem volt még megérve arra, hogy egy valódi tudományos akademiát szellemileg fenntarthasson. Bessenyei s pályatársai nem birtak még tudatával azon eszmének, mit azóta Gervinus irodalomtörténetében oly szépen fejezett ki: hogy a művelődés és irodalom története között szoros és szükséges viszony van, mely szerint az irodalom csak mint érett gyümölcs szedetik le a valódi életviszonyok, erkölcsi állapotok és jelenségek fájáról. — Ehhez járul még, hogy anyagilag is ropant áldozatokat kellett volna hozni oly korban, midőn áldozni csak katonai célokra, pompázásra, mulatságokra szerettek minden birtokot kezükben tartó nemeseink, de irodalomra soha egy fillért sem adtak. Továbbá nem volt az ügynek oly mozgatója, ki a társulat kijelölt központján, Pozsonyban élesztette volna a lankadókat kitartásra. Mert a Pozsonyban lakó Fejér Györgyben meg volt ugyan a jó akarat, de ily országos ügy vezetésére ő az egyszerű papnövendék sem elég tekintélylyel, sem elegendő szabad idővel nem rendelkezett. Pedig rajta kívül más irodalmi férfiú, de még pártfogó sem tartózkodott huzamosan Pozsonyban. Bessenyei Bécsben, Széchenyi Ferenc Bécsben és Sopronban, Révai Győrött, Péczeli, Mindszenti, Komáromban, Horváth Ádám Keszthelyen, Endrődy Ujbecsén, Vedres Szegeden, Naláczy Déván és Batizon, Aranka Kolozsvártt és Marosvásárhelytt, Gáti Szigeten, Bacsányi Kassán, tehát elszórva az ország minden részében, központ és központosító nélkül mozogván, s az irodalom nagy gépezetében mind külön-külön

tagként működven, erejük elforgácsoltatott. Igaz ugyan, hogy a Lajtától az Oltig más és más vidéken lakván, sokakkal megismertették az újabb eszméket, de mindez hiába volt. Náluk teljesen hiányzott az összműködés, s pedig e nélkül valami nagyszerűt sohasem lehet létesíteni.

Néhány irodalmi férfi is, irigylvén a Besse-
nyei, Révai, Aranka, Bacsányi, Naláczy és társai
babérjait, ellene tört a társulatnak. És kritikátlan,
serdülő irodalomban minden jó-rosznak akad kö-
vetője. A legperversusabb egyéni nézet is, hiányoz-
ván az ítéletet mondó kritika, nem ritkán érvényre
emelkedett, míg a legsolidabb alapokon nyugvó,
üdvös intentiók a közöny hideg keblén, mellettük
estek el a pályán. Kétségkívül most is tisztán
egyéni ellenszenv volt okozója, hogy a társulat el-
len az ország némely részéből gyűlöletes, gúnyos
hang emelkedett. Sokan, „a közönség egy tisztessé-
ges része azt kiabálja, hogy arra a társaságra semmi
szükség sincs, mivel az csak szabadkőművesek
bandája fogna lenni.“¹⁾ A visszavonóknak ezzel iz-
gatni haj be könnyű volt! A forradalom izzása ko-
rában a főuraknak elég volt ezt csak említeni is,
hogy otthagyanak hazafiságot, utókor háláját, min-
den megtiszteltetést, s tüstént végistenhozzádot
mondjanak az egyébként legszentebb célú intéz-
ménynek is.

Tekintetbe kell még vennünk a vallásügyi új
törvények hozatalát, melyektől az ország lakói több
mint egy negyedének nyugalma függött, s így a
legégetőbb szükség volt, mit nem lehetett tovább
halogatni. Később pedig a közbejött francia hábo-
rú a subsidiumokon kívül minden egyebet leszo-
ritván az ország asztaláról, — nem engedtek időt
az akadémia kérdése tárgyalására.

¹⁾ Magyar Kurír. 1791. 18 sz. 276 l.

Bessenyei, a lánglelkű kezdeményező, időfolytán mindezen körülményeket fölismerte s ezért mondá. „Hijában papolod az embereknek a büzgóságot, kötelességet, hivséget, szolgálatot, ha tápláló erőt nem adsz beléjük, mely által megelevenítvén, mindezen szép dolgokra ösztönül emberül szolgálhass. De mi megszoktuk, hogy mindég mást beszéljünk és örökké mást gondoljunk.“ ¹⁾ E sorokban Bessenyei meglepő szigoruan nyilvánítja nézeteit. Ő ugyan soha sem volt égigmagasztalója nemzetének, de nem is ócsárolta azt, annál kevésbé gunyolta. A magyar nemzet oly nimbusban állott előtte, hogy szentségtörésnek tartandotta ellene elmaradottsága miatt szót emelni. Honnan mégis itt ez érdes hang? Okát Bessenyei életkörülményei megismerése után adhatjuk. Ő eddigelé bármihez fogott, sikerült. Vállalataiban oly correctséggel járt el, céljai kivitelére vasakarátát annyira megedzette, hogy a biztos siker el nem maradhatott. A nyelvmívelő társulat tervénél először épített másokra. S ime, előjött az, mi eddig soha nem történt meg vele — kudarcot vallott. Pedig az ő alkotmánya a normalis állapotok között a legbiztosabb alapra, egy nemzet vállaira nehezkedett. Hogyan gondolhatta volna, hogy e nagy tömeg aránylag kis terhet is, — mi jóllétének érdekében állott — röst viselni? Minden tekintetben jobban bizott a magyarságban, mint a mennyire egy, a hiányos közlekedés és a megyei szerkezet folytán teljesen decentralisált hazában valósággal kellett volna. Jobban bizott aranytól csillogó uraink bőkezűségében, mint ahogy a hazai társadalom tüzetesebb ismerése mellett lehetett volna. Túlszámításait nála, az exaltált férfiunál

¹⁾ Magyarország törvényes állása. Eredeti kéziratban nemz. múz. könyvtárban : 75. Quart. Hung. 419 l.

könnyen megfejtethjük. Nem számithatta-e föl magában, látva a fényt, pompát, mi urainkról Bécsben közmondásossá vált, hogy legalább zsinórzatuk árát odadják e közcélra? Fájdalom, még ez a csekélység is nagyon vérmes reménynek bizonyult be. A nemzet legszentebb ügyére nem volt pénz, s a szegény írók, a hozzájuk csatlakozott egy-két főméltósággal kezét fogva is keveset lendithetnek az egész haza részvételét követelő akademia megalapítása érdekében.

A kudarcon kívül, — mely a nyomban ezután következő nem mindennapi események tömkelegébe olvadván, nem domborodott ki élesen s csak kevesek figyelmét ragadta meg, hozzávegyült Bessenyei elkeseredéséhez azon óriási igaztalanság, mit rajta Révai elkövetett, midőn az akademia candidatusai közül kihagyta. Még ha reménye utolsó szála nem szakadt volna el, ugyan mi jót várhatott oly intézettől, melynek még méhében létekor vezetői a pajtáskodásnak oly hallatlan példáját adják. Ez eljárás Bessenyei önérzetét a legfájóbban sebzé. Huszonnyolc évi productív munkálódása épen akkor, midőn először lett volna alkalom koszorút szolgáltatni érette — nem ismertetett el. Különben ez kizárólag csak önérzetét sérté. Hogy e sértést a társaság megnyiltakor a nemzet előtt ujból érezze, attól nem kellett tartania. Sokkal mélyebben tekintett a dolgok lényegébe, hogy sem 1791-ben, a candidatusok listája kiadásakor ne tudta volna, miszerint az akademia ügye nem hogy be nem tetőztetik, sőt az idő annyira előhaladt, hogy felszinen maradása is immár csak buborékhoz hasonló, melyet a legkisebb áramlat elenyésztet.

Idő múltán átlátta azt is, hogy az akademia ügyén a nemzet minden jóakarata, a valónál nagyobb lelkesülése is keveset lendített volna. Átlátta,

hogy ennek folyamatba indítására királyi akarat, pénz és tudósok kívántatnak. Mindhárom nálunk ez időben az ábrándok honába tartozott. Amint ő maga szépen tárja elénk eme soraiban:

„Meg van már mondva, hogy idegen nyelveken, míg a magáét föl nem emeli, egy nemzet se lesz tanult e világon; sohasem is volt. Mondj egy példát erre, az emberi emlékezetben, e földnek minden nemzetségei között? Míg magyar akademia nem lesz, mint másutt, mormolhattyuk az idegen nyelveket, de a magyar elmét közönségesen, sorsának éjszakájából fényes napjára fel nem hozzuk Az akademiára királyi vágyódás, akarat, pénz és tudósok kívántatnak meg haj! haj! elnyomja az embert az álom, ásitás, az ilyen unalmas dolgok közt, melyek ugy is valósággal csak álmok és üres sóhajtasokra tartoznak.” ¹⁾ A végszavak a szive mélyében eltávolíthatlan gyökeret vert elkeseredés hajtása. Takarni akarja kétségbeesését a haza jövője fölött. Mindazt, mi szivét legközelebbről érinti, bár összeszorított ajakkal, de rendesen közönyös kifejezéssel üti el. De érezzük, hogy e közöny nem való, s alatta kétségbeesése lappang. Máskor, midőn nemzete sorsát siratja, érezzük, hogy fájdalmának csak ephemer könnyeit, s nem a sirig élő fájdalmát adja. Hisz ha kitárja szive s elméje való tartalmát, ki áll jót érte, nem egy pokol kapui nyittattak volna-e fel?!

Bessenyei s társai bár eredeti tervük nem sikerült, mégis elévülhetlen érdemeket szereztek az akademia körül. Mert bár ők nem szedhették az annyi gonddal ültetett fa gyümölcseit, de virágait még szemlélhették. Kétségtelen, hogy a jelenlegi Magyar Tudományos Akademia egyenesen a Bes-

¹⁾ Magyarország törv. állása 120. 121. l.

senyei és Révai indítványaiból és tervezeteiből fejlett ki. Specialiter a Bessenyei alaprajzából jöttek át a jelenleginek 1828-ki tervrajzába — mint Toldy említi — az országos jellem; a határozott számu és fizetéses (rendes), ugy a tiszteletbeli tagok categoriái, a vidéki tagság, a változó elnök s az állandó titoknok; a helyhez és bizonyos időhez, bizonyos ügyrendhez kötött ülések, azokban tudományos előadások tartása; évi jutalomkérdések, és a tudományszakok szerinti tagválasztás.

Ezenkívül Bessenyei s társai érdeme az, hogy ők segítették megérlelni a nemzetet az akademiára, annyira, hogy már a következő tizedekben a szellem-gyöngeség nem gátolta többé a tudós társaság létesítését. A nemzet az ő segélyük folytán érlelődött meg annyira, hogy husz-harminc évre ezután az ő elődolgozataik, valamint egyének s a kor által is előkészítve, az akademia jövője többé már nem mint Sphinx talánya, hanem csak mint idő kérdése szerepelt.

S a szivében annyi nagyságot, nemességet, elméjében mély tudományt s lenge költészetet egyesített férfiú, kinek minden szivdobbanása a hazáért vert, ott fekszik a haza rideggé vált földjében, elfeledve, ismeretlen rögök alatt „avagy nem méltó-e, hogy a haza szivében hordozza annak emlékét, ki a hazát szivében hordozá?”

e.) A franciás irodalom áttekintése.

Ujabb időben szokásba jött elől adni az áttekintést. Az új mód okadatolva van. Az előadandók általános körvonalait kell megismertetni az olvasóval, hogy a munka egésze, tendenciája könnyebben felfogható legyen. De hát az az új ság oly nagy

baj, hogy érdekéből az áttekintéssel okvetlenül le kell vonni? Én nem találom veszedelemnek, ha valami újat mondunk. Ama módszer, elismerem, tankönyveknél szükséges, de a tudományos, annál inkább a szépirodalomban, az ujság rovására történik, s ezért, véleményem szerint mellőzendő. Én a régi módhoz ragaszkodva, értekezésemet hátul nem előzöm, hanem sorjára várva, végén adom az áttekintést.

Bessenyei Sándorral a testörök franciás mentő irodalma bezárult. Utána még csak két testör szerepelt az irodalmi téren. Az egyik, kisfaludi Kisfaludy Sándor, ki, amit elődei célzottak kivitte. Fölébresztette az olvasási kedvet a magyar közönségben, s ezzel együtt fölrezzenté a nemzetet álmából. A másik, nemescsoói Sztrokay Elek, a kitűnő hadtani szakíró. Azonban mind a ketten a testörök franciás irodalmától egészen külön állanak. Más korban, megváltozott viszonyok közt, és más irányban szerepeltek, s így nem illeszthetők belé az értekezésembe fölvelt, egy szerves összeköttetésű, befejezett egész képező körbe. Őket tehát egészen mellőzve, vessünk még egy búcsútekintetet az általunk tárgyalt körre, annak derék tagjaira.

Testöreink irodalmi működését bemutattam. Bemutattam a testöröket is. Kegyelettel áldoztam személyöknek, de azért tartózkodtam őket csupa genieknek vagy csupa magyar classicusoknak föltüntetni. Valódi genieket minden nemzetnél könnyű megszámolni. Azok gombamódra seholsem teremnek. Valódi classicusokról pedig sokkal magasabb fogalmunk van, hogysem e nevezetet sokaknak osztogathatnók. Ők mint vezérszereplők s munkatársak szereztek érdemet oly korokban, midőn a külviszonyok háborgása, a belügyek pangása,

s a kifáradt, eltompult elmék közönye szinte lehetetleníteni látszék az általános műveltség terénészet-szerű fejlődését.

A szomorú belviszonyokat legjobban illusztrálja azon körülmény, hogy valamennyi testőrírónk férfi korában volt kénytelen a tudományok alapjait elsajátítani. Mert, Szirmay Antal emlékirata szerint, a nemes ifjuság nevelő-intézetei a legszomorúbb helyzetben valának. A legelemibb nevelésen kívül felsőbb műveltség nem adatott nekik. Méltó felírásuk ez volt: *Hic est convictus, ubi datur victus et ictus.*¹⁾

Az előrehaladást annyira gátló ifjúkori iskolázatlanság dacára, testőreink valamennyien alaposan képzetekké váltak. Mert, mit a gyermek és ifju elmulasztott, a nagyratörő férfi, bár óriási erőfeszítéssel, helyre ütötte. Elkedvetlenítő hatással lehetett még reájuk koruk is, mely még százszor hálátlanabb s keservesebb volt a magyar nemzetiségre, s annak nyilvánítójára a nyelvre nézve, mint az oly keservesen emlegetett, egy évtizeddel ezelőtt elpusztult absolut kor. Mert az 1850-es években a nyelv a mennyit veszített a hajdani hivatalos téren, annyit nyert a közéletben, tanodákban és irodalomban; míg Mária Terézia és II. József idejében, köz- és nyilvános élet egyaránt idegenül folyt.

Épen ezért, ismerjük el, ki ily mostoha korszakokban csak keveset lendit, nagyobb érdemű annál, ki egyengetett uton haladva, az elődök munkásságának eredményeit használva, s kedvező körülmények által tán érdeme fölött előmozdítva, magában véve becsesebbet, jobbat alkot, mint a mult emberei. Az igen természetes, hogy haladunk, hogy az utódok

¹⁾ Adalékok Magyarország művelődés történetehez, a XVIII. századból, Szirmaytól. György Aladár közlése: Világ Tükre I. füzet, 75 l.

többre viszik az elődöknél. S mégis, nem fontolva meg e természetszerűséget, sokan csak nevetve szemlélnek a testőröket naiv kifejezéseikkel, körülírt stílusukkal, s egyéb, minden kezdő íróval közös hiányokkal.

Lehet, hogy a mai nemzedék köréből akadni is fog, ki túltermékeny napisajtónk, s általában termékeny újabbkori irodalmunkban elbizakodva, tán egész hiábavalónak tartaná oly írói kör működése előadását, melynek termékeit ma már legföljebb csak az irodalomtörténész lapozgatja. Az ekkép gondolkodónak véleménye szerint, a testőr-írók emlékezetök terjedelmes fölidézését nem érdemlik meg. — Mi másképp gondolkozunk. Mi nem akarjuk letűnt századok gondolkodásmódját, eszméit és embereit mai szemekkel vizsgálni. Mi azon korba képzeljük magunkat, melybe ők öntöttek életet, melyet ők szólaltattak meg, s ezek elismerése után oggal kiáltunk fel, hogy, ha egy évszázad választja is el tőlünk, ne feledjük az érdemet, hogy azért, mert az irodalom épülete áll, mert már tornyon a szélkakas, ne feledjük az alapkövet!

Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy nemzetünk irodalmi s más tekintetben is, az utóbbi harminc-negyven év alatt annyit haladt, mennyinek elérésére rendes viszonyok közt nem évtizedek, hanem évszázadok szükségeltetnek. E természetfölötti haladás folytán van az, hogy a testőrirókat ma már úgy tekintjük, mintha nem egy századdal, hanem legalább is századokkal előztek volna meg bennünket. Épen az ő kezdeményezésük s a mi haladásunk miatt, nyelvüket ma már nem igen élvezhetjük. De itt ismét tekintetbe kell venni, hogy nekik egy nyelvnek tisztán csak őanyagja állott rendelkezésükre, s pallérozatlan nyelven pallérozottan bajos volt szólniok.

Kik deréksége előtt a maguk kora lábat-fejet hajt s elismerésével adózik, azoktól az utókor sem tagadhatja meg méltánylatát. S pedig a testőrök mozgalmát az egykoruak nagyra becsülték. E kor egyik legnagyobb költője Baróti Szabó is, kétségbeesve már a hazai nyelv s irodalom sorsa fölött, az ő föllépésüket látva, előbb megnyugszik sorsunkon, azután még lelkesül is:

Népünknek megszűnte ki van végezve! nevünk is
Már temetőre siet! Borzasztó szózatok! — — Állunk,
Állunk meg. — Gyönyörű szellő kezd lengeni s vidám
Hírt emelít puha szárnyaival. — Mély álmok oszolván,
Minden tájékon, mintegy jeladásra, fölkeltek az írók:
A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes
Elmének szüleménnyel folyó s versbéli beszédben.
Még sohasem volt ily buzogás: egy kincsje s örökje
Védelmét fel-, al- és közrend felfogta; megöszült
S zöldellő korban lévők vetkedve segítyik.

Testőreink föllépése főleg azért vált irodalmunkban korszakalkotóvá, mert ők öntudatosan irányt választván, azon egy irányban megmaradtak s a nemzeti irodalom fejlesztésére vonatkozólag velök egy nézetűeket maguk körül csoportosították. Az ellennézetűeket pedig kizárván, hasonló, irányok szerinti tömörülésre szorították. Felléptük után e csoportosulások önkényt végbementek s ekkor akadunk először, tendentiosus irodalmi körökre. Így ők maguk a francia, mások a classikai és népi minták után indulván, alkották az ugynevezett franciás, classikai és népies iskolákat. Később az irodalmi minták utáni tömörülések helyhez is köttettek, melyek a nevezetesebb városokban a fölvek nyomán ugyan, de rendszeren azoktól némi eltéréssel alakultak. Ilyenek voltak 1785-ben a szebeni ¹⁾, azután a budai ²⁾, kassai

¹⁾ Batthyányi Ignác erdélyi püspök alapította. Ld. Magyar Hirmondó. 1785 évf. 79 sz. 629—633 l.

²⁾ „Budai Tudós magyar Társaság, mely 1786. nyarán állított

magyar társaság, debreceni, keszthelyi kör, soproni, pozsonyi, ¹⁾ pesti ²⁾ magyar társaság, komáromi, győri, enyedi ³⁾ irodalmi körök.

Ez időben a magyar irodalom nem ölelvén fel az egész nemzetet, nem lévén az egésznek mintegy kifejezője, az elszórva, különböző helyeken tenyésző összes irodalmi élet szűk világra, csak is ezen társaskörökre szorult. Az irodalom ugyszólván egyes családokat képezett, melyekben a legparányibb feltűnő erőt is tárt karokkal fogadták, melyekben az erősebbek gyámoliták a gyöngébbeket, s fokozott munkássággal egymást buzdították. Nem létezett még a nemzeti tudatot egyetemlegesen kifejező irodalom, hanem minden írónak meg volt a maga néhány meghitt barátja, akik publicumát képezték. Mégis, a közös nyomáson és hazafias érzelmeken kívül az irodalom feltámasztásában ezen egyszerű társas köröknek igen nagy részök volt. A dolgozótársak irodalmi termékeinek egymás előtti bemutatása, s az azok fölött indult eszmecsere pedig főhasznukat képezte.

Az író itt, baráti körben olvasta fel költeményét vagy olvasott mutatványt fordításából, itt mondá el műve meséjét vagy menetét. S a bemutató, átesve társai bírálatain, úgy lépett a nyilvánosság elé, mely azonban jórészt csak a családias pietással rajtafüggő társakból állott. A társak ezen bírálata, jóllehet első pillanatra csekély jelentőségűnek tűnik fel, mégis

fel a királyi helytartótanács oltalma alatt.“ Magyar Músa. 1787. évf. 34 sz. 270 l.

¹⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. II. III. kötet. Minden Gyűjtemény III. IV. negyed.

²⁾ 1791. jun. 6-án adta ki „Nem magyar aki nem örvend“ feliratú programját, melyet a dunamelléki ref. egyházkerületi levéltárban találtam. E szerint ideiglenes elnöke gr. Cziráky Antal kir. kamarás, titoknoka Szluha György volt. Azonban aligha kezdette meg működését.

³⁾ Magyar Kurír. 1792. évf. 18 sz. 278 l.
m. testőrség tört.

elodázhatlanul ez okozta azt, hogy pl. bár a testörök közül átalakító nagy tehetsége csak egynek-kettőnek volt, de — megmaradva a középuton — botrányos alanti fokon álló műveket sem producáltak. Baranyi s Farkas is, midőn selejtes műveiket közrebocsátották, már rég kiléptek a „pajtások“ közül, s így azok nem folyhattak be reájuk.

A XVIII. század végefelé alakult nagyszámu irodalmi körök tehát a testörök célzatos, egyirányu működésüktől vették eredetüket. Régi költőinknél egész a testörökig, a verselésben nem találunk oly öntudatosan követett elveket, melyek szerint osztályozhatnánk. Minden tudományos ismeret és meggyőződés nélkül, egyedül a rhythmicus érzéktől vezetve kezelték a nyelvet, természetes, hangsuly szerinti folyásával megegyezőleg. A sorok hosszúságára, csoportozására, és általában a külalakra nézve pedig, egymástól teljesen függetlenül s épen nem elvből, kiválóbbjaink külföldi mintákat választottak, saját gondolkodásuk szerint ugyahogy átalakíták, s a dei minorum gentium ezek félvér költészetéből meritette a maga ihletét és táplálékát. A testörkar erőteljes föllépése ez idylli állapotot gyökeresen felforgatta s megváltoztatta. Irányt tűzött maga elé. Java szellemek megtörték az utat s a csapáson sok követőt hódítottak a maguk részére. Régi hagyományoktól függetlenül, célzatosan járván el a verselésben, a külföldre vetették szemöket s vezetőjökké a korukban világvezető franciát fogadták el, s ennek formáiba kezdték kovácsolni a durván, előkészületlenül talált nyelvet.

Minden jó tulajdonai mellett eme tisztán francia ösvényen indulás fosztotta meg irodalmukat az egyetemesség reményétől is. Ezt főleg a viszonyoknak kell betudnunk, a mondottakon kívül azért is, mert a nyelvet maguknak kellett teremteniök. A

régi magyar auctorok feledésbe merültek, vagy pedig a kor izlésével ellenkeztek. Mindent a német, de főleg a francia pótolta. Ez a testőrök korában s azt megelőzőleg is szent István koronaországában annyira buján virágzott, hogy kiszorítván a magyart, az csupán alantasb miveltségű vagy helyzetüknél fogva szűk gondolkörű papokra s tanítókra maradt.

Irodalmunkat ily helyzetben találták az Orczyval élükön föllépő testőrök. Már a kezdeményező olyan volt, ki egyetemességre sohasem vergődhetett. Orczy csupán és kizárólag alanyi költő vala, s utódai is, az egyetemességre s objectivitásra inkább hajlandó Bessenyeit és Ányost kivéve, mind ugyanazok maradtak. A „társak“ nem tudtak örökbecsű műveket létesíteni, mikben lerakott eszméik, mint legbensőbb sajátságaik diadalmasan kísérték volna a magasabb fejlődések folyamatán keresztül és minden változásokban. Nem hordtak kebelükben olyan valódi költői világot, melyben a styl az alkotó, az összhang rendező tényezőként szerepelt volna, s csupán az izlés szabta volna a mozgási határokat. Nem tudták felölelni és a költői ideal magaslatára emelni a való világot, — különben is ez lapos lett volna. Hogy a költő valódi tárgyat találjon, gazdag nyilvános élet szükségeltetik, mi akkor nagy részben hiányzott. S épen ez a körülmény és az, hogy költészetük még e kis világot sem tudta önmagában magáévá tenni, volt egyik főoka annak, hogy csakhamar kimerült, mert alanyi természetű csekély belsejét rövid időn kimondotta, s utoljára is Harsányi és Bessenyei Sándorral a puszta modorosságban enyészett el.

Az előadottak után nyílt kérdés, vajjon mi leendett üdvösebb a testőrök irodalmi szereplésénél, az-e amit tettek, a specialisálás, vagy pedig ha egye

sitik kebelökben a tüstént nyomukban kifejlett három főirányt?

Ha egyetemes forrásokból indulnak, magukra nézve nagyobb eredményt aratnak, mert sokkal több elemet fogadnak magukba, melyek minden részének bizonyára akadt volna mivelője, s így mozgalmuk is nagyobb mérvű lett volna. De azt már nem tudharni, vajon a különböző irányok erős és éles kifejlése elmaradásával, a küzdés nélkül, nem fagyott volna-e meg bimbájában a nemes törekvés?

A kérdést azonban találgatásokkal, hypothesisekkel nem világosítjuk fel, s eredményre aligha juthatunk. Ezt azon körülmény constatalása dönti el, hogy általánosság, egyöntetűség az egész magyar irodalomban, annak csekély volta dacára sem lehetett. A testőrök nem támaszkodhattak régi formákra, hagyományokra. Nem azért, mintha ezek hiányzottak volna, hanem mert a világ arculatja megváltozott. Hatalmas, de egyetlen nagyobb becsű irodalmi hagyományuk volt a XVII. század nagyszerű literaturája. Pedig ennek csupa tulbuzgó vallásos szellemtől áthatott darabjai egy, a modoros vallástalanság felé óriás léptekkel közeledő korban hatást nem tehettek. Valami rajtokkivüi eső régi, hagyományos irodalom nem tűzte össze őket. Ezenkívül nem volt tanaikat az ország minden részébe szétvivő közlöny. Általános érdekeltséget átkozott rossz közlekedésünk s a közönségnek az irodalom iránti közönye miatt nem költethettek. Végül — ami még tán legfontosabb — nem volt egy irodalmi üteres központ, egy academiaszerű irodalmi főtanács, mely a szerteszét, gondatlanul dolgozókat egyesítette volna. S mind ezek nélkül általános jellegű irodalom hogyan teremhetett volna?

Mondottuk, hogy ellennézetű kortásaik nagy része általuk, kik az irodalom csaknem minden

terét elfoglalták, legalább pillanatra leszorítottak onnét. Ezek aztán egészen elüő irányban, külön írói egyesületeket alkottak, u.m. a classicait és a népiest. Mindezen irányok a verselésre nézve is nemcsak külön elveket állítottak fel, hanem épen a verselés módja jellemzé őket leginkább. A classicairól, mely egészen elüt a testörökétől, nem cé-lunk szólni, de kell a népiesről, melynek követői a verselést illetőleg sokban egyeztek a franciásokkal.

Mindegyik megtartotta a régi hangsúlyos rhytmust, mindegyik különös előszeretettel viseltetett az alexandrinusok irányában, de ebben mig a népiesek régi magyar költőinket föltétlenül követték, kiknek ismeretes szeretetük az alexandrinusok iránt, addig már ebben a franciások új rimelési arányt állítván fel, eltértek attól. Mindegyik az alexandrint mívelte, mégis van köztük némi különbség. Mig a franciásnál csak két-két sor rimel, addig a népiesnél négy-négy sor. Amaz mindenesetre jobb és szebb, mert megmenekszik a monotoniságtól, von-tatottságtól, melynek nyűgét író és olvasó egyaránt érezi.

Eredetiségükről s fordításaik érdeméről minden egyes írónál emlékeztünk. Itt általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy ők minden külhatásnak kész örömmel engedtek. De nem birtak elégséges költői érrel annak mesterileg átdolgozására s ez művészi önállótlanóságukra elsőrendű tényezőként folyt be. Átvették a keretet, a külszint, de rajta fényt nem voltak képesek előnteni. Különösen a középszerű talentumok, kellőleg semmi irányt sem tudva magukévá tenni, szolgai utánzókká lettek. Mindnyájan, hivatottak és nem hivatottak, a drámát, tanköltészetet és epistolát mivelték legnagyobb gond-dal, a lyrai költészetet pedig egészen elhanyagol-

ták. De ennek mivelése nélkül is sok szolgálatot tettek irodalmunknak a modern műfajok, s az ezeknek megfelelő érzelmek magyarul megszólaltatásával. És a német érzelemmélység, az angol higgadtság mellett átültetett olasz tűz és főleg a hóditó francia könnyűség, mind nemesítőleg folyt be és költészetünknek magasabb cél után törekvésében is jótékony lendületet adott.

Verselésük dióhéjban jellemzése után egy fontos, beható vizsgálást érdemlő ponthoz, nyelvük és irányukhoz jutottunk. Megkísértem jellemezni e kor nyelvét s irányát, melynek jó és hátrányos oldalaitól ők sem voltak mentek.

A XVIII. századi írók stylusában hiába keresnők a fensőbb stylnak kellékeit. Oka jórészt az akkori nyelvezetben rejlett, mely oly hosszú, nehezen hajlitható szókból állott, hogy mondataik kiállhatatlan nehézkessé, elnevezéseik minden tűz, elevenségnélküliekké és élettelennekké váltak. Ez oknak okozói voltak első sorban sokféle és hosszas, összehalmozott szóképzőink, melyek a mellett hogy hosszúak valának és kemény hangokból állottak, asztaszt, ód-öd, hatni-hetni, tatni-tetni: a nyelv fejlődésével folyton szaporítottak s kophatlan voltak miatt meg is tartattak. Így akadunk náluk, ez időtől maig megtartott rémséges hosszú szókra, mint például: a cimből lett cimer, cimeres, cimerez, cimereztetetésért folyamodó; szorgalmatosság (szorgalom); megintlen, pediglen (megint, pedig); asztat, esztet (azt, ezt) stb. — Hosszadalmas határozók széltire használtattak: akképpen, ekképpen, annak-okaért, ezeknek okokért. — Képzőinken kívül összehalmoztattak a névmások is; így: a hercegnek az ő szerelmese (a herceg szeretője), a vitézeknek a vitézségek (vitézi bátorság), a feledékenységeknek vize (Lethe).

Az összetételek hiánya igen sokat tett a nyelv dőcögössé s nehezen kezelhetővé tételére. Az egyszerű jelzési viszony vagy összeolvasztás helyett kacs-karingós körülírások alkalmaztattak, mint pl. erőszakoson uralkodó (usurpator, bitorló), fejetlen ország-ló szék (anarchia, fejetlenség), csudákat okozó (miraculosus, csudálatos), a Nákó urhoz tartozó ház (Nákóház). A birtokviszonyban a darabos nak-nek folytonos használata: csatának piaca, csatatér helyett, hazának szerelme, hazaszeretet helyett. A tárgy-viszonyban, becsületemet adás becsületadás h., békét megvizsgáló, békebiró h. Hasonló göröngyösségre vezetett a szókötés nem ismerése s e miatti hiánya. Ez főleg roppant hosszú; közbevetésekkel zsúfolt mondatok alkotásában nyilatkozott.

Szókötési latinismus a koriróknál igen gyakori, a testöröknél kik jobbára járatlanok voltak a latinban, ritkábbak. Náluk hemzseg a francia s német utánzás. Báróczynál olvássuk: becsületet csinálni, = faire honneur, tisztába hozni = ins Klare bringen. Baranyinál: markába nevetni = in die Faust lachen. Harsányinál: hizelekedem magamnak = ich schmeichle mir, eszire jő = er kommt zu Verstand.

Helyesírásukra vonatkozólag csak annyit jegyzünk meg, hogy helyesírásuk nem volt. Bessenyei és Ányos áll e tekintetben legelőbb, de a többi, kivétel nélkül, csak találomra ír. Semmi biztosság az orthographiában. Előzőikhez mértén nyoma sincs a haladásnak. Folyvást a régi minden, — sőt a század elején bizonyára helyesebben, vagy legalább biztosabban irtak — amennyiben szigorú consequentiával volt keresztülvive a dolog — mint a század közepén s végefelé. Ez a hibás írásmód némelyiknél annyira fokozódik, hogy olvasásukat is nehezíti. Az ilyeneken mai finomabb izlésünk és

érzékünk úgy segít, hogy lehetőleg eltekinteni igyekezik a hosszas olvasás után megszokott módtól s a magunk módja szerint olvassuk.

Ily öröklött nyelvtani helytelenségek és hiányok dacára, ők maguknak egy az általánostól sokban különböző, szépirodalomra inkább alkalmas nyelvet iparkodván teremteni, nyelvezetük, eltekintve naiv kifejezéseiktől, maig élvezhető. Náluk elég gyakoriak a szép stylú fordulatok, mik vonzók — ha nem hatásvadászók. Olykor-olykor igaz motívumú s élénk festésű lelkesedésre is akadunk náluk, mely, eltérve kortársai műveitől, sohasem bocsátkozik a prózai vagy szónoki elterülés árjára, hogy álpáthos gyanánt jelenjék meg szemünk előtt. Mig kortársaik a pathost, az élénkséget a legközönségesebb fölkiáltásokban, kérdésekben, hasonlatokban és főleg fohászokodások szolgálilag utánzásában keresték, mit eszmeszegénységüknek tulajdoníthatni; addig ők, elég tanulmánynyal s elég ügyes tollal birván, ezeket rendesen az érzés finom árnyalataival finomul képesek adni. Leszámitva természetesen a gyöngébbeket, kik különösen cikornyás körülírások és henye epithetonok összezsufolásában keresték az ujságot s a formai szépséget. Így testőreink a nemes pathosra törekvésükkel a magyar *stylistica* egyik nagy hiányán segítettek. Addig az irány és a mélyen érző lélek szenvedelmei között semmi összhang, gondolat és nyelv közt, szó és érzet között elláthatlan űr tátongott. A magasztos művészi érzés vagy ihletés hiánya által okozott ezen űrt betölteni igyekvének testőreink, s pedig nem csekély eredménynyel, elegendő szerencsével. Egyhangú rhytmusuk ugyan még ártott e tekintetben, de prózai styljuk az erőteljes és szép közti összhangjával pótolta az amaz által ejtett hiányokat. Ezzel és rövidebb, e mellett tartalmas irányukkal,

könnyen áttekinthető leírásaikkal a nyelvélénkségekben igen sokat nyert. A fenséget azonban már könnyed módjuk sem bírta meg. Innen van, hogy ez műveikben nem található fel a magi méltóságában, hanem legföljebb csak mint az élenkség előmozdítására szolgáló színezet.

Egyes testőríróknál sokat beszéltünk a választékosságról. De mindaz, mit rájuk e tekintetben dicséretkép halmoztunk, inkább csak relative, saját korukhoz mérve, értendő. Absolute náluk ezt szintén nem találhatjuk fel. Ha azonban összehasonlítjuk a korukban az irodalmi pályán működő papok s tanítóknak a parlagiságot homlokukon hordó műveikkel az övéket, kitűnik az ég és földszerű különbség, kitűnik a finom udvaroncok modorosabb beszédmódja, mi csak olykor-olykor száll alább.

E tekintetben a classicai fölött, a népiesnél meg felszámíthatlan magasban állottak. Még is mai szemmel nézve, műveikből sok a kivetni való. Ez főleg azt mutatja, hogy mult századi legjelesb íróink sem voltak még a szép és nemes kifejezések kellő birtokában, s ha néha elfelejtkeztek magukról, ugyan csak aestheticátlan szólásmódokat használnak. Így pl. Bessenyei, midőn a maga lelkével beszél: „... olyan jó a testnek meleg takaródzó alatt kucorogni, onnan kiköpdösni, böhögni, orrát fujni, jobbra-balra forogni s szunnyadozni.“
Másutt:

Az Istenek adták szivünkbe e tüzet,
Nem köphetjük ezt ki, mint szánkából a vizet.
Lásd meg mint esmerik Venusnak hámjait.

Czirjéknél olvassuk:

Ezt Fáni megtudta: repültem s szememben
Túnvén, jaj! úgy voltam mint bomlott eszemben.
Könyvében elázott ágyán hosszánnyúlva.

s ugyanennél, midőn Heloiz lángoló szerelmét tolmácsolja Abelard előtt:

Miért nem ordított s zörgetett ajtaján
Halálos nyögésed? . . .

Baranyi vigjátékában egy uri nő bátyjának ezt mondja: Nini! be megörül, ostoba számár! s benne a szereplők kendezik egymást.

Az Ily passusok azonban — szerencsére — nem igen gyakoriak s tisztán elfelejtkezésnek róhatók fel. Ők egyébként költői darabjaikban meglehetősen tudnak bánni a nyelvvel. Tudományos műveikben azonban, kezükben a nyelv nemcsak szintelenné vagy ellenkezőleg tarkává, hanem ingadozóvá és tartalmatlanná is lett. Ennek szemmel láthatására nem kell egyéb, mint bármely bölcsészeti művüknek felütése. Ők maguk is érezték, hogy szilárdabbra, rövidebbre kellene vonni a tudományos nyelvet s mégis tágan, lazán írnak.

A műszavakban teljes hiány mutatkozik. Ennek formálását a testörök sokkal szerencsésebben eszközölték, mint közvetlen elődeik és kortársaik, kik Strumpfwirker Stuhl-t „mosztony (locomobil) a harisnyaszék szövésére-nek, aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncsnak,“ algebrát „a legmélységesebb betűvetésnek,“ virtust „jóságos cselekedetnek,“ philanthropot „az emberi szereteten munkálódónak,“ combinatiot „most egy, majd más szín alatt való előfordulásnak“ fordították. ¹⁾

A testörök ujitásaikban általában a közönséghez alkalmazkodva jártak el. Pedig oly korban, midőn még Kazinczy is azt mondja egyik bírálatában, hogy az író új szók faragására vetemedett, ²⁾

¹⁾ Magyar Merkúrius. 1793 évf. 239 és 727 l.

²⁾ Magyar Museum. II. kötet. II. negyed.

nehéz volt az e tekintetben a legcsekélyebbtől is vonakodó közönségünkhöz alkalmazkodni. S mindennek dacára testőreink képesek voltak publicumunkhoz simulni. Az ő ujitásaik elvétele, nem tömegesen, hanem annyira elszórva találhatók, hogy azokat az olvasók könnyen óságoknak tekinthették. Egyetlen testőrirő sem tévedett e téren oly szélsőségre, hol már a közönség rosralását vonta volna magára. Egyikő sem ment például annyira, mint Barcafalvi Szabó Dávid, ki Szigvárt klastromi története című munkájában az eclogát galagának, menuettet aprósdinak, concertet muzsikadalomnak, orthographiát írásnagnak, ethicát erkölcsedeleménynek magyarította. Ugyancsak az ő műveiben nem lévén mögöttük az idegen szó, — böröndék, nyillám, gyepleg, belörmész, emlep — új szók jelentését nem tudtam kitalálni.

Mennyivel jobbak testőreink magyarításai. Ők csinálták praesidensből a bár roszhangzású, de legalább kifejező előlülőt, banderiumból zászlóallyát, Zugból csomót (hadi műszó), archivumból írásos házat, rescriptumból visszairást, quietantiából nyugtató levelet, asylumból menedékhelyet, acquisitumból keresményt, zonából égővezetet, climából éghatározattyát, proportionalisból arányost, Zucht-Hausból fenyték házat.

Hibásabb képzésük a pléhesre a nem ezt kifejező rézmives. Nincs szükség a kémény, kürtő helyett új szavukra: a füstcsőre. Egészen a század közepén divó nyelvfaragásra emlékeztetőleg készíté Bessenyei förgetegre „fergetegelmet,” Harsányi sejtelemre „valami belső sugorlást.” S e téren elődeik semmi alapot nem vetvén, ők ingadoztak. Pl. maga Bessenyei a materia universalist a Természet Világában (III. k. 3 l.) folytonosan örök materiának, Holmijában örök testnek írja.

Tudományos műveikben általában küzdés észlelhető a fogalmak helyes kifejezésére. Töméredek körülírás, ismétlés és synonymia, kerülgetése a külföldiességnak és épen azon hiányoknak, mikben leginkább leledzettek.

De becsülésünkre leginkább épen e küzdésük által jogosultak. Vasakarattal, szilárd elhatározással törtek útat maguk s utódaik számára. Költői irá-lyuknak elejétől fogva nagy előnye volt a könnyedség és a tisztaság, vagy ha ez épen nem is, de a homály elkerülése. Ebből mint központból kiindulva, fokról fokra semmisíték meg rossz és hiányos ol-dalaikat, s erősítették meg magukat a foglalatok által mindinkább erősülő positioikban. Elszántsá-gukat, erélyüket fokozta a siker szemmel látható-sága, a könnyedebb folyású nyelv és styl előállítása. Ők nem mondhatták, hogy oleum et operam perdi-dimus, mert küzdésük főleg a jövőre nagy hord-erejű eredménynyel lön jutalmazva.

Ha mármost arra akarunk reflectálni, miért van az, hogy ily, minden hiányai mellett is hatalmas irodalmi forradalom, az utána következő nem-zedékre már hatni nem tudott, hirtelen avult, s a vezérszereplők pár évtized múlva, sokan még él-e-tekben, el lönek feledve: ennek megfejtésére több körülményt kell figyelemre méltatnunk.

Az egyik az, hogy korokban az értelmi fejlődés nem hatott még be a nemzet zömébe; sőt ingatag és felszines volt még a magasabbakban is. Csak néhány tudós, vagy ábrándos poéta vön részt az irodalomban is, s ezért a nyelvvel, — melyre a nép nem folyván be, nem önthette belé tisztaságát, zamatját, — kényük kedvük szerint bánhattak. A testörök költészete is, bár egyes darabjaikban ma-gasra emelkedett, nem lehetett hű tükre az életnek, mert compositori tehetetlenségük mellett egyébként

is igen gyéren előforduló alakjaik csupán a felsőbb körökben mozogtak, s így csupán egyetlen társadalmi osztályt illusztráltak. Ily módon irodalmuk, elég szerencsétlenül, felülről lefelé akart hatni, holott sokkal célravezetőbb lett volna ha alulról fölfelé, törül szakadva: a népből fejlett volna. De ez általuk követett mód folytán irodalmuk alantas közönségünk fölött oly távolban emelkedett, hogy eszméik mély értelmét, a köztük levő összeköttetés lazulása folytán is, csak kevesen érthették. Pedig tudjuk, hogy tudományban s életben egyaránt, ismereteket csak bizonyos előkészítés után szerezhethetünk. Többet sajátítunk el attól, ki szellemileg csak kevéssel áll fölöttünk, mint attól ki oly magasban van, hogy röpülését szemmel tartani, céljait figyelemmel kísérni képtelenek vagyunk.

Irodalmunk maig fennálló fáját ők ültették. Lombjai századunkba is áthajoltak, de a közvetlen utánuk következők törpék voltak zsenge gyümölcseit fölszededegetni. Kazinczy szedte az első darabokat.

Fölemlítettük, hogy testőreink irodalmilag egy cseppet sem voltak előkészítve, közönségünk pedig — még kevésbé. A testőríróknak idejük sem volt bevárni a népi elem befolyását, mert ez hosszú ut lett volna arra, hogy céljuk felé csak meg is induljanak. Az ő korukban a népi elem a sokkal előhaladottabb külföldön sem jött még szóba, honi társadalmi életünk meg oly parányi törekvésekből állott, melyből valami nagyszerű anyagot nem lehetett meríteni. Valami korszerűt, ismét francia utánzásból, mégis akarván adni, irnen van számos alkalmi költeményük, mivel jobban teendik, ha elhallgatnak. Végre a politikai élet nenyuljhozzám virág volt, s így ők, a nemzetet foglalkoztató törekvéseket sem vázolatván, kizárólag a szív conflictusaira kellett szorulniok.

Ennyi okot egy körülménynek véve be, második az, hogy a testőrök válságos percekben, a hazára s nyelvre nézve életfontosságú percekben váltak ki a köznapiság köréből, s állottak a hazát a nyelv s irodalom által megmenteni akaró munkások élére.

Ily válságos perceknek meg van a maguk különös légköre, melyben a tömeg kitünőbbjei az átmeneti korok által kölcsönzött ernyedetlen munkásságuk erejével, hirtelen fölemelkednek. Egy fordulással aztán letűnnek a szereplés teréről. Mások foglalják el a tribunet s imperálják a tért, melyen mozognak.

Fájdalom! e válságos idők nemzetünk életében soká, óh igen soká tartottak! Ez egyik legfőbb oka, hogy csak futó csillagként tűnhettek föl testőreink hazai irodalmunk egén; ez az oka, hogy oly gyakran változott kormányunk, s irodalmunk iránya. Ma, úgy látszik, a válságos idők véget értek s amint hajdan a testőrök első urasága legrövidebb volt, úgy remélhető, hogy a most, a megállapodás után uralgók hatalma legtartósabb leend.

Figyelmen kívül nem hagyható körülmény még az is, hogy a testőrök után következő időszak mindenben gáncsoskodó, nem annyira szabad, mint szabados eszmékkal tömött kor volt, melynek vezérférfiai tudták, hogy a testőrök katonák, még hozzá Bécsben lakó és ami legnagyobb, az udvar körüli katonák voltak. A szerintők mételyes térről, mételytelen gondolkodást nem is vártak s olvasatlan dobták félre, vagy előítéletekkel telten, gyanusítólag olvasták az udvar körében fogamzott eszméket. A nemzetnek egy szikra bizalma sem volt a katonaságban, melyet csak abszolút törekvések támaszának, végrehajtójának, Bécset pedig a camarilla székhelyének tanult ismerni.

Vége az az örök igazság is teljesedett, hogy egy nemzetre nézve csak az tehet maradandó, jó-tékony hatást, mi önmagából forr ki, saját észjárása, kíváncsi alapján, idegenek szemmel tartásával, de nagyobb mérvű utánzása nélkül. Ellenkező példa igen kevés van a culturtörténetben. Hiszen mi egynek üdvös, másokra méregként hathat. S általában nagy ritkán sikerül minden odacélzó törekvés, hogy oly nagyobb szerű ujitás hozassék be, mely a nemzet tömegében nem gyökerezik; a legtöbbször a szükségtelenségen, vagy ellenszenvén bukik meg. Mindez általánosságban áll, s általánosan el van ismervé; azonban ha a körülményeket megvizsgáljuk, e tekintetben könnyen védehejtük a testőröket.

Szerencsétlen viszonyaik szolgálnak első mentességükül. Századuk Argus szemekkel őrködő censurája, megszakasztá a phantasia szabad szárnyalását. Elkedvetleníté az írókat saját munkájától. Valóságos merénylet volt e r e d e t i munkát írni — az igaz hogy nem is sokan kísérelték meg. Bizonyos volt benne az író, hogy dolgozatának javát-savát kiseprőzi a censura. Hiszen a tapasztaltság örve alatt censorokul alkalmazott, a világtól elmaradott tehetetlen öreg urak, félve az elmozdítástól, olyan tulvitt lelkiismeretességgel kezelték írónjukat, hogy csak sejtett szabad eszméire is halált mondtak. Ezek ítélték meg a szellem legujabb vívmányait! Máfelől bigottak és ostobák ültek az areopagon. Ezek rostálták meg a philosophia legmélyebb tanait! Ezek eszmegyilkolásárai együtt járt a szerzők türelmének próbakőre állítása. Mennyit panaszkodnak ekkori íróink, hogy a censurától nem képesek visszaerőszakolni odadott kézírataikat. Mily gyakori az eset, hogy alkalomszerű irat a censor fiókjában heverés alatt elveszté időszerűségét. — Ily

viszonyok béníták el a testőrök eredetiségét. De azért nem adták be derekukat. A szunyókálást nem akarván tovább folytatni, kényszerülve voltak a kevesebb vizsgálással, és így kevesebb zaklatással járó fordítói térre lépni.

Ezenfelül, ami a testőrök irodalma jórészben reproductiv voltát — mint gátat irodalmunk fennmaradására vonatkozólag — illeti, arra nézve megjegyezzük, hogy minden keletkező műveltség közlés útján, miveltekül külföldről vagy régi hagyományok, vagy rég elhunyt szellemek művei nyomán indul meg. Sok idő kell, míg egy nemzet szel'eme annyira megerősödik, hogy productiv uton önálló nemzeti irodalmat s költészetet képes teremteni, mely aztán mint a nép belsejéből eredő, szellemének hű képét is adja. Így keletkezett a görög művelődésből a római. A felsőbb tanulmányaikat Görögországban végzett római ifjak tudománynyal, ismerettel megrakodtan tértek hazájukba s otthon feidolgozván a gyűjtött anyagot, külön római culturát teremtettek. Így keletkezett görög s római forrásokból a keresztény világi művelődés latin nyelven. Később ez, a görög s római polgárosodással együtt a népvándorlás s egyéb pusztító viharok következtében hosszú időre elenyészett. De hamva magvul szolgált, mely termékeny talajba hullván dúsan hajtott, s azután gyümölcsözött: antik szellemével megerősítvén tudományt, költészetet és művészetet egyaránt. Az újabb francia nagy geniek saját módjuk szerint, szintén főleg a rómaid választották előképül. — De hát mégis, úgy tetszik, hogy a görög civilisatio tulajdonképp egész önállóan, minden utánzás nélkül indult? — Korántsem! De itt elvész a fonál ke. ünköl, melynek vezetése mellett az ő hajdankorba visszatekinthetnénk. Minden irodalom csak más nemzet irodalmával közlés, eszmék és

vélemények kicserélése, egyszóval szellemi surlódás által műveltetik. Egy minden mástól elkülönzött, saját segédforrásaiba utalt ország sohasem teend nagyhatású lépteket a civilisatio ösvényén s mint a természet többi productumaitól üvegfallal elzárt növény, az éltető lég- és világhiány miatt elcsenevészik.

Előttük mindez ismeretes volt. S ők mesterükül mégis idegent, a franciát választották. Mesterükhöz hivek maradtak. Szerették a francia nyelvet, de azt vakon nem követték. E téren való működésükre vonatkozólag Barcsay Ábrahám Magyar versírásra való ösztönzés című versében ezeket mondja társának, b. Naláczy Józsefnek, mint a Cominge fordítójának:

Hidegebb országok durcás nemzeteit
Hagyjuk el barátom! hagyjuk el verseit:
Szedjük ki közülök a drága köveket
S ékesítsük véle, ha lehet, nyelvünket.

A testörirók fordításait testörirónak megbírálni nem lehetett, pedig őket kivéve, koruk egészen írószegény volt. Dacára ennek, akadt magasztalójuk, ki pedig egyébként magasztaló szót vajmi ritkán ejtett. Bacsányi János a Fordításról írt művében ¹⁾ így nyilatkozik: „Szabad igenis a pallérozottabb nyelveknek szépségeiből nekünk is holmit kölcsönöznünk, csak hogy az ilyen kölcsönözés igen szembetűnő s a nyelvnek természete ellen ne légyen. Nem keveset nyert már ezáltal a mi nyelvünk. A magyar Kassandrának, Erkölcsei mesék és Leveleknek szerzője (Báróczy) bizonyára, s nem különben a Lucanus első könyvének fordítója (Bessenyei Gy.) is oly szerencsésen loptak bé nyelvünkbe némely ide-

¹⁾ Megjelent: Esztelneki Szacsavay Sándor Magyar Músájában, 1787 évf. LXX–LXXII sz. — Magyar Museum 1788–89. I köt. I. negyed. 15 l. és Toldy: Bacsányi Költeményei stb 113–127 l.

A m. testörség tört.

gen szépségeket, hogy azokat az olvasás közben csak észre is alig vészed, s nem is mint ujságokat, hanem mint már esméretes kedves óságokat, úgy nézed.“

Ily dicsiratok dacára, a testörök fordításai közül a mai korban csak alig egy-kettő élvezhető, nagy részök pedig nemhogy jelenleg, hanem a maga idejében sem birt belbecscsel. S mégis az egészen belbecs nélküli kísérleteknek is volt hasznuk. Mert a nemzet fiait komolyabb tanulmányra ösztökölték, s legalább elemi kalauzul szolgálhattak hivatottabb utódaiknak. Így bizonyult be náluk is, hogy komoly törekvés, fáradhatlan munka soha és sehol egész eredménytelenül nem veszhet el. Az ő munkájuk sem veszett el nyomtalanul. Eredménye mai irodalmunk. A testörök működése buja tavaszi virágzás volt, mely korukban elragadott minden, hazája s nemzete üdvét szivén hordozó hazafit. Így az irodalmi téren ellennézetű Baróti Szabó Dávid, 1788-ban a török háború folyama alatt irt tüzes ódájában hozzájuk legszebb reményeit köti: ¹⁾

Felvirrad: nincs olyan erő, hogy elérjen erőnkkel.

Felvirrad; jel ez is: Márs ott kinn mennykövez; itt benn

A Múzsák kötik a koszorút: aprittyá magyar kard

A törököt, s azon egy tájban emelíti magyar toll

Drága vitézeink nyelvét: felvirrad, örüllyünk.

A kortársak és a mi korunk egyező ítélete kétségkívül fölmentik hazai literaturánk fölélesztőit az ellenök hozható egyetlen nevezetes kárhoztatás, a reproductiv irodalom szántsándékos létesítése vádja alól. Az a vád pedig már magában véve képtelenség, hogy az ezenkori irodalom fogékonytalan lett legyen magasb kifejlésre. Gyermektől, ki szellemi életét alig kezdette meg, nem kívánhatni egy öregnek ismereteit s tapasztalatait. Magyarország pedig iro-

¹⁾ Magyar Museum. 1788. II. negyed. 77 l.

dalmi tekintetben Európa jó részéhez képest gyermek volt, ki a műveltség abc-jét akkor kezdette, midőn nyugat a tetőpont felé biztos iramodással közelgetett. E gyermek azonban elég izmos volt testben s lélekben arra nézve, hogy élte delén tanítóinak bölcsességét sajátjává tudja tenni.

Ez a fogékonytalansági vád főként azoktól ered, kik nem jó szemmel nézik a testőrök kizárólag költői munkálkodását. De a kancsal szemmel nézett költői dolgozás hibás szempontból van tekintve. A természet megmásíthatlan törvényét kellett volna figyelembe venni: hogy előbb fakad a rügy, a bimbó, s ha ez ép és sértetlenül megáll, csak akkor lehet bő szüretet várni.

Ifjukorát élő nemzetek nagyra termett javasarjadékai is az elmének csak virágaival foglalkoznak. A testőrök e tekintetben koruknak teljesen megfeleltek s ezért hatottak jótékonyan a jövőre. Az ifjukor a remény, lelkesülés kora, termi a költészetet; a férfikor a gondolkodásé s cselekvésé, termi a tudományt; az aggkor a megemlékezésé, termi az ifju és férfikor egybetevéséből a tanuiságot. Az ifju megfelelt hivatásának, s a jó eredmény nem maradt el.

Adassék hát örök hála, örök tisztelet a testőröknek, kik a gyermekirodalmat a serdülés pályájára vezették, kik először ütötték ki fényszikráit a nemzetiségnek, bár még az önmagát kellőleg nem ismert nemzetiségnek.

Bámuljuk önzetlen s kitartó munkásságuk lélekemelő céljait műveikben, sőt levelezéseikben is, melyek az igénytelen nagyság oly szép vonásait tárják elénk. A mult század végét dicsőítő irodalmi életbe mélyedve, egész más légkörben érezzük magunkat. S még a gyarlóság árnya dacára is varázsfényben tűnnek elő testőreink, ezek a haza felvirágoztatására oly nemesen törekvő férfiak.

A testörök míveltsége megengedte, hogy a nagy világba mélyedjenek tekintetökkel. Látták egész Európa forrongását s haladását, s e mellett a magyarnak egy helyben maradását. Helyzetünkön megilletődve, nemes elhatározás vert fészket szivökben. Francia minták után indulva az írói pályára léptek s először mondták ki eme nagy horderejű szavakat: *Nous ne voulons pas rester immobiles, quand tout marche autour de nous.* Azóta, elmondhatjuk, mind a testörségre irodalmi szempontból, mind a gárdistairók korában világuraló franciára: *les jours de gloire sont passé!*

Világlátott testöreink természetes közvetítői voltak a tősgyökeres magyar szellemnek a franciával, és némettel. Ők valának első hirdetői — bár a censura miatt lehetőleg leplezetten — a politikai szabad eszméknek, melyek a bölcsészek és encyclopaedisták által előkészített XVIII. században fogékony keblekre találtak földrészünk minden népeinél. S a gárdisták eme közvetítő szereplése a francia, német, olasz és angollal, ujitotta föl a magyar és az irt nemzetek közti solidaritást. Nálunk is, mint Európa minden fajánál e kapocsra az első lökést a francia adta, mely körül, mint szülő körül a fiak, csoportosult egész Európa irodalmi munkássága. Ennek köszönheti földrészünk, mi pedig közelebbről a testöröknek, hogy minden nemzet a mostani fejlődés álláspontján érvényesíti befolyását a világ gépezetében. Mert egyik sem tagadhatja s nem is akarja tagadni a hatást, melyet egymásra gyakorolnak. Eredetét tekintve a dolognak, sokat köszönhetünk nekik abból is, hogy jelenleg nemzetünk mintegy óriás családot képezve, összekötve a gőz erejével, nem különözheti el magát a többitől annyira, hogy politikai s közművelődési tekintetben a többinek haladását vagy hanyatlását meg ne érezné.

Végre testőreink valának, kik a halálos merevültségben zsibbadó nemzetet némi öntudatra akarák hozni s pedig azáltal, hogy lelkében, ha csak homályosan is, alakítsa önbajának fogalmát. Akartak cselekvési ösztönt kelteni benne. Érdeklődést akartak az irodalom iránt, minek eddig hiányát nem érezték, mert nem ismerték, pedig — ignoti nulla cupido. Az irodalom által kívántak odahatni, hogy a nemzet lassanként fölismerje hátramaradottságát. Mert tudták, ha eszmélete vágyat, vágya okvetlenül akaratot idéz elő, ezzel fogékony lesz minden szép és jó iránt, — s honuk meg van mentve.

Testőreinké tehát a dicsőség, hogy a nemzet életét érintkezésbe hozván az európaival, az lobogó, elolthatlan lánggá gyuladt. Ennek eleven világa hirtelen terjeszkedék, s a mai korba is átvilágló fényében ragyognak követendő példák gyanánt a testörök nemes alakjai.

Ők a nemzet halhatatlanjai sorába emeltettek!

A magyar testőrség II. József országlása alatt. A lengyel gárda.

A magyar nemzet, és az osztrák monarchia minden népei, fényes reményeket tápláltak az 1780-ik évben trónralépett II. József irányában. Jól ismerték a trónrakerült férfiú humánus érzelmeit, nagyratörő nemes lelkét, leereszkedő modorát. A kecsegtető remények azonban, különösen Magyarországon, rövid félesztendő alatt teljesen szétfoszlottak. Az ezernyi csillagtól világított kék eget lassanként vésztojósó sötét felhők vonták be. A magyar nemzet gyöngéd szeretettel, óvatos féltékenységgel őrzött sarkalatos törvényeinek értelmében, az új királynak első kötelessége országgyűlést hívni össze, s magát legkésőbb hat hó alatt megkoronáztatni. József mindezt elhagyta. Országgyűlést nem hívott össze, mert agyában megszülemlettek már ama nagyszerű reformok, melyeket egész birodalmára s így Magyarországra is ki akart terjeszteni. Nem koronáztatta meg magát, mert az ekkor teendő esküvel megkötötte volna kezeit. Ő pedig sokkal egyenesebb lelkű volt, hogy sem képes lett volna megesküdni annak megvédésére, mit felfogása határozottan kárhoztatott és amit megtarthatlannak ismert.

II. József reformjai kivitelében a természettől heves és türelmetlen temperamentumával megegyezőleg, ideges sietséggel járt el. Innen van az, hogy

ujításai egész lényét az elhamarkodás, erőltetés, annyira átlengte, hogy az alkotmányos magyar nemzet, dacára, hogy jó részük szükségességét belátta, mindenütt csak daccal fogadta, s kivitelüknek minden erejéből elleneszegült.

Nincs száma a Józsefhez küldött megyei föliratoknak. De a bennök foglalt kívánságokat, sérelmeket ő rendesen hallgatással mellőzte. Hogyan is hajlott volna a mindig épen alkotmányos jogokat emlegető fölterjesztésekre, hisz ő e jogokat eltörölni szándékozott. Élte főcéljául tűzte ki: Magyarország államéletét s alkotmányát megsemmisíteni, kormányát a cirkalmazott centralisatio szerint az osztrák tartományok kormányába olvasztani s alattvalói közt az állam terheit egyenlően felosztani.

Benne igen sok kényuri tendentia volt. Mert bár népei jólétét szíven hordozta, éjeit, nappalait azok boldogítására szentelte, föltett szándoka makacs daccal párosult, melynek nem állottak útjába sem a fölterjesztések ezrei, sem kérés, sem fenyegetés. Valamennyi intézkedése, bár tulnyomó részük igen üdvös volt, a nemzet szabadakarata és beleegyezése, hozzájárulása nélkül, zsarnoki erőszakká aljasult.

Hogy ily irányzatok csakugyan szerepeltek életében, mutatják rendeletei: a magyar szent koronát Bécsbe vinni parancsolta, a német nyelvet közigazgatási és nevelési nyelvül erővel rátukmálta a magyar nemzet nyakára, az ország függetlenségének legerősebb biztosítékát, az ősi szerkezetű vármegyerendszert eltörölte, az ország közigazgatását egy kaptára igyekezett huzni az örökös tartományokéval. Az egyébként már égető szükséggé vált népszámlálás, házösszeírás, gabona beszédés is a végrehajtó törvénytelen mód folytán, ismét hangos panaszokra adtak alkalmat.

A viszonyok ennyire számba nem vételétől, nemzeti és alkotmányos jogok lábbaltiprásától eltekintve, tiszteletünkre számot tarthat élete, melyet nem magának szentelt, hanem birodalma boldogítása céljának áldozott fel.

A boldogításból boldogulás sohasem lett. József erejét fölülmúló sokat szándékolt végrehajtani, pusztá elméletek papíralapjára akart építeni. A fennállónak el nem ismerése, ahhoz alkalmazkodás, a történelmi fejlődésből kiindulás nélkül, s így sem a múlt, sem a jelen, hanem pusztá theoria alapján szeretett volna birodalmának boldog jövőt szerezni.

Akarta, hogy a nemesség legéletbevágóbb jogai eltörlése által százados előitéletek törzsöke egy csapásra omolják össze, — hogy szakadatlanul forrongó kora az ő átalakításainál mintegy varázsütésre állapotdjék meg. A Habsburg-Lotharingi ház ezen legszellemdúsabb tagja akarta, hogy birodalma negyedének nyelve általános legyen, s megszűnjék a polyglott álladalom, melylyel összműködés, vagyis inkább korlátlan kormányozás lehetetlen. E szándékát kijelenté, de kiviteléhez még hozzá sem fogott, midőn már azon munkálkodott, hogy nagy kiterjedésű s különböző nemzetiségű birodalmának egyenlő alkotmánya s közigazgatása legyen, melyben aztán ipar, kereskedés, szellemi felvilágosodás virágozzék. Végső tendenciáiban igaz és helyes, de a mód, melylyel oly hirtelen igyekezett valósítani terveit, okvetlenül zsarnokságra vezetendett, mitől — mint mondók — nem is volt ment.

Általában József céljai nemesek voltak, legnemesbek, mit csak uralkodó maga elé tűzhet. De a cél nem szentesíti az eszközöket, s ép az eszközök miatt, melyekkel alkotmányos nemzetnél kényuralmi úton akarta célját érni, — határozottan pálcát kell törnünk felette. De pálcát törő József fölött a maga

kora is. Intézkedései képén a halál ült. Eles látású szem az arcvonások közt már ekkor fölismerhette a vést hozót: a jogaiban sértett nemességet esküdt ellenségévé tette, a többi társadalmi osztály pedig, nem érezvén magát biztosítottak az absolutismus ellen, segédtársává nem lehetett.

És a császár korlátlanul parancsoló rendeletei homlokegyenest ellenkezőt eredményeztek, mint amit elakart velők érni. Ahelyett, hogy anyja megkezdett s veszedelmesen szép virágzásnak indult munkáját tovább folytatva, birodalma nemzetei előbb társadalmilag alakította volna át, és, mint anyja tervezé, — csak azután, apránként fosztotta volna meg sarkalatos törvényeitől s alkotmányától: ajtóstul-ablakostul rohant be, s tönkre tette még azt is, min anyja negyven esztendeig türelmesen s tapintatosan munkálkodott. Anyja megszántott, elegyengetett földet hagyott hátra az elidegenített magyarságban: ő vetés nélkül egyszerre aratni akart.

A visszahatást törekvései ellen, átmeneti korban eszközölt ujitásai magukban hordozták. Minél többet ujitott, annál erősebb lön a visszahatás s későbbi rendeleteit a nemzet fokozott ingerültséggel fogadta.

Midőn a nemzet egy, a birodalma javát, boldogságát munkáló, egyébként absolutisticus irányu országlár által alkotmányától fosztatott meg, midőn a nemzet a politikai s különösen a nemzetiségi téren harcban állott uralkodójával, a nemzeti szellemet akkor élesztették leghathatósabban az uralkodó legközelebb álló magyar alattvalói: a testőrök. — Imé hova lyukadtak ki a ferde célzatok, mily ferde helyzeteket idéztek elő!

Maguk a testőrök II. József császár uralkodása alatt irodalmilag sokat producáltak. A hirneves németesítő rendelet kiadatása után, mintha babonás

vessző illetve volna őket, írói termékenységük megkétszereződött, s erősebben markolák a lyra húrait, mint bármikor azelőtt.

Józsefnek a gárda körüli eljárása is olyan volt, mint országos munkálódása. Első föllépése itt is amennyire hasznos, ép oly bizalomgerjesztő volt. Ugyanis tekintetbe vévén, hogy az ezredéknél sok a katonatiszt, s a magyar nemesek soká kénytelenek zászlótartók vagy cadétek maradni, a megyékhez küldött, Bécsben, 1781. novemberében kelt parancsában azt rendelé, hogy ezentúl a testőrtisztek seregébe csak azokat ajánlják, kik valamely ezrednél zászlótartók vagy cadetok voltak. ¹⁾

Ez az érdemet és szolgálatot jutalmazó rendelet a császár irányában kedvező hangulatot keltett a gárdánál; de mely itt is csakhamar megváltozott. Miután rendeleteit kiadta s 1784. ápril havában a pozsonyi várat, a korona régi szállását papnevelő seminariummá tevén, a koronát gr. Keglevich és gr. Nádasdy koronaörökkel és Légáth, Soth, Petkovits és Zsitkovszky hadnagy testőrökkel Bécsbe hozatá, ²⁾ előre tudták, hogy nem jó sors vár a gárdára.

II. József rendeletei kiadása után hatáskörét nagyobbítá. Az őt, mint központot körző gyűrűk már annyira haladtak, hogy szemmel is alig kísérhette. E gyűrűk közé sorakozott nemsokára a testőrség is. El volt rá készülve a nemzet, hogy az annyira practicus irányú fejedelem a diszgárdát sem hagyja érintetlenül. Nem is lepte tehát meg, midőn négy évvel trónralépte után, 1784-ben a gárdát százhusz főről felényire szállította le s rendeletében kiadá, miszerint ezentúl minden megye nem két-, hanem

¹⁾ Ráth Mátyás: (bécsi) Magyar Hirmondó sz. András hava 10-én költ 86-dik levele. 696 l.

²⁾ U. o. 1784. Szent György hava 14-én költ 28-dik levele, 235—236. l. és 17-dikén költ 29-dik levele. 241. 242. l., és: Az 1790-dik esztendőbeli Tóldalékja a Bécsi Magyar Kurirnak. 67 l.

csak egy tagot ajánljon. Ez utóbbi hozzátétel azonban csak formaság volt. Mert — mint különösen az 1807-iki országgyűlési tárgyalásokból tudjuk, elfogadták ugyan a megyék ajánlatait, de azonmód szépen el tették a lomtárba és semmi figyelembe nem vették.

A gárda tekintélyes része, legalább fele, idegen ajkú magyarországi származású, vagy épen az örökös tartományokból való volt, kik magyarul egy kukkot sem tudtak. A gárda ilyszerű viszonyai illusztrálására alkalmat veszek egy cyclust idézni, mely az esztelneki Szacs vay Sándor szerkesztette Magyar Kurirban József császár halála után, épen azon idő tájban jelent meg, midőn a magyar nemesség színe-java II. Lipót koronázására készült. „Ez a nemes sereg egész Európában az, melyről még eddig minden idegen nemzetek azt vallották, hogy ehhez hasonlitható testőrző serege egy földi fejedelemnek sincs több a világon ; tehát illő, hogy ezen nemzetünk dicséretére és gyönyörűségére szolgáló nemes magyar sereg már valahára megint talpra álljon, és hogy az ezekben lévő tagok mind igaz nemes, — nemes indulatokkal, belső és külső természeti ajándékokkal felruházott, mint hajdan, a f. cancellária által megvizsgáltatott igaz hazafiak légyenek; kik ezen nemes nemzetnek becsületét minden idegen nemzetek előtt magok előtt hordozzák, és hogy többé az ne történhessen, hogy valamelyik hazabéli méltóság királyunk küszöbében megszóllitván az ott álló magyar testőrzőt magyarul, s azt kérdezvén tőlle: „itthon-é Ő Felsége?“ azt felelje mérgesen: „ich kann nicht ungarisch“ — én nem tudok magyarul! ¹⁾ E rövid cikk igen hűen mutatja a testőrség akkori állapotját. Visszatükrözi a magyar nemzet véleményét a testőrség más irányba terelése iránt. Ez erősen

¹⁾ Magyar Kurír 1790. márc. 17-iki száma. 290. 291 l.

nyilvánulván, a II. Lipót magyar királylyá koronáztatása után egészen helyreállított magyar nemes testőrségnél a magyar nyelv tudására, legalább egy ideig figyelmet is fordítottak. —

Mindenki előtt ismeretes a tény, hogy absolut monarchiákban a közpénztárak hűségtelenül kezeltetnek. Igen természetesen! Oly társadalomban, hol az önzésnek az önkény útján határtalan tér van nyitva, hol a felvilágosító oppositio sohasem szerepel, hol mindent eldugva, a bureaukban végezvén, a nagy világ előtt mindent elzárnak, tudomásra pedig csak mondvacsínált hazugságokat hoznak, hogyan lehetne megtudni az igazat, a valót s megbüntetni az aljast? — Hol az uralkodónak minden szavát igenlik, a magasb tisztviselők is korlátlaná akarnak lenni, kik az ellenük netán felszólalókat hatalmukkal elnyomják. Ily módon, hacsak óriási vá nem nő a gazság, nevezzük akár sikkasztásnak, akár rablásnak, egyre megy, — a becsületérzésükből épen a romlott társadalmi viszonyok következtében kiforgatott tisztviselők, hűtlen sáfárkodásukat nyugodtan folytatják.

A sikkasztás — mint József alatt csaknem minden közintézetnél, ugy a gárdánál is előfordult. A testőrkarnak 1785-ben erre vonatkozó igen érdekes, bár szomorító ügye volt, melyet a következő című könyvből meglehetősen részletesen ismerünk: Elmés megjegyzések ama testőrző főhadnagy Székely gonosztétevényjéről, és ennek büntetéséről. Egy igazság barátja által. — Ehhez foglaldott megcáfolás. 1786: A testőrző főhadnagy Székely gonosztétevényjéről és ennek büntetéséről irt elmés megjegyzések írójához. 1786.

Székely főhadnagy testőrkari pénztárnok volt. Ugy látszik ügyefogyott, korlátolt eszű s gondatlan ember, ki pénztárnoki hivatalt vállalt, holott a pénzkezelésnek

alpháját sem ismerte. Az Elmés megjegyzések írója állítja, hogy ez ember amint észre vette a pénztárban levő zavarodást és hiányt, azt azonnal bejelentette. Ekkor tüstént fogságba vettetett, mivel már előre „álvizsgálásokat“ tartottak a testőrpénztárnál, honnan 97.000 forint készpénz hiányzott. Székely a hadi törvényszék előtt azt bizonyította, hogy egészen a megholt Lakner testőrszámvezetőre támaszkodott, kire reá bízta a pénztár kulcsait s „minthogy a maga számvetésbeli teljes értetlenségét sok ízben tiszta szívvel megesmérte“ a számolást sohasem vizsgálta. Így ő nem, hanem az alávalóságáról s hivataloskodása alatt kapart nagy vagyonáról ismeretes Lakner hibáztatandó. Ennek dacára a hadi törvényszék Székelyt, ki még se nem vallott, se okokkal meg nem győzetett, hat évi várfogásra ítélte. Az ítéletet az udvari főtanácshoz terjeszték, ez a büntetési időt két évvel megtoldván, nyolc évet szabott.

E mű írója meg nem foghatja, hogy mondhatta a császár, miszerint „Székely minden ceremonias tisztségtől való megfosztódás nélkül, a hadi állapotra alkalmatlannak lenni kijelentődjék, és a polgárinak a megbüntetésre által adódjék, ahol osztán ő, gonosztétevényjének helyén, t. i. Bécsben, 3 egymást követő napon, két-két óráig a Magaspiacon leendő gyalázatszéken tükörös például kiáljon. A neki ítélődött 8 esztendeig tartandó fogságot, öreg idejére nézve, 4 esztendőre kegyelmesen akarom megrövidíteni, ezeket a polgári büntetésnek helyén Szegeden, mely Magyarországért készült, azon szokott eleséggel valamint más gonosztévők, kell néki kisenvednie.“¹⁾

¹⁾ Elmés megjegyzések ama testőrző főhadnagy Székely gonosztétevényjéről stb. 5—6 l.

Annál kevésbé képes megérteni e dolgozat írója, hogy Székely miért íteltetett el mint hűségtelen „tisztviselő.” Gyanusítja ezért a császárt, „mely csalárd módon igyekezik az ő kedves katonájáról a gyalázatot lehengeríteni, és azt más tisztviselőkre mázolni.”

Székely észrevette a pénztári hiányt s félve a büntetéstől „az ércválasztó mesterséget” (chymiát) tanulgatta, hogy valamely boldog találmány által magát a közelgő vésztől megmentse.¹⁾ E védirat szerint nem szabad feledni azt sem, hogy Székely mindig becsületes tiszt volt, kiről a pénztárhoz való törvénytelen nyulást föl nem lehetett tenni. Mutatja ezt Mária Teréziának a Székely lefoglalt írásai közt talált kézírata, melyben ő Székelyben mint ismerős hű szolgájában, annyira megbízik, hogy a testőrpénztárra legkisebb zárt vetni sem parancsolt. Bár ez némileg menti, még sem lehet olyan palást, mely alatt a gárdakapitány, herceg Eszterházy a maga gondviseletlenségét takargathatná. Neki hivatali kötelessége lett volna szoros vigyázással tartani a pénztárt²⁾ mit nem tett. Soha Székelytől számadást nem kívánt, s pénztár vizsgálására ajtót sohasem nyitott.³⁾ Hasonlókép a magyar- és erdélyor-

¹⁾ Mestere a chymiában valószínűleg Báróczy volt. Bécsben éppen ekkor állott virágzása tetőpontján amaz alchymiai szövetség, melynek négy magyar tagját ismerjük. Born, erdélyi származású udvari tanácsos volt a főcoryphaeus. Második közöttük a Párisban és Londonban tisztán e szakra készült b. Vay Miklós tábornok, nagy barátja a magyar irodalomnak és Báróczynak, ki harmadik tagja vala az egyletnek. Összevetve az időegységet és Báróczy collegaságát, hozzáadva a pénztári zavart, bizonyára nem csalódunk, ha e club negyedik részesének a szerencsétlen Székelyt tesszük.

²⁾ Regulamentum pro Regio-Hungarica Nobili Turma Praetoriana. Viennae, 1795. Typis Joh. Dav. Hummel. Pars I. Cap. VII. pag. 45. ez áll: „A testőrpénztárról . . . és általában az egész háztartásról a kapitány felelős, s ezért ezekre főgondjának kell lennie.”

³⁾ Elmés megjegyzések . . . Székelyről stb. II. l.

szági cancelláriáról sem hárul el a hanyagság vádja, mert mint felsőbb helynek a pénztárra vigyáznia kellett volna. Épen ezért az Elmés megjegyzések szerzője kívánja, hogy ha már egynél büntetik a gondatlanságot, büntessék másnál is, s a testőrkapitányra és az udvari cancelláriák illető hivatalnokaira a törvény teljes szigorát alkalmazzák!

Az egész röpirat szokatlan merész hangon van írva. Nemcsak méltóságok, egész testületek ellen kel ki, hanem előbb gúnynyal, aztán dühvel ront a császárnak, azt mint népei zsirját áhitozó s azon élősködő zsarnokot mutatja be, ki, mert ép ekkor tán egy légy marta orrát, ezen épült haragjában emberiséget becstelenítő, gyalázatos ítéletet mondott. Majd így folytatja: „de én úgy gondolom, hogy Székely sohasem kárhoztatódott volna a gyalázatszékre, ha Frájmaurer, avagy Rózenkrájc követője nem lett volna, mert a mondódik, hogy a császár épen nyilván kijelentette legyen, hogy ő ezeknek az ütött-kopott embereknek (Maurereknek) megfogná mutatni, hogy az ő védelmek semmit se segíthet.“ ¹⁾

De indulatai legmagasbra tornyosulnak, midőn a fejedelem személyére tér át. Mint az emberiség leg-gazabb üldözőjét mutatja be, s egyuttal szánakozik Székelyen, kit az önkény áldozataként tüntet föl. „Szerencsétlen ember! te a fejedelem indulatinak áldozatja! szóljatok érzékeny emberek, szóljatok igazságnak férfiai! Melyik uralkodó keményebbit-heti meg a sententiákat? a kegyetlen üldöző! — melyik fejedelem tapodhatja lábai alá az emberi törvényt? a kegyetlen üldöző!! — melyik fejedelem nevetethi ki a törvényeket és az igazságot? a kegyetlen üldöző!!! — melyik fejedelem bánhat ön-

¹⁾ U. o. 14 l.

nön maga vélekedése szerint a főben járó dolgokkal? a kegyetlen üldöző!!!!“

Kérdhetni már most, hogy József alatt e röpiratot hogyan lehetett kinyomatni? Az, hogy alatta a világiak kezében levő censura mérsékeltebb volt, még nem engedi, hogy föl lehetne tenni, miszerint ily iratot kibocsásson a sajtó alól. Leghihetőbb, hogy e művet a censura fölterjeszté Józsefhez, ki közrebocsátását megengedé ugyan, de egyuttal feleletet is iratott hozzá, mely épen az országban terjedésre volt számítva, megcáfolván a nemzet által és ellene felhozható okokat. Külsőleg is egészen hozzátartozik e válasz, mert bár külön címlapja van, a könyv számozása együtt megy.

A felelet jól, ügyesen van írva, de kevés érvel, kevés nyomós okkal. Tulajdonkép az egész csak Józsefről szól. Székely neve egy helyt fordul elő, hol gonosztevőnek nevezi „mert Székely ugyancsak még gonosztevő marad.“ Képzeltetni azt a cáfolatot, mely csak állit, de nem bizonyit. S ilyen ez.

Mennyire a császár érdekében van írva, mutatja, hogy mindig csak az ez ellen felhozott érveket igyekezik megdönteni. Így pl. nagy hévvel felel az általunk citált passusra, elmondván, hogy az Elmés megjegyzések írója elhagyta a csendes cirkáló nyomdokát s gyulad, mint kétségbeesett. Avagy „ki bátorodik egy jól rendezett közönségben ilyen módon írni? Egy megdühödött! Ki merészli a császár foglalatosságának módját oly vakmerően meghatározni? Egy megdühödött! Kicsoda annyira megátalkodott, hogy a fejedelmet széleszünek, üldözőnek (tyrannus) nevezi? Egy megdühödött!!! Igenis a vagy te stb.“ ¹⁾

¹⁾ A testőr. főhadn. Székely gonosztétevényjéről és . . . büntetéséről írt elmés megjegyzések írójához. 23 l.

Mennyire magasztalja a fejedelmet — folytatja a védirat — azon tette, hogy ily könyv árulását megengedi, szerzőjét, bár kitudni épen nem lenne nehéz, büntetlenül hagyja. Ez az egyetlenegy cselekedete a fejedelemnek „a te vakmerő bátorságodat mint menykő földhöz csapja.”

Látszik minden során, hogy a császári bureau-ból került ki, s még jobban megerősíti e föltevést a kezdő nyilatkozat. Egy hazafi írja e munkát, mondja, és hogy senki ne gondolja, hogy udvari hazug s hizelkedő kívánna lenni. Gyűlöli a sima beszédnek még hangját is, de gyűlöli azokat is, kik a nyugodt közönségben zenebonát támasztani igyekeznek. Ő általában az igazság és a nemzet barátja.

Annyira meztelenül, oly kitűnő helyre vannak ezek állítva, hogy kétségünket csak erősíti az író „hazafi volta” iránt. Ez azonban a testőrségre mind-egy, a kárt nem pótolja. 97.000 forint erejéig megkárosodott s a kárt sohasem lehetett megtéríteni. Eszterházy herceg ígért ugyan segélypénzt „ajándékképen,” mert nem akarta mint hivatalos személy elismerni hibáját, — de ez is keveset lendített az ügyön. A cancelláriáknak, testörkapitánynak érdekében állott takargatni a dolgot, és bizonyára a testörkar apasztásával, el is takarták s idő folytán a hiány megsemmisült.

József felényire szállítván le a testörző sereget, a sikkasztás nyoma hamar eltűnt, sőt még fölösleg is maradt. A meggazdálkodott pénzösszeggel a császár okosan sáfárkodott. Nemzetgazdasági szempontból Józsefnek a gárdánál követett eljárása, ép-úgy mint intézkedéseinek legnagyobb része babérra érdemesítik őt. Az udvari pompázást — melynek egyébiránt nagy kedvelője volt — csonkitotta meg, hogy egy nagyszerű ménesnek vethesse meg alapját. Ennek hiányát birodalma régen érezé. Országai-

ban „földmivelés a legroszabb lábon; lóidomítás semmi“ — írja Szirmay. ¹⁾ Ez állapotot magasratörő szelleme nem tűrhette el. Tervéhez a kivitel csakhamar csatlakozott. Már 1785-ben Magyarország közepe táján négy tágas pusztára terjedőleg fönnállott egy spanyol lovakból népesített ménes. Ez aztán annyira felvirágzott, hogy mai napság a világ legelső méntelepei között méltán foglal helyet. A testőrsereg leszállítása folytán takarított pénzösszegezen alapította Csekonics József, volt testőr, ez időben ezredes vezetése alatt Csanád vármegyében a nagyszerű mezőhegyesi ménest, ²⁾ miáltal birodalma elhanyagolt lótenyésztésének hatalmas lendületet adott. Hazánkban a nemesb lótenyésztés fokról-fokra emelkedett, s hogy még József alatt nem virágzott fel, annak okai az intézkedés ujságában, s azon elfogultságban keresendők, mely minden Józseftől jött rendeletet, lett legyen az a legüdvösebb is, rossz akarátúnak s károsnak bélyegzett.

Ez alkalommal is, a magyarság a ménesnek a gárda rovására felállításában csak legkegyeltebb intézményének, a testőrségnek megcsonkítását látta. S bár a hires lókedvelő nemzet szemmel láthatá a ménes üdvös voltát, azt mégsem ismeré el. Ismeretes a tény, hogy az uraságok vaspálcája alatt álló jobbágyság, jó részt urasága intése vagy parancsa miatt, nem engedte macska lovait kitűnő fajuakkal nemesíttetni, elannyira, hogy ezért József alatt fizettek a lótulajdonos gazdáknak.

II. József anyjának a centralisatiora vonatkozó terveit a testőrségnél különösen a lengyel gárda föllállításával szötte tovább. Ennek tárgyalásába

¹⁾ Ld Emlékiratát Magyarország XVIII. századi művelődéséről. Gr. Lázár Kálmán: Világ Tükre. 1867. I. füzet, 75 l.

²⁾ Martin v. Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn. Ofen, 1809 II. vermehrte u. verbesserte Ausgabe I. Th. S. 215.

bővebben fogok ereszkedni, holott első pillanatra a témától elütőnek látszanék. Pedig korántsem az! Kutatásaim után a legnagyobb csodálkozással vettem észre, hogy a lengyel gárda a magyarnak tulajdonkép csak egy osztályát (Abtheilung) képezte. Vele együtt egy ugyanazon házban lakott, s ugyanazon kapitány és főhadnagy alatt állott.

Már 1781. vége felé írta a bécsi Magyar Hirmondó, miszerint alkalmas időtől fogva hirlelik, hogy a Gálics s Lodomér országi nemesek közül új gárda vagy testőrző sereg fog felállíttatni. Most az a hire, hogy nagyobbára lábra is állott és hogy jövő új esztendőre Bécsbe váratik. Mondják, hogy hatvan személyekből álland. Öltözete: világosszínű veres lengyel nadrág, sárga csizma, fehér mellrevaló, ezüst paszomántos veres palást, és azon színű kalpag lészen. ¹⁾

1782. Kiskarácsonyán azaz ujév első napján a szokásos udvari ünnepélyeken a német gyalog, s a magyar lovas gárdán kívül szerepelt legelőször a „Gálics s Lodomérországi Nemes Lengyel lovas Gárda“ is, lengyel öltözetben, mindegyik lovas kezében kis feketesárga selyem zászlóval. ²⁾

E testőrcsapat két nappal ezelőtt, 1781. dec. 30. állíttatott fel. A fölavatási ünnepélyt, melyből tudjuk, hogy a magyar gárda alatt volt a lengyel, az első magyar hirlap, Ráth Mátyás Himondója 1782. 3-ik levele írja le, s ezt nem tartom fölöslegesnek legalább kivonatossan közölni.

1781. dec. 30-án herceg Schwartzenberg cs. k. testőrkapitány s főudvarnok hatlovas hintón a magyar nemes gárda udvarára ment, hol a gácsor-

¹⁾ Ráth Mátyás: Magyar Hirmondó, 1781. Mindszent hava 20-ik napján költ 80-dik levele. 647 l.

²⁾ U. o. 1782. Boldogasszony havának 25-ik napján költ 2-dik levele, 14 l.

szági nemes gárda ékesen felöltözve lóháton készen állott. Onnan mindnyájan a testőrpalotába mentek s „környékbe állittatának.“ Ezután a gácsországi udvari cancellária részéről Blümegen és Chotek gróf urak s a magyar gárda kapitány helyettese gr. Pálffy János jelenlétében, Schwartzemberg rövid beszédet intézett a nemes ifjakhoz. Fejtegeté nagy hivatásukat s a nagy tisztességet, hogy a király testőreivé szemeltettek ki, „a mellett ezen nemes sereget azonközben a magyar gárda vezérségének általad á.“ — A beszédre gróf Szirakovszky első strázsamester válaszolt, a gárda nevében köszönetet mondván a kitüntetésért s hűségesküt tett le a császári ház részére. „Mindezek így meglévén, a magyar gárdának auditora az esküvést eleikbe olvasá, melyet mindnyájan utána mondának.“

Ez új gárdát József lassanként egy fokra emelte a német és magyar gárdákkal. Kiséreténél az arány a magyar és lengyel testőrök közt úgy állt mint 6:4, mivel a két testőrsereg összeségi számaránya ilyen volt. ¹⁾

1872. júl. 13-án az udvarvárban tette le az esküt József császár kezeibe a lengyel gárda első kapitánya: herceg Czartorisky Ádám tábornok, és így egy rangú a magyar testőr főhadnagygyal. ²⁾

A rangfokozatok is egyenlők voltak a két testőrségnél, s csak is a kurirság nem volt meg a lengyeleknél. Ezért Józsefnek 1784. jan. 1-én kibo-

¹⁾ Magyar Kurir. 1787. évf. 61 sz. 494 lap.— Néha azonban az arány kissé megváltozott. Így pl. Ferenc főhg. (a későbbi király) első neje meghalálózván, koporsója körül 2 magyar, 1 lengyel és 6 német gárdista állott őrt. (Tanusítja Dienes Sámuel Bécsből, 1790. febr. 26-ikáról Csernátóni Vajda Sámuelhez, ez időben marosvásárhelyi philos. prof. hoz írt levele melyben a temetési szertartások terjedelmesen vannak leírva; a levél eredetije megvan kézirat gyűjteményemben).

²⁾ Magyar Hírmondó. 1782. 56-dik lev. 445 l.

csátott rendelete értelmében „már a galliciai nemes testőrző seregből is fognak a külső udvarokba széllyel küldetni a futóposták.“¹⁾

Hogy még szorosabban összekapcsolja a két gárdát, egy 1787. oct. 8-án kelt kiadványában a magyar gárdaépületbe parancsolá a lengyeleket költözködni, s még a fölügyeletet is gróf Károlyira, az akkori magyar gárdakapitányra bizta.²⁾

Ez összeköltöztetés bizonyára nem lakáshiány, vagy valami ilyféle ok miatt történt, hanem József császár németesítési elveiből kifolyólag. Az által, hogy a legkevesebb felerészben németekből álló magyar testőrséggel összekeveré a szintén legkevesebb fele részben németekből álló lengyel testőrséget, a németesedés, igen természetesen, terjedt közöttök. A társalgás kizárólag németül folyt. A két gárda német tagjai egyébként is németül beszélgettek egymás között s most a töredék magyar s lengyel gárdisták érintkezési nyelve is okvetlenül német lett, mert magyar fiú szükségtelennek tartá megtanulni a lengyel-, a lengyel pedig a magyar nyelvet.

Mind a magyar, mind a lengyel testőröket József császár nagy figyelemmel kísérte. Hogy gyakorolja őket s rendet hozzon közéjük, 1787-től kezdve az ugy nevezett mustrákat hozta be. Ez eddig a magyar nemes gárdánál szokásban nem volt, de az erdélyieknél Rákócziénál, az alapszabályok szerint tartottak, „generalis mustrákat“³⁾

Minden ilyen mustra évenkénti gyakorlatokból s szemlékből állott, miáltal rend s ügyesség-

¹⁾ U. o. 1784. Boldog asszony havának 10-dik napján költ 3-dik levele, 24. lapján.

²⁾ Magyar Kurir, 1787. évf. 81 sz. 666 l.

³⁾ Romy Kár. György: Monumenta Hungarica, azaz a magyaroknak Emlékezetes Írásai. I. kötet, 199 l.

ben sokat nyertek a gárdák. A magyar gárda fölött először 1787. május 15-én tartottak mustrát, mely alkalommal miután főhadivezér Karamelli által mind a három sor „egyről-egyig megtekintetett volna, a gárda törvényét felolvasák, a királyhoz való hivséget pecsétlő hitet letevék és a királyi hadi commissarius, a már megnevezett fővezér előtt egyenként elmenének.“ ¹⁾ Ugyanezen hónap 21-én a lengyeleket szemlélték meg először. E szemlékre aztán a Kurir azt jegyzi meg, hogy „ha a magyar gárda minden héten hétszer állana ki gálában, hétszer lenne a bécsieknek mit nézni; mert az ezen mustrán megjelent dáma sokaságot -- én nem tudom ki tudná leírni.“

József császár azonban a testőrség szervezetében tett ennyi ujitással még nem elégedett meg. A testőröket nem csak parádénak tartá, s ezért őket kuriroknak, futároknak használá. ²⁾ Ezzel katonai tisztességük emelkedett. Jótékony hatású volt mivelődésükre. Mert e hivataluknál fogva — melyre csak a legderekabbak választattak ki — a legtávolabbi királyi udvarokba is eljutottak, s a diplomatai forgalomnak ők levén közvetítői, világismeretre tettek szert.

József császár a magyar testőröket igen alkalmas kuriroknak találta. E célnak meg is felelhettek a mi testőreink, kiknek soraiból került ki a császár kurirjainak legnagyobb része. ³⁾ A gárdis-

¹⁾ Magyar Kurir. 1787. 40-dik szám. 322. 323 l.

²⁾ Chr. Engel : Geschichte des Ungrischen Reichs. V. B. S. 323.

³⁾ Kuriri minőségben legelőször Gyárfás Károly hadnagy küldetett 1780. novemberében Pétervárra (Ráth M. Magyar Hirmondó, 94 levél, 757.759 l.), 1787-ben ugyancsak Gyárfás Párisban járt udvari megbízásból. — Néhány testőr-kurirt fölhozunk küldetési évük és helyükkel. 1784. év körül Farkas Antal 18 helyen 3 évet és 5 hónapot töltött kuriri küldetésben (Farkas : Erkölcsi iskola. Kassa, 1790. az előszóban). 1786 dec. Bacsák hadnagy, Lemberg. 1787, Bacskády Bá

ták jártasok voltak a császári udvarnál, s könnyen feltalálták magukat idegen udvarokban. Nagyobb-részt megnyerő külsejük, jó modoruk s pénzük is volt, amik e téren érdemül róhatók fel.

Mindezek azonban csak aprólékos dolognak mondhatók arra nézve, hogy a császár mennyire nem hagyta tétlenül a testőröket.

Amint kitört a török háború, a császárnak legelső dolga volt fölszólítani a magyar gárdát hazája védelmére. Hozzátette a fölszólításhoz, hogy a fegyver fogók a testőri fizetésen kívül, a hadseregi fizetést is megkapják, és a háború végeztével rangjuk ¹⁾ és nyert tisztségük megtartásával a gárdához újból visszajöhetnek. ²⁾ E felhívásnak kívánt eredménye lett a magyar testőrségnél. ³⁾ Igen kevés volt ki honnmaradt; ezek szabadságot nyertek hazamehetni, s a háború végeig honn maradhattak. Csak 1788. novemberében, midőn a császár vissza-

lint Pétervár, 1788 máj. Milanó, Turin. 1787, febr. Sóki kapitány és Barcsay hadnagy, Chersonesus. „kiknek a F. monarcha talpig aranyos utazó köntöst készítettett.“ — Bernáth 1788. máj. Milanó, pár nap múlva Turin, 1789. dec. Brüsszel. 1788—89, Reviczky János Pétervár. Vass hadnagy 1789 jan. I. Madrid. Febr. I. Rétsey Ádám Páris, dec. Belgium, 1790, Berlin. 1789, Szabó, Pétervár. 1790 Bogyó és Bernáth Páris. 1790, március: Berzeviczy Berlin, Véghely London „mint hozzánk tartozó gárdista első volt Angliában s ezért küldetése is fontos volt;“ Gunda Pétervár. April: Szabó Mózes Pétervár. Junius: Bernáth Menyhért Spanyolország, „28 nap alatt járta meg Madridot, közel 1180 mfdel. Ebből 216 mftet. lovagolt a Pyrénéken. II. Lipót is csudálkozék ezen.“ 1791. febr. Koller London. 1791 jul. Bogyó Sistor. Ld. Magyar Kurir 1787—1791 évf. — E futár-listából is kitűnik, miszerint testőreink a szélrózsa minden irányában ágaztak szét kurir teendőik végezésére.

¹⁾ Magyar Kurir. 1787. évf. 78 sz. 628 l.

²⁾ U. o. 1787. évf. 73. sz. 596 l.

³⁾ „Innen Bécsből nemes a magyar testőröknek nagyobb része a török ellen leindult, és külömb-külobbféle regementeknél, hazája és királya mellett való hiv vitézkedésre magát lekötelezte.“ A Hadi és más nev. Történetek bevezetésében 1789. I. szakasz, XI lap.

ment Bécsbe, hivattak össze ujolag. ¹⁾ De a legnagyobb rész, mi a császárnak igen jól esett, mintegy negyven tiszt azonnal beosztatta magát az ezredekhez. „Itt az a megjegyzés, hogy a Székely huszárokhoz mind kiválogatott tiszt urak mennek.“ S valóban e megjegyzés igen igaz volt. Kapitány Soóki, Dániel (kitűnő katonák), főhadnagy Gányi (kit mint szép embert s jó katonát említünk), főhadnagy Matejcsik; alhadnagyok: Czirjék (az író), Hegedüs (kitűnő katona), Török János (kurirviselt egyén), Újházi (mint hős esett el a későbbi csatákban) és végre Fekete Mihály (szintén kurir volt) — külön-külön és együttesen gyöngyét képezték a hadseregnek. ²⁾

A császár azonban nemcsak csatáiban, hanem azokat megelőzőleg, udvaránál is hasznát vette ügyes magyar testőreinek. Így a háború megkezdése előtt Futakra indított táborát minden eszközeivel, nem különben cselédeivel s tisztjeivel Soóki testőr és egyszersmind székelyhuszár kapitányra bízta. ³⁾

1787. sept. 26-án a testőrök valóban lovagias tettökért, József császár köszönetét fejezte ki. A lovas szolgálatba lépetteknek saját istállójából egy derék szürkét, a gyalogokká letteknek pedig pénzösszeget adott. ⁴⁾

Már october elsején a gárda kápolnában tartott istenitiszteleten az ezred egyenruhákban jelentek meg testőreink. Főkapitányuk gróf Károlyi szólott hozzájuk az istenitisztelet végeztével. Arra intette őket, hogy ne csak kapitányság, őrnagyság legyen szemük előtt, hanem vigyázzanak vitéz elődeik dicsősége fenntartására a hazájuk s királyukhoz való

¹⁾ Kurir. 1787 évf. 94 sz. 1235 l.

²⁾ U. o. 1787. 76 sz. 620. 621 l.

³⁾ Hadi és más nevezetes Történetek bevezetésében. 1789. I. 12 l.

⁴⁾ Kurir, i. h. 8 sz. 636 l.

hűségükkel. ¹⁾ — Másnap táborba indult az egész délceg csapat, s csak Budán ágaztak szét a bajtársak, kiki saját ezredéhez.

E szerint a harcképteleneket és azon huszonnégyet kivéve „kik folyton a császár személye körül maradtak, ²⁾ az egész gárda szembeszállt az ellenséggel. Csakis a lengyel osztály zúgolódott, azt mondván, hogy semmi hasznuk sincs abból, ha régi rangjukkal szállnak táborba. De a határozott akaratú József azzal csittitá el ez egyébként is folyton elégedetlen sereget, hogyha nem akarnak menni, ám legyen meg akaratjuk, ne menjenek, de többé a diszes és jövedelmező kurir teendőkre sem alkalmaztatnak. S amit a császár kimondott azt török-szakad végrehajtotta. A szerte levő lengyel hírnököket, futárokat visszahívta, újat pedig nem nevezett ki ez előnyös tisztre. ³⁾ Csakis 1790-ben, II. Lipót alatt, midőn hatvanra emeltetésük elhatároztatott, küldetett ismét egy lengyel kurir „véghetetlen summa pénzzel Luxemburg felé.“ ⁴⁾

A csatatéren a magyar gárdisták a hadsereg szemefénye voltak, Velők a császár nem vallott kudarcot. Kétségkívül a magyar gárda soraiból kerültek ki legképzettebb tisztjei. A Józsefkorabeli testőrök, mint gr. Festetich György, Soóki, Báróczy, Gányi, Barcsay Ábrahám, Török János, Ujházy, Czirjék, b. Radák stb. tehetségükről és műveltségükről a két hazában ismertek valának. Egyének, kik vagy nem jöttek vissza a csatatérről, vagy csak a megérdemlett babérral.

1787. március havában, hire futamodott Bécsben, hogy a monarchának szándéka volna egy egész ezred magyar gárdát állítani. Józsefnek terve volt a francia és svéd gárdák alapján szerezni a magyart is,

¹⁾ Kurir i. h. 81 sz. 662 l.

²⁾ U. o., i. h. 75 sz. 613 l.

³⁾ U. o., i. h. 78 sz. 635 l.

⁴⁾ U. o. 1790 sept. 28-án költ száma. 1111 l.

Olyanformán, mint a hogy Mária Terézia 1768-ban alapította a trabant testőrséget és ahogy Ferenc József 1849-ben a zsandár testőröket. Ez új szervezetű gárdába mindenki őrmesteri ranggal lép be, nemes mint nemtelen, a termet, kellő képesség, és a hadi életben szolgálás adván meg a qualificatiot. A korabeli 60 testőrözö ezek közé fötisztekül osztatott volna be. Bár a Kurir ¹⁾ bizton állítja ennek, valamint annak, közeli valószínűsítését hogy a három cs. k. testőrözö sereg egy vezér- és főigazgató alatt egyesül s e főkapitány mindenkör egy austriai főherceg lesz,²⁾ — a terv, mégis csak terv maradt.

Meglehet az új hármás testőrségnek és gárdaezrednek már szervezési munkálatai is meg voltak. Mert József csak végrehajtott, vagy a valószínűsítéshez közelálló dolgokat engedett publicálni, hogy az újság hatása alatt végrehajthassa. De közbejött a török háború. Ennek végeztével pedig, midőn eltévesztett kormányiránya teljes tudatára jutott, nem-hogy újított volna, sőt inkább újításai eltörlésén gondolkozott. S ezek mellett a testőrség ügye háttérbe szorult, s József hátralevő harmadfél évi ország-lása alatt elő sem jött.

Végig tekintve a testőrség József alatti történetén, látjuk, hogy alatta a testőrség nem volt tisztán csak parádé s henye katonaság. A császár mindig foglalkoztatta a gárdistákat, s a hatvan testőrnek a rendes hadseregben semmi esetre sem lett volna, — abban az időben, midőn a katona kis király volt, — annyi dolga mint az ugynevezett diszseregnél.

A császárnak a gárdánál eszközölt üdvös intézkedései azonban, már csak azért is, mert az övéi voltak, a halálakor bekövetkezett alkotmány vissza-állításakor megsemmisítették.

¹⁾ U. o. 1787. márc. 24-én költ 24 sz. 195, 196 l.

²⁾ U. o. apr. 14 én költ 30 sz. 245 l.

A magyar testőrség II. Lipót uralkodása alatt. A nádori gárda története.

Az 1790-ik év januárius 28-ik napján az uralkodó császár napjai meg voltak számlálva, midőn egy nagy lélek keserű lemondásával eltörülte munkássága összes vívmányait. Febr. 24-én tették örök nyugalomra anyja mellé nagyszerű pompával a testőrök, főkapitányuk és egyéb főméltóságok jelenlétében a kapucinusok templomában ¹⁾

Megható ily emberszerető fejedelem gyászos sorsa. Egész életében csak jót akart, népei boldogítását, s végső perceiben, keserű lemondásakor, még akkor is, miután a fejét érintetlen szent koronát visszaküldé őshelyére, — örömrivalgások között kellett behunynia szemeit. Megilletők ez idő tájban ejtett hires szavai: „nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: *du trone au cercueil le passage est terrible*; de én nem sohajtok a trónért; nyugodtnak s csak egy kissé keserítettnek érzem magamat, hogy annyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa.“

Kora nem érté meg e nagy uralkodót, de ő sem ismerte korát, s azon időben, midőn a lég már birodalmában is saturálva volt forradalmi eszmékkel,

¹⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1790. II. szakasz. 242—292 l. Magyar Kurir, 1790. 16 sz. 215 l.

— nemzetellenes, centralisáló törekvéseinek okvetlenül bukniok kellett. — E törekvések bukásával a mi tárgyunk is nevezetes ponthoz ért.

József császár tizedfél évi kormányzása alatt rend és dolog volt a gárdánál. Haldoklásakor ezt is fölszabadította a régi üres fényelgésre, parádékra, hogy ne mondjuk: tétlenségre. Elkövetkeztek a gárdára nézve a régi jó idők!

A császár rendeleteit eltörlő rendelet utáni negyed napra febr. 1-én fejedelmi zálogául a sz. koronát utnak indította régi, illetékes helyére, Budára, honnét az öt évig volt távol. A korona lehozatalával a másod-testőrkapitányt bizták meg. A meuet a bécsi kincstártólindult, hol három üveges, egy hat lovas- és egy négy lovas hintó állott készen. Az első hintóban Soóki testőrörnagy és Dótzki kapitány ültek. Utánuk jött a koronát vivő hintó, mely mellett föl-váltva két-két testőrtiszt: Rédly Ferdinánd és Stermenszky Tádé, Bácsmegyei Sámuel és Sigárdi György hadnagyok kivont karddal lovagoltak. Azután jött a két koronaör, két udvari titoknokkal hat lovas-, a korona örök házitisztjei pedig négy lovas kocsiban. A koronaörök s gárdisták számára tizenhárom szolga rendeltetett. ¹⁾

Fényűző ünnepélyességgel vitték a koronát Budára, hol aztán a testőrök a magyar megyék pazarul öltözött banderiumainak adták át, ők maguk pedig az ujépületben foglaltak helyet. Ez az épület fogadta magába később, a koronázandó II. Lipóttal bejött, személyzetével együtt mintegy 122 tagból álló összes magyar testőrséget, A magyar gárda ezidei létszámáról a „Magyar Kurir“-ban ²⁾ egy kimutatás

¹⁾ Hadi és más nev. Tört. 1790. II. szakasz. 317 l. — Kurir 14 sz. 186. 187 l. és Az 1790-dik esztendőbéli tóldalékja a Bécsi Magyar Kurirnak 67 s köv. lapjain terjedelmesen.

²⁾ Május 18-dikán kelt szám 553-ik lapján.

van közölve, mely elég érdekes arra, hogy ide iktassam. E szerint a gárda személyzete: gr. Károlyi Antal kapitány (altábornagy), b. Splényi Mihály főhadnagy (tábornok). Finta és Soóki alhadnagyk (ezredesek), 4 kapitány, 60 testőröző hadnagy, egy káplár, egy hadbíró, egy számtartó, egy élésmester, egy sebész, egy hadi őrnök, egy dobos, egy trombitás, 34 közhuszár, egy kapus, egy őr, egy szakács és 4 háziszolga.

II. Lipót igen kitüntette magyar testőrözöit. A legelső per, melyet eligazított az új király, a magyar és német testőrök közti vetélkedés volt. A nemes magyar testőrök eddig a német testőrök után, a második örözetet tették, mint akiknél egy fokkal alsóbb rangban vannak. A németek fő-, a magyarok ellenben alhadnagyk. 1790. februárjában megszólították a magyarok a német gárdistákat, hogy engednék által nékiek az első örözetet, azon okon, mivel a német testőrök ugyan mint császári testőrök, s rang dolgában is első, de most az uralkodó nem császár, hanem király, mégpedig első méltósága a magyar királyság. Ők tehát, mint a magyar király tesőrözöi első helyet érdemlenek. „A németek örömet szerettek volna ezuttal is első maradni. A dolog a király eleibe ment, aki egyenessége szerint a magyar nemes testőrözöknek kívánságokra állott, és mármost a németek utánok estek.“ ¹⁾ Ez időtől egész a császári koronázásig azon jogon, hogy II Lipót, született magyar király, és nem született, hanem választandó német császár“ noha a német testőr mind főhadnagy s köztük 37 kapitány volt, ezek kénytelenek valának a magyar testőröző alhadnagyk mellett balkézre tenni a szolgálatot. ²⁾

¹⁾ Hadi és más nevezetes Történetek. 1790 márc. 19. II szakasz 348 349. l.

²⁾ Magyar Kurir. 1790. 18 sz. 322. 323 l.

Ily kedvező előjelek után, a király trónraléptekor sok hir indult a testőrök ügye rendezését illetőleg. Hogy a testőrző vitézek háza egész az istállóig fogna építtetni, melyre a kamara 180.000 forintot szabott ki. Hogy a gárdatisztek száma még az országgyűlésig megint hatvanra szaporíttatnék, kiknek öltözete elkészítésére már parancsot is kapott a gárda szabó. A koronázás után pedig százhuszan lennének, mint hajdan, s ezek közül husz mindenkor Budán a szent korona mellett fogna maradni. A gárda szaporítása egyébként is szükséges és kívánatos volt e tájban. Mert a terhes udvari szolgálatra csak nyolc magyar gárdatiszt volt Bécsben, minthogy a többi még a csatamezőn, vagy ezredjénél volt. Ennél fogva a honnmaradottak éjjel-nappali szolgálata oly hosszúság volt, hogy néha négy nap is egymásután nem vala annyi idejük, hogy a veres nadrágot levessék.¹⁾

A szállongó sok hir közül némelyik valósult. Lipótnak csakugyan szándékában állott a testőröket az országgyűlésig hatvanra szaporítani, s a további intézkedéseket arra bízni.¹⁾ Ugyanekkor jelentette ki hogy a magaviselet lajstromokat (Conduit Listen) „melyek eddig erőssen módiban voltak“, nem kívánja.²⁾

Az így pártfogolt testőrök, tüstént a koronázás után, visszamentek Bécsbe. Elfoglalták régi állomásukat, csak hogy — mivel számuk százra szaporíttatott — a lengyel gárdától különválva. A különválás azonban nem nagy szükség volt, mert a lengyel gárda eltörlése már 1791. jan. 1-én határozatba ment. Eddigi ezredesük Szirakovszky mint tábornok a német gárdához ment, s egyuttal a gyalog német trabant gárda 39 altiszttel szaporíttatott.³⁾

³⁾ U. o. i. h. 290. 291 l.

¹⁾ U. o. i. h. 486 l.

²⁾ U. o. i. h. 487 l.

³⁾ U. o. 1791 évf. 3 sz. 33 l.

1791. jan. közepén a galliciai kormányshoz a császár azon rendelete, érkezett hogy célszerűnek találta a lengyel gárda elbomlását. E helyett sokkal jótékonyabb ajánlatot tett, mely szerint minden volt lengyel gárdista egy fokkal följebbi tisztséget kap, s az ezredekhez osztatik. Továbbá 25 gácsországi árva, vagy szegény nemes ifju léssen minden fizetés nélkül a kadet akademiában egy évig, s azután tisztségre mennek. Ezen 25 ifju száma mindig teljes lesz, mert amint egy odahagyja az iskolát, azonnal másik lép a helyére. A gácsországi rendek hármásával ajánlják az ifjakat, a császár pedig egyet kiválaszt közülök. Ez ifjak a kadet iskolából egyenest a német gárdához mennek s onnét, magasb tiszti fokozattal lépnek ki a hadseregbe, ha pedig polgári pályán akarnak haladni, érdemök szerinti államhivatalt kapnak. ¹⁾

Ez kétségkívül sokkal többet használt Gácsországnak, mint a gárda. Sokkal többen részesülhettek nevelésében; mert évenként 25 fordult meg a kadet iskolában. — 1791. március végén kótyavetyélték a lengyel gárda gáláját. Egy pár kócsagtoll, gálabokréta 14—17 forinton ment el! ²⁾ Eltörlése azonban csak 1792-ben végeztetett be, amikor egy magyar lap írta, hogy „a lengyel testőrök nincsenek többé.” ³⁾ Ekkor azonban a kadetiskolákból kilépettek megalkották a német gárda Gácsországi osztályát (Gallizische Abtheilung), melyben egy őrnagyi rangú főörmmester és két kapitány alörmmester alatt 27 alhadnagy gárdista és egy főhadnagy segéd állott. ⁴⁾ 1839-ben aztán, midőn fölállott a lombard-

⁴⁾ U. o. i. h., 12 sz. 175. 176 l. és, Hadi és más nevezetes Történetek 1791. febr. 11-iki füzeté. 173. 174 l.

¹⁾ Magyar Kurir. 1791. 25 sz. 379 l.

²⁾ Hadi és más nev. Tört. 1792. I. szakasz. 4 l.

³⁾ Militär Almanach. Nro. XVI. S. 78. 79.

velencei testőrség is, erre nem volt szükség s föl-
oszlattatott.

Tárgyunktól azonban immár messze távoztunk. Ott hagytuk el, hogy a magyar testőrség létszáma százra emeltetett. Az ujonnan kinevezett harminchat magyar testőr mind valóságos nemes és a megyék ajánlottja volt. ¹⁾ Ekkor tájban nemcsak az ujonnan fölvetektől, hanem még a régiektől is megkivánták az armalis fölmutatását és a magyar nyelv tudását. Kétségbe vont nemessége és magyarul nem tudása miatt legelőbb Tiganetti nevű nyujta be könyörgő levelet, hogy nem szolgálhatván a testőrkaránál, a dévai vagy temesvári postamesterséget adják neki. Az utóbbit meg is kapta, mire aztán a Kurir elég csipősen azt jegyzimeg, hogy ezen hivatalban sem ártana ha vagy egy szót magyarul tudnánk!“

Ha még a tényleges szolgálatban levők irányában is nagy volt a szigor, s erősen rostáltattak, természetesen még sokkal nagyobb gond volt az új testőrök kiválasztásánál. Csupán indubitatus nemes, délceg és e mellett magyarul tudó ügyes fiatal embereket vettek be. A válogatáson sokat könnyitettek a megyék által éppen ekkor Budára küldött nemes banderialisták. Ezek közül választották gárdistául pl. a Szatmár megyeiek közül irinyi Irinyi Zsigmondot és tasnád-szántai Becsky Lászlót, ¹⁾ a Pozsony megyeiekből Sánta Istvánt, a nógrádiakból Vattay Györgyöt ²⁾ stb.

¹⁾ Győr vármegye küldött két testőrt, Abauj 1, Bihar 1, Szatmár 2, Trencsén 1, Pozsony 3, Komárom 2, Bereg 1, Veszprém 1, Zólyom 1, Nógrád 1, Pest 2, Ung 2, Vas 1, Bars 1, Horvátország 2, Mármaros 1, Szabolcs 1, Hont 1, Szepes 1, Heves 1, Gömör 1, Sáros 1, Sopron 1, Erdély 4 nemes testőrt.— Kurir. 1790. 613. 614 l.

²⁾ Kurir. 1790. 716 l.

³⁾ U. o. 613 l. Vess össze Török János Hazánk folyóirata I. 454 lapjával.

Amily jó néven vették a testőrök II. Lipótnak reájuk vonatkozó eddigi intézkedéseit: ép oly rosszúl fogadták azon, bár hivatalosan ki nem jelentett, de tapasztalt elhatározását, hogy kurirokka többé nem alkalmaztattak. ¹⁾ II. Lipót ugyanis elhatározta, hogy amint a már kinevezett kabinetkurirrok elfogynak, többé nem katona lesz a kurir, hanem, mint Mária Terézia alatt volt, bécsi polgárok fogják ezen hivatalt viselni. ²⁾ A polgári kabinetkurirrok csakugyan fői is állittattak, de azért 1791. márciusában is indult még egy magyar gárdista futár Pétervár felé, ³⁾ s így e sereg kurirsága sem szűnt még meg egészen. Ezen a bécsiek igen sokat okoskodtak, ismét tömérdek mende-monda szállongott. A sok hirnek az lett a vége, hogy 1791. május 7-én kihirdették a királyi rendeletet, hogy kurirrok a gárdák nem lesznek, s közülök e hivatalban utolsó a mult héten Szent-Pétervárra küldött Török Mihály. ⁴⁾ Azonban ugyan május közepén nagy sietéssel indult egy testőr kurir egy külföldi udvarhoz, mi ismét reménységet nyujta arra, hogy e hivatal a testőröknél maradt, ⁵⁾ s ezt még megerősíté júniusban Bogyó hadnagynak Pétervárra küldetése. ⁶⁾

Az illetők nem csalatkoztak reményeikben. A haditanács ugyanis meggyőződván a polgári kurirrok lassúságáról és e tisztre alkalmatlan voltukról, 1791. júniusában rendeli, hogy a hadseregből nyelvekben jártas cadetek s altisztek válogattassanak ki, hogy ezek végezzék a birodalomban a futári szol-

¹⁾ Magyar Kurir. 1790. 505 l.

²⁾ U. o. 1791. 13 sz. 188 l.

³⁾ U. o., i. évf. 25 sz. 379 l.

⁴⁾ U. o., i. évf. 36 sz. 555 l.

⁵⁾ U. o., i. évf. 42 sz. 646 l.

⁶⁾ U. o., i. é. 50 sz. 779 l.

gálatot. A kabinet-kurirság pedig maradjon továbbra is a magyar testőröknél.¹⁾ S e határozatot augusztusban ujolag megerősítették.²⁾

A testőrügy fejlődésére nézve II. Lipót alatt igen nevezetes lépés volt a nádori testőrök föllállítása.

A nádor ősidőktől fogva Magyarországon a király képviselőjének vagy helyettesének tekintetett s a budai nádori udvar kis királyi udvar volt. A nádor már II. Lajos korában s azután is gyakran vettette magát körül egy gárdának nevezett bizalmas csapattal. Különösen miután Batthyányival az utolsó nemzeti nádor sirba szállott, s ezek az uralkodó család tagjai közül tétettek: minden ünnepély alkalmával vagy a bécsi vagy pedig egyéb nemesi gárda kíséretében jelentek meg. E gárdák állandók nem voltak, hanem épen alkalmilag összerántott csapatok. De annyira össze voltak növe a nádor személyével, hogy már a XVIII. században ilyeneket még a nádor személyesítői is szerveztek maguk körül. Így pl. 1780. jun. 25-én gr. Pálffy Károlyt, mint a nádor képviselőjét a budai egyetem megnyitási ünnepélyén tizennégy Pest megyei nemes ifju kísérte „mint gárdista.”³⁾

A Lipót által régi fényében visszaállított nádorság kiegészítésére megkivántatott a nádor mellé leküldendő gárda is. Már 1791. februárjában Lipót Sándor főherceg-nádorral néhány testőr volt Pozsonyban s vele mentek vissza Bécsbe.⁴⁾

1791. ápril 5-én indult le Bécsből a nádor minden mozgó házi s udvari készületével. Ugyanekkor parancsot vett tizenöt bécsi magyar testőr, hogy

¹⁾ U. o., i. é. 50 sz. 784 l.

²⁾ U. o., i. é. 61 sz. 945 l.

³⁾ Magyar Minerva I. kötet, 21 lap.

⁴⁾ Kurir 1791. évf. 22 sz. 335 l.

Pálffy őrnagy és Bacskády kapitány vezérlete alatt, május elsején Budára induljon. ¹⁾ Az előre kitűzött napon 14 vagy 15 gárdista csakugyan elindult Bécsből Budára, s ekkor kezdett először terjedni az a hír, hogy a nádornak külön, önálló testőrsége leend. ²⁾

Lipót Sándor jun. 2-án ismét Budára ment, s ott maradt egész a septemberi cseh koronázásig, hol 6 magyar testőrző kíséretében jelent meg. ³⁾

A nádor, Budán tartózkodása alatt aug. 7-én a helytartótanács elnökévé s pesti főispánná iktattatott. Az ekkori ünnepélyeken részt vett a magyar koronázásra jött s még mindig Pesten tartózkodó nemes gárda is nagy gálában.

Látnivaló, az eddig előadottakból, hogy a nádor mellett szükség volt egy gárdára, mert a mindig csak alkalmilag szervezett csapatok elvesztették minden jelentőségüket. A gárdafölállítás el sem is maradt. Bár a bécsiek közül választattak, mégis „nádori gárda” néven nevezték a tizenkét főből álló csapatot. Gregorits és báró Szobek kapitányok alatt 1792. márciusban ment le Budára, szolgálatait megkezdeni. Állott pedig a csapat első alapításakor tiz főből, u. m. a két kapitányon kívül Thurzó, Jármay, Pogány, Takács, Sajgó, Perczel, Posgay és Pyber hadnagyokból. ⁴⁾ Parancsnokukká gr. Pálffy Lipót tisztb. őrnagy neveztetett ki. ⁵⁾ Egy emeletes lakházuk Budavárban, közel a budai várfalhoz, az uri utcában, a régi franciscanus templom és klasztrómmal szemközt, a vérmezőre nézett.

A nádori gárda azonban nem lehetett hosszú

¹⁾ U. o., i. évf. 28 sz. 427 l.

²⁾ U. o., i. é. 35 sz. 553 l.

³⁾ U. o., 33 sz. 516 l.

⁴⁾ Magyar Hirmondó 1792, márc. 30-diki szám. 450 l.

⁵⁾ Magyar Kurír 1792, 8 sz. 116 l.

életü. Egy szerencsétlen esemény fölzavarta régi csendjét, s eltörültetett.

A Pánczél Dániel szerkesztette Bécsi Magyar Merkurius 1795. január 27-én megjelent 8-ik száma Ovid ismeretes szavait írta homlokára: Non hospes ab hospite tutus! Az elképpedés hangján nyilatkozik a gyilkosok ellen, kik példa nélküli kegyetlenséggel egy hazája becsületét József, Lipót, Ferenc alatt kitűnő magaviselete, tudománya, hivsége és szeretete által megkülönböztetett férfit, a n. m. k. testőrző seregnél őrmesteri szolgálatot tevő valóságos kapitány Véghelyi¹⁾ jan. 23-án meggyilkolák. Ezen pénteken estve 11 óra felé ugyanis Véghelyi kapitány 17 vágással vériben heverve és megmerevedve szobája padlatán találtatott.

A gyilkosságot rövid időn elkövetése után tudták meg. Véghelyinek egy tiszt szomszédja u. i. esti 11 óra felé az ajtó előtt menvén el s a külső ajtót nyitva látván, bekiáltott hozzá; semmi feleletet nem kapván, benéz a külső ajtón, melyen belül a kapitány kalapját látja a földön heverni. A belső ajtót is próbálja, de azt bezárva találván elmegy egy gárdista társához s elmondja a látottakat. Leszaladnak Splényi tábornokhoz, kivel együtt betörik az ajtót, s a kapitányt vérében találják. Keze, karja, álla, összevagdálva, szive karddal keresztül verve, s torkán két helyt bedöfve, koponyája betörve volt. Gárda formaruhájához való kardja kettétörve, egy acél kardja szintén kettétörve találtatott. 2000 arany készpénze, órája, gyűrűi és ezüstjei is odavesztek.

A gyanu azonnal senkit sem terhelt, de csakhamar Véghely angol nyelvmesterére esett. Elfoga-

¹⁾ 1791. Octoberben a prágai koronázás után vezetett le 14 gárdistát Budára a régiek fölváltására. Kurir, 1791. 80 sz. 1275 l.

tásakor, a közeledő rendőrök elől — tán kerülve a zavarokat — a kávéházból kiment, de elcsipetvén úgy megrettent, hogy nevét is alig tudta megmondani. Egy ideig zaklatták is, de más gyanúkok merülvén föl, megszabadult.

Véghelyi szobájában 3 pipát találtak, s így két emberrel kellett ott lennie. A gyanút egyéb otthagzott tárgyak is erősítvén, mint bünszerzők — Ordódy és Csemez magyar királyi testőrök és alhadnagyként elfogattak.

Időközben, mindjárt február elején, Véghelyi levén Budán a gárda másodparancsnoka, helye csakhamar Lipót főherceg huszárezredesi volt főhadnagy, az ép ekkor kapitánynak kinevezett Bakó által töltetett be.¹⁾

A vesztegetéseikből származott pénzzavaruk és indulatuk által szerencsétlen tetteire vetemült két fiatal gárdistára is Bakó várt. Mindkettő Bécsben haditörvényszék elé állíttatván, vasárnap, márc. 1-én reggel kimondatott az ítélet, hogy csütörtökön, márc. 5-én előbb Ordódy, aztán Csemez, a k a s z - t a s s a n a k f ö l .²⁾ A két megsemmisített bűnös fölötte azon csütörtökön, minekutánna a halálra minden készülettel illendőn éltek, jókor reggel 6 órakor a gárdaházból kikisértetének és Kazinczy Ferenc 1794/5-diki budai fogságában vezetett naplója³⁾ és a testőrök közti hagyomány szerint,⁴⁾ szarvasbőr nadrágban, egyébként gárda uniformisban, reggeli 8 órakor felakasztattak. Az executio a Glacín a Burg és Schotten kapuk között ment véghez, vagyis

¹⁾ Magyar Merkúrius. 1795. február 6-iki 11-ik száma, 161 l.

²⁾ U. o. 1795, márc. 3-iki 8-ik szám, 276 l.

³⁾ Közlé Kazinczy Gábor bánfalvi könyvtárából Pásztor Dániel: Vahot Imre Országgyűlési Emlék. Budapest, 1848. 63—87 l. és Vasárnapi Ujság 12 szám, 158 l.

⁴⁾ Boldogult nagybátyám Novák György († mint ny. őrnagy, 1872 jul. 1.) 1833—1837-ig volt testőr tudósítása.

a Glacis közepén. Azon helyt volt a mult században az előkelőbb foglyok kivégzési helye. Így pl. e helyen akaszták föl alig két hóval előbb Heber, más-kép Hebenstreit politikai fogolyt. ¹⁾

Az Ordódyt és Csemezt kikisérő egy osztály katonaságot, valamint az egész végrehajtást Dóczi testőr őrnagy igazgatta, kivel együtt a gárda auditora és adjutánsa voltak lóháton jelen. A magyar Merkurius ²⁾ emlékül hagyta, hogy a sententiaírozottak haláluk utolsó percéig buzgón imádkoztak. Qui spernit modica paulatim decedit.

Ugyanez alkalommal határozatba ment, hogy Ordódy vagy Csemez nevet viselő nemest, bármily tündöklő lelki-testi tulajdonokkal birjon, semmi szín alatt sem szabad fölvenni a testőrségbe. ³⁾

A maga idejében nagy sensatiót keltett ez a k a s z t á s Magyarországon. Szájról szájra ment a panasz, hogy Ordódy s Csemeznek mint magyar n e m e s e k n e k nem lett volna szabad külföldi törvényszék előtt elítéltetniök. S ha mint magyar nemes katonákat büntették, kivégzésöknek golyóval, ha mint polgáriakat, pallossal kellett volna megtörténni, nem pedig a csupán futó betyárok s a legsöpredékebb nép számára fenntartott akasztófán.

De azt nem vették tekintetbe, hogy a merénylet elkövetői hivataluknál fogva első sorban testőrök, tehát katonák valának, s csak második sorban magyar nemesek. Illetékes birájuk a katonai törvény volt. Ez pedig golyót csak katonai vétségekre szab. Közönséges rablás, gyilkosság akasztófával büntetik.

¹⁾ Magyar Merkurius. 1795. 3. sz. 33. l.

²⁾ Bécsi magyar Merkurius. 1795. 77. sz. 1116. l.

³⁾ Novák György magántudósítása.

Igy ért véget a nádori testőrség. József nádor beiktatása 1795. sept. 23-án fényesen volt megülvé, de testörök többé nem vettek részt. Mert a nádor tüstént a januári eset után a maga gárdáját eltörölte s a megmaradottakat Bécsbe, az anyaintézethez küldte vissza. ¹⁾

¹⁾ Kazinczy budai fogságban vezetett naplója. Vahot Imre. Országgyűlési emlék. 78. l. Vasárnapi Ujság 869 évf. 12 sz. 158 l.

A magyar nemes testőrség története, II. Ferenc trónraléptétől, eltörléseig. 1792—1848.

Régi tapasztalás s nem új amit mondok, hogy a bécsi kormány, mihelyt ösztökéléséről Magyarország megfélekedezett, azon percben elővette a maga századokon át köszörült, a viszonyok szerint pihe-
nésbe vagy működésbe tett nyeső ollóját, s el-el
vágott valami jogot, előnyt a szundikáló nemzet rö-
vidségére. Tapasztaljuk ezt a testőrségnél is. II.
Lipót országlása kezdetén ugyancsak paskolták a
kormányt, s addig pompásan ment a gárda dolga.
Volt 55 testőr, lett 100, pénzalapját más célra hasz-
nálván föl, nem volt pénz, lett quantum satis. Simé
már a rövid két kormányév végefelé minden a régi
mederbe huzódott vissza.

A testőrség elhalás, szolgálati idő eltelése, hi-
ány ki nem pótlása következtében annyira megfo-
gyott, hogy II. Ferenc koronázásán már összesen
csak fele, mintegy 50 testőr vehetett részt.¹⁾

Ezek május 1-én indultak meg a birodalmi szé-
kvárosból paripán, dob s trombitaszó között, herceg
Eszterházy Miklós vezetése alatt Budára.²⁾ „Kiin-
dulása előtt való nap összehivatta ezen seregnek
kedves oberstere Barcsay ur a sereget, és egy szivre-
ható magyar beszédben adta elé ezen ifju tiszt urak-

¹⁾ Magyar Kurir. 1795. 32 sz. 512 l.

²⁾ Magyar Hirmondó. 1792. I szakasz, 627 l

nak a magok kötelességeket, és kérte őket, hogy el ne felejtkezzenek arról, hogy a magyar nemes ifjúságnak képviselői. Ezen nemes testőrző sereg is mostani fejedelme és főtisztjei alatt hajdani virágjára fog kerülni, mert ennek főkapitánya mindenét kész e végre föláldozni.“ ¹⁾

Az említett Barcsay ezredes a költő, a főkapitány hg. Eszterházy Antal, kinek családja kapitánykodása alatt csakugyan legfényűzőbb volt a testőrség. Így például a két évvel előbb készített gálaruhájának csak kijavitása 30,000 pengő forintba, azon időben óriási összegbe, került.

A testőrség május 18-án délután ért Pestre, hg. Eszterházy Miklós, a kapitány fia, ez időben alezredes vezetése alatt. ²⁾ Pesten a 26 esztendőös hercegi jó napokat csinált a gárdának. Mulatságukra mindent kigondolt, kényelmükre nagy gondja volt, s hetekig minden nap 60 aranyos extra ebédet rendelt számukra. ³⁾

Junius 6-án az egész sereg főkapitánya vezetése alatt jelent meg a koronázási ünnepélyen teljes diszben, ujdonat új gála ruhában. Mert a már 18 évig használt öltözet helyett ez alkalomra újat készítettek. ⁴⁾ Csillogó öltönyükben nagyban emelték az ünnepélyt s itt ezeknek igen megtisztelő szerep jutott. Kapitányuk segíté lóra az apostoli királyt, s a koronázáskor az oltár harmadik lépcsőjén jobbra, mindjárt az országbíró alatt állott. A testőrök pedig a király oldala mellett voltak. A templomba menetkor közvetlen körülötte lovagoltak egynehányan, 12 pedig hátul követte. ⁵⁾

¹⁾ Kurir. 1792. 37 sz. 572 l.

²⁾ Magyar Hirmondó. 1792. 752 l.

³⁾ U. o. 870 l.

⁴⁾ U. o. 451 l.

⁵⁾ Kurir. 1792. 49 sz. 765-768 l. a ceremóniák körülményesen, röviden pedig Magyar Hirmondó 860 l. vannak leírva.

A koronázási szertartásoknak 12-én végők szakadt, s a testőrök 32 évig nem voltak jelen ily ünnepélyen.

Alig történt meg II. Ferencnek apostoli királyi kenetése, országgyűlést hívott össze, melynek junius 20-iki ülésén egy leirata olvastatott fel, „mely szerint megegyezik abban, hogy a nemes magyar királyi testőrző sereg a régi virágjára és lábára állittatik, azaz a mostani hatvan százhuszra szaporittatik.“ ¹⁾

1794. március végén a magyar nemes testőrző seregből ismét öt tiszt lépett ki hadnagynak a francia ellen álló ezrekhez, u. m. Bézsán, Sántha, Balog József, Jankovics és Ratkovitz. Ezeknek az épen ekkor legtüzeesebben folyó harcban az ellenség ellen szolgálni kívánó igyekezetüket II. Ferenc oly kegyesen vette, hogy mindnyájának két-két száz rhénes forintot adatott a gárda alapból equipirozásokra. ²⁾

II. Ferenc alatt a testőrség ügyei nem igen gyakran tárgyaltattak az országgyűlésen. Emiatt Eszterházy Miklós soproni főispán és testőr kapitány fölszólítja az 1807-ki országgyűlést, hogy vegye elő a már oly rég nem is említett s egyébként is zavart állapotú testőrség ügyét. — Az irat a 88-ki gyűlésen dec. 9-én olvastatott fel, melyben Eszterházy elősorolja a gárdán az adózó nép új terhe nélkül segítő dolgokat. ³⁾

E felszólítás eredménye lőn, hogy már a dec. 31-ki gyűlésen a királyi felséghez intézendő felirat olvastatott fel az alsóházban latinul, majd átküldetett a felsőházhoz, melynek helyeslő válasza jött erre nézve. ⁴⁾ A királyi válasz sem késett. Csakhamar

¹⁾ Kurir. 1792. 53 sz. 829 l.

²⁾ Bécsi Magyar Merkúrius. Szerk. Pánczél Dániel. 28 sz. 439 l.

³⁾ Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Pestini. 1807. pag. 748.

⁴⁾ U. o. pag. 791. 800. 805.

ezután dec. 15 én érkezett meg, de csak említve van, tartalma a jegyzőkönyvben nincs meg. Valószínűleg az lesz ez, melyet Récsi 1808-ban kiadottnak állít. Mely szerint egy, ez évben kiadott királyi rendelet a fölveendő testőröktől megkívánja, hogy a bölcsészeti tanfolyamot bevégezték, s a hadseregben két évig mint tisztek vagy legalább hadapródok szolgáltak legyen ¹⁾

1809-ben a menekvő királyt követte futásában az egész gárda s királyi parancs folytán házuk egészen kiürítettett. Ez alkalommal a palota, becslés szerint 21,708 forint 39 kr. kárt szenvedett, minek megtérítési ügye az országgyűlésen sokáig volt napirenden. ²⁾

Három évvel a francia betörés után, Eszterházy Miklós főkapitány az 181 $\frac{1}{2}$ -iki országgyűlés 102. ülésére a rendekhez benyújtotta a seregnek eredeti állapotjára mimódon leendő visszaállításáról készített, Bécsből 1812, ápril 23-áról kelt projectumot. Benne 1807. dec. 15-ki fölterjesztéséhez ragaszkodik s a testőrséget az 1764. VI. Articulushoz mértén kívánja szerveztetni. Irja e fölterjesztésében, hogy figyelemmel kell lenni az ősök által érdemek jutalmazására állított emez intézetre, s ép ezért e körüli első teendő lenne, hogy amint az utolsó háboru előtt teljesszámu volt, ugy most is fokenként szaporittassék mindaddig, mig a kellő szám nincs elérve. Lovasok száma, beleértve lovászokat is, 227 legyen, kiknek a természetiek a cs. k. éléscsürből adassanak, mi által a gárda terheinek egy része a kincstárra háramolnék. ³⁾

¹⁾ Récsi Emil: Magyarország közjoga, amint 1848-ig s 1848-ban fennállott. Buda-pest, 1861. 211 l.

²⁾ *Diarium Comitiorum Regni Hungariae. Posonii, 1827. Tom. III. pag. 1548.*

³⁾ *Acta Comitiorum Regni Hungariae. Posonii, 1811. Num. I.XX. pag. 414—416.*

Eszterházy tervét a ház magáévá tette, s azon mód, egy szó változtatás nélkül a királyhoz küldötte fel. A királyi kegyelmes válasz a 104. ülésen olvastatott fel, s az egész ennyi: „Az, hogy a helyreállítandó testőrség minél előbb megfeleljen a maga rendeltetésének, egyedül attól függ, hogy a karok és rendek elegendő alapról gondoskodjanak.“ ¹⁾ Eszerint a kincstárra támaszkodást Bécsből határozottan visszautasították.

Az 1825—26-ki országgyűlés első ülésén a sérelmek és követelmények között 21-dik helyen van előterjesztve a testőrség. A rendek elmondják az intézmény rendeltetését, felmagasztalják mint nagszerű nemzeti katonai nevelőintézetet, azután hivatkoznak az 1807. dec. 15-ki kérelmükre s ennek teljesítését kérik. ²⁾

A rendek fölterjesztéseikkel az udvart szünet nélkül ostromolták. De minden törekvésük füstbe ment. Az 1827-ki országgyűlés szükségesnek látott egy országos delegatiót küldeni ki a testőralapítványok megvizsgálására.

A kiküldöttség 1827. év május 11-ről kelt jelentése a 224-ik gyűlésre terjesztetett elő, elnöke gr. Gyulay Ignác, horvát, slavon, dalmát bán által. Ehhez első helyen vannak mellékelve a gárda jövedelem forrásai 1812. november 1-től 1820. oct. utolsóig; köztük legnagyobb összeg Magyarország évi 114,000 forintja, Horvátország 4000 és Erdély 10,000 forintja. Összes bevétele 482,180 forint, rendes kiadása pedig 178,955 forint, s így maradt volna a kaszában 303,225 forint, de ez összeget a rendkívüli költségek 90,000 forintra apaszták le. Ezután egy 22

¹⁾ „Ut Turma Praetoriana quam primum fieri potuerit, restauranda, destinationi respondeat, unice ab eo pendere: ut Status et OO. de sufficienti fundo prospiciant.— *Diarium Comitiorum*. pag. 468.

²⁾ *Acta Comitiorum R. H. Tom. II. pag. 412.*

folio lapra terjedő „Total Ausweis“ következik, melynek német nyelven megjelenése vagy hanyagságnak, vagy a kormány incselkedésének tulajdonítható.

Ha valaha, úgy e korban volt a magyar a legvéresszájabb magyar, midőn mindent mi idegen s főleg mindent mi német volt, gyűlölt. Tekintetbe se véve, hogy a nemzet ily érzelmektől van áthatva, sőt ezek befolyása alatt, mint rendesen szokott lenni, még túloz is, — a bécsi kormány a legcsekélyebben sem mulasztá el olajat önteni a tüzre. Erre mutat az is, hogy „A Felséges I. Ferenc Ausztriai császár, Magyar- és Csehország királyától Pozsony szabad k. városában 1825-ik esztendőben Sz. Mihály havának 11-dik napjára rendeltetett Magyarországi gyűlésének írásai“ között 22 lapra terjedő német számadás van előterjesztve. A követek jó része nem értette e nyelvet, s ha értette is, ily zürzavaros s hosszúra nyújtott kimutatáson nem mehetett, képtelen volt elmenni, úgyhogy ebbe ugyan akármit tehettek volna az egyébként magyar származású (bisztriai Áron Tódor és Kassay János) számadók, mert kétségkívül senkisem tekintette meg.

A delegatio legközelebbi működése eredményeül ismét egy üzenetet adatott át az ország rendleinek, mely az előbbi tervezetekhez a testőrség pénzügyei rendezéséhez legcélszerűbb segédeszköz gyanánt hozzáadja, hogy a megyék csakis legvagyonosabb vagy pedig alapítványi ifjaikat küldjék testőröknek. ¹⁾ Ugyanitt előterjesztetik Eszterházy Miklós gárdakapitány fizetése, mely a pótlással együtt 66,800 forintot tesz ki. ¹⁾

De ez országgyűlésnek a testőrökre nézve legnevezetesebb határozata volt a 248-ki ülésben 1827. jul. 7. napján kelt fölterjesztése II. Ferenchez, mely-

¹⁾ Acta Comitiorum R. H. Tom. III. pag. 1484—1487.

ben az 1807-iki dec. havi fölterjesztést ismétlik ugyan, de sokkal erélyesebb hangon, s a kérés színe alatt könnyen felismerhető követeléssel kívánja a nemzet e kedves intézményének felvirágoztatását.

Ha egy történész a magyar rendek szűkmarkúságát s krajcározását szándékoznék bebizonyítani, nem hiszem, hogy egész történelmünkben erre alkalmasabb példát találna az 1827-iki testörügyben tett felterjesztésnél. Az 1764-iki országgyűlésen tanúsított szűkmarkúságuk még csak kimagyarázható. A nemzet ki volt merülve a folytonos hadviselési költségek s áldozatok miatt s tapasztalá a kegyes királynő telhetetlen adóemelését. És itt a közadóról volt szó, ezt pedig egy nemzet sem szavazza meg jókedvvel.

Mennyire máskép áll a dolog ez esetben. Bátran kimondhatjuk, hogy a magyar nemzetnek 1760-tól, körülbelül 1840-ig, tehát nyolcvan álló esztendeig nem volt kedveltebb intézménye ennél. S bár igaz, hogy az udvar követeléseiben kissé túlment a határon, és az ország még mindig érzé a háborúk és a devaluatio káros hatását, mégis lehetetlen nem kárhoztatnunk azon eljárást, melyet a rendek ez alkalommal követtek. Hátuk is borsózott a fizetéstől, de a csak ezáltal nyújtott jogok élvezésére annál készebbeknek mutatkoztak. Pénzt nem akartak adni, s e körül forgott minden határozatuk. Maga a delegatio azon indítványa, hogy csak gazdag, vagy alapítványi ifjak küldessenek testörökök, szintén ezen alapszik. E határozat mutatja még az országgyűlési tagok tanulmány hiányát, párosulva a krajcározással. Elfelejtették vagy nem akarták számba venni, nem tudhatni, Mária Terézia alapító okmánya azon sorait, hogy ez intézetbe föl vételnél árva vagy szegényebb sorsu ifjakra főtekintet legyen. De hiába! szegény ifjak összes szükségleteit a gár-

dának s általa az országnak kellett volna viselni, s inkább elébe tették a gazdagot, kinek ha kedve tartá lemondott diurnumáról. Azt pedig a Tek. Kk. és Rr. figyelmen kívül hagyták, hogy ezzel a gárdának főcélja: szegény, de törekvő ifjaknak, kiknek másképp nem állana módjukban, kimiveltetését eszközölni, — alapjában meg van semmisítve. Ez mind háttérbe szorult a fizetés mögött.

1807-ben már felterjesztettek a rendek egy iratot, melyben minden terhet a közadóból kívántak fedezni, ezt több új pont hozzátételével ujiták meg 1827-ben.

Felterjesztésük elején elmondják, hogy miért állíták fel a testőrséget s előadják eddigi kérelmeik sikertelenségét. Felemlitik, hogy az 1778-ki királyi rendelet folytán Erdély 20,000 forintnyi évi járuléka ez intézettől elvonatott s más célra fordított. Kéri tehát ez összegnek a maga céljára visszaadását.

A 2. pontban a nyugdíjakat a katonai kincstár által óhajtják fizettetni, indokolván ezt azzal, hogy midőn pensioba tételnek a testőrök, akkor eltávoznak a király oldala mellől s testőrök megszűnnek lenni. Ime mily ellenmondás ez a rendek részéről! Azok a rendek, melyek mindig a multa hivatkoztak, most, csak hogy áldozatukba ne kerüljön, egyének multját teljesen ignorálják.

A 3. pontban a nemes sereg számára kiszolgáltatandó kenyér- s ló-adagokat a bécsi haditárból, és nem a piacról kívánják szállíttatni, vagy ha ez nem adhatna, akkor a szomszéd megyékből liferansok által beszereztetni. — A 4. pont, hogy a testőrség levelezései díjmentesek legyenek.

A 6. pont, hogy az 178⁵/₆-ki felsőbb parancs folytán a sereg pénztárából ez intézet céljának meg nem felelő javakra kiadott 25,000 forint fizetessék vissza.

A 7. pont, hogy a francia beütéskor a király parancsolatjára kiűritett gárdaház 21,708 forint 39 kr. kára téríttessék meg Ő Felsége tulajdon pénztárából. A 8. pont, hogy a testőrség számadásai nemzeti vagy deák nyelven nem az udvari, hanem a helytartótanácshoz küldessék. Az intézet pénztára a gárdakapitány felügyelete s jóállása mellett kezeltessék. — A 9. pont kéri, hogy a testőrök ne csak katonai, hanem polgári tisztségre is alkalmaztassanak. — A 10. pont, határozottassék el, hogy a Magyarország részéről fölveendő testőrök tisztjeikkel együtt kötelesek legyenek tudni a hazai nyelvet. Továbbá ezután csak a megyék ajánlottjait vegyék fel. A 11. pont, minthogy a testőrség pénztárából évenként igen tekintélyes összeg fordittatik szálláspénz ürügye alatt más célokra, kéri a rendek Ő Felségét, hogy a 120 testőr számára épített gárdaházban adjanak lakást a tiszteknek is. Ez kiváltképen azért fontos, mert a gárda tanítóinak a felügyelet miatt célszerűbb a házban lakni, s a kiadás is kiméltetik. — A 12. pontban, hogy a kapitányi helytartó tisztsége mint egészen fölösleges, töröltsék el, s a gárdisták is az elmulhatlanul szükséges mennyiségre szállíttassanak le. Ezek fizetése aztán a legközelebbi országgyűlés rendelkezéseiig a testőrpénztár gyarapítására fordíttassék. Végül a 13. pontban kéri, hogy a polgári s katonai tanítóknak alkalmas egyének választassanak meg, kik szintén a kapitány felügyelete alatt álljanak. — Itt nem említettven az 1807-ben oly erősen hangsúlyozott magyar törvénytanió, valószínű, hogy az 1807-iki előterjesztés kérelmei közül legalább ez az egy teljesített.

A 13. kérelem után következik az utószó, melyben a testőrségnek idő folytán 120 főre emelése és a 13 pont megadása kéretik. Továbbá tudtukra esett a rendeknek, hogy a mostani pénzügyi állapot folytán csakis 58 egyént lehet ellátni illőleg. A kato-

nai kincstártól kölcsön vett 90,000 forint pedig évi 10,000 forinttal törlesztetvén, csak sok idő múlva menekedhetik meg adósságaitól, s e miatt a gárdisták száma csak fogyhat, szaporítására remény sincs. Mindezt tekintetbe véve, azt az ajánlatot teszi a rendek, hogy a királyné koronáztatási honorariuma minden aranyához két p. forintot tevén, e célra 100,000 forint alapítványt tesznek, hogy ezzel az adósságot azonnal letörlesszék, a fennmaradt 10,000 forintot pedig az intézet bővebbítésére s hatvan testőri állomás betöltésére fordítsák. ¹⁾

E föliratra a legkegyelmesebb királyi válasz jul. 23-án érkezett s jul. 26-án a 245-ik ülésen olvastatott fel. Az első pontra jelenti, hogy az erdélyi udv. cancellária utasított a fizetésre. Intézkedés van téve a 6. pontra nézve is, a többi pontok szintén néhol-néhol egy kis megszorítással helybenhagyatnak. ²⁾ Hogy azonban teljesítették-e, nem jutott tudomásunkra. A rendek azonban ígéretüket beváltották, mert a királyné 50,000 arany tiszteletdíjához adandó 100,000 forintot hiány nélkül kifizették. E célra legtöbbet adott a megyék közül Nyitra: 288 nemesi porta után 4611 frt $2\frac{5}{8}$ krajcárt, legkevesebbet Torna: 12 porta után 192 frt $7\frac{5}{8}$ krt; a sz. k. városok közül Buda: 44 portától 704 frt $27\frac{7}{8}$ kr. legkevesebbet Bakabánya: 28 frt $1\frac{1}{8}$ kr. ³⁾ Az egész összegből Magyarországra 97,826 frt $53\frac{7}{8}$ kr. esett, melyhez Horvátország még 21,173 frt $26\frac{1}{8}$ krajcárt adott. ⁴⁾

¹⁾ Acta Comitiorum Regni Hungariae. Tom III. pag. 1545 – 1552.

²⁾ U. o. 1612 l.

³⁾ Állandóan aránylag legtöbbet a Jász-Kunság adott. Mert csak armalista nemeseket vettek föl a gárdába, a kunok közül pedig csak igen kevésnek volt armalisa, s így a 2500 frt. évi járandóság (l. A Jászkunok története, Irta Fekete Lajos. Debrecen, 1861. 8r. 193 l.) részükre nagy ritkán kamatozott.

⁴⁾ Acta Comitiorum R. H. Tom. III, pag. 1665 1668.

Ugyanezen évben a nemzetnek több mint fél-százados kívánsága ment teljességbe. Végre valahára betörvéncikkelyezettett a testőrség. Az 1827. évi 36. articulus: a magyar nemes testőrségről s ennek alapítványa fölsegélésére tett ajánlásról szól. A törvéncikk szerint: azon célnak elérésére, hogy az egyenesen a királyi test őrzésére fennálló magyar sereg fenntartasson és a maga eredeti rendeltetéséhez és számához közelebb vitethessen, Ő Felségének kegyelmes helybenhagyásával végeztetik:

1. E nemes sereg tartása könnyebbitésére a kenyér és lóportiók az ország közelebbi megyéiben árverés után választandó szállítók által szereztessenek be, s ezek bevitele vámoktól s minden a cs. k. kamarát illető fizetésektől Ő Felsége különös kegyelméből mentesítettik.

2. Bevételei és kiadásai felől magyar vagy latin nyelven vezetett számadásai a magyar királyi helytartótanács elébe terjesztessenek, a pénztárral bánás a testörkapitány vigyázása és jótállása mellett maradván.

3. A Magyarország és társországai részéről fölveendő testőrök a magyar nyelvben jártasok és az illető törvényhatóságok részéről ajánlva legyenek; s kiléptök után is, amennyiben a megkivántató tulajdonságok és ösmeretekkel birnak, nemcsak katonai, hanem polgári szolgálatokra is alkalmaztassanak Ő Felsége által.

4. Az ország rendei O királyi Felsége személye iránt határtalan hódolással, továbbá a hazai ifjuság boldogításának előmozdítására különös gondossággal viseltetvén, ezen intézetnek alapját minden terheitől megszabadítani akarván, csupán ez egyszer — a nélkül, hogy jövőre ebből akármely következtetést húzni lehetne, a királynéi honoráriumnak minden aranyához az országnak s a hozzá kapcsolt

részeknek minden törvényhatósági által, beszeden-dő két-két conv. forintot önként oly céllal ajánlanak, hogy ezzel a 100.000 frttal az intézetet terhelő minden adósság azonnal-lefizetessék, a fennmaradó összeg pedig az alapot gyarapítsa. Melyet Ő Felsége kegyelmesen elfogadván, hathatósan gondoskodand ez összegnek kitett céljára fordításáról. ¹⁾

Az 1827-ki tárgyalások tehát, viszonyítva az előbbiekhöz, kielégítő eredményre vezettek. Főleg a törvénycikkelyezés volt, legalább erkölcsileg, nagy nyeresemény. Mert ez az addigi udvari és országgyűlési határozatok főbbjeinek megadta a sanctiot. Hanem ez időtől fogva ugyan lefektették a testőrség ügyét. Aludt, szundikált ez II. Ferenc alatt mindvégiglen, mert e tájban a testőrségre nevezeteseb országgyűlési határozatot nem hoztak.

A testőrök magánélete is egyhangulag folyt a császárváros zajában, — Ezen egyhanguságot megélénkítette V. F e r d i n a n d n a k királylyá koronáztatása.

II. Ferenc császár kora súlyát érezvén, fiát V. Ferdinándot még a maga életében az 1830-ik évben magyar királylyá koronáztatta, mely ünnepélyek alkalmával a testőröknek megtisztelő nagy szerep jutott.

Tudvalevő dolog, hogy Pozsony oly nagyszerű koronáztatást sohasem ért, mint a minő V. Ferdinándé volt. Az ünnepély fényét nem kevésbé emelték a magyar gárdisták párducbőr kacagányukkal, kócsagforgós kalpagjukkal, pazarul ékített dolmányukkal és skárlátszin, ezüst paszomántos nadrágjukkal. —

A koronázás előtti napon, sept. 27-én d. u. 2 órakor kapitányuk hg. Eszterházy Miklós arany

¹⁾ Articuli Comitiorum, Anni 1827. 8° Posonii. Pag. 76 - 78.

gyapjas vitéz, Sopron megye főispánja és cs. k. altábornagy vezetése alatt tizenkét testőr a koronát a Szent Márton templom kápolnájába vitték. Másnap volt a koronázás. A menetben a koronázandó V. Ferdinándot mindkét oldalról 12 nemes testőrgyalog, kissé oldalt a testőrkapitány és a kir. magyar főkamარás követte. A nyolcfogatú nyitott birodalmi hintóban ülő Felség mellékkisérőjét ismét magyar, továbbá arcier és trabant gyalog testőrök képezték. A koronázási menetben, mivel a testőrkapitány mindig a király oldalánál lovagolt, a testőröket, kik közt négy trombitás is volt, első alhadnagyuk, gróf Zichy Ferraris Ferenc ¹⁾ vezette. ²⁾

Az ünnepélynek más nap vége volt. Ettől kezdve II. Ferenc alatt a közéletben sehol sem találkozunk a testőrökkel. Csakis V. Ferdinánd országlása második évében került elő ügyük ujolag az országgyűlésén. ³⁾

1836. márc. 28-án a megyék a testőrséget illető kívánalmaikat és sérelmeiket tömegesen terjesztik föl. Moson megye óhajtja, hogy „jövendőre annak kebelébe csak azok vétessenek be, kiket kétségen kívül helyezett nemességük és egyéb testi és lelki tulajdonságuknál fogva a megyék ajánlandanak.” — Vas megye nem látja célszerűnek, hogy a testőrök kizárólag a katonai rendből vétetnek. — Sopron megye kívánja, hogy zavart pénzügyei a királyi pénz-

¹⁾ Militär-Schematismus f. d. Jahr 1831, S. 90.

²⁾ Hazánk. Időszaki folyóirat. Szerk. Török János, melynek 615—635 lapjain Garády (Fabó András) az egész koronázási ünnepélyt terjedelmesen írja le.

³⁾ Leszámítva 1830-ban a dec. 12-iki gyűlésen Pest megye második követé küldőinek előadott azon kívánságát, hogy a testőrök száma szaporíttassék. (Bertha Sándor: Országgyűlési tárcza 1830-ról. Pest, 1843. 223. 224 l.)

tár által hozassanak rendbe. — Trencsin megye az eredeti fundusnak a gárda részére kifizetését-, Bács megye az 1827-iki 100,000 frtról való számadás kiadatását kéri.

Mindezen kívánalmakat és sérelmeket magáévátette az egész ház. Fölterjesztette a királyi Felséghez azon kijelentéssel, hogy már nem titkolhatják a Felség előtt sem a sok jogtalanság és visszaélés által nekik okozott kellemetlenséget. ¹⁾

A rendek a testőrség ügyében még nem szóltak fel ily erősen, S bár e fölterjesztés határozott, követelő hangon van írva, az udvar, a kormány mégsem hajolt.

Az ápril 13-ki országos ülésre leküldött rövid királyi válasz sehogysem elégithette ki a követelőket. Mert ez, a többi sérelmeket mellőzve, csakis Vas megyének felel, hogy nevezetesen civilek is fognak ezentúl testőrökké neveztetni. ²⁾ A rendek azonban ily egyoldalú válaszzal nem elégedtek meg, s az ápril 30-ki ülésen határozatba ment, hogy „amennyiben pedig az ezen (8-ik) pont alatt előadottaknak elég nem tétetett, azokhoz továbbá is ragaszkodnak.“ ³⁾

A rendek kívánalmai az erélyes föllépés dacára sem teljesítették. E miatt az országgyűlés 1844. év sept. 3-ki ülésére ismét három megye adta be követelését.

Borsod vármegye, annak megemlítése mellett, hogy az 1827-ki 36. t. c. rendelete ellenére az országgyűlés eleibe nem terjesztetett a magyar testőrség pénztáráról számadás és azon sereg állapotjáról jelentés: ismételve szorgalmazza, miszerint

¹⁾ Acta Comitiorum. VII köt. I. osztály, 123 és 124 lap.

²⁾ Acta Comitiorum. u. o. 350 l.

³⁾ U. o. 685 lap.

az említett törvénynek rendelete teljesítették. Kívánja, hogy országgyűlésileg célirányos intézkedések tétessenek az iránt, hogy a magyar testőr nemes sereg tagjai kimivelődésük gyarapodásával a szolgálatra nézve ugyan a nemzet diszének és méltóságának, különben pedig a nemzet várakozásának s rendeltetésük céljának minden tekintetben megfeleljenek.

Arad megye értesítést kér adatni a testőrök nevelési rendszeréről. Baranya megye pedig a szükséges fundus és költségek iránti rendelkezés jogát fenntartván, kívánja a nemes testőrsereg létszáma kiegészítését s a törvény által a törvényes állapotba visszahelyezését.¹⁾

E fölterjesztésre ily tartalmú királyi válasz jött: „Az intézet alapjából kivett és állítólag más célra fordított 25,000 forint kérdését illetőleg, később felmutatandó felvilágosításoktól függvén: egyebekben Ő Szent Felsége ragaszkodik az 1807: 36 t. c. és 1827. jul. 27. és aug. 24-én kiadott határozataihoz. Bécs, 1844. oct. 16. Torkos Mihály.“²⁾

Ezzel a se hideg se meleg válaszzal minden maradt a régi. Ekkor jött elő, tudtommal, utoljára az országgyűlésen. Egy részt a megyék is átlátták, hogy fölterjesztéseik hasztalanok, ráuntak az irogatásokra; másrészt meg sokkal fontosabb ügyek, különösen a nemzetiségi bonyodalmak szorították le az ország asztaláról.

Később a forradalom tört ki, midőn a magyar nemzeti kormányforma köztársaságira változván, reájok természetesen szükség nem volt. A magyar szabadságharc leveretésével a haza jobbjai fogságba görbedtek, országgyűlés többé nem tartatott, s

¹⁾ Acta Com. Az 1844-iki országgyűlés Írásai. III. köt. 235 l.

²⁾ U. o. II osztály 15. és III oszt.,—IV köt. 207 l.

a korlátlan monarcha kénye-kedve szerint, egészen korlátlanul intézkedhetett a testőrökkel. Az intézkedéseket azonban csak három horvát: Jakopovich János, szomszédvári gr. Sermage Kálmán és Nikschits Döme fogadhatta el, mert a többi, a fő és törzstisztek kivételével, egytől egyig honvédnek állott.

Igy tehát a gárda föloszlatására nyílt parancs írása sem volt szükséges — föloszlott az magától. Derék testőreink az Alföldről jött szabad szellő egy fuvalmára az édes haza védelmére ajánlották életüket és vérüket.

1849-ben bécsi palotájukat az ez évben alapított ¹⁾ cs. k. zsandár testőrség (Leibgarde-Gendarmerie), ²⁾ — később 1853 őszén a cs. k. hadi iskola foglalta el. ³⁾

¹⁾ Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes 1855. S. 160.

²⁾ Novák György volt testőr tudósítása.

³⁾ Pesti Napló. 1853 jul. 19-iki 1007 száma.

A testőrség szervezete, bel- és külélete.

A legujabb időben történetirodalmunk magas stadiumra jutott. Nem elégszünk már meg hazánk történetének nagyban való összeállításával, hanem arra törekszünk, hogy a részletek földolgozása által oly történelem írásnak egyengessük útját, mely a nemzet nagyban viselt dolgain kívül beléletünk fejlődését is kitüntesse.

Ezen újabb irány szerint a csalékony külnyilatkozatoknál sokkal biztosabb társas életviszonyokból kell kikutatnunk a történt dolgokat s főleg indokaikat, mik rendesen a nemzeti élet különböző állapotjában gyökereznek. A nemzeti élet szakadatlan folyamatú, s ha ezt követjük, a történet is, mint annak természeti kifejezése, nem áll száraz adatok folytán egymástól ridegen elkülönítve, hanem az okok és eredmények szerint szükségkép következik egymásból. A történet írás csak ily eljárás folytán vetközik ki a töredékességből. Mert önmagából okok és okozatok összekapcsolása által, rendszeres egészet képez, melyben a hajdankor története gyümölcs, mely fájáról lehull, hogy a termékeny földnek magvat adva, örök fennmaradását biztosítsa.

Jelen munka is eddigelé, míg a testőrség külszereplésével foglalkozott, külön-külön, részenként tárgyalta az intézmény történetét, Mária Terézián

elkezdve, I. Ferenc Józsefig. Most a belviszonyok előadásához érve, ennek már természete is ellene szólván a szaggatottságnak, összefüggő egészben fogja adni a testőrök szervezetét, szertartásait, társadalmi állásukat stb.

Szinte hallom a föltevést, hogy a kor fölidézésében bizonyára képzeletünk volt a főforrás, s társadalmi rajzunkat csupán odavetett mondások támogatván, benne korlátolt ismereteinket adjuk elő. E vád, ha a történet eltűnt századok homályából idézi elő az életet, rendesen használtatik. A hajdan-kor tanulmányozás nélküli feldolgozása adta erre a lökést az emberek gondolkodásában. De e vád gyakran túlmegy a határon, s képzelődést, tapogatózást gondol ott is, hol valóval van dolga. Óhajtanók ha e váddal nem illetnének. Mi nem akarunk légbe építeni. Okoskodásainkat mindig citált iratokra alapítjuk. És ez bizonyára elég biztosíték arra nézve, hogy ingó sejtelem nem avatkozik ítéletünkbe. Célunk tehát jelenleg uralkodóra tekintet nélkül írni a testőrök hárszabályairól, bel- és küléletéről, amint 1848-ig tényleg volt.

Főkútfőnk ebben a Bécsben 1795. nov. 1-én Ferenc császár által megerősített, Starhemberg, gr. Pálffy Károly, gr. Teleky Sámuel, gr. Eszterházy Nep. János, Mikos Mihály és Anthon József által ellenjegyzett testőrszabályzat, mely *Regulamentum pro Regio-Hungarica Nobili Turma Praetoriana*. Viennae, 1795. Typis Joan Dav. Hummel. 4° — címmel adatott ki. Ebben nagy bőségben van előterjesztve a testőrség alapszabályzata, s az általunk e cikkelyben előadandók nagy része. Használtunk azonban még egykoru hirlapi s országgyűlési tudósításokat is.

A magyar nemes testőrségnél négy főbb tiszt volt, ugymint: k a p i t á n y (Capitaneus), tiszti fo-

kozat szerint tábornagy (Campi Mareschallus), vagy legalább lovassági tábornok (Generalis Equitatus): ¹⁾ alkapitány (Capitanei Locumtenens), egyszersmind altábornagy (Generalis Campi Vigiliarum Praefectus); fő- és alhadnagy (Primarius et Secundarius Locumtenens), a főhadnagy ezredesi (Colonellus), alhadnagy alezredesi (Vicecolonellus) ranggal.

Hat alantibb tisztt, u. m. két első- és négy második- vagy alörmester (Primarius et Secundarius Vigiliarum Magistri), az első örmester örnagyi (Supremus Vigiliarum Praefectus), második örmester kapitányi (Equitum Magister), végre a 70 testőr (Nobilis Turmae Hungaricae Praetorianus Miles) alhadnagyi (Sublocumtenens) tiszti fokozattal.

A törzskarhoz tartoztak még: a káplán (Capellanus), hadbíró (Auditor), számtiszt (Computuum Ductor) és az élésmester (Prostrates.) Egyéb személyzete: orvos (Medicus), sebész (Chirurgus), irnok (Fourier), porkoláb (Agminis Coactor), lovar tanár (Scholae Equestris Magister), házfelügyelő (Domus Inspector), kapus (Portarius), dobos (Tympanotriba), trombitások (Tubicini), kovács (Fabro Ferrarius), belső szolgák (Mediastini), lovászok (Agazones), kocsisok (Aurigae) és istálló szolgák Stabulorum Famuli. ²⁾

A testőrség két brigádába osztatott, melyek az első és egyik második örmester alatt egyenként 35

¹⁾ Három évvel e szabályzat kiadatása után, mert a szükség úgy hozta magával, maga az udvar törte meg a Reglement e pontját, midőn 1798-ban a csak altábornagyi rangú hg. Eszterházy Miklóst tette testőr főkapitánynya.

²⁾ Kitettem mindenüvé az eredeti latin műszót is, hogy ha netán nem jól tettem volna át magyarra, a katonai szaktudományban jártasok tudhassák az illető személyét.

testőrből állottak. Minden brigáda ismét két telepre vagy tanyára (Contubernium, pajtásság) oszlik 17 vagy 18 testőrrel, a másod őrmesterek parancsnoksága alatt.

Az egész sereg négyfelé úgy osztatik el, hogy minden tanya egyforma nagyságu legyen, s a felügyelő másodőrmester a maga tanyája mellett kijelölt lakással birjon. A testőrök a körülményekhez képest vagy ketten vagy hárman helyeztetnek el egy-egy szobába. Nehogy pedig e fölosztás megzavartassék, minden testőr köteles volt magánál tartani az elosztási táblázatot. ¹⁾

Mivel a különböző testőri tisztségek egymástól csak igen kevésben különböznek, s feladatukról nevük is némi tudomást adnak, s mivel e mű aránya sem engedi hosszabban foglalkozni velök: legcélszerűbbnek tartjuk csupán a legfőbb és legalsóbb rang tárgyalásába bocsátkozni, mint akiknek kötelességeiben az egész institutio céljai épen szélsőségük által legvilágosabban nyilatkoznak.

A testőr kapitány kineveztetésekor esküt tett le²⁾ a főudvarmester jelenlétében, ki azután a testőröknek mutatta be, mint vezérüket. Az ujonnan kinevezett kapitányt az ország zászlósa közé „a királyi diploma erejénél fogva” — így van a Regulamentumban, mi azt mondjuk, hogy az 1764/3. 6. art. erejénél fogva ³⁾ szokás szerint nagy ünnepélyességgel a királyi udvari főcancellár iktatta be.

A magyar testőrkapitány ceremóniák alkalmával a császári gárda (Arcieren Leibgarde) kapitányához jobbra állt, úgy azonban, hogy a Felség baloldalára

¹⁾ Regulamentum pro Reg. Hung. Nob. Turm. Praet. Pars V. Cap. I. pag. 139—140.

²⁾ Formuláját lásd. Regul. p. Turm. Praet Cap. X. pag 56—57.

³⁾ Corpus Juris Hungarici. Budae Typ. Reg. Univ. Anno MDCCLXXIX. Tom. II. pag. 429.

esett. Mikor a király gyalog ment, háta mögött gyalog, mikor lovon, a főkapitány is lóhaton követte.

A testőri pénztárról, lovak tartásáról, egyenruháról s általában az egész háztartásról a kapitány volt felelős, s ezért mindezekre főgondot kellett fordítania, ügyelnie kellett, hogy a testőrök öt éven túl az intézetben ne maradjanak. Ezért a főudvarmesterrel együtt öt év eltelte után, legkésőbb két hónapra intézkedett az illetőnek a hadsereghez elhelyezése ügyében. Vigyázott arra, hogy a testőrök német ruhát ne öltsenek, s általában a parancsolt egyenruhától eltérő öltözetet ne viseljenek. Ügyelt arra maga, vagy mások által, hogy az eltávozásra engedélyt nyert testőrök rangjukhoz illetőleg, vajjon úgy viselik-e magukat, mintha mindig a gárda előtt állanának? Ha ezt nem tették — s ez volt a testőrkapitány legfontosabb joga — azonnal ítéltetett felettük. A testőrségnél a büntetések osztogatása egyedül az ő érett belátásától függött, egyedül ő rendelhetett börtön vagy szoba-tömlöcöt. Továbbá dorgálások után a porkolábhoz küldhette ugyan a testőröket, de vas vagy bilincs nélkül, mert erre ítélni csupán a javithatlanokat lehetett és csakis formális pör útján.

Ezeken kívül tömérdek kötelessége van előszabva, ¹⁾ de melyek jobbra jelentéktelenek. Megemlíthető még, hogy midőn az épületbe lépett, azonnal minden előljárónak fogadnia kellett. A testőrök ezalatt szobáikban készültek, hogy azon percben, midőn a kapitány látni akarta őket, készen mehettek a gyűlésterembe. ²⁾

Itt e pontban azt hiszem, nem leend érdektelen

¹⁾ Regulamentum pro Reg. Hung. Nob. Turma Praetoriana. Pars I. Cap. VII. pag. 43—53.

²⁾ U. o. Pars V. Cap. IV. pag. 150—151.

a testörkapitányokat elősorolnom, rövid életrajzokkal összekapcsolva.

Az első testörkapitány erdödi gróf Pálffy Lipót volt. Született Bécsben 1716, megkereszteltetett a Skótok egyházában. 1734 ¹⁾ jan. 13-án. III. Károly király decretumánál fogva ezredes lett és engedélyt nyert egy magyar gyalog ezred állítására, melyet szervezvén, alakult belőle a mostani 19. számú főh. Rudolf nevét viselő győri ezred. 1741. jul. 16-án tábornok, 1752. jul. 12-én tüzértábornok, 1758. jul. 26-án a magyar szent korona őre, 1758. sept. 15-én mind a két felség cs. k. val. belső titkos tanácsosa, 1760. oct. 9-én tábornagy, 1763. márc. 8-án 10,000 frtnyi évi fizetéssel Magyarország főhadi parancsnoka, 1765. jan. 28-án a Szent-István rend nagy vitéze. Születésével Vöröskeő örökös ura, Pozsony vármegye örökös főispánja, Pozsony kir. vár. örökös kapitánja, Stomfa vár és uradalom ősi valóságos birtokosa lett.

Meghalt Pozsonyban, saját házában 1773. april 9-én, eltemettetett a malackai családi sirboltba april 12-én. ²⁾

Utódja fraknói gróf később herceg Eszterházy Miklós, ki született 1714. dec. 19-én. 1741-ben cs. k. kamarás és ezredes, 1756-ban jelen volt a porosz háboruban, 1758-ban a ³⁾ b. Andrássy Ádám nevét

¹⁾ Nagy: M. o. cs. IX. 64. lapja szerint. Az 1861—2-iki Militär-Schematismusban is (170 l.) 1734-re; 1863-tól kezdve 1733-ra van téve (L. Militär Schem. f. 1863. S. 180. F. 1865. S. 172.)

²⁾Bővebb adatok: Steph. Katona: Historia Critica Regum Hungariae. Tom. XX. Old. XXXIX. pag. 603.— Andr. Lehóczky: Stem. matographia Nobilium Familiarum Regni Hungariae. Posonii. 1796. pag. 59. Nagy Iván: Magy. orsz. családai IX. köt. 64. 65. 79. l — Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. 1872. S. 312.

³⁾ Militär Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1865. S. 200. szerint 1753-ban

viselő, jelenleg az aradi várban táborzó 33. számú gyalogezred tulajdonosa lett. 1762-ben magtalanul elhalt bátyja Pál-Antalnak a hercegségben utódja, sopronmegyei főispán, arany gyapjas vitéz, főkomornok mester, 1773. májusában a magyar nemes testőrség kapitánya, Szent István király rendjének nagykeresztese, végre tábornagy. 1778-ban Sopronmegye részéről 2000, saját részéről 200 huszárt állított. A hercegi címnek a leányágra terjesztését is kieszközölte. Ő volt az első pazarló az Eszterházy családból, ki a gárda fényét is addig nem ismert fokra emelte. Mint Magyarhonnak ez időben leggazdagabb főura, gyakran falvakat érő ruhában vezette a testőrséget. Szerette és ápolta a művészeteket, különösen a zenét. Kismartoni kastélyában alapított zeneiskolából kerültek ki Haydn, Pleyl stb.

Meghalt 1790. szept. 28-án. ¹⁾

Herceg Eszterházy Miklós 1787-ben testörkaptányi méltóságáról önként leköszönvén, helyébe az év augusztus hónapjában nagy-károlyi gróf Károlyi Antal neveztetett ki, ki alatt a testőrség roppanómérvű fényüzése épen nem hanyatlott. Károlyi született 1732. oct. 25-én. Már 1751. jul. 3-án, mint őrnagy atyja huszárezredében, aranykulcsossá tétetett. 1755-ben Eszterházy József gyalogezredében helyettes ezredessé lön s a következő év oct. 1-én, ezrede élén harcolva a lobosici ütközetben mellén nehéz szurást kapott. 1758. september 4-én Szatmármegye főispánjává, oct. 18-án — a porosz háboruban szerzett érdemei jutalmazásául — tábornagygyá lön.

¹⁾ Bővebb adatok: Bessenyei György: Az Eszterházi Vigasságok. Bécs, 1772. k. 8 r.— Lehóczky: Stemmographia Nob. Fam. Regn. Hung. pag. 17.— Magyar Kurir. 1787 évf. 81 sz. 663 l. Magyar Hirmondó. 1787. 70-ik levél.— Hirtenfeld: Der militärische Maria-Theresien-Orden. B. I. S. 277. Nagy Iván: Magyarország. cs. IV. 83. 87.

Ezelőtt négy nappal a hochkircheni csatában az Eszterházy ezreddel bevette a poroszok ágyusáncát és 36 ágyut foglalt el. 1759. jan. 9-én a Mária Terézia vitézrend keresztjével diszítettett. Majd Nagyvárad-Ungvár vidéki iskolák főigazgatójává tétetett, mely hivataláról 1782-ben leköszönt. 1778-ban a porosz háború kitörésekor száz huszár ujonc állítására adott pénzt a hadipénztárba. — Polgári és hadi érdemeiért egyremásra érte őt a kitüntetés. 1760-ban a hétszemélyes főtörvényszék közbirájává, 1763-ban a gr. Bethlen Farkas nevét viselő 52. számú (jelenleg pécsi) gyalogezred tulajdonosává, 1766-ban titkos tanácsossá és főhadvezéri helyettesé, 1775-ben kir. főasztalnokká, 1787. szeptemberében testörkapitány-nyá. Mint testörkapitány is igen népszerű volt. A Magyar Kurir, a többek közt így ír róla: „Ezen főkapitány urat az egész m. k. testörző sereg igen különös örömmel, szeretettel és tisztelettel tekinti, minthogy azokhoz ottan-ottan bemegy, egész leereszkedéssel beszél velek, őket meghallgatja és azoknak minden részben lehető boldogulásokat munkálódja.“ ¹⁾ 1790. márc. 29-én a horvát, dalmát bánságot el nemfogadván, azon évi nov. 22-én aranygyapjas vitézzé emeltetett.

Meghalt Bécs melletti Penczingben, 1791. aug. 24-én. ²⁾

Károlyi halála után azonnal galanthai herceg Eszterházy Antalra, Miklós leköszönt gárdakapitány fiára esett az udvar tekintete, ki éppen ekkor rendezte világhírű eszterházi mulatságait. A herceg e megtisztelő méltóságot el is fogadta s már 1791.

¹⁾ Magyar Kurir 1787. 81 sz. 662 l.

²⁾ Ráth: Magyar Hirmondó 1782. 16 lev. 126 l. 51 és 52 lev. — Kurir 1787. 70 sz. 174 l. — Militär-Schematismus des öst. Kaiserth. für 1858. S. 246. — Szirmay Antal: Szathmár vármegye leírása I. 118—122 l.

oct, 30-án 11 órakor a magyar nemes testőrség b Splényi tábornok, Barcsay ezredes, Soki alezredes, Dóci, Báróczy őrnagyok, és Majthényi kapitány vezetése alatt tizenkét testőr ment hg. Stahremberghez, mint a német gárda kapitányához, hogy Eszterházy beiktatására elvigye. Mi még ez nap délben meg is történt, hg. Eszterházy, hg. Stahremberg „mint udvarmester“ átadván számára az igazgató fekete pál-cácskát. ¹⁾

Antal herceg született 1738. apr. 11-én. Aranygyapjas vitéz, 1760-ban kir. főkomornyk, 1780-ban a 34. számú, Kassán táborzó gyalog ezred tulajdonosa, Sopronvármegye örökös és val. főispánja, mindkét felség val. belső titkos tanácsosa és tábornagy. 1792. ő vezette a testőröket a frankfurti koronázásra. Elvitte magával fiát és gr. Károlyit, továbbá 16 szakácsot, és 50 nyerges paripát küldött előre Frankfurtba. E koronázásra a maga s udvarának csak uti költsége több mint fél millióra ment. A koronázás után a rajnamelléki császári hadsereg egy hadtestét vette át és vezényelte a francia ellen.

Meghalt 1794. jan. 22-én. ²⁾

Ezután három évig üresedésben volt a főkapitányi méltóság. Oka hihetőleg egyfelől a pénz megtakarítás, másfelől az volt, hogy Eszterházynak, a volt kapitánynak fiára, az ekkor testőrfőhadnagyságot tábornoki ranggal viselő Miklós herceg korosodására vártak.

A három évi üresedés alatt mint állottak a gárda viszonyai, arról Kisfaludy Sándor önéletrajzában így ír: „Eszterházy Antal hercegnek halála után a

¹⁾ Magyar Hirmondó 1791 évf. 564 l.

²⁾ Adatok: Kurir 1791. 50 sz. 777. l. 75 sz. 1187. l. 86 sz. 1373. l. 1792. 18 sz. 280. l. 30. 469. l. 47 sz. 738. l. 51. sz. 781. l. — Magyar Merkurius 1794. 7 sz. 97. l. — Militär-Schem d. öst. Kais. f. 1848. S. 176.

magyar testörkarnak kormányja a második kapitányra¹⁾ maradt, egy olyan emberre, ki talán az egész magyar nemzetből arra legkevésbé vala alkalmas; mert ő nem volt egyéb, mint egy a katonai kötelességet és érdemet csupán a keménységben, kevélységben, fenytésben helyező zordon katonai előjáró, kinek az ifjúságot minden csekélységért, p. o. lovának egy nagyobb ugrásáért, büntetni vala legfőbb gyönyörűsége; midőn ellenben a titkos hirhordóknak és árulkodóknak legcégéresebb vétkei is elnézte. Az ő eszközlése által a tisztikar, embert alacsonyító, tiszt characteret sértő, valóságos fenytékházi szabásokra szorítottatott; a tisztek kénytelenek voltak otthon enni egy beállított frajternél, ki rossz étket, italt adott, hónaponként levonatván ezért a zsoldnak egyharmada. Engedelem nélkül délutáni négy óráig senkinek a házból kimenni szabad nem volt. A házakhoz ebédre hivatalosnak be kelle magát jelenteni, miáltal a jobb házakban, társaságokban mivelődhetés mintegy el vala zárva. A délelőtti órákat iskolában kellett töltetni, olyanoknak hallgatásával, miket mindegyik már iskoláiban megtanult, egy oly főbb tisztnek felvigyázása alatt, ki valamennyinél neveletlenebb, tudatlanabb, durvább volt; ki első iskoláiból közkatonává lévén, utóbb csak azért tétett tisztté, mivel jó házból született. Ily sérelmes rendelkezések által leforrázva lévén az egész tisztikar, sokan, kik függetlenek voltak, kiléptek, azok pedig, kik sorsuk által odakötte valának, szemléletet, vizsgálatot kívántak, hogy panaszaikat előadhatván, az intézetben változást eszközöljenek.“²⁾

A durva bánásmód miatt tehették ezt, egyéb-

¹⁾ Báró Splényi Mihály. Ld. Magyar Kurir, 1791. 88 sz. 1408. l. 1799. II. fert. 33. sz. — Militär Almanach Nr. VIII. S. 80.

²⁾ Kisfaludy Sándor Hátrahagyott munkái. Az eredeti kéziratokból kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1871. IV. kötet. 20. 21 l.

A m. testőrség tört.

ként azonban a tiszti vizsgálás, az engedelemmel kijárás hg. Eszterházy Antalnak az udvar által is megerősített rendelkezésén alapult. U. i. 1791. novemberében „a n. magyar k. testőrző sereghez az új gárdakapitány hg. E. A. ur által olyan rendelés küldetett, hogy ezután a gárdatiszt urak felírják neveiket, a midőn a gárdaháztól kimennek, és azt is miért? és hová? Estve 11, reggel pedig 7 órakor a szolgálatban lévő tiszte eljára a szobákat és visitál.“¹⁾

Kétségkívül igen szigorú rendszabályok ezek, de ugylátszik Eszterházy csak kiadta, de egy pontját sem tartotta meg. Mutatja ezt az is, hogy a Kurir,²⁾ egy hónap múlva az új rend kihirdetése után, így ír ez intézetről: „a mostani testőrzői szolgálat oly könnyű és nyugodalmas a hajdanihoz képest, hogy most ebben talán a leggyengébb kisaszonyka is szolgálatot tehetne.“

Ha Eszterházy nem tartá meg a szabályzatot, a holtá után kapitányi helyettes alkapitány b. Splényi M. annál szorosabban ragaszkodott a Reglement minden betűjéhez. Ez persze rossz vért csinált a függéstől elszokott testőreink között. Hozzájárult még ehhez undorodásuk a közójük is behozni akart, ez időben Ausztriában általánosan elterjedt kémrendszertől. Bosszuságukat zugolódással jelenték ki. Kisfaludy Sándor volt egyik leghevesebb, legbátrabb panaszló. A vizsgálatnak következése — írja Kisfaludy — szokás szerint az lön, hogy mind a zsarló előljáró (de ez titkon), mind az egész tisztikar (ez mindazáltal nyilván, és nagy lármával) megfenyítették, négy legöregebb és négy legfiatalabb tiszte nyolc napra zárba tétetvén. Kevéssel ezután pedig, egy főudvarmesteri parancsolat mellett Kisfaludy is hatodmagával, ellenkezés és lá-

¹⁾ Magyar Kurir, 1791. nov. 11-iki 89 sz. 1422 l.

²⁾ 1791. dec. 23-iki 101 sz. 1604 l.

z a s z t á s miatt, (így neveztettek a vádak) a testőri karból a két garnizon regementhez tétetett által.¹⁾ Ezzel a gárda kebelében egy időre ismét helyreállott a béke, mit a következő gárdakapitány átvevén a vezetést, állandósított.

Az interimet herceg Eszterházy Miklós kinevezett főkapitány váltotta fel. Született 1765. dec. 12-én. Sopron megye ör. és val. főispánja. 1791. novemberében 20.000 forintért Soóky testőr-alezredestől e rangot megvevén, ez időtől 42 évig folytonosan a magyar gárdánál szolgált. 1796. májusában mint testőrfőhadnagy, az alkapitány b. Splényi altábornagygyá neveztetvén ki, ő vezérőrnagy lett. Ugyanez évben tagja volt a Károly főherceghez a francia elleni táborba küldött követségnek, melyből már 1797 ujévre Bécsbe érkezett, hogy mint a nemes testőrség ezredese, jelen legyen az ujévi nagygalán. 1797 januárban mint testőr főhadnagy a Szent István rend nagykeresztjével diszittetett. Cs. k. kamarás, val. belső titkos tanácsos, tüzérségi parancsnok, 1798-ban pedig m. k. nemes testőrségi főkapitány.

Korjellemző az, hogy ez időben a testőrfőkapitány egy harminckét éves fiatal ember és tábornok, az alkapitány pedig már 1794 óta altábornagy volt! Kissé fordított világ, az igaz, csak hogy az egyik herceg Eszterházy, a másik pedig csak báró Splényi volt.

A bajor Szent Hubert, a Hannover Guelph rendek nagykeresztes vitéze, egyszersmind edelstetteni gróf volt. 1802-ben kapta a budai 32 sz. gyalogezredet. 1803-ban altábornagyi, 1808-ban aranygyapjas vitézi méltóságot nyert.

Katona és diplomata. Szenvedélyes barátja tu-

¹⁾ Kisfaludy S. Hátrahagyott munkái, IV. 21. 22. l.

domány és művészetnek. Ő alapította az Eszterházy képcsarnokot, úgy szintén könyvtárt, érem- és csigagyűjteményt. Hires zenekarát Haydn igazgatta. A gárda fénykora az ő idejére esik, de nyilvános szereplésekor kifejtett szertelen pompája óriási jövedelmét is elégtelenné tette s nemritkán pénzzavarba hozta.

Ő volt hir szerint 1809-ben Napoleon által Magyarország királyául kitűzve s a m. koronával megkülönböztetve. Meghalt, mint cs. k. táborszernagy, 1833. nov. 24-én.¹⁾

I. Ferenc király 1833. nov. 27-én Eszterházy régiebb szóbeli ígérete folytán testőrfőkapitánynya miháldi báró Splényi Ignácot nevezte ki. Született 1772-ben Milanóban. Igen fiatal korában mint főhadnagy vett részt a török háboruban, hol kitüntetvén magát, a 2-ik sz. huszárezredbe kapitánynya tétetett. 1793-ban a francia hadjáratban Belgiumban, 1797-ben Stajerországban harcolt, mint a szabolcsi nemes insurgensek őrnagya. 1799—1800-ban az olasz-francia ellen küzdött, s ott volt Marengonál. 1801-ben mint alezredes a Szabolcs megyei fölkelő nemesség élére állíttatott. 1804 végén a Nagy-Enyeden állomásozó József főherceg 2. számú huszárezred ezredese. 1808-ban tábornok lett s a következő évben az olasz hadjáratban küzdött. 1813-ban mint altábornagy vezényelt a briennei csatában, hol osztályával a francia balszárnyat nyomta hátra. Ezért I. Sándor orosz cártól Sz. Anna 1. osztályú keresztjét, és a bajor királytól a katonai Miksa-József rendet kapta. A háboru végével pesti dandárnok lett. 1825-ben a 2. számú huszárezred tulajdonosává, 1830-ban val. belső titkos tanácsossá, 1831-

¹⁾ Magyar Merkúrius. 1796. évf. 39 sz. 566 l. 1797 évf. 1 sz. 6 l. és 4 sz. 45 l. — Militär Almanach für 1805. S. 35. 79. — Militär Schematismus des öst. Kaisth. für 1833. S. 90. Magyar Kurir 1791. évf. 91 sz. 1445 l. 1808 évf. 4 sz. 55 l. — Ujabbkori ismeretek tára. Pest, 1851. III. kötet, 138. 139 l.

ben lovassági tábornokká és Ferdinand főherceg magyarországi főparancsnok mellé oldalas segéddé neveztetett. 1833-ban Eszterházy halála után harmadnapra testörkapitánynya lön, mely méltóságában mint országbáróját, valamennyi törvényhatóság üdvözölte. Meghalt 1840. márc. 20-án Miskolcon. ¹⁾

Hajnácskeői gróf Vécsei Ágost születt atyja állomáshelyén Lesnyovóban, Galliciában 1775. aug. 22-én. Alig volt 14 éves, midőn katonáskodását egy gyalog ezredben megkezdette. Nehány hét múlva, 1790-ben egy vértés ezredbe alhadnagyi rangban lépett át. 1793-ban vett föl először huszár egyenruhát mit azóta le se tett. Ugyenezen év aug. 20. Elzaszban Jokrim mellett egy erdő aljában foglalt állomást, hol, önszántából egy szakasz huszárral az ellenséges francia erőre vetette magát. Az ellen megingott, nem sokára fut, s Vécsey makacs visszavonulási harcban 4 ágyut, 4 löporos kocsit, egy tisztet s 30 közembert fogott el. 1794. elején, atyja Szigbert, altábornagy huszárezredében másodkapitánynya lett, s mint ilyen, három hadjáratban vett tevékeny részt. 1799-ben Basel mellett a fősereg védelmére a Schwarzwaldot kellett fedeznie egy portyázó csapattal, mely félszázad huszárból s két század gyalogból állott. Szemben vele az ellenséges hadosztály zöme egyik támadást a másik után intézte. De Vécsey kisdéd csapata megállta a sarat, sőt kirohanásaival egyre gyöngíté a franciát. Ez időből valé egy emberséges tette is, mit kevesen tudnak. A híres bölcsész és physiognomicus Lavater francia fogságba esett s e tájban Baselen kívül külön helyen őriztetett. Vécsey vitézül neki rontott az őrségnek s Lavatert kiszabadítá. 1799. jul. 29-én az ellen egy

¹⁾ Magyar Merkúrius, 1797-iki évf. jul. 28-iki 60-ik száma, 897 l. Militär Almanach Nro. XV. S 57. 281.— Életrajzát családi közlés után közli Nagy: Magyarorsz. családai. X. 337 l.

fél dandárral minden oldalról megtámadja a portyázókat, s előnyt viv ki. Erre Vécsey veszi át a vezényletet, fél század huszárt leparancsol a lóról s a gyalogság erősítésére küldi, ő maga pedig huszáraival nyolc óra hosszan küzd az ellennel, s azt régi állomásába vetvén vissza, az austriai főhadosztály háborítatlanul valósítja működési tervét. 1799. októberében mint főkapitány vesz részt a Neckarhausen melletti csatában. Gróf Eszterházy huszárezredest 3 század huszárral, egy lovas üteggel, 3 francia lovasezred vette körül. Ekkor a 4-ik huszár századdal a tartalékot vezérlő Vécsey oldalt rohanta meg az ellent, annak sorai megbomlanak, az elfogott huszárok kiszabadultak, s a lovasüteg az elfogatás torkából kimentetett. 1801-ben a magyar nemes fölkelő sereg Hont és Esztergom megyei zászlóaljában őrnagygyá neveztetett. De csakhamar visszatér a volt Vécsey 4 sz. huszár ezredhez, mely 1803-ban Hessen-Homburg Frigyes nevét vette föl. 1805. nov. 3. Enns mellett a hidon átvonuló orosz és osztrák utócsapatot, a legnagyobb vész pillanatában odaérve megmenté s a sereg tovább vonulhatását, a hid lerontását lehetővé tette. Már ez év nov. alezredes atyja ezredében. Dec. 2-án Tellnitznél a franciák fölhasználva a sűrű ködöt, reárontanak a szövetségesek harcsoraira. Az ellen balszárnya csak 25 lépésre volt a Hessen-Homburg huszárok egy osztálya jobb szárnyától. Az orosz gyalogság hátrál, mit Vécsei látva, saját felelősségére, parancs nélkül golyózápor között az ellen gyalog hadosztályára tör oly szerencsével, hogy egy részét összeapritá, nagy részét pedig fogságba ejté. Austerlitz után Ferenc császár saját kívánatára 150 huszárral kísérte Napoleonhoz a morva-nasedlovitzi malom melletti értekezletre. 1807. nov. 1-én a hadban kitünt 8 sz. Kienmayer huszár ezredhez lépett át, melynek 1808.

juliusában ezredes-parancsnokává tétetett. A 33 éves Vécsey alig volt 10 hónapig ezredes, midőn vitézsége szemtanuja, Károly főherceg által soronkívül tábornokká neveztetett. E rangban vezérlé a 6-ik hadtest előörseit a német-wagrami csatában. 1814-ben hadi érdemei méltánylásául Ferenc császár által báróságból grófi rangra emeltetett. A francia és olasz hadjáratokban vezéri képességét 9 haditerv készítésével, és elszántságával tanusította. 1820-ban altábornagy. 1829. a Ferdinand főherceg nevét viselő 3 sz. huszárezred másod tulajdonosa. 1838. valóságos titkos tanácsos. 1840. lovassági tábornok s a kir. magyar nemes testőrsereg kapitánya, minél fogva Bécsben kellett állandó lakást foglalnia. „Kapitánya maradt e gyönyörű, ragyogó seregnek, míg feloszlata be nem következett.“ Ugyanekkor, 1849 oct. 6-án az a csapás érte, hogy legidősb, nagyreményű fia Károly, ki mint őrnagy lépett át a magyar hadseregbe, s tábornokságig vitte, Aradon kivégeztetett. 59 szolgálati év után az agg vitéz is, ki 15 hadjáratban vett részt, ohajtott nyugalomba lépett. Így tölté napjait Bécsben, hol a halál 1857. jan. 15-én ragadta el a 82 éves férfit. ¹⁾

A jelenlegi testőrkapitány hallerkeői gróf Haller Ferenc született 1796 március 2-án ²⁾, vagy 24-én ³⁾ Kerelő Szent-Pálon Küküllő vármegyében. Szülei: József cs. k. kamarás és gr. Koháry Mária Terézia. Jogtanulmányai befejezése után 1813-ban a hadi pályára lépett, s ez év october havában

¹⁾ Militär Almanach Nro. XII és XVI. S. 284.— Militär Schematismus des öst. Kaisth. Mai. 1855. S. 75.— Életrajzát és arcképét adja a Vasárnapi Ujság 1857. évf. apr. 5-iki 14 száma.— Nagy Iván: Magy. orsz. csal. XII. 111, 114 l.

²⁾ Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. 1872. S. 312

³⁾ Vasárnapi Ujság. 1856 évf. 7 sz. szerint.

a lipcsei csatában mutatott vitézségeért a helyszínen hadnagygyá neveztetett.

A katonai pályán fokonkint haladva, már a 30-as évek végén huszárezredesi rangban találjuk. Utóbb a magyar nemes testőrség főhadnagya, mely állását csak akkor hagyta el, midőn 1842. június hóban báró Vlassics Ferenc helyébe horvát-, slavon-, dalmát bánná nevezték ki. A hozzá szeretettel ragaszkodó magyar nemes testőrifjak búcsúvételekor diszkardot nyujtának neki emlékül. Ugyanekkor cs. k. vezérőrnagy, val. belső titkos tanácsos, az I. és II. báni ezred tulajdonosává lett. 1842. oct. 17-én tartá fényes bemenetelét Zágrábba; este tiszteletére kivilágítást rendeztek. ¹⁾ „E kinevezéshez a magyarok részéről nagy remények csatlakoztak. Haller hazafias higgadt jelleme ismeretes volt az országban: beiktatási beszédében pedig határozottan kijelenté, miszerint mindent el fog követni, hogy ama tiszteletre méltó ősrégi szövetséget, mely a tartomány s anyaország közt létezik, fenntartsa. Ez irányban mindjárt kezdetben annyival buzgóbban látott tiszte betöltéséhez, minthogy maga beiktatási ünnepélye eléggé meggyőzte őt az illyr párt törvénytelen s veszélyes céljairól.“ ²⁾ Ugyanekkor őt a kapcsolt részek rendei szabadalmaik értelmében unnai és kulpameléki főkapitánynak választák. 1844-ben Zágráb megyei főispán, s a következő évben a közrend sikeresb fenntarthatása tekintetéből Zágráb megyei és városi királyi biztos. Ez időben a horvát báni méltóság a legkényesebb állások egyike vala. Megfelelni kellett tulvitt horvát, tulvitt magyar nemzetiségi és

¹⁾ Az ekkori ünnepélyességek bővebb leírását adja: Kossuth Lajos: Pesti Hírlap, 1842. 191. 192 száma.

²⁾ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823-tól 1848-ig. Pest, 1868. Második kiadás. V. könyv, II. fejezet 316. 317. l.

a tulvitt cs. udvari kívánalmaknak. Már a tartományi gyűlés megnyitása előtt is, melyen (1843 oct.) Haller magyarul szólott, panasza volt az alkotmányos horvát pártnak. A pártfondorlatok következtében az 1844-iki decemberi nemesi összeírásban a szavazatos nemesség száma oly nagyra emeltetett, hogy első tekintetre hamisítotttnak tűnt fel. Az 1844. jan. 23-ikára kitűzött tisztujítás elmaradt, a bán pedig, utasítást kérendő Bécsbe utazott. A rendelet szerint, melyet onnan visszahozott, az 1835-iki összeírásnak kell vala szolgálni az ujnak alapjául. Ez ellen azonban a rendek óvást tettek s az apr. 29-én tartott gyűlésen új összeírást mutattak be. A munkálat most sem volt kielégítő, s fölötte három napig vitatkoztak.“ A főispán azonban még ekkor sem akará kimondani a magyar többséget, kijelentvén hogy kezei ebben kötve vannak s Bécsből kell várnia utasítást. A bán maga is röstellé, hogy ily törvénytelen eljárás eszközévé kellett válnia, s az e miatti bosszuság oldotta meg nyelvét. A horvát-magyar párt s véle az ország, Haller ezen nyílt szavai után, nem lehetett többé kétségben, hogy az ilyr viszályok Bécsből nyerik a támogatást; mi aztán az alkotmányos érzelműekben a Dráván innen és túl nagy elkeseredést szült.“ ¹⁾ A kormány 1845. oct. 30-án, részben ezért is, lemondatta az őszinte Hallert, a báni teendőkkel ideiglenesen Haulik György zágrábi püspököt bizván meg. -- Haller már ez évben, mint vezérőrnagy a szász kir. polgári érdemrend nagykeresztese, szárd kir. Szent Mór és Szent Lázár rend középkeresztese, valóságos b. t. tanácsos, cs. k. kamarás és főherceg d' Este Nándor Károly Győző főudvarmestere. 1848-49-ben az olasz hadjáratban vett részt és altábornagyi fokozatot nyert.

¹⁾ U. o. VI. könyv, III. fejezet, 83 l.

A háború befejezése után Peschiera várparancsnoka és 1850-ben a 12-számú. Gyöngyösön toborzott, volt nádor huszárezred első tulajdonosa. Már 1855-ben a vaskorona rend első osztályú keresztjével, Lipót rend közép keresztjével ékesítve, mint nyugalmazott altábornagyot találjuk Beszterce mellett, szász-mátéi magányában. 1856-ban azonban ujolag közpályára lépett. Tettlegetes állományu altábornagy és Albrecht főherceg mellett Magyarország kormányzói helyettesévé lett Budán. Ugyanekkor már a Szent István rend nagykeresztjének tulajdonosa. Lemondván kormányzóhelyettesi állásáról, 1859. nov. 27-én lovasági tábornokká neveztetett, s most az egész osztrák-magyar hadseregben e rangban első, s Albrecht főhg. és Schwarzenberg hg. tábornagyokat és a főhgeket leszámítva, az egész hadseregben a harmadik helyet foglalja el. 1861-ben már élethossziglani birodalmi tanácsstag, Buda sz. kir. és főváros tiszteletbeli tagja és szolgálaton kívüli lovassági tábornok Szász Mátén. 1867-ben a magyar gárda újszervezésekor azonnal őt, ki egykor oly kedvességben volt gárdistáink között, emlegették kapitányul. Magas rangja, rendszeretete, bánásmódja őt e magas méltóságra teljesen képesítették. Kineveztetése után azon megtiszteltetés érte, hogy az aranygyapjas rend lovagjává avattatott. A két heteshez (77-hez) közeledő kora dacára teljesen szolgálatképes, s mint a bécsi magyar nemes testőrség kapitánya nagy pontossággal viszi hivatalát. ¹⁾

¹⁾ Haller életére adatok találhatók: Kossuth Lajos: Pesti Hirlap, 1842. évf. 154. 191. 192 szám. 1848. 36. 47 sz.— Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről Pest 1868. I. kötet, 72 l. — Élete és arcképe megjelent Vasárnapi Ujság, 1856. (febr. 17) 7 szám.— Gothaisches Geneal. Taschenb. der Gräfl. Häuser. 1872. S. 312.— Nagy Iván: Magyarország családai IV. köt. 29. 36. l.— Kais. Königl. Militär Schematismus des österreichi-

A jelenlegi testörparancsnokról, ki az 1848 előtti gárdának is tagja volt, újból visszatérünk a testőrség 1848 előtti viszonyai tárgyalására.

Az 1795-iki testör rendszabályzat minden tisztség kötelességein végig menve, utoljára a köztestörökhöz ér, kikről mi is ohajtunk szólni.

A magyar nemes testőrség kizárólag kétségtelen nemességű magyar, horvát és erdélyi ifjak számára alapított. Épen ezért az ezen hivatalra vágyóknak megyéjük bizonyáglevelét vagy ajánlatát kell beküldeni a magyar, illetőleg erdélyi udvari cancellariához, melyek három hónaponként közlik a kapitánynyal. A központi cancelláriák által átszolgáltatott levelekről a kapitány tartozik jegyzőkönyvet vezetni, hogy a gárda üres helyei pontosan és minél jobban töltsenek be.

Testörökül nemcsak a megyék, hanem közvetve az ezredek is, bezárólag a hadnagyig, ajánlhatnak egyéneket. Ezek föl vételénél különösen arra kell ügyelni, hogy csupán szép és elegans kinézésűek, nyúlánk termetűek legyenek, mert a fölvettek erkölcséről, képességéről való felelősség az illető ajánló megyére vagy ezredre hárul.

A felküldött testörök kora 18-22 év között változhatik. Ezért nevezték „örök ifju“ gárdának, mihez a testörök közt élő azon hagyomány van kötve, hogy Mária Terézia e szavakkal alapította a gárdát: „akarom hogy testem körül fiatal magyar sereg öröködjék.“ A régi szabályzat szerint, a fölveendő testörök magasságának 5 láb 8 hüvelyknek kell lenni, mi azonban, igen kitünőeknél 5 láb 6 hüvelykre is

schen Kaiserthumes. Wien, 1848. S. 46; 1851. S. 48; 1855. Mai. S. 76; 1858. März-April. S. 95; 1861—62. März-April. S. 107; 1863. Febr. S. 109; 1865. März. S. 102; 1871. S. 73; 1872. Febr. S. 63. 101.

alászállhat, ha egyébként szép arcuk és elegans testalkatuk van. Azok pedig, kik hadnagyi ranggal a hadseregből jönnek át a testőrökhöz, a fölvételkor huszonkét évvel bezáródó életkor alól fölmenthetők.

Megyék, melyek kebelükből vagy senkit sem küldöttek, vagy számosabb s gazdagabb nemességet számlálnak, vagy végre melyek a testőralaphoz nagyobb összeggel járultak, — adandó alkalmakkor a testőr ügyekbe beleszólhatnak.

A fölvétel további módja volt, hogy a testőrkapitány a candidáltat a hozzácsatolt indokokkal a főudvarmesternek előterjeszté. Ez viszont a magyar, vagy erdélyi udvari cancelláriával közlé. Ha a cancelláriák részéről semmi ellenvetés nem történt, a Felség legkegyelmesebb megerősítésére küldötték a már kész kinevezést. Végre a kegyelmes királyi határozat a kapitánynak adatott át, az illetőnek publicáltatása végett.¹⁾

Az ujonnan bevett testőrnek egy alhadnagy vagy felsőbb tiszt és a hadbíró előtt kellett fölesküdnie. Ezt, ha a németben járatlan volt, latinul is elmondhatta, — a magyarról szó sincs! Az eskümintában az állott, hogy igéri a felolvasandó testőrszabályzatban és katonai cikkelyekben foglaltak pontos megtartását. Engedelmes lesz előljárói, engedelmes, hódolatteljes áhitattal lesz a cs. és apost. kir. Felség „a föld legnagyobb fejedelme“ irányában.

A testőrök közé ily előzmények után beosztott ifjúnak — a szabályzat szerint — tekintetbe kell vennie Isten tiszteletét, mint minden cselekedeteink alapját. Ennélfogva arra amit a vallás és isteni tisztelet megkíván, főfigyelemmel legyen, és nem csak vásár- és ünnepapokon, hanem egyes miséken is jelenjen meg az Ur házában.

¹⁾ Regulamentum pro Regio-Hungarica Nobili Turma Praetoriana. Viennae 1795. Pars IV. Cap. II. pag. 117—118.

Törvényesen parancsoltatik — bár ezt maguktól is megtennék, — hogy vásár- és ünnepnapokon az első dobszóra készen legyenek. Midőn a második jelt adják, mindnyájan az illető alörmester telepére gyűljenek, honnét a harmadik dobszóra a gyűlésterembe vezettetnek. Innen szakaszonként ket-tős sorban saját templomi székeikbe mennek, szent misét és beszédet hallgatni. Legalább egyszer évenként, husvét táján gyónnak, és akik nem kath. hitűek „illendő kérés után saját házaikba mennek“ isteni szolgálatot hallgatni.

Az utóbbi sorokból, de még inkább a „De Timore Dei“ és „De Cultu Divino et eius Solenniis“ ¹⁾ című fejezetekből kitűnik az, hogy a testőrség határozottan kath. intézmény volt. A kegyes királynő beteríté ez intézmény küljét a maga gondolkodásával, s ez így is maradt egész 1848-ig.

Hol nagyobb ünnepélyeknél még a nem kath. testőrnek is kath. templomba kellett vonulni, — míg a katolicusoknak parancsolva volt a templomlátogatás, addig más hitűeknek csak illendő kérés után lehetett saját házukba menni, ott bizony a kath. uralkodó vallás tán kissé sok előnyt ragadott magához. Mind ez azonban a viszonyokból folyt, s nem lehetett máskülönben elintézni. Ne bolygassuk most e dolgot, mikor hajdan a maga idejében is el tudták nézni.

A jó erkölcs ajánlása lapokat vesz igénybe a szabályzatban. Többször is, különböző paragraphusokban ajánltatik, hogy a szerencsejátéktól, veszekedéstől visszavonástól tartózkodjanak adósságot ne csináljanak. És, hogy ezek meg ne történhessenek, a felsőbb és belső tisztek serényen vigyázzanak.

Hogy a testőri szolgálatot minél pontosabban

¹⁾ I. h. Pars. IV. Cap. I. et Cap III. pag. 117. 122 — 124.

teljesítsék, és előforduló esetekkor magukon segíteni tudjanak, a gyűléstermet, a környéket és a királyi palotai közlekedéseket megismerni iparkodjanak.

Aki őrhelyen vagy pedig sorban áll a várpalotában, a szolgálati különbség miatt csupán csak a császári ivadékoknak tisztelegjen karddal. Egyebek, még ministerek és tábornokok előtt is, csak illendő állásban maradjon.

Belső szolgálatra rendelt maga lovát, minden testőr törekedjék kiismerni, hogy a körülmények szerint azt bizton kormányozni tudja. E lovakat aztán máskor nem szabad lovagolni. Szintigy a legszorosabban tilalmaztatik külön kocsit vagy lovat tartani. ¹⁾

A szabályzat az erkölcsi, az egyén akaratától függő dolgokban, a rábeszélés módját követi. Szívökre beszél, hogy a nagy kegyet, melyet a Szent Felség őrizetének reájok bizásával nyertek, hálálják meg buzgalommal, az udvari szolgálaton való illendő viseletükkel. Gyakorolják magukat az udvarnál használt nyelvekben és szükséges tudományokban az udvari szolgálattól üres óráikban.

A tisztaságra nagy gondjuk legyen, nemcsak ruhájukban, fegyverükben, hanem ágyukban és lakásukban is. Magától értetik, hogy a dohányzástól (a fumigatione herbae nicotianae) a szolgálati helyen visszatartóztassák magukat, szintugy a részegségtől is. Éjszakára ne maradjanak ki. Legkésőbb esti 11 óráig otthon legyenek, s akkor feküdjenek le. Ennek meg nem fogadása ismétlés esetében szigoruan büntettetik. Ha e kimaradások még engedlenséggel is párosulnak, az illetők rövid uton elbocsáttatnak az intézet kebeléből. Hasonló módon

¹⁾ I. h. Pars 1. Cap. I. pag. 7—10.

büntetik az, ki a testörpalotának nem a főkapuján, hanem alattomban más helyen jár be.

Minden törvény a fölismert szükségszerűség kifejezése. Az ablakon bejárás, részegség stb. bizonyára előfordult a gárdánál, s a törvény azért intézkedett megfenyítésük módjáról. Eme szigorú, kitiltással végződő rendszabályok hozatala indokát is abban találhatjuk fel, hogy ismerték az előjárók a Magyarországból jövő, kissé kikapó és hevesvérű fiatalságot s csak is a kihágások s a reájok következő erős büntetések megjelölésével véltek hatni reájok.

De mit ér a legszigorúbb rendszabály is oly intézetnél, mely úgy van alkotva, hogy ifjú tagjaiban egyébként is meglevő rossz hajlamokat nem hogy megtörni igyekeznék, sőt inkább mindent megtesz azok fokozására.

Főszereplés az udvari pompákon, a dúsgazdag ruha, a gárda válogatott szép ifjakból állásának tudata, a folytonos dicsőítés után nem csuda, ha alantabb szellemű ifjak szertelen dicsvágyukban jó és rosszban elsők akarván lenni, bravourjaikat végrehajtották, akár egyeztek törvényeikkel, akár nem.

Jogosultnak hitték magukat a legeszeveszettebb tervek végrehajtására. Mindegyikük kis király volt, kiknek dicsőítését a királytól le az utolsó parasztig senkisémm mulasztá el. Midőn olyat tapasztaltak, hogy pl. mikor a török követ palotájuk előtt a legnagyobb ünnepélyességgel vonulván el, ott velök találkozott, s testőreink „a rettentő sokaság között megállván, míg elmennének a követ meghajtotta magát nékik és háromszor mejjét megütötte.“¹⁾

Kezdték mintagárdának, a világ első seregének kürtölni. Egy akkori lapban pl. ezt olvassuk „ugy értjük, hogy a Felséges nápolyi király egy magyar

¹⁾ Magyar Kurir 1792. 13 sz. 197 l.

formaruhás gárdát állított föl a maga olaszjaiból, s néhány kard és köntös, melyet Bécsben csináltatott Ő Felsége, csak mustrául vitetett volna, hogy a többieknek ott készíthessenek azon formákra, — sőt némelyek úgy álmadoznak, hogy ezen magyar-forma olaszgárdának született magyar gavallér fogna lenni főkapitánya.“ ¹⁾

A hirlapirodalom dicsőítésükben határt nem ismert s mindent megragadott hírük terjesztésére. Volt is oka reá, mert az egész társadalom így érzett, így gondolkozott gárdistáinkkal szemben. Ennek bizonyítására szabad legyen a Kurir 1791-ik évfolyamából hosszabb mutatványt közölnöm: „A nemes magyar királyi testőrző seregnek azon része, mely a prágai koronázáson minden gárdák felett az irigységig tette a maga parádéját herceg Eszterházy, azon sereg főkapitányának kihirdetett, és nov. 1-ső napján egész pompával beiktatására Bécsbe visszaérkezett. Nevezetes volt ezen nemes testőrző seregről az is Kuttenbergben, hogy az ott lévő apáca klastrom arra kérte volna az ott lévő tanácsot, hogy a magyar gárdákat, melyeknek ott nagy tisztességek lett, venné rá, hogy klastromjok mellett mennének el, hogy láthatnák elmenetelekkor, ezt a soha nem látott, csak hírét hallott szép sereget. Minthogy a klastrom útfokban nem esett a testőrző uraknak, tehát a tanácsbélieliekkel együtt mindnyájon bé mentenek a klastromba, melynek szüzei igen nagy becsülettel fogadták. — Párisban is megjelentenek vala hajdon, a lakadalom alkalmatosságával ²⁾ a mi magyar testőrzőink, hol a klastrom fejedelemasszonya hordozta vala őket az egész

¹⁾ U. o. II sz. 164 l.

²⁾ Alkalmasint XVI. Lajosnak Mária Terézia leányával, Mária Antoinette-el tartott lakzóját érti.

klastromban és midőn bámulva csodálta volna ezen gárdatiszteknek pallérozott francia beszédjeket (Besenyei, Barcsay, Báróczy stb. voltak akkor a gárdánál!) és legmódisabb, csinosabb magaviseleteket, azt kérdi az egyiktől: ugyan uram micsoda nemzetből valók lehettek ti? mert lehetetlen, hogy a legszebbik nemzet légyen a magyar, — és ily pallérozott mint ti vagytok. Erősítvén a gárdák, hogy ők magyarok volnának: elé veszen az apácaasszony egy kis francia könyvet, melyben a magyar nemzet csupa barbarusnak vala lefestve, s megvallá, hogy ő a magyar nemzetről való balvélekedését innen vette; de már látja, hogy ezen nemzetet a más nemzetek csak irigységből rágalmaznák; azért a könyvecskét is a tiszték előtt égetteté meg. — Prágában a legnagyobb idegen gavallérok is barátságokra méltóztatták a magyar gárdát — azután pedig, jövet, menet, annyira tisztelte és szerette a nép őket, hogy a hol megszállottanak, a gárda szürke paripájának a száját megcsókolta a paraszt cseh örömeiben, és ingyen abrakot adott néki.“¹⁾

Ennyi bálványozás után, igen természetes, hogy testőreink egy-két évi gárdistaság után többé nem érdemeik, tetteik után, hanem egyedül egyéniségük miatt akartak tiszteletet ébreszteni. A tetszvágy oly mérvben fejlett ki bennök, hogy közönbössé levén aziránt, minek már birtokában voltak, a meg nem levő után törekvének s ezt a piperével óhajták elérni. Ünnepeiket többé nem mint belép-tükkor, az udvari pompázások, hanem hódításaik szerint számították. A pipere nyomán következett a pazarlás, szép, arannyal rakott uton, kezdve fénynyel, folytatva szükölködéssel, s végezve, nem ritkán, a gyalázattal.

¹⁾ Magyar Kurir. 1791. 80 sz. 1275. 1276 l.

Életmódjukhoz jó csomó könnyelműség kellett, ez pedig minden ifjuval közös tulajdon. De oly mérvben mint náluk, már az ifjunál is aggályt támaszt, visszaszítóvá válik az élet delén s kiben ily koráig fennmarad, boldogtalan aggkort várhat.

A fényűzés pénzzavart von maga után. A testőrök is, gyakran adósságot csinálván, annak letörlesztésére a legfonákabb terveket gondolták ki. Innen ered az a sok gyászos emlékű tény, mit a gárda tagjai 1848 előtt elkövettek.

Mindez az institutionnak róható fel, mely sohasem, vagy csak nagy ritkán hatott nemesítőleg az ifjui kedélyre. Természeténél fogva az ifjakban ugyis meglevő könnyelműséget, dicsvágyat, pazarlással és bravourhajhászással párosította, mik együttesen a benső értékét gyökerestől kivágták.

Távol legyen tőlünk, mintha mindezt tisztán kárhoztatásért hoztuk volna fel. Hiszen ha már királyi gárda volt, nem is lehetett királyi pompa nélkül. Csupán azért tettük meg észrevételeinket fényűzésükre vonatkozólag, hogy pszichologiai megfejtését adjuk annak a sok szomorú történetnek, mik a gárdapalota falai közt végbementek.

Egyébként is a magyar nemes testőrség hajdan nem csak diszgárda, nem csupán hiu pompázó csapat volt, hanem egyszersmind a legkitünőbb magyar ifjak hadi és polgári felsőbb képzőintézete. Szabályzatuk azt mondja, hogy a szolgálati öt esztendő nem csak azért szabotott ki „miszerint csak az udvar diszéül szolgáljanak, hanem, hogy a haza hasznos polgáraivá növeltessenek, s ezáltal a maguk szerencsájük alapját megvessék.”

Ily célzatok mellett, főleg arra volt ügyelet, hogy kétrendbeli: lovassági és gyalogsági katonai előadáson kívül, polgári professorok a számtan, német nyelv és irodalom, a curialis stylus, és a fran-

cia nyelv és irodalomba vezessék be, s e tanulmányaikban magánuton is elősegítsék.

Kik magukat polgári hivatalra adták, azok az efféle dicasteriumok mellé gyakorlatra bocsáttattak. Amiért is az újonnan fölvetett testörnek nyilatkoznia kellett, hogy magát polgári vagy katonai pályára szánta-e?

Könnyen megeshetik, — írja a Reglement — hogy oly egyének lüldetnek föl, kiknek vagy tehetségük, vagy alkalmazkodó akaratuk hiányzik. Az ilyenforma ifjak, ezért, vagy pedig ha ellenszegülést, szilajságot vagy engedetlenséget tanusítanak s testületüket ezzel meggyalázzák, bárha még szolgálati éveikből hátra lenne is, „sine processu” megyéjükhöz visszaküldessenek. Ezekre nézve aztán természetesen és jogszerűleg azon határozat mondatott ki, hogy fényesebb hivatalokra előléptetéstől elesnek. S itt fontos, megyéket ifjaik megválogatására szorító pont az, hogy az elküldött testörök helyét egyáltalában nem szabad azon megyebelivel betölteni, hanem mindig más megyéből választottal.

A polgári tanárokat figyelmezteti a szabályzat arra, hogy ne az előirt órák legpontosabb megtartása képezze legfőbb kötelességüket, hanem az, hogy leszállva a cathedráról, szorgalomra intsék az ifjakat, s kimutassák a nyelvi és tudományi módszerek legkönnyebbjeit. E szerint nem az felel meg legjobban hivatalának, ki nagyszerű előadásokat tart, hanem ki legtöbb testört kimivel a maga szakmájában.

Hogy a testörök tanulása legszigorubban megtörténjék, hónaponként táblájukra előmenetelük feliratik és minden egyes tanár által aláíratik. A kitöltendő rovatokban: jó, középyszerű és rossz legyen, melyet lelkiismeretesen töltsenek ki, és aki bizo-

nyosan gyöngye előmenetelű lenne, a tanárok által késedelem nélkül küldessék el.

Hogy a szaktanárok kötelességükben s tanításaikban szorgalommal járjanak el, arról is gondoskodtak. Ugyanis az alörmesterekre, egyszersmind kapitányokra fölügyeleti jog ruháztatott, valamint az előadásokon makacskodók intése, illetőleg büntetése.

Katonatiszt tanáraik által öt éves tanfolyamban képeztettek gyalogság, lovasság, tüzérség és építész-hidászkarra. Ezenkívül külön magyar jog, továbbá francia, német, s időnként magyar nyelv tanáruk volt; az olaszt, 1791. novemberében bocsátották el. ¹⁾ Állandó rajztanítójuk is volt.

A gárdistáknak testi ügyességük fejlesztésére délután 2—4 óráig vivó órákat kellett venniök, melyeknél különösen tiltva volt erőszak és durvaság, és főleg a személyes bosszú kielégítése. ²⁾ Hajdan táncmesterük is volt, de 1791-ben takarékosági szempontból elbocsáttatott ³⁾ Az 1820-as években azonban, ez állás újból betöltetett.

E szerint a polgári és hadi tudomány egyesítve levén a gárdában, tagjai közül vegyest léptek ki hadi és polgári pályára. A hadiak közül sokra vitték a császári hadseregben pl. br. Pászthory, Ettingshausen lovag, gr. Haller Ferenc; a magyarban, 1848-ban: Görgey Arthur, Klapka György, Bangya Lajos volt testőrök. A polgári szolgálatban pedig igen sokan vitték főispánságig, m. k. udv. cancellariai tanácsosságig, kamarai-, sóházi igazgatóságig stb.

Mivel a testőröknek egy része arra volt határozva, hogy a gárdából kiléptükkor a tiszti rangba

¹⁾ Magyar Kurir, 1791. 89 sz. 1422 l.

²⁾ Regulamentum pro Reg. Hung. Nob. Turm. Praet. Pars V. De professoribus, magistris, et cultura praetorianorum. pag. 140—142.

³⁾ Magyar Kurir, 1791, 89 sz. 1422 l.

osztassanak, nemcsak a testőri katonai rendet kellett tudniók, hanem az általános katonai tudományban is jártassággal kellett birniók. Főleg azért, mert később ha törzstisztségre emelkednek, az ezred nevelő intézeténél az ifjúságot nevelik, kötelességökben állott hetenkint négy órán a katonai kötelességek, szolgálat és hadseregi szabályzatot tanítani. Ismét mások, hetenkint két órán a katonai törvényekben, alárendeltségben (*subordinatio*), fegyelemben, katonai szabályok megtartásában, egyességben, és a testőrség közszellemében, a lelkek egyességében gyakoroltatnak. Erre fölülgyel egy testőrtiszt, és a hadbíró, kinek ezért évenként körülbelül 300 frt. fizettség. ¹⁾

Ez a sok tanulmányi szabály azonban jórészt csak holt betű maradt, mert a gyakorlat nem eleveníté meg. Bajosan megy 19—25 éves ifjakat, kik először kerülnek egy világváros fénye, disze kellő közepébe, lenyügözni a könyv mellé. Gondolataikat a körülöttük nyüzsgő világ, a folytonos pompázás foglalta el. Nem is ültek hát a könyv mellé. Annál szivesebben vettek részt az ünnepélyeken.

A tanulás és pompázás között átmeneti hid gyanánt állottak a *mustrák* vagy *lustrák*. Mondottuk, hogy ezeket József császár hozta be, — s kivételesen ez az egy rendelete meg is maradt.

A nemes testőrség évenként a cs. k. főudvarmester által kitűzendő napon egy tábornagy által szemléltetett meg.

Midőn a testőrök a lustrára fölkészült pompával és ünnepi ruhában megjelentek, kettős sorban, egy lóköznyire egymástól elhelyeztettek. Ezek jobboldalánál az adjutáns állott, és hat lépésre attól a trombitások és dobosok. A baloldalon hat lépésre

¹⁾ Reg. p. Reg. Hung. Nob. Turm. Praet. i. h. pag. 143.

ismét testőrök állottak gyalog. A többi, ugy az alsó rendű, mint minden vizsgálendő személy, tanáraikkal és mestereikkel az asztalnak baloldalánál, — melynél a szemle végrehajthatott, — állának. Nevük fölolvása után egyenként gyalog az asztal előtt elmennek, mit a hadbíró is megteend, miután a törvényeket és az esküformulát felolvasta. — Ha a gárdának nem lovagolt lovai vannak, ezek a lovászok által fölnyergelve, és fölcsótározva készen tartassanak, hogy egy intésre elővezethessék.

Midőn a lustrát végrehajtandó tábornagy a testőrséghez közeledik, az alkapitány kardot rántat, a dobok és trombiták hallgatnak. Ez alkalommal a testőrkapitány, a fő-és alhadnagy az első sor előtt kis közökkel állanak, s csak is e három legfőbb tiszt s rajtok kívül senki más nem siet üdvözlésére. Az egyének szemlájén egy hadi főméltóságokból álló bizottság van jelen, mely megvizsgálja az egyenruhát, szijjakat, csótárokat és minden felszerelvényüket. — Ezután a testőrség szabályait és netán a cs. k. legfelsőbb határozatokat olvassa az auditor.

Ekkor hüvelybe bocsátván kardjukat, leteszik az esküt, kiki a katonai rendszabályokban előirt módon ¹⁾, végre ismét föltevén fővegüket, kardjukat kihuzzák. Ezalatt a kapitány lováról leszáll, s előlép a sereg, dob és trombitaszó kíséretében. ²⁾

A mustrák II. József rendelete után, rendszeren május hónapban tartattak. Különösen nevezetes volt az 1796. május 12-ik napján tartott mustra. Ez Pellegrini tábornagy, s e végre kirendelt cs. k. biztos jelenlétében tartatott meg, melynek végén fölolvastatott azon cs. k. decretum, amely által báró Splényi

¹⁾ Regul. p. Turm. Praet. Pars. I. Cap. X. Formulae Juramentum. pag. 56—66.

²⁾ U. o. pag. 168. 169.

Mihály a sereg alkapitánya altábornagyságra, a főhadnagyja herceg Eszterházy Miklós pedig vezérőrnagyságra emeltetik.¹⁾

Szintén ily nevezetes, 1799. ápril havában tartott szemléről ír a Kurir:

„Constantin orosz császári nagyhg kívánván a magy. királyi nemes testőrző sereget is gála öltözetében megszemlélni, e f. h. 18-án, hg. Eszterházy Miklós Gen. Major urral, mint itt való mulatásától fogva szüntelen való társalkodójával együtt, reggeli kilencedfél óra tájban, a magy. gárdaházhoz kilovaglott, kit is már akkor az egész magy. kir. testőrző sereg, érdemes előljáróival egyetemben, gála formaruhájában, lóháton, a nyári lovaglóhelyen két rendben állva készen várt — Oda lett érkezésével, Mélt. B. Splényi Mihály F. M. Lajdinantnak, és ezen nemes sereg második kapitányának jelenlétében, sok érdemeiről nevezetes Főh. Szarvassy József ur, hozzákezdett a kommandirozáshoz, és minekutánna a nevezett orosz császári nagyhg a lovakon paradirozó tiszt urakat megszemlélte volna, őket lassu lépésben en colonne felmasiroztatta, s eleinte kettesével, azután ismét négyesével defiliroztatta, s végre lovaikról leszállítván, gyalog egy sorba állította. Ekkor ő nagyhgsége a hadnagy urak között egyhez menvén, ötöt elől-hátul, tetőtől fogva talpig, és az egész köntösének mindennemű szerit, s hüvelyéből kivont kardjának formáját megvizsgálta, s nem győzte elegendőképen csudálni, s dicsérni formaruhájának szépségét. — Ezen szemlélésnek végződése után felment ő nagyhgsége hg. Eszterházy úr a gárdaházban lévő szobáiba; mélt. b. Splényi Mihály F. M. Lajdinant, és Obester Szarvassy urakat is meglátogatta, sőt némely tiszt uraknak szobáikat is

¹⁾ Magyar Kurir. 1796. 39 sz. 613 l.

megszemlélte. Utoljára a nemes gárda cancelláriájába és kápolnájába is elment.“¹⁾

A hagyományos emlékü szemlék korunkba is átjöttek. A jelenlegi fölött gr. Haller Ferenc testörkapitány 1869. november hó elején tartott először szemlét. A testörök, csinos házi öltönyükben, sorakozva várták a kapitányt, ki Simonyi Mór testörhadnagy és vezérörnagy, egyszersmind házparancsnok kíséretében megjelenvén, rövid, velős beszédet tartott a testörséghez, melynek ő ezelőtt harminc évvel házparancsnoka volt. A 75 éves tisztos ősz tábornok lelkes szavakban emlékezett meg a gárdisták szép feladatáról, s a jelenet a királyi párra mondott lelkes éljenekkel végződött.²⁾

A testörök mustráiról pompáikra természetes az átmenet. Tulajdonkép mind a kettő ugyanegy: ünnepély. Mindegyiken egyformán kelle viselni magukat. Ugyanaz a feszes állás, katonás tartás, tisztaság és izlés kivántatott a nagy gálán, mint a mustrán. Legföljebb a részletekre kellett a mustrán nagyobb gondot fordítani. Ünnepeleikről is akarok néhány mutatványt adni.

Károlyi alatt is fényes volt a testörség. Instelláltatásakor viselt ruhájáról fenntartá a bécsi krónika, hogy 25.000 pengő forintba, a mai érték szerint bizonyára háromszor annyira becsülendő összegbe került.³⁾ De mi volt ez az Eszterházyakéhoz képest. Az Eszterházyak tönkrejutásuk fenékkövét ezzel az ő családi kapitánykodásukkal tették le. Lássunk egy tudósítást arra nézve, hogy mily fényt üztek e család tagjai még a közönséges, minden évben megújuló gálákon is.

¹⁾ U. o. 1799. II. fertály esztendő, 33. sz. 498. 499 l.

²⁾ Pesti Napló, 1869. nov. 10-iki 258. száma.

³⁾ Kurir. 1787. 73. sz. 596 l.

„1802. Új esztendő napján d. e. 10 óra tájban az udvarban felgyülekező főméltóságok között hg. Eszterházy Miklós főispány és generális, ki a ns. magyar testörző sereget vezette fel az udvarba, mindenek szemeit magára vonta. Elöl mentek 2 kapusai, 4 kengyelfutók, 20 inasok, 4 vadászok, mind ezüsttel gazdagon kivarrott köntösökben, azután 6 huszárok, pillangókkal szélesen kivarrott ruhákban. Ezeket követték 24 házitisztek, u. m. komornyikok, controlórok, szakácsok, és a házi gazdagságra vigyázó mester, mindnyájan arannyal igen gazdagon kivarrott öltözetekben. Voltak két u. n. pagek (nemes ifjak) is magyar kurta ruhában; világos kék színű gazdag készületekkel. Itt jöttek már 6 igen szép paripák, 6 lovászlegényektől vezettelve. Mindenik paripát más és más kantár, nyeregszerszám és zsabrák ékesítette megbecsülhetetlen sok ezüst és arany drágaságokkal kirakva. Ezen gyalog menő sorokat követte már a lovasok sora. Legelől ment a hg. két lovászmestere pompás öltözetekben, azután jött a magyar testörző seregnek elől menő csapata. — Most láttuk már Eszterházy ő hgségét nagy fényességben, ki alatt egy délceg almaszörű paripa táncolgatott igen nagy kellemetességgel. A hgnek csak a kalpagján közel 100,000 forintot érő brilliant ékességek tündöklöttek sokféle gyönyörű formákban. A mente, dolmány, nadrág, egészen ki van szám nélkül való nagyobb és kisebb jóféle gyöngyszemekkel szélesen rakva: a gombjai pedig smaragd és gyémántkövekből és gyöngyökből vannak módosan összeszerkesztve. A kard markolatja, hüvelye egész végig, mind a kétfelől gazdagon ki van rakva brilliantokkal, a szemek kimagyarázhatatlan gyönyörűségére. A mentekötő nagy gyémántkövekből és a hó fejérségével vetekedő nagy gyöngyszemekből áll. A csizma bojtja, zsinóra, s sarkantyuja is nagyon tündöklenek a

brilliantoktól. A herceg után lovaglott a nemes magyar nemzet testörző serege, mely a temérdek sok nézőknek szemeit és sziveket egyformán ostromlotta gyönyörű tekintetével. A vállokon függő párducbőr igen nagy ékességére szolgált kinek-kinek. Végre ment a herceg hatlovas üres hintaja. Mind a lovak szerszámai, mind a hintó, ragyogtak a reájok pazérlott aranytól.“¹⁾

S ugyanily pazarfényű ünnepélyt rendezett a herceg ez évben a király Pozsonyba menetelekor, onnan vissza, Bécsbe vonuláskor, Urnapján, király születésnapján, király nevenapján és Szent István napján. Csak az foghatja föl ily család elpusztulását, ki ilyszerű pazarlásokat olvas. Hisz magok az ez esztendei gárdai költségek hercegi vagyont képeztek volna. Egyet már bemutattunk, most másikat is közlünk. Tudósítónk ismét a Hirmondó, melyben ez áll: „1802. máj. 13-án Pozsonyban a város szélen fekvő primáskerti palotánál két sátort huztak, melyhez a várt Felségek utazó hintójukban, 4 sebesen lovagló s kísérő magyar testörző tisztektől körülvéve, megérkeztek. Utánok a nádorispány jött a főméltóságokkal. A városba vonulásnál a királyi hintó után előbb Edelknabenek, azután lovaglott már a nemes magyar testörzők serege, párducbőrrel, s egyéb kellemetes drágaságokkal díszeskedve. Vezérek volt hg. Eszterházy Miklós ő Nagyméltósága, ki is, ama hires Szoliman nevű, gyönyörű táncu paripáján ült, megbecsülhetetlen áru köntösében. A kalapja mellett álló sasszárny egészen brilliantokból készült, s ragyogásaival a csillagzó égnek méltóságát látszatott ábrázolni. Végre jött 6 lovas hintóban Wratislaw grófné főudvarmesterné, utána Ő Felségek utravaló hintója üresen, azután a

¹⁾ Magyar Hirmondó. 1802. XXI szakasz. 1. szám. 3—5 lap.

nemes magyar testőrök lovas legényei stb.“¹⁾ A Kurir pedig a két év múlva 1804. Ujév napján tartott gálájáról azt írja, hogy „Ő Hercegsége igen fényes és milliommokat érő gárdaformaruhában vezette a testőröket.“²⁾ Ez kétségkívül nagyitva van, de ha távol esnék is az igazságtól, fogalmat ad a fényről, melynek árát is alig tudták szabni.

Testőreinknek nagy ünnepélyek után — a Reglement parancsa szerint — nagy gálaruhájukat levetendő, azonnal haza kellett menni.³⁾

Házuk, az ugynevezett testörpalota (Garden Palais) imposans egy emeletes épület Bécs Neubau (Szent Ulrich) elővárosában. Építtette 1711-ben Trautsohn herceg, Fischer építész által. E palota, mint a Glaciról a városra néző s így igen szép helyen fekvő épület, Bécs nevezetesebb palotái közé tartozik. Trautsohn herceg a Burg közelében fekvő e palotáját a magyar gárda alakításakor 1760-ban a magyar kincstár számára eladta s azóta testőreink diszes laktanyáját képezi.⁴⁾ Csupán József császár szándékolta kiköltöztetni őket ismét a maga vadász kastélyába, melyet kibővíteni akart, hogy benne a magyar s lengyel gárda együtt éljén. 1788-ban tervezte ezt,⁵⁾ de a török háború s aztán betegsége és halála folytán e terv is dugába dőlt.

A testörpalotáról a szabályzatban az áll, hogy mindig jó karban tartassék s a rajta esett legkisebb romlás késedelem nélkül azonnal kijavittassék. A portásnak főkötelessége rossz életű nők be nem bo-

¹⁾ U. o. XXI. szak. 40 sz. 690—692 l.

²⁾ Kurir. 1804. I sz. 4 l.

³⁾ Regulamentum pro Reg. Hung. Nob. Turm. Praet. pag. 167. Uj ruhát csak jan. és jun. 1-én kapván a testőrök, igen kellett vigyázni rá, hogy mindig tisztán tartsák, s mindig ujat mutasson.

⁴⁾ Novák György 1833—1837-ig volt testör tudósítása.

⁵⁾ Kurir. 1788 évf. 102 sz. 1361 l.

csátása. Különös, hogy a tűzre vigyázás a házfelügyelőn kívül, a börtönőrre és a lovartanárra bízott. Az épület őrzésére naponként egy káplár egy alkáplár és 18 közkatona küldetett ki.

Trombitajeleik közül néhány házirendjükre vonatkozik. Így pl. reggel 6 órakor télen-nyáron ébresztő, 7-kor szent misére, 8-kor az órák megkezdésére, délután 1-kor az udvari szolgálat megkezdésére fuvatott különböző módon. ¹⁾

A testőr házparancsnok kötelessége vala gondoskodni az étkezésről, mely a múlt század végén még a palotában volt, azután pedig időnkint hol szomszédos vendéglőkben, hol a palotában, honét először 1807-ben mentek ki étkezni. Ekkor ugyanis lejárván a szerződés, Bacskády Bálint őrnagy, háztartási igazgató külön traktér felállításáról gondoskodott. ²⁾

A házparancsnok kötelessége volt gondoskodni a betegekről is. Ha a ház valamely tagja megbetegedett, azonnal az irgalmasok kórházába szállították, hol teljes ellátáson kívül havi 25 forintot kapott. ³⁾

Ha a betegségnek halál lett a vége, a gárda nagy tisztességgel adta át halottjait a földnek. Vagy két ilyen haláleseti ceremónia leírását szándékozom adni. Egyik az 1787-ki Kurirban áll. Tartalma: „Harsognak a gyászos trombiták! — gyűl össze a magyar királyi testőrző vitézek serege! — jönnek a német és lengyel gárdák kirendelt tagjai! — Sorban állanak a hadi tűzzel utolsó áldozatot tenni kívánó lengyel huszárok! tódul a sokaság! — mi az oka? — Halottunk van! A nemes m. k. testőrző vitézi seregnek egy

¹⁾ Regulam. pro Turm. Praet. Pars V. Cap. IV. pag. 150—152.

²⁾ Magyar Kurir. 1807. III. fertály, 26 sz. 410 l. IV. fert. 27 sz.

³⁾ Reg. pro Turma Praetor. pag. 167.

27 esztendő alatt a F. király: hiven szolgált tagja, hadnagy Légát János ur, minekutána 3 napokig nehéz lélekzettel élt volna, a mult kedden reggel nagy szívszorítások közé esvén, bémegyén szomszéd pajtásához, hogy eretvágó borbélyért küldenének, de későre; mert minekelőtte a borbély érkezett volna, az egész világnak életerét vágó chirurgussa a halál bétoppánván, minden nyavalyáiból kigyógyította. Ezen behunyt szemű nemes királyi volt testőrző, ezen nemes seregnek első felállításakor 1760-dikban virágzó életének 23. esztendejében lépvén ezen vitézi seregbe, szíve alá kötött testőrzői kardját 27 esztendő alatt dicséretesen viselte; és a maga tisztársaitól valamint közönségesen kedveltetett, ugy most mindnyájan sajnálják hirtelen halálát. — Ha valaki a halotti pompában gyönyörködnék, annak egy nemes magyar testőrző vitéznek halotti tisztességén kellene megjelenni, hogy vallaná meg, hogy még olyan halotti pompát sohasem szemlélt. Az egész m. testőrző sereg tiszta uniformisban áll ki. 8-an viszik koporsóját, 8-an égő fáklyák mellett cimerét a templomba. A német és lengyel gárdák bizonyos személyeket rendelnek kísérőkül és minekutána a testet a templomban letették, a pap a maga utolsó ceremóniáit elvégezte, a fegyveresen sort állott Márs fiai három tüzet szoktanak adni. Eszerént adták meg hadnagy Légát János ur meghidegedett testének is utolsó tisztelete, kinek mi ezt írjuk koporsójára:

Itt nyugszik egy halál hirtelen prédája,
Ki volt királyának testőrző strázsája:
Hadnagy Légát János, kifutván pályáját,
Nyugodjék, mig nyeri mennyben koronáját.“ ¹⁾

¹⁾ Kurir. 1787. 18 sz. 144. 145 l.

Ily közlemények után, ki tagadhatná azon állításunkat, hogy a testőr a maga nemében hajdan a mérközött akármelyik törzstiszttel. Annyi megemlékezés, tisztesség mindenesetre érte mint akár egy ezredest, életében mint halálában. Végtisztességük menetére nézve még a Merkurius egy adatát szándékozom bemutatni. 1799. július 23. korponai születésű Nathly Ferenc testőr 23 éves korában meghalt. Felboncolás után a gárdaház palotájában kiterítettett és temetése idejéig, mely 25-én esti 6 órakor esett meg, folyvást viaszgyertyák égtek körülötte. Temetése ekként ment végbe:

„Elöl a gárdaháznak inasai mentek, nyomban követték őket a kir. testőrző nemes sereg 86 lovásza, a lovász mesterrel, és ezen seregnek trombitásaival együtt; utánnok ment az itten őrizeten lévő b. Splényi magyar gyalog regimentjéből egy fél század egy hadnagy vezérlése alatt, 2 dobossal, 2 sípossal és ezen n. regimentnek tábori muzsikusaival. Ezeket az ugynevezett Mária Trost, avagy Sz. Ulrich templománál lévő 14 személyből álló muzsikuskar követte, ezután ment a kir. testőrző nemes magyar seregnek káplánja, hat papok által környülvétetve, mindnyájan papi köntöseikben felöltözve. A holttestet 8 válogatott magyar testőrző tiszt vitte, ugyanannyi ment előtte és környülette, égő viaszgyertyákat, a megholtnak nemes cimerét, és a k. testőrző nemes magyar seregnek cimereit vivén kezekben. A holttestet a cs. k. testőrző nemes német seregbeli tisztek, az ugynevezett cs. k. testőrző trabantoknak tisztjei, sok külömb-külobb regimentbeli tisztek, a kir. testőrző n. magyar sereg, felsőbb és alsóbb rangú előljáróival együtt és sok dicasterialis tisztek kísérték. Utoljára ismét egy fél század ment a b. Splényi magyar gyalog regimentjéből. A holttest, a feljebb említett templomba bevitetvén, a szokott áhítatos-

ságnak végbemenetele után, szalve adatott a Splényi regementjének jelenvolt századja által.“ ¹⁾

A magyar gárdánál sokan a megszabott időn túl szolgáltak. Ezek, mihelyt a 18—20 évet meghaladta gárdai tisztségük, rendesen ott rekedtek s csak a halál választá el az intézettől. A nagy rész azonban az ezredekhez vagy polgári rangra átlépésre volt utalva.

Forradalom előtt nevezetes volt még öltözetük, melyben annyit pompáztak. Ruházatuk több rendbeli, de nagy parádés öltözetük volt a legragyogóbb, melynek leírását adom. Veres magyar kalpag, kócsagtollában ezüst pálca. A kócsag alján ezüst vitorla lebegett, mely kétfejű sast képezett. A sas mellében filigran kidolgozással volt illesztve Magyarország cimere, ezüsttel gazdagon himzett párducbőr a vállon, melyet ékkövekkel diszitett tenyérszíni nagyságu csat tartott össze. A lótakaró zöld, megint a leggazdagabban ezüstre himezve. Fehér lovuk török mívű ezüstcsengőkkel, filigran félholdakkal gazdagon fel volt cicomázva. -- A második gála csak kevésben, az ezüstözés vékonyságában különbözött az elsőttől. — A harmadik egyenruha, melyben kisebb szolgálatot végeztek és kijártak, állott molnárszín frakkból, melyen két sor virágos, lapos fehér tábornok gombok valának; rajta vörös hajtóka. Fekete lovagló nadrág, fehér gombokra. Tábornoki (pofoncsapott) kalap, libegő-lobogó szarkatollakkal, sarkantyús csizma, acél huszárkard, arany tiszti kard, arany tiszti rojt és zöldre ezüsttel himzett kardkötő egészíték ki ez egyenruhát.

A kilépésre nézve az elmondottakon kívül, hozzátehető, hogy minden testőr öt évi szolgálat után ki-

¹⁾ D. Decsy Sámuel és Páncél Dániel: Magyar Kurir. 1799. III. fertály. 14. sz. 205. 206 l.

lépni köteleztetett. Kik a kilépettek közül a cs. kir. udvari hadi tanács előtt tett vizsgálatukkal magukat hadbiztosságra, vagy hadbiróságra képesítették, minél előbb alkalmaztassanak. Ezenfölül a főispánok utasitassanak, — így folytatja a szabályzat — hogy a rendeket arra birják, miszerint azon testőröket, kik a polgári hivatalra adták magukat, arra képesítették, de kilépésükkor alkalmazást nem nyerhetnek, tisztujításkor megválaszszák. ¹⁾ Hasonló módra utaltatnak az udvari dicasteriumok, a kamarák, a kir. udvari kamara, nem különben a harmincadok, só- és postahivatalok. De e polgári testületek jótéteményeiket csakis a kimivelt testőrökre adják; mert kívánni sem lehet, hogy hosszas és hű szolgálattal érdemesült dicasterialis hivatalnokok jutalmazásukban, előmenetelükben a kilépő testőrök után tétessenek.

A katonai szolgálatban maradó testőrök pedig miután előirt szolgálatukat a gárdánál bevégezték, az ezredekhez soroztattak hadnagyi fokozattal. Akik pedig ezredeknel már mint alhadnagyk szolgáltak s e jelleggel tétettek át a testőrséghez, azok mint főhadnagyk léptek ki a hadseregbe. ²⁾

Arra van adatunk quantum satis, hogy a husz éves korában beállott fiatal ember megöszült a gárdánál. De annál kevesebb idő előtti kilépőt tudunk, s ezeknél is kérdés — nem volt-e kutya a kertben? Otthagyni a gárdát nem igen volt kedvük a testőröknek. Mégis csak gyöngy élet a gárdistáé! — mondogatták — intézetük valóságos alma mater. Aztán az intézmény is tükörragyogású vízhez volt hasonló. Mélye sok fertőző anyagot rejtett ugyan, de az nem

¹⁾ Ign. Kecskés: *Protocolum correspondentiarum in negotiis publicis.* pag. 3. Kéziratban a. nemz. muzeumi könyvtárban. 1267. Quart. Lat.; közlöm a Függelékben.

²⁾ *Regulamentum pro R. H. Nob. Turma Praetoriana.* pag. 119—120.

mocskolá be fölületét. Az intézet egyes tagjai követtek bár el aljas tetteket, de azért maga az intézmény alapjában, tiszta felületét, fényét illetőleg, sohasem ingott.

A magyar gárdisták pedig sok ideig, igen-igen sokáig bálványa valának egy városnak, egy nemzetnek, nemcsak! — egy félvilágnak! Őket érintőleg mondá a mult századi magyar költő:

Szép királynak lenni, hát magyar királynak!

Kit királynak termett magyarok szolgálnak.

A testőrség jelenleg.

A történethez tulajdonkép csak a mult eseményei tartoznak. A jelen állapotokról történelmet nem, csupán leírást adhatni. Így a dolog szorosabb értelmében, a jelenkori testőrségről — melynek élete teljes haladásban van — szólni, nem esnék belé e mű keretébe. De nyomtatott munkáknál a jövőre is tekintettel kell lenni, s a jövőre nézve jelenünk leírása mégis csak történelem. Szem előtt tartva egyrészt ezen körülményt, másrészt pedig a jelenlegi testőrségre vonatkozó néhány észrevételünket szándékozván előadni, tárgyaljuk a mostanit is.

A magyar nemes testőrség történetén immár végig haladtunk. Megtekintettük felállítása napjaiban, s láttuk a rendek határtalan lelkesedését az új intézet iránt. Föl lévén állítva, láttuk, mint fejlődött fokanként, még az alapító királynő alatt fölállítása céljaival ellenkező irányban. A helyett, hogy elnémetesedett volna, kebeléből a hazai nyelv apostolai nagy számmal állottak elő, kik tömjént vetvén a régóta pusztán álló nemzeti irodalom oltárára, láng-lelkőkkel felszították annak tüzét s ezáltal az irodalmilag meddő korszakot termékennyé tették. Ezért joggal, igazán állítá egyik kitűnő írónk, hogy a szép literatura hajnala a hazai nemes testörző sereg épületéből hasadott ki.

A magyar gárdisták által megindított mozgalom

még javában folyt, midőn absolut irányú, de végcéljaiban hasznos és jó uralkodó lépett Austria trónjára. Alatta tiz évig voltak a gárdisták fele számmal ugyan, de folytonosan munkával elfoglalva. A tiz év eltelte után, midőn a monarcha szive intézményeivel együtt megtörött, helyre állottak reájuk nézve a régi jó idők, a tétlen diszelgés napjai. S mintha végzetes kar sujtotta volna a testőrirókat, egyszerre elnémultak s ettől kezdve a testőrkar nem igen adott irót a hazának.

Történetük az újabb időben érdektelenné vált, de azért még szeretettel csüngtek rajtuk a megyék. A negyvenes években azon mértékben amint a nemzetiségi aspiratiók mind nagyobb és nagyobb mérvet öltöttek, azon mértékben veszté el népszerűségét. Megtámadtatott mint a haza határán kívül, s épen Bécsben elhelyezett testület. Megtámadtatott mint németesítő intézmény.

A forradalom leviharzása után, eltöröltetését, mely annyi nagyobb jogsérelem között csak csepp volt a keserűség tengerében, hideg közönbösséggel fogadta a nemzet. A legujabb időben pedig, föllállítását, — határozott rosszalással. Elannyira, hogy még kormánylapok sem helyeselték ennek föllevenítését. „Mire való egy tisztán parádés testületet ujraszervezni?” mondogatták ezek is, és ezzel a nemzet gondolkodásában a realis irány nyomult előtérbe! De azért csak megtörtént a föllállítás, s ma a magyar testőrök ismét ott vannak Bécsben, régi palotájukban, de megszűnván a testület katonai és polgári képzőintézet lenni, e tekintetben hátrább áll, mint alapítása korában állott.

A mostani testőrség 1867-ben szerveztetett az 1848-iki alapon. 1868 áprilisában a tárgyalások befejeztettek. A pénzügyi kérdést is megoldották. Mit i. az udvar dotatitot fizet, addig a napidijakat a

-közös hadügyminiszterium fizeti. Ezenkívül a fölszerelés, épület rendben tartása, rendkívüli kiadások stb. stb. a gárda alapítványai jövedelméből fedeztetnek. Még csak az ifjak fölvételének kérdése nem volt eldöntve. Azonban ez is még 1868 nyarán, oda dőlt el, hogy az intézetbe fölvételre nemcsak nemes, hanem polgári születésű ifjak is jogosítva vannak.

Az ekkor kiadott katonai szabályzat szerint ¹⁾ a magyar királyi testőrség ujraszervezésének célja, hogy az ellenség előtt vagy béke idején kitűnt tiszteknek, kik a magyar koronához tartozó országok állampolgárai, ezen, a király Ő Felsége és a cs. k. háznak őrizésére és a legfelsőbb udvar fényének emelésére hivatott testületbe való fölvétel által, — becsületteljes és biztos állás szereztessék és alkalom adassék maguknak magasb katonai képzettséget sajátítani el.

A magyar királyi testőrség katonai testület, a melynél szolgáló táborkari, törzs-és főtisztok a hadseregből Ő Felsége kegyessége által neveztetnek ki. E szerint a m. k. testőr, mint katona, magát mindig a hadsereg szolgálati szabályzata szerint viseli, oly eseteket kivéve, midőn a testőrségi külön szabályzat máskép rendelkezik.

Udvari szolgálatot és minden személyi ügyeket illetőleg u. m. gazdasági és élelmezési tekintetekben a Felség első udvarmestere (jelenleg gróf Károlyi György) alá van rendelve. Katonai igazságszolgáltatás tekintetében a testőrkapitány alatt áll.

A testőrség őrmesterei és a testőrök képezik az udvarszolgálati személyzetet, mely a testőrkar nagyságával arányos két brigádába van osztva.

¹⁾ A legújabb testőr-szabályzatot Koppi Emil cs. k. őrnagynak, a m. k. testőrség segédjének köszönhetem, ki ezt, fölkerésemre a kért időre a legnagyobb szíveséggel küldötte le számomra.

A fölvételt illetőleg ki van mondva, hogy a m. k. testőrség oly tisztekből álljon, kik az ellenség előtt vagy béke idején kitüntetéssel szolgáltak, és a magyar koronaországok állampolgárai. A fölvételnél különösen kell ügyelni magaviseletre, nevelésre és szerzett érdemekre. Egyenlő körülmények közt az ellenség előtt megsebesített folyamodó tisztek előnyben vannak, ha a sebesítés nem oly nagy mérvű, mi őket a testőri szolgálatban akadályozza.

Azon tisztek, kik a fölvételre pályáznak, általános szabály szerint a 45 éven túl nem lehetnek. Legyen feltűnő testállásuk s oly magasságuk, hogy 66 hüvelynél kisebbek ne legyenek és lovagolni tudjanak, mert a gárda ünnepélyes alkalmakkor lóháton jelen meg.

A testőrséghez computálók, századosok és főhadnagyok, kötelesek kérvényüket az előljáró katonai parancsnokságuknak beadni. Innét a kérelmezőnek képesítési és magaviseleti bizonyítványaival fölszerelve, hivatalos uton a közös hadügyminisztériumba küldetik a kérvény, melytől az előjegyzés elhatároztatik és a testőrkapitánynak tudtára adatik.

A kérelmezőnek a maga beadványában ki kell jelentenie, vajjon felvétele alkalmával a hadseregbe visszalépésről lemondani, vagy pedig magasabb katonai kiképzés után a hadseregbe vissza kíván-e lépni.

A testőrségnél szolgáló táborkari és törzstisztek csak Ő Felsége kegyes engedelmével nősülhetnek. A főtisztekre nézve a testőrségnél és a hadseregnél érvényes nősülési szabályok (biztosíték letétele) érvényesek. Nős főtiszt csak tiz lehet a testőrkarban.

Miután a fölvétel a testőrségbe általában véve a kitűnő szolgálatnak megjutalmazása, ennél fogva a testőrségnél az előmeneteli jog megszűnik. Csak

is a testőrszázadosoknak van kilátásuk testőrségi alörmesteri, a főhadnagyoknak pedig címzetes századosi rangra kinevezésre. Ezek a hadsereg lovas tiszti karának concretualis rangja szerint lépnek a hadseregbe századosi fokozattal.

Azon tisztek, kik a felvételt bővebb és magasabb katonai kiképzés végett kívánják, négy évig maradnak a testőrségben. Az első év a testőri szolgálatban magán előképzésre van rendelve. A második évben és az ezután következőkben kötelesek a főhadnagyok a hadi iskolát látogatni, és a két évi tanfolyamot bevégezni. Az, ki az első évnek harmadik holnapjában tartandó colloquium alkalmával meg nem felel a várakozásnak, a hadseregbe vissza küldetik, s beosztatik. A századosoknak szabad akaratukon áll a hadi iskolát látogatni, de ők is kötelesek testőri szolgálatuk második évében és pedig a lovassági tisztek a központi lovassági iskolát (Central Cavallerie Curs), a gyalogságiak pedig a központi gyalogsági iskolát (Central Infanterie Curs) egy esztendeig látogatni s ezzel tanulmányaikat bevégezni. A szolgálat utolsó, azaz negyedik évében a végzett tisztek a bécsi helyőrségi csapatokhoz gyakorlati szolgálat teljesítése végett beosztatnak, és azokkal együtt a nyári hadi szolgálatban és a brucki tábori hadgyakorlatokban vesznek részt. A négy év lefolyása után pedig a cs. k. hadseregbe vissza beosztatnak.

Kitörő háboru esetén a testőrök szabad akaratától függ a hadseregbe való beosztásuk végett kérényt nyújtani be. Ily alkalmakkor a testőrök bebizonyított jó magatartásuk után a harc végeztével a visszalépés a testőrségbe előbbi testőri fokozata (Garda Charge) megtartásával meg van engedve, és mindig megtehető, mert a kilépéskor a tiszt helyét tartalékban, betöltetlenül tartják fenn.

A testőrség szolgálata áll 1., őrszolgálatból. 2., udvari szolgálatokból rendes ünnepélyeknél. 3., udvari szolgálatokból, kiváló vagy rendkívüli udvari ünnepélyeknél. 4., udvari szolgálatokból Ő Felségük utazásainál, és 5., házi szolgálatokból.

Az őrszolgálat és a rendes ünnepélyeken résztvevés a német gárda szolgálatával együtt az udvari szolgálat rendjébe van befoglalva. Az udvari szolgálatok rendkívüli ünnepélyeknél, mint koronázás, trónbeszéd, rendek ünnepélyei stb. stb. minden egyes alkalomkor az első főudvarmestertől előíratnak. A szolgálatok Ő Felségük utazásainál az udvari utazás irányadója (Hofreise-leiter) parancsa szerint vitetnek véghez. A testőrség oly ünnepélyekre, melyeknél a testőrség táborkari tisztjeinek is meg kell jelenni, a testőrkapitány parancsára rendeltetnek ki. A házi szolgálatokat a házparancsnok rendezi.

A testőrnyugdíjazást illetőleg itt is a hadseregbe vonatkozó nyugdíjazási szabályok érvényesek. Azal a különbséggel, hogy nem szabad egy kitüntetéssel szolgált testőrt akarátja ellenére nyugalmazni. Ha azonban akaratával egyezik, akkor javára udvari pótlék adatik. És pedig szabály szerint fele fizetését, 10 évnél hosszabb idei szolgálat után pedig egész fizetését kapja meg. A gárdánál legnagyobb életkor hatvanig terjed, azontul a testőrök nyugalomra bocsáttatnak.

A testőrségnek, szervezete szerint, van egy kapitánya, ki lovassági tábornok (vagy táborszernagy) vagy tábornagy; van egy főhadnagya, ki tábornoki, egy alhadnagya, ki tábornoki vagy ezredesi rangú. Udvari szolgálatra van rendelve két őrmester, (ezredes, alvezredes vagy őrnagy), 4 alőrmester (címzetes őrnagy, első osztályú százados), 36 testőr (századosok és főhadnagyk). A törzsnél: egy testőrségi segéd-tiszt (c. őrnagy vagy százados), egy orvos (főhad-

nagyi, vagy kapitányi rangú ezredorvos), egy másod vagy harmadosztályú számvevő. — Háziak: egy házfelügyelő, egy kapus, 27 testőri szolga, inas, 6 házi-szolga. Ezenkívül egy törzsőrmester, 8 lovász, 16 hátasló. A 36 testőr helye általában úgy van felosztva, hogy ezen számra 24 első rangú, 6 másodrangú százados és 6 főhadnagy essék. Ha nincs elég másodosztályú százados, azok helyébe főhadnagyokat lehet ajánlani, (Jelenleg ez foganatba nem vétetett, mert 8 főhadnagy gárdista van).

A katonai rang fizetése mellett a testőrségre következő testőri pótléket fizetnek: főhadnagynak (tábornok) 600 forintot, alhadnagynak, vagy házparancsnoknak 500 forint pótléket, 300 forint járulékot. Őrmesternek 300 forintot, alőrmestereknek és testőröknek egyenlően 240 forintot, a segédtisztnek 240 forint pótléket és 300 forint járulékot adnak.

Lakáspénzt kap 10 megnősült tiszt közül az, ki a gárdapalotában lakást nem talál, mert csak 6 házas tisztre van lakás a palotában, a többi négy, mint a bécsi helyőrséghez tartozó tiszt, lakpénzt kap. A tizen fölül nős tisztek se lakást se lakpénzt nem kapnak, s ezt a maguk pénzén kötelesek fogadni. A fűtés a hat téli hónapban mindegyik házas testőrre fél öl fával számíttatik.

A testőrök diszruhája vörös, ezüstre. Kalpag, zöld posztónyelvvel és kócsag forgóval; vörös atilla és nadrág gazdagon ezüstözve, párducbőr kacagány és sárga csizma. Az úgynevezett kis parádés vagy udvari egyenruha zöld atilla ezüst zsinórra, szürke nadrág vörös csikkal, kucsma és ezüstös szíju töltestartó; barna lovas köpeny, lovas sapka. ¹⁾ —

¹⁾ Kais. Königl. Militär Schematismus für 1872. Wien, Februar, 1872. S. 64 - Über Land und Meer, 1870. XXIII. B. No. 25. — Vasárnapi Ujság. 1871. 34 sz. — Magyarország és a Nagyvilág. 1871. 34 sz. — emlékeznek néhány sorral a mostani testőrségről.

Mindezen uniformisok a viselés után a kincstár tulajdonába mennek át.

A fölvétel után a testörségnél megjelenő őrmesterek és testőrök az utazási költséget megpótolva kapják, azonkívül első berendelésre 300 forintot, az orvos és számtiszt ugyanazon célra 200 forintot, a házfelügyelő és törzsőrmester 300 forintot kapnak.

A gyalogsághoz kilépő tisztek 200 forintot, a lovassághoz kilépők pedig 300 forintot kapnak felszerelési költség fejében.

Mindezen egyszerre fizetendő pénzek a nem a palotában lakó táborkari és törzstiszteknek lakpénzével és személyi illetékével, valamint a fölügyelő, törzsőrmester és lovászok természeti jövedékével együtt a gárda-alapból utalványoztatnak. A közönséges fizetések pótlékát az udvar dotálja. ¹⁾

Ilyen a jelenlegi testörség szervezete. Előterjesztettük azért, hogy összevetve a testörség hajdani és újabb történetét, ebből a jövőre nézve cselekvési vezéreszméket vonhassunk ki.

Az okulás a multon, főhaszna minden történelemnek, s ezt a főhasznot érvényesíteni szándékozunk a testörségnél is. A tanulmányt azonban csakis úgy nyerhetjük meg, ha úgy járunk el, hogy az általán érvényes elveket, melyek magán a dolgok természetén alapulván, mindenkor csalhatatlanul igazak, — vesszük vezérfonalul.

Ily elveket akarunk tehát jelen történelmi tanulmányainkban érvényre emelni, hogy ezzel a bizonyítandókat biztos és szilárd alapon rendezhessük el, s hajthassuk végre.

E ponton a testörség egész élete előadása után

¹⁾ A jelenlegi testörszervezetet, csekély kivétellel, Koppi Emil testőrnagy tudósítása nyomán irtam.

egy nevezetes kérdést szándékozom még felvetni, melynek megoldását a közel jövőbe szeretem gondolni, s fáradságom dús jutalmat nyer, ha megérem teljesedését.

A történet-nyomozás föladata az igazság kiderítése. Mert mindennek e világon csupán annyiban van emberi jelentősége, amennyiben az emberre hatni képes. Az emberre pedig nemesítő és lelkesítő hatást legnagyobb mértékben az igazságra törekvés látása, vagyis az igazság érzete teszen. Bátran mondhatni tehát, hogy egy történeti mű csak akkor lesz *magistra vitae*, ha a tényeket szervi összefüggésükben és nem eltorzítva adja elő.

Vegye mindenki az általunk hazafiuilag elmondandókat mint a tények objectiv előadását, s ítélje meg objective, fejtegetésünkénél csakis ez a kívánalmunk. Mivel e helyen célunk a magyar királyi testőrség Bécsben lakása némileg jogtalan, de főleg méltánytalan voltát bebizonyítanunk, első alapítása éveire kell vissza mennünk.

Az 1741-ik év szeptember 11-én a magyar nemzet tekintetes Karai és Rendei által véghezvitt nagyszerű tény közvetlen hatása alatt, „mivel a királynő elhatározta, hogy örökre a magyarok között óhajtlakni,” határozattá lön „a bennlakandó királynő személyes biztonságára s őrszolgálatára” egy magyar nemes testőrző had felállítása.

E helyen roppant fontosságú az az egyetlen „bennlakandó” szó. Tüstént magától merül fel a kérdés, hogy ha az így van, mi jogon vannak a magyar gárdisták Bécsben? A felelet nem lehet egyéb, mint az, hogy egy királynő számitása és egy nemzet gyöngegsége miatt. S azon időben a hatalmas királynő számitásai előtt porba omlottak még az országgyűlési határozatok is.

Előlegesen a szorultság napjaiban a hiv magyarjai közt lakni óhajtó és bennlakandó királynő számára voít határozva a testőrök alapítása. Husz évvel később, mikor fellegmentes volt a láthatár, ismét számításból, kihagyatott e pont. De kérdés, azért az nem bir-e maig kiható erkölcsi kötelező erővel? Hiszen a közbeeső husz év alatt készített számukra lakhelyet az ország a királyi palotában, melynek délnyugati szárnya, a későbbi nádorilak tisztán testörkaszárnnyául volt rendelve.

Akadnak bizonyára, kik túlmenve az engedhető határokon, a testőrséget megsemmisíteni akarnák. Ez minden esetre tulhajtás.

A magyar testőrségnek, mint a magyar királyság szükséges követőjének, történelmi multja is lévén, kétségtelen hogy fenn kell maradni, és így vitatárgya semmiesetre sem lehet. Itt csakis az a kérdés, hogy most, midőn a magyar katonaság hazahozatala toborzó kerületeikbe, általánosan el fogadva, s nagy részben végre is van hajtva, — a Magyarországból toborzott válogatott tiszti katonaság kivételt képezzen-e s továbbra is Bécsben maradjon? Az a kérdés, hogy most, miután az 1723: 8, 1741: 7, 1751: 1, 1790: 9, 1792: 5. törvénycikkekben ¹⁾ sürgetett Budán lakása a magyar királynak felibe teljesedett, még mindig öt testőrserege legyen Bécsben és Budán egyetlen egy sem?

Mert tudnivaló, hogy Bécsben ott van az „Erste Arcieren Leibgarde“ (alapittatott 1763-ban) 50 főtiszttel s 35 háziszolgával; ott van az 1768 ban alapitott „Trabanten Leibgarde“ 4 főtiszttel s 54 gárdistával; ott van az 1849-ben alapitott, előbb

¹⁾ Ezen kívül erősen sürgettettett majdnem minden országgyűlésen; különösen az 1830-ikin az ifju király benn lakása, hogy a jövőben e zálog folytán bizhassanak. L. Bertha Sándor: Országgyűlési Tárcza 1830-ról. Pest, 1843. 25 l.

„Leibgarde Gendarmerie“ most „Kais. Königl. Leibgarde Reiter Escadron“ 14 főtiszttel, 74 altiszttel és 63 örlegénynyel; ott van az 1802-ben alapított „Hofburgwache“ 10 főtiszttel, 360 altiszttel! Oly roppant számu, óriási testőrség, minővel az egész világon csakis a mi Habsburg-Lothringeni dynastiánk ékeskedik. Mindezek Bécsben vannak, s még ezek mellé számszaporítóul fölviszik a magyar testőröket is.

S most tekintsük meg a testőrhadat uralkodónk másik székhelyén Budavárában. Nem lehet! Egy szál testőr sincs széles Magyarországon s a budai várpalota folyosóin legtöljebb 10—15 bécsi zsandár gárdaaltiszt őrzi a királyt s a palota termeit.

Ha megérnők azt, hogy a bécsi testőrség négyre a p a d n a, Budavárában pedig egyre sz a p o r o d n é k, akkor ez az egy, ez a budai, bizonyára, természetsszerűleg a honvédelmi miniszterium fenntartósága alá adatnék. Mily fenséges elv emelkednék ezzel érvényre! A király személye a hazával legbensőbb kapcsolatba hozatnék. Kik a haza szent ügye védelmére rendeltettek, ugyanazok védnék a király felséges személyét! E tekintetben egy ily-szerű intézménynél történt már lépés. Az 1861-ben alapított magyar koronaörség a közös hadügyminiszterium alárendeltségéből tavaly a honvédséghez ment át, s mai napság rendeltetése helyén, Budavárában, magyar vezényszóra sorakozva végezi szolgálatát.

Ezzel ismét egy nemzetiségi nagy fontosságú ügy van összeköttetésben. Vége szakadna azon fejére állított állapotnak, hogy a testőrségben oly férfiak közt, kik parancsnokuktól a legelsőig gyökeres magyar nemzetségekből származtak, vagy magyar anyanyelvűek, — idegenül folyik ügyvezetés, vezénylés, egyszóval minden mi hivatalos uton

történik. A honvédség keze alá adással eo ipso magyarra fordulna a magyar gárda nyelve.

Mondhatnák még, hogy a testőrségnek nem csak azért kell Bécsben maradnia, mert a királyi test ott van, hanem azért is, mert ott vannak a felsőbb katonai intézetek, melyekben néhány testőrnek képeztetnie kell. Ez, szerintem semmi baj. Lejárt már az az idő, midőn apa-fiu mindig ugyanazon ezredben kezdte és végezte katonai pályafutását. Ma az áthelyezés egyik ezredtől a másikhoz mindennapi. Azt, aki felsőbb katonai képzettségre kíván szert tenni, igen könnyen át lehet helyezni Bécsben állomásozó ezred vagy zászlóaljhoz.

Nem vagyunk képesek felfogni, hogy okoskodásunk ellenében a l a p o s indokokkal hogy lehetne föllépni? Hogy megcáfoltassék egy nemzet tagjai külföldre hordásának nemzetgazdasági, faji és nemzetiségi hátránya.

Akkor, 1760-ban, még inkább volt értelme a testőrség Bécsben elhelyezésének. De most immár Bécs megszűnt kizárólagos birodalmi székváros lenni. Osztozik fényében, dicsőségében a magyar, Budapesttel lépve előtérbe. Azt mondják Bécs immár végkép felhagyott magyarolvasztó szándokával. Én kétlem. Ha más nem, a monarchicus alapítványok sok magyart és pedig java magyart visznek oda fel. S ez alapítványok mind azon korból valók, midőn mivelődésre, kényelemre egyedül Bécs adott alkalmat. Magyarország pedig központ-nélküli, művészeti, tudományos tekintetekben elpusztult, egyébként pedig önzsirjában fulladozó ország volt. Most mindez megszűnt, s ezzel a viszonyok teljes megváltozásával szűnjék meg a tömérdek országos alapítvány Bécsben tökécsítése, ott kamaztoztatása is. Széchenyi a nemzet bibéjét érinté, midőn haladásra, csinosodásra ösztökélve bennünket, untalan

nemzeti dicsről s nemzeti becsületről beszélt. Mi nem csak önzésből, személyünkért akarunk gazdagok lenni, hanem azért is, hogy honunk legyen gazdag, legyen hatalmas, mert csak így emelkedhetik szabadságra, függetlenségre. Azért nógatjuk egymást okos gazdálkodásra, mert tudjuk hogy minden elfecsérlett magyar vagyon a legnagyobb valószínűséggel idegen kézre kerül, s ezzel egy-egy positiót veszünk. Egyszóval gazdálkodásunknak egy magasb célja az, hogy megtartva a meglevőt, honunkból a magyart ki ne túrhasssa az idegen. E téren a legközelebbi multhoz képest elég jól állunk, de akármennyire is emelkedtünk az utóbbi békés években, mégsem szabad szántsándékkal szegényíteni magunkat. Arra pedig éppen nem rendelkezünk elegendő vagyonnal, hogy a magunk zsirján vagyonosabb szomszédinkat kövérítsük.

Itt az idő, hogy a királyi palota tervezett megnagyobbításakor testőreinknek is adassék hely a colossalis épületben, s a magyar kincstár tulajdonát képező bécsi házuk más célra használtassék, pl. miniszteri szállónak alakíttassék át.

Nem tulhajtás az, amit kívánunk. Az utópiák sorába éppen nem lehet sorozni. A természet, nemzetiség, méltányosság legjogszerűbb követelménye ez. Nem is létesíthetlen!

A magyar hazában szent volt mindig a király személye. Egyik legnépszerűbb babéros költőnk a legelső magyar embernek nevezé a magyar államfőt. A magyar valahányszor királya tekintélye csökkent, minden erejét fölajánlá, hogy uralkodóját ismét a tekintély magas polcára emelje. S a legodaadóbb áldozatkészségeért csupán azt a természetes kívánságot fejezte ki, hogy a korona fényét az uralkodó s környezete jó szándoka, népe iránti szeretete

tartsa fenn. **K**it szeretni a k a r u n k, közelünkben legyen. Ezért hozták a sok törvényt, hogy uralkodónk hazánk lakosává legyen. Most olykor-olykor huzamos ideig van közöttünk; azt a kívánságot, hogy ilyenkor a mi nemzetünk fiaiból telt diszsereg vegye körül, ki mondhatná túlzó nemzeti követelésnek?

Az uralkodó tekintse trónját annak ami: nemzetek tulajdonának, s kormányozzanak onnan a birtokok is, vagy is a népek. Ne tekintsék a trónt olyan istenkegyelméből kapott magán tulajdonnak, melylyel a népek fölötti uralom a nép hozzájárulása nélkül keletkezhetnék, s biztos fenmaradásra számithatna. Nemzeti jogos kívánság süket fülekre ne találjon és — a jelen viszonyok közt remélhetjük, hogy nem is fog találni. Mert csakis ily módon és nem másként áll elő tartós béke, melyben a munkás társadalom virágzik. Ha a közös birodalomban közös vagyon lesz a szabadság és a viszonyaiknál fogva összetömrült külön birodalmak annyi discretioval lesznek egymás irányában, hogy ennek elismerése mellett kölcsönös bizalom fogamzik meg érzületükben.

De e célzatok elérésére az államfő hozzájárulása is szükséges. Tegyen a király nemcsak önmagáért és családjáért, hanem népei üdveért is. A korszellem tisztult nézetei, az egész fönségében fölébredt társadalmi s természeti jogérzet, erősen szorító morális kényszerrel követelik ezt. Itt nem engedni, vagy nem tenni, többé lehetetlen. A viszonyok nyomása kezd állandó folyamatú lenni. A percek kényszerében akarni is nem is, s a körülmények reménynyel kecsegtetésekor a régi rosza visszatérésről ábrándozni, utógondolatokkal törekedni máról hónapra halasztani a sürgetőt, annyi mint előkészíteni a vihart.

Hála korunk haladásának, immár elismert tény az, hogy közös birodalmunkban azon félnek, mely a társadalmi békés együttlétet biztosítani akarja, annak egyetlen kiindulási pontja az engedmény lehet. Ennek kimondása után — ismét testőrségünkre térve át — az a kérdés, hogy melyik fél engedjen? Bizonyára az, melynek részén az igazság van, melynek követelése indokolható. Melyik félé indokolható a testőrség ügyében? Bizonyára a magyar nemzeté, mert mellette van a szabadság eszméje, mellette van a történelmi jog és a méltányosság.

Ha mindez nem használna, tőlünk függ az alapítványok módosítása által a gárda ügyében elhatározó lépést tenni. A törvényhozás meggyőződven arról, hogy a magyar királyi testőrség mint állami institutio s törvényhozási tény kitűzött céljának vagy épen nem, vagy kellőleg többé nem felel meg, alapítványait megváltoztathatja, újjal cserélheti föl, vagy akár visszavonhatja. Nincs jogi tekintetben alapos indok, mely gátolhatná, hogy az állam az általa hajdanában, a testőrségi javadalmakhoz határozott célokra egészen más viszonyok között alapítványilag csatolt javakról ezen körülmények változtával az állam érdekeinek igényei szerint másképen ne rendelkezessék. Az állam ily rendelkezésre határozottan jogosulva van, s főleg nemzetgazdasági és nemzeti szempontból is várhatni, hogy ez ügyben lépéseket fog tenni.

Csak a magyar országgyűlés ne vegye ez égetőn sürgős és nagy fontosságú ügyet könnyű vérrel, fél akarattal, mert ez eredményre sohasem vezetett.

De bizzunk parlamentünkben! Kinek részén az igazság, méltányosság, jogosság, szent háromságként egy felsőbb ideában egyesülnek, az mint a sas, mely a felhők közt jár, szabad szárnyalású. Bizzunk a nemzet e fölemelt zászlájában, bizzunk abban, hogy

a zászlóvivők terhüket elvetni nem fogják, hogy hátrálni semmiesetre sem fognak

Ha nem nyugszunk meg búsmagyarosan abban, hogy hadd menjen, ahogy épen megy, hogy úgy sem vagyunk urai a jövőnek, — hanem nem lankadó erélylyel látunk a dolog kiviteléhez, ha erélyünk meg nem csappan s lángunk tartós parazsat állít elő, akkor Bécs, átlátva a küzdés hiábavalóságát, engedni fog. S ha ez még sem akarna engedni, bírjon a magyar országgyűlés annyi erélylyel, hogy odavigye a dolgot, miszerint engednie kelljen!

Én pedig berekesztem már munkámat, mert e tekintetben is eleget szóltam. Berekesztem azon óhaj-tással, hogy ha már a magyar testőrző sereg mint szükséges járuléka a monarchicus kormányformának újra szerveztetett, legalább jönne oda, hol számára egy ország készített lakhelyet, s hol az egész magyar nemzet tárt karokkal fogadná, — jönne Budavára!

FÜGGELÉK.

I.

Magyar nemes testőrségi okmányok.

1.

Gróf Pálffy Miklós cancellár értesíti a vármegyéket a magyar nemes testőrség felállítására és szabályzata felől. 1760.

Inclita Universitas, Domini mihi Colendissimi Observandissimi!

Caesareo Regia Apostolica Majestas ab eo inde tempore, a quo supremum Regni Hungariae culmen tenere coepit, arduis in rebus ab Amplissimi Regni Ordines adjutam se adeo profitetur, ut a subditis Principis amantibus plura, illustrioraque argumenta studii sui deprecare haud videatur, promovit id Augustam, ut inter plurimas regiminis sui curas non aliud animo verset frequentius, quam qua potissimum ratione illustre Regnum nulli alteri seu terrae ubertate, seu ambitu, seu thesaurorum ab ipso Numine liberaliter collatorum vi secundum eo provehat, ut inter Europae Regna reliqua Principatum teneat, norunt praetitulatae Dom. Vestrae quantum Augusta adlaborarit adhuc, ne quis quantocunque demum terrarum intervallo ab ea remotus degat, sit, ad quem Regius favor, benevolentiaque se non porrigit; dum porro Regni Incrementa adeo sibi cordi ducit Augusta, facile comperit Regnum novis indubie, maximisque accessionibus augendum, si Praetorianam Turmam vulgo *) scribi juberet, et reipsa

*) Nincs betöltve az eredetiben sem.

libratis insignibus utilitatibus, quae in Regnum omne manaturae indubie sunt, Augusta id constituit, consiliiue in praetlatas D. Vestras participes reddi voluit, quo porro instituti hujus rationem praetlatae D. Vestrae tentant, unum sub conspectum rem omnem dare visum est.

1-mo. Turma haec unice Sacrae Majestatis custodiae, et obsequiis deputata demptis iis, quae ad primam militum seriem referuntur capitibus centum supra viginti constabit, nemoque in eam, nisi e Magnatum, aut certe Nobilium Hungarorum filiis referentur.

2-do. Capitaneus Turmae altiore multo militari praerogativa conspicuus natione et ipse Hungarus proerit Praefecturis etiam reliquis Hungari admovebuntur.

3-io. Comitatum singulorum erit a Magnatum, aut certe Nobilium filiis Turmae huic Praetorianae ab scribendos Augustae Aulae proponere.

4-to. Praetorianae huic Turmae auctoritati singularibus omnino praerogativis gaudebunt.

5-to. In hanc Turmam adlecti inter Superioris Ordinis Militares Praefectos censebuntur et nominatim eum locum, quem Sublocumtenens, occupabunt.

6-to. Ab omnibus militaribus stationibus iis, qui in militia obtingent, honoribus percolentur, hinc ubi vigilias eos praetervehi contigerit militarium tympanorum sono obversis armis salutabuntur.

7-mo. Memoratae Turmae accersitis quoties ab Augustae Aulae quid obsequiis vacui fuerint aditus in Aulam liberrimus, et ad secundam quidem Anticameram patebit.

8-vo. Ubi annis paucolis Augustae ab honoratis his obsequiis fuerint, aut in Caesareo-Regiis legionibus altioribus Praefecturis militaribus admovebuntur, aut si magis quidem sua se indole ad pacis studia ferri senserint, in Provincialibus, aliisque Regni Tribunalibus dignitatis plenam stationem, consequenter

9-no. De aetate universim, ut quidem certi nihil Suae Majestati visum est, constituendum, ita conveniens apprime foret, si Turmae inserendi 20-mum superassent annum, et ea corporis proceritate, quae ad-

modum commendat, militem, essent; primum autem ex legionibus pedestribus equestribusque hungaricis deligendi erunt aliquot, qui armorum non reliquos imbuant.

10-mo. Etiam ex iis qui Romano Catholica Sacra non sequuntur, Turmae huic Praetorianae adjungentur.

11-mo. Memorata Praetoriana Turma jura a Supremo Caesareo-Regio Aulae Praefecto petet, iis vero in rebus, quae judiciale forum attingant propius, vel ubi de quopiam in Turmam hanc inserendo agitur, Cancellaria Regia-Hungarico-Aulica in consilium vocabitur.

12-do. Consilia omnia ab Augusta eo referuntur, ut ea per tempora quibus Praetoriani hi Nobiles Sacris Majestatis obsequiis non distinentur iis scientiis omnibus, quibus vel armis, vel toga utilem regno operam navare possint, imbuantur.

13-io. Vestitus forma haec erit, et diebus quidem, quibus Aulae solemnitatibus res aguntur, coloris erit rubri faemoralia nempe tunica et clavis, quam vulpium collis nodisque dupplicibus, duplicatis item teniis ornatam esse oportebit, lemniscos, et carros argenteos cinguli virides, nodis et ipsa argenteus instructos portabunt, extremae tunicarum partes holoserico viridi ornabuntur, cothurni flavi coloris, capitis, tegumentum Hungaricum rubrum erit plummis candidis decoratum, gestabunt praeterea injectas humeris tygridum pelles, ac transversum latius militare cingulum e viridi holoserico fimbriis argenteis candidique coloris fibula adornatum in fibulae hujus anteriore parte Comitatus ad propositionem cujus assumpti fuere, insignia insculpta praeferent, in para, quae frameae adhaerere solet imperialis aquilae, atque in hujus pectore Regiae Hungaricae insignia opere phrygio exprimentur, frameae, atque nodi de quibus dictum ex argento confecti (Dum qui e Praetoriana hac Turma discesserint) succedentium usui deservient; ut adeo nemini sumptuum hanc in rem jactura metuenda sit; equorum qui non nisi candidi admittentur Phallerae ad moldavicum effictae modum, argentum, et ipsae emetientur. Equorum tegumenta viridia fimbriis argenteis, aquilae imperiali, et in

ejus pectore Regiis Hungariae insignibus acu pictis
 praefulgebunt, vestitus porro quot diebus adhibitus con-
 stabit faemoralibus rubris tunicaque ejusdem coloris,
 clamide alba, cujus extremitatem pelles nigrae ambi-
 ent, nodis albis simplicibus dupplicatis taeniis, lem-
 niscis ex argento, et serico viridi contextis ornabitur,
 cingula erunt viridia, capitis tegumenta rubra, equo-
 rum tegmina viridia, quibus e panno expressa Hun-
 garica Regia insignia in imperialis aquilae pectore
 addentur. Cum porro Nobilis haec Praetoriana Tur-
 ma non aliter constitui, et ali donoque Nobilium rati-
 one adornata accipi possit, quam si in annos singu-
 los 80,000 florenorum superarent, aerarii autem Regii,
 quod bellicae expensae sane quam exhauriunt, ea sit
 ratio, ut actu paene nihil in institutum hoc ingentium
 commodorum ferax erogari possit, Caesareo-Regia
 Majestas spe minima ducitur futurum, ut praetitula-
 tae D. Vestrae rationem quam ineant, quo praedicta
 argentivis interea adminus pro portarum, vel alia ra-
 tione conficiatur, redigenda unici in opus, a quo prae-
 clarissimae utilitates, et in Regnum omne proficis-
 centur, et privatorum plurimorum commodis consu-
 letur. Norunt ipsae praetitulatae D. Vestrae quan-
 tum sit quotidie fere spectari a Principe, multis ad
 summas dignitates aditum non aliud aperuit, quam
 quod a Principe visi, et in ejus alloquium admissi
 fuerint, en occasio, quam in votis habent plurimi, hic
 offertur fortuna quin magis maternus Augustae ani-
 mus liberis praetitulorum D. Vestrarum Aulam, et
 cum ea dignitates amplissimas offert nullam per Eu-
 ropam omnem Aulam reperissent D. Vestrae, quae
 non Praetoriam suam Turmam aut cohortem ostendet
 Aulae, vel tenuis hac praerogativa gloriantur, sola
 Hungaria, quae ut nequidem de Patria me loquar,
 ambitiosa magis plura, eaque magna Regna suo gre-
 mio complectitur, hoc ornamento destituta erit; agant
 proinde praetitulatae D. Vestrae novum monumen-
 tum ponant illius qua in matrem suam sunt venera-
 tionis, studii vero quo Patriae incrementa provecta
 cupiunt, eant in consilia, qua potissimum ratione in-
 stitutum hoc ad exitum perducí possit, quae praeti-
 tularis D. Vestris stet sententia? perscribant, certe
 tanto majorem se inituras gratiam, quanto celerius

animi sui sensa ab Augustae Aulæ providis consiliis non ab ludentia perscripserint, qua imminente aestate negotium, quod cumprimis in votis habet Augusta, lato fine coronetur. Caeterum praetitulatas D. Vestras ad vota valere cupiens, constanti honoris, et sinceræ officiositatis cultu persisto praetitulatarum D. Vestrarum Nicolaus Pálffy Cancellarius.

(Másolata „Ignatius Kecskés : Protocolum correspondentiarum in negotiis publicis“ című kézirat gyűjtemény 1—6 lapjain van meg; a magyar nemzeti muzeumi Széchenyi könyvtárban : Mss. Cod. Sec. XVIII. Quartans, Latinus 1267.)

2.

Sopron vármegye Nemeskéren tartott közgyűlésének föltérjesztése gróf Pálffy cancellárhoz a testőrség céljaira beszoigáltatandó 4000 forintot illetőleg.

Negotium clementer erigendae per Suae Majestatem Sacratissimam ex Nobilitate Hungarica Praetoriae Turmae ex nuperrima Congregatione nostra ob paucitatem Statuum in praesentem Congregationem dilatum, die hodierno assumptum, et pro gravitate materiae uberius agitatum, tandem post occurrentes complures momentosas considerationes ita conventum est, ut pro Turma hac Altefatae Suae Majestati humillime offerantur 4000 floreni sub his tamen expressis conditionibus.

1-mo. Si institutum hoc ad consistentiam provenierit, et porro perduraverit.

2-do. Ut oblatio haec non nisi ad futuram intra terminos legis clementer indicendam Diaetam intelligatur.

3-io. Ut quemadmodum Comitatus nullam pro infallibiliter incassandis, et persolvendis his 4000 florenis cautionem assummit, ita si ad exolutionem hujus summae contribuentes insufficientes fuerint, legibus et sacris diplomatibus firmatis Dominorum Ter-

restrium iuribus et praerogativis per hanc oblationem non praejudicetur.

4-to. Ut Turma haec quacunq[ue] ex ratione ad consistentiam non perveniente, aut respective cessante, ulterior quoque hujus summae praestatis cesset, vel respective in ordinarium quantum, in quantum jam realiter persoluta esset imputetur.

5-to. Ut cum Turma haec per Suae Majestatem Sacratissimam in decus Gentis Hungariae clementer erigenda sit, in eandem Suae Majestas Sacratissima non nisi Nobiles Patriae filios clementer assummere, vel respective futuras aperturas ex his supplere, humillimeque recommendandorum per Comitatum hunc subjectorum benignam rationem habere dignetur. In reliquo porro cum Comitatus in circumstantiis sibi optime notae contribuentium egestatis, adeoque ex puro, et unico benignas Regias intentiones secundandi studio praemissam oblationem fecerit, in eo Suae Majestatem Sacratissimam supplex exorat, ut per rectam portarum rectificationem ita jam jam concidenti miserae plebi clementer subvenire dignetur, ut, quod ex amore, et tenerrima in Clementissimam Dominam devotione obtulit, id in effectu etiam praestare et occasione rectificationis eatenus subsummi non possit. Qua quemadmodum Excellentiae Vestrae in omni demissione repraesentamus, ita Excellentiam Vestram enixe exoramus ut hanc devotissimam oblationem nostram Suae Majestati Sacratissimae gratiose referre, et vehit tam Excellentiae Vestrae clarae memoriae majores, quam et Exc. Vestra hactenus etiam decus Gentis sibi cordi habuerunt, hoc etiam institutum eo dirigere dignetur, ut concepta de eo tam B. Summae Principis, quam et Gentis expectationi optatus effectus respondeat, ac porro etiam Exc. Vestrae gratis enixe devovemus, et in omni obsequio, et veneratione perseveramus. Ex Generali Nostra Congregatione 14-ta Maii 1760. in Possessione Nemeskér celebrata. Excellentiae Vestrae TT. Universitas T.

(A magyar nemz. muzeumi Széchenyi könyvtárban Mss. Cod. Sec. XVIII. Quart. Lat. 1267. szám)

alatt meglevő „Ign. Kecskés : Protocolum correspondentiarum in negotiis publicis“ című kézirati gyűjtemény 6—7 lapjain.)

3.

Sopron vármegye herceg Eszterházy Pál Antal megyei főispánhoz a testőrség ügyében.

Celsissime Sacri Romani Imperii Princeps Hereditarie supremus Comes Domino D. Nobis Benignissime, Gratosissime!

Quaenam sit benigna Suae Majestatis Sacratissimae in ord. ad erigendam Turmam Nobilem intentio, quae omne hoc in Regnum, et Gentem redundatura commendent commoda, tam ex Excellentissimi Domini Comitum Aulae Cancellarii, quam et Celsitudinis Vestrae ad nos datis, subque hodierna generali nostra congregatione eo quo par erat honore publicatis uberius intelligentes vehementer quidem optassemus rem ad benignam Suaetis Sacratissimae satisfactionem absque ulteriori dilatione in praesenti concursu nostro superare; cum tamen negotium hoc ejus argumenti, et elevationis sit, ut ad omnes aut certe majorem partem statum ejus expendendi et conficiendi momentum pertineat, in hocce autem congressu nostro ex ordine Nobilium admodum pauci, ex Praelatorum vero et Magnatum statu nemo unus praesens fuerit; hinc negotium hoc ad proxime hoc fine celebrandam generalem congregationem, cui quippe ex SS. et OO. Comitatus plures interfuturos speramus, differendum esse censuimus. Ne tamen etiam in hoc congressu nostro quid officii nostri praetermitteremus, rem tam a Summae Principis, et reipublicae momentis, quam et requisito ad stabilimentum nervo penitus expendimus. Et licet institutum hoc singularis Augustissimae in Regnum et Gentem propensionis argumentum et magnorum commodorum ferax esse non possimus non agnoscere, si tamen cum requisitis ad sustentationem ejus sumptibus vires nostras confera-

mus praestandum ex parte Comitatus hujus stabilem concursum sane difficilem et prope impossibilem praevidemus. Enim vero Celsitudini Vestrae eminenter constat, quam praegravatus sit Comitatus hujus in portis status, quam elangventes et prope emortuae contribuentium vires? quam ingentes, et post frustra tentata jam omnia humanitus excogitabilia media prope conclamatae restantiae; hinc si etiam Comitatus hic, qui hactenus etiam nihil Regum obsequiis antiquis duxit sua ex parte aliquid in se assumpserit, quae tamen spes esse possit, ut in tanta sui praegravatione, et restantiarum prope inexigibilium abisso constans aliquis et indefficiens ad hoc institutum concursus praestari possit? Celsitudo Vestra gratiose perspectura est; quaedam Celsitudini Vestrae praeliminariter in omni demissione perscribenda esse duximus, una in profundo obsequio et veneratione perseveramus. Ex Generali Congregatione nostra, Die 31-a Martii 1760. in Possessione Nemeskér celebrata. Celsitudinis Vestrae servi TT. Universitas Comitatus Soproniensis.

(Kecskés J. „Protocolum correspondentiarum in negotiis publicis“ C. kézirati gyűjteménye 8—9 lapjairól. A m. n. muz. Széchenyi könyvtárban: Mss. Cod. Sec. XVIII. Quart. Lat. 1267.)

4.

Sopron vármegye 4000 forintot ajánl a m. n. testörségre, s erre nézve gr. Batthyányi Lajos nádor véleményét kéri ki.

Excellme, et Illme D. Comes Regni Palatine,
Domine nobis Gratosissime!

Negotium erigendae ex Nobilitate Hungarica Praetoriae Turmae, ex nuperrima Congregatione ob paucitatem Statuum et OO., in praesentem Congregationem dilatum die hodierna assumptum, et pro gravitate materiae uberius agitatum, tandem post occurrentes complures momentosas Considerationes ita

confectum est, ut cum Suam Majestatem Sacratissimam erectioni hujus Turmae positive insistere Nobis innotuerit pro Turma hac Altefatae Suae Majestati offerantur 4000 Fni sub his tamen expressis Conditionibus. (A 2-dik szám alatt közlött 5 föltétel.)

Cum porro Comitatus in Circumstantiis sibi optime notae Contribuentium egestatis, adeoque ex puro et unico Benignas Regias intentiones secundandi studio praemissam oblationem fecerit, eam collocat Comitatus in Suaettem SSmam humillimam fiduciam, quod per rectam Portarum rectificationem jam jam alioquin concidenti miserae plebi ita clementer subvenire dignabitur, ut quod ex salvo amore, et tenerima in Clementissimam Dominam suam devotione obtulit, id in effectum etiam praestare valeat, et occasione rectificationis eatenus subsummi non possit. Ut vero Comitatus se per haec puncta explicaret, multae ponderosae rationes exposcebant: 1-mo. Enim Exc. Domine id ex Patriae legibus et constitutionibus in comperto est, quod materia haec pure diaetalis sit. 2-do. Facile praevidemus, qui utpote miseras contribuentium quotidie videmus, et experimur. Institutum hoc, si etiam ad consistentiam pervenerit diu durare posse, cum miseri contribuentes, arreptis etiam contra eosdem extremis jam mediis, nec ord. suum quantum dependere possint, et actu etiam immensis restantiis immersi jaceant. Ne proinde onus hoc, instituto eodem sive ad consistentiam non deveniente, sive quacunque ratione concidente iisdem immaneat, aut vero duraturo etiam hoc instituto in casum, quo effectus adhuc uberius ostenderit contribuentes ad praestandum hunc concursum incapaces fore, praejudicium aliquod Terrestribus Dominis, et Nobilitari immineat, legum et praerogativarum Nobilitarium interesse censuimus has nobis cautelas ponere. Quae quemadmodum Exc. Vrae in omni demissione repraesentamus, ita in magnanimum Excellentiae Vestrae, cui quippe pro sua non satis depraedicabili inde a Clarissimis Majoribus suis in eandem propagata Patriae charitate, jura, immunitates et praerogativas tanto majorum cruore partas tot Inclytorum Regum Ssmis diplomatibus solidatas tam innumeris Patriae Legibus firmatis, tanta progenitorum nostrorum providentia,

per tot saecula custoditas optime cordi esse novimus apud Altissimum Thronum Patrocinium, tam pro hoc, quam et aliis eventibus Nos devotissimis animis resignamus; unaque Divinum Numen ferventissimis precibus exoramus, ut Excellentiam Vestram toti Charae Patriae, et Nobis quam diutissime donet incolumem; qui nos Exc. Vestrae Gratiis impensissime devovemus, et in profunda, tenerrimaque veneratione perseveramus. Ex Generali Congregatione nostra, Die 14-a Maii 1760, in Possessione Nemeskér celebrata, Excellentiae Vestrae servi humillimi obsequentissimi Universitas Comitatus Soproniensis.

(A magyar nemz. muzeum említett gyűjteménye 10—12 lapjairól.)

5.

Sopron vármegye gróf Batthyányi Lajos nádor nézetét kéri ki a nemzetre nézve igen fontos testörségre vonatkozólag.

Excellme, et Illme D. Comes Regni Palatine, Domine Nobis Gratosissime!

Benignam Suaetis SSmae in ordine ad erigendam Turmam Nobilem intentionem per nos recentius exdatis ad nos Excellmi D. Comitum, Aulæ Cancellarii literis intellectam pro rara Augustissimæ in Excellentiam Vestram confidentia Exc. Vestrae dudum notam esse nulli ambigimus. Cum autem negotium hoc ejus argumenti, et elevationis sit, ut id tam a summae Principis, et Reipubl. momentis, quam et nervo ipso, sine quo institutum hoc diu stare posset expendi necesse sit, de his autem nemo felicius, nemo magnanimius, quam Exc. Vestra quæ et Regni Statum sibi eminenter perspectum habet, quæque per omnem ætatem in summis honoris gradibus ea insigni moderatione Principis, et Reipubl. commoda direxit, ut utriusque cum immortali Exc. Vestrae laude et gloria ex æquo satis factum fuerit, judicare valeat. Hinc in re hac sane ardua ad neminem profecto securius,

quam ad Exc. Vestram, quem quippe Communem Patriae Patrem suspicimus, et veneramur confugere queunt. Exc. Vestram in omni submissione, et fiducia exoramus, quatenus nos sui Gratosi de negotio hoc sensus participes reddere dignetur. Nos ut ingenue fateamur coram Excellentia Vestra, non diffitemur quidem rem, si ab insigni Dominae in Gentem, et nationem Confidentia expendamus mirifice solationem, si a Domi, et foris splendore spectemus rem omnino Inclytam, si denique a Nobilium familiarum fortunis dispiciamus, rem animo exoptabilem, aut vero si rem a requisitis ad sustentandum hoc institutum sumptibus, et nostris viribus metiamur non solum summe difficilem, sed et spectato Contribuentium hujus Cottus exhausto statu prope impossibilem esse videmus. Enim vero Exc. Vestrae gratiosi constat, quam praegravatus sit hujusce Cottus in portis status? quam elanguentes, et prope emortuae Contribuentium vires? quam ingentes, et post tentata jam ad omnia humanitatis excogitabilia media prope Conclamatae Restantiae? Hinc si etiam Cottus hic, qui nactenus etiam nihil antiquius Principum obsequiis habuit sua ex porte aliquid in se assumeret, quae tamen spes esse possit, ut in tanta sui praegravatione, et restantiarum vix exigibilium abisso constantem aliquem, et indeficientem ad hoc institutum Concursum praestare possit? Excellentia Vestra pro sublimi Judicio suo gratiose perspectura est. Cum proinde in his Circumstantiis fundus pro stabilimento instituti hujus requisitus dubius omnino, et incertus sit, venerandum utique est, ne quod cum tanto Regni, et nationis decore exigeretur. Cessantibus ejus Sustentativis auxiliis in totius Regni, et nationis, et Gentis indecorum collabatur. Quae dum Exc. Vestrae in omni demissione, et fiducia repraesentamus, una nos altis Exc. Vestrae Gratiis impense devoentes Divinum Numen ardentem exoramus, ut Exc. Vestram Communi Patriae felicitati diutissime donet incolumem. Qui in profundo obsequio, et veneratione jugiter perseveramus. Etc. Excellentiae Vestrae Servi humillimi obsequentissimi Universitas Cottus Soproniensis.

(A m. nemz. muzeum említett gyűjteménye
158—160 lapjain.)

6.

*Sopron vármegye a m. n. testörségbe ajánlott ifju ügye
előmozdítására kéri föl a nádort.*

Nobilis Juvenis T. T. supplex coram nobis factus est, ut ipsum Nobili Turmae Praetorianae ad scribendum Excellentiae Vestrae commendaremus; qui siquidem, et de statu Possessionato, et de moribus, et etiam de statura is esset, qui in numerum Praetorianorum commode recipi posset, hinc Exc. Vestrae humillime supplicamus, dignetur eundem praepotenti Gratia sua fovere, et ex parte Comitatum nostrorum praefatae Nobili Turmae applicandum promovere. Gratiis in reliquo, et pretiosis favoribus commendati constanter manemus. — Dat. Etc.

(A m. n. muzeum idézett gyűjteménye 164—165 lapjain.)

II.

A nagybessenyeői Bessenyei családra vonatkozó iratok.

A.

Bessenyei családbeliek adás-vevés szerződésének kijelentése.

Mi alább megírttak egyrésről Nemes idősbik Bessenyei Zsigmond magamra vállalván Bessenyei László, Mihály, Zsigmond, István, Boldizsár, Sándor, György és Pál fiaimnak terheket, másrésről Sághy Mihály, adgyuk, és ugyan én fellyebb megírt idősbik Bessenyei Bessenyei Zsigmond adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, hogy noha én Nemes Heves vármegyében levő Dormándházi egy Tertialis iránt említett Tettes Sághy Mihály, ugy már Istenben boldogult Sághy László Uramékat az Tettes Királyi Táblára az Atyám, néhai Bessenyei Zsigmond Úr által in Anno 1696. tett örökös fussioknak invalidutiojára evocáltattam és a végett Processust 1750-ik Eszten-dőben Pünkösöd havának 12. napján leváltam és azon Processus ugyan a Tettes Királyi Tábla Deliberatioja szerint Seriesben is ment volna, stb. stb.

Datum Gáva, Die 18. Octobris, Anno 1766.

(Tek. Bessenyei László ur szivességéből, Tiszt. Gonda Balázs úr utján.)

B.

Tanuvallatások Bessenyei Sándor, György és Pál kora felől.

1817-ik Esztendőben Boldog Asszony Havának 11-ik napján Gáván a Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Nagy Besenyői Bessenyei József és János uraknak megkérésekre és kérésekre következő vizsgálat tétett Arról Hogy :

1-szor. Esmérte-e a Tanú néhai Tekintetes Nagy Besenyői Bessenyei Sándor, György és Pál Urakat, és ezeknek több Testvérjeiket? ha esmerte

2 szor. Letett hite alatt vallya meg azt, hogy azokat, ugy nemkülönben azoknak édes Attyokat kinek hitták?

3-szor. Tudja-e a Tanu, hogy a fent tisztelt Bessenyei Sándor, György és Pál urak, ha most élnének, hány esztendősök volnának?

Első Tanú Nemes Bakó György 74 esztendős, Második Tanú Öreg Nagy István 87 esztendős, harmadik Tanú Görömbelyi György 76 esztendős, Negyedik Tanú Tóth Mihály 62 esztendős, minyájan Berceli Lakosok. Letett hütök után egyenlően vallyák :

1-sőre. Hogy a kérdésben forgó néhai Tekintetes Nagy Besenyői Bessenyei Sándor, György és Pál urakat, ugy nemkülönben azoknak Testvéreiket is, ugymint Bessenyei László, Zsigmond, István, Boldizsár és Mihály urakat a Tanúk igen jól esmerték, mivel a fentisztelt urak gyermekségektől fogva Bercel Helységében a Tanúkkal mindaddig együtt nevedtek, míg azok emberkort érvén, Bercel Helységébül más helyekre nem vették lakásokat.

A 2-ikra. Hasonlóul egyenlően vallyák a Tanúk, hogy a fentisztelt nyolc egy Testvér Atyafiaknak édes Attyokat Idősb Bessenyei Zsigmondnak hitták, aki hasonlóképen Bercel Helységében lakott.

A 3-ikra. Néhai Tekintetes Bessenyei Sándor urnak esztendejét a Tanúk ugyan bizonyosan meghatározni nem tudják, ugy emlékeznek mindazonáltal hogy a Tisztelt úr, ha most élne, lehetne

mintegy 78 esztendő, Bessenyei Györgynek és Pálnak azonban esztendejeket bizonyosan nem tudják és hitek után vallyák, hogyha a tisztelt urak most élnének György 72, Pál pedig 68 esztendősek volnának. Mely általunk eképen véghez vitt vizsgálásról az Esketető uraknak jövődöbeli hasznokra kiadtuk ezen saját nevünk alá írásával és élő pecsetünkkel megerősített hiteles Tanú Bizonyság Levelünket a fent kitett helyen, napon és Esztendőben. Tekintetes nemes Szabolch Vármk e. Birája K. Komjáthy József L. S. Ugyanazon nemes Vrgye Eskütje K. Papp Antal. L. S.

(Tek. Bessenyei László ur szivességéből, Tiszt. Gonda Balázs ur útján.)

C.

Tanuvallomások Bessenyei Sándor kora felől.

Alább irtak jó lelkünk esmereti szerént vallyuk s bizonyosan tudjuk, hogy Tek. Nztes és Vitézlő Kapitány Bessenyei Sándor úr Pestis után legalább hat vagy hét esztendővel *) született e világra. Jól emlékeztünk, hogy a midőn Bessenyei uraktól Bessenyeő eladódott, még akkor Bessenyei Sándor úr csak gyenge, iskolába járó gyermek volt, melyről adtuk saját kezünk írásával és pecsétünkkel megerősített attestationkat. Signat Bercel 26-ik Apr. Ns. Marky János kezevonása. Ns. Marky Ferenc kezevonása. Ns. Bakó Mihály keze vonása. Minyájan születésünktől fogva Berceli lakosok és a Bessenyei Tek. úri házhoz bejáratosok és azon úri háznál gyermekségünktől fogva ismeretes voltunk.

Jegyzet. Ezen okmányok Bessenyei László urtól kerültek. Ezen derék úri ember ősei hamvai iránti kegyeletből az ugynevezett „Kelincen“ az 1865-ben megtörtént tagosítás alkalmával saját illetőségébe

*) Az 1738-iki országos pestis Bercelen is uralkodott.

tudással mintegy félholdat kivágatott, s ahol Sándor és Zsigmond feküsznek, bekerítettette. Ezen Kelinc hajdan szép gyümölcsöskert volt, most egészen fátlan környékét a volt urbéresek szántják vetik és kaszálják. Gonda Balázs, lelkész.

D.

A gávai ref. egyház anyakönyvéből.

Bessenyei Sándor kapitány 1809. februárius 24-én temettetett.

Bessenyei Zsigmond mint megyei tisztviselő egy az anyakönyvbe bejegyzett transactiot coramisalt 1750-ben.

A régi anyakönyvben Bessenyei Sándor halálán kívül a következő bejegyzések találhatók:

1757. Bessenyei László ur Erzsébetje kereszttetett.

1759. Bessenyei Zsigmond ifju ur Zsuzsannája kereszttetett,

1760. Bessenyei Zsigm. ur Ábrahám fiacskája kereszttetett.

1761. Bessenyei László János fiacskája kereszt.

1767. Bessenyei László Anna leánykája kereszt.

1770. Paszabról Bessenyei Zsigm. Borbála leánykája kereszt.

1774. Pető Gáspár uram Erzsébetjének k. a. Baxay Miklós, ker. anyja Tett. Bessenyei László szolgabíróné asszonyom.

1778. Temettetett el Bessenyei László ur kisasszonykája.

1782. Febr. 11. Tett. Bessenyei László ur temettetett el Gombán.

Bessenyei György testamentuma Bessenyei László és Gonda Balázs urak emlékezete szerint Rakovszky Dániel gávai birtokosnál volt, ő azonban ő azt állítja, hogy apja testvérénél maradt egyéb okmányokkal együtt Debrecenben.

(Tiszt. Baráth Imre gávai ref. lelkész úr sziveségéből, Tiszt. Gonda B. úr közbenjárásával.)

E.

**Legyzetek a nagybessenyeői Bessenyei családról
Gonda Balázs ref. lelkésztől.**

A Bessenyei család ősrégi. Bizonyítja I. Mátyás királynak 1464. Szent György hava 19-én kiadott okmánya, melyben Bessenyei Mihálynak paliosjogot ad. (Az okirat másolata Bessenyei László urnál van meg.) E család mikor telepedett meg Bercelen, arról kezünk közt semmi okmány sincs. A régi református templom homlokzatán a bejárás fölött, a falba illesztett elég jól metszett kőcimer alatt ezen fölírás olvasható :

IN LAudem DEI VIVENTIS
RENOVATŪ. EST PER GENEROSŪ.
DOMINUM BALTHASARŪ. BESSÉÉY.
DE NAGY BESSENEÖ DIE 2-A APR.

ANNO 1634.

Egyházunknak van egy kis ezüst pohara ily fölírással :

Én Bessenyei * István * Kovács Borbálával *
egṽtt attam *)

az Ber
celi * T
empl
omhoz
isten tiszte
ségére e
zt a po
hart * anno
1645.

Fönnebbi Boldizsár öntette a toronybeli harangot is, mint a fölírás mutatja : „Ego campana sum fusa ad gloriam Domini — a Generoso Balthasaro Bessenyey de nagy Bessenyeö.“

Néhai Bessenyei Zsigmond és Ilosvai Máriának ezek valának gyermekei :

1. László, ennek gyermekei : József, János és Anna, a verselő.

2. Mihály, e volt közöttük legerősebb.

3. Zsigmond (fekszik a Kelincen, Paszabon), gyermeke : András.

*) együtt adtam.

4. István, gyermeke: György, ennek gyermeke: Farkas.

5. Boldizsár, gárdista.

6. Sándor, nyugalmazott kapitány, az író, meghalt Gáván 1809. sept. 24. Fekszik Paszabon a Kélincen.

7. György, gárdista, az író, meghalt Kovácsiban 1811.

8. Pál.

9. Mária, férjezett Csoma Józsefné.

10. Julianna, férje Rakovszky Sámuel lelkész, meghalt 1789. 13. jul. 15 ejusdem temettetett Paszabon, lásd az anyakönyvben.

A Bessenyei testvérek anyjáról, Ilosvai Máriáról a paszabi ref. anyakönyvben van emlékezés, hogy t. i. Bercelről odavitetett és a templom elébe temettetett.

A Bessenyei család nem a Szabolcs megyei Bessenyödről datálja vagy deriválja magát, hanem a Heves megyei Nagy Bessenyőről. A családnak Hevesben is sok birtoka volt. Beszélik: mikor Nagy Bessenyőt eladták egy gulyát is kaptak, de míg Bercelre érkeztek ezek a nagytermetű s nagyehető emberek, két marhán kívül az egészet elelték és itták.

Bessenyei László urtól tudom, miszerint Bessenyei Sándor magát galanthainak is írta. Valószínű azonban, hogy ezt csak érdekből tette, amennyiben az általam olvasott okmányokból ítélve, szerettek volna a galanthai-féle birtokokhoz is igényt tartani. — Csanád megyében is volt birtokuk.

F.

„Bessenyei György a Ceglédi Plébánosnak.”

Tisztelendő Plébánus uram!

Isméretlen vagyok ugyan Atyaságodnál: de engedje meg, hogy hírének elterjedésétől személyéhez vonattatván, e tiszteletre felajánlott levelem írására kényszerítetttem: Csodálkozással tapasztalom már régtől fogva, hogy némely buzgó lelki vezérek Atyaságok között a római szent hitnek több győzedelmére s kiterjeszkedésére, melly ellene álhatatlan szivbéli

indúlattal törekednek. — Illyen Atyaságod! illyenek a kecskeméti és miskolci Plébánus Úrak is, kiknek nevek belső hivataloknak nagy viselt dolgaival már hazánkban csaknem halhatatlanságra emelkedett. — Ilyen tulajdonságú férfiak között való vólt Barna János Rómhányi Plébánus ur is, kinek nállam nyomtatásban egy térítő munkája vagyon: mely Jesus Iskolájának nevezetik. — Magam reformatus lévén, ezen könyvnek meg olvasásában foglalatos vóltam: mely csudálkozásra hozott pag. 29. a nevezett Atya, hogy Luther Márton tannyanak szája vallása szerént az ördög csinálta. Ezen megrettentem, csudálkozván rajta, hogy mégis osztán néki idővel annyi ember hihetett. — Tovább vetélkedtem sorsán, és még nagyobb csudálkozásra hozattam, mikor magamban azt kellett fontolnom, hogy ha Luther ördög fia volt, mimódon mehetett a Római Ecclesiában annak fiai közzé papi hivatalra. De ezekről nagyobb hányattatásokba esvén, ezt legnehezebben foghatom meg: hogy egy ördög, kinek teste nincsen, mint minden szent atyák hiszik: mint csupa lélek, testi állattal mimódon közösködhetett. — Ocsmány ördöge! Irja ugyan a tudós atya, hogy a levegő égből szedett az ördög testet magára; de szelekből öszve huzott testtel, melyben vér nem folyhat, lehetetlen gyermeket csinálni: hihető, hogy az Író nem tanult physikát. p. NB. Ezen következő okokat láttam, mellyek térítésre szereztettek. — Kérd. Micsoda gonoszra viszi az embert a calvinista és lutherista vallás? Fel. Paráznaságra, gyilkosságra és minden bűnre. Ekkor elrémültem magamban gondolván: reformatus vagyok, tehát nekem tolvajnak, gyilkosnak, paráznának kell lennem. — Eleget hánytam vetettem magamban a lélekesméretet; de csak nem érzetten mardosását, sem eszeniben nem jut, hogy a nevezett bűnökben leledzettem volna, tehát vagy én gyilkoskodom, vagy a könyv nem igaz. — Végre csak elhivém, hogy a nevezett bűnökben nem: élek, a tudósnak cáfoló szavait is csak abba hagytam. Kalvinust is csúfolya, irván róla, hogy az ördögöket hívta segítségül, midőn halála óráján számérem testét a férgek ették. — Oh! mélységes térítő oh! pag. 89. a bölcs és tudós Auctor így ír: Luther maga megvallotta, hogy ördög tül tanult min-

d e n e k e t. Vallyon kik voltak oskola mesterei, hogy környülötte az ördögöket észre nem vették, mikor Luthert a klastromba tanították. De ezen nem lehet csudálkozni talám, mert csak befér a jók közzé is a gonosz. — Azt ugyan, hogy Luthernek végre ördög mestere vólna volna, nehéz elhinni, mert valamennyi lutheránus e világon volt s van, mind a szt. háromságot imádja. — Több ily fejül nevezett téritőt okokkal edjütt megszemplélvén a tudós munkát, csak meghatároztam volna magamban, hogy bizony talám nem tökélletes: de Pozsonyban nyomattatott, és az ott való tudós censor uraktól is helyben hagyattatván, meg kellett vólna győzettetnem, hogy a munka mélységes, és hogy nekem nem tetszik, annak csak tudatlanságom az oka. — Oh egek! így sóhajtottam magamban, micsoda szép dolog a bölcsesség! Salamon is azt kérte az urtól, de nem a Barna Jánosét kapta.

Tiszt. tudós Barna ur csak irással mutogattya értelmének igazságát, melyért sokat érdemel, de tudom, hogy 100 esztendő múlva még jobban fogják a maradékok munkáját csudállani, mellyet még mi mint az olyan belső dolgokban tudatlanok valóságos érdeme szerint sem itélni, sem becsülni nem tudunk. Szerentsések, kik érthetik, a bölcsességnek részesi lehetnek, ah pürpüreo bibimus ore nectár, mint a franciák mondják Deákul. — Nékem, kivált reformatusnak egy szavam sem lehet hozzá; mert úgy eretneknek tartatom, maradjon hát a mély munka önnön érdemében én töllem pedig távol legyen a rágalmazás, mint Aspis kigyónak mérge.

Atyaságodhoz fordúlok, ki belső hivatala mellett nem csak szóval és pennával, hanem cselekedettel és fustélyokkal is fáradoz, miben én, mint igazságot kereső bűnös megütköztvén, elmélkedéseimet Atyaságoddal keresztyéni módon kívántam közleni, világosítását e következő okokrúl felebaráti szeretettel magamnak kikérem. — Atyaságod a körülötte lévő mesterembereket, úgy tériti, hogy hiti szerint parancsolylyá imádkozni, s Isteneknek vele együtt tiszteletet hasonló módon adni: ha azt nem cselekszik fizessenek (mert, ne legyen terhére Atyaságodnak, a pénz ki nem maradhat), ha pedig nem fizetnek (itt szakad vége

már a felső rendeléseknek) reájok kell a házokra küldeni, jószágokat foglalni, s ha különben nem lehet (mitől a fejedelem iszonyodik) ruhájukat testekről lehuzni s osztán magok elmehetnek a hova tetszik. — Az ilyen foglaló térítések, keserves gyomrozások s lelki kinok még Atyaságodnál szokásban vagynak; melyek a Felséges udvarnak s hazánk nagyjainak keresztyén szelid értelmeket gúnyolni láttatnak. A római szt. hitnek előmenetelére való nézve egy reformatus polgárnak azt kell vala megmutatni: hogy a szent ostyában Kristus van, mellyre Atyaságod oly okokkal él, hogy dúlat, a szegény emberek ruháját nyakából télbe kihuzattya, azt pénzzé teszi, s árából maga szükségét segíti. Itt van az inquisitio. Imádkozz és hidj, ugy mint én, mond az atya. Nem imádkozom ugy, mert nem is ugy tanultam, nem is ugy hiszek, felel a reformatus. — No ha nem imádkozol, hát fizess, vagy ha nem fizethetsz, vetkezz le, add ide a ruhádat. R e f o r m. Ne fossz meg uram, szegény ember vagyok és pusztákon keservesen sóhajtozva verejtékem hullásával keresem kenyeremet, hogy apai segedelmemre esdeklő feleségemet s gyermekimet a szükségtől s éhelhalástól védelmezhessem: királyomnak adóját, földesuramnak taxáját fizethessem s a közjót szolgálhassam. P l e b. Azok világi dolgok, de nekem a lelkedre kell gondot viselnem, fizess, add ide a bundádat! R e f o r m. Ne huzasd le uram a ruhámat, magam kerestem én annak árát, télbe vagyunk, hideg az idő, nem lehet egy ingbe dolgozni, szegény ember pedig munka nélkül nem élhet. — P l é b. Nem gondolok én vele, mért van olyan megátalkodott lelkedesméreti, hogy nem akarsz hinni, s búcsúmra járni. R e f. Szóly uram tehát lelkemhez. Ne tanits örökké csak azzal: f i z e s s, mert ez nem vallás, sem nem igazság, ha mindenemtől megfosztasz is, azzal arról el nem hitetel, hogy igaz hitben nem vagyok, hiszen micsoda bizonyosságot téssen az én bundám a plebános uram hitinek igazságáról, nehéz ám ott igazságot hinni, a hol keresztyéni szánakozást nem lát az ember, miért fagattya kend lelkem esméretét, mit csalogat, szóligat kend itt alá s fel, hiszen csak az isten vezérli az én lelkemet, nem ura annak sem király, sem pap.

Eddig volt 'az Inquisitio. — Itéllye meg már maga Plébánus ur, micsoda rút formába mutatja a térítést, a térítő eszköznek ilyen neme: és emberi módon gondolkozván, vegyék szivekre, már valaha Atyaságtok, hogy azokat a kezek alatt nyögő szegényeket, azon hitben, melyért szenvednek, isteni akarat hozta világosságra, ki őket e földön megszenvedi, és templomaikat haragjában, a menykövekkel szélylyel is vereti. — Szenvedjék meg hát Atyaságtok, a mit ő Felsége meg szenved. Hivén pedig, hogy válások kenteknek örökké való igazság: annak védelmét bizzák Isteneknek győzhetetlen hatalmára, és e mellett igazsággal fegyverkezni kívánván, magoknak a szegény ember verejtékét ne adóztassák, oktassák inkább azoknak lelkek esméretit, kiket büntetnek azért, hogy azt nem hiszik, a mit előttök még Atyaságtok igazságnak lenni, megbizonyítani elégtelenek voltak. — Térítésnek lelkéből, az irgalmas Isten tetszéséért, az apostolok soha semmi szegényt meg nem fosztottak: ne legyen hát nehéz Atyaságtoknak és idegenség azoknak nyomdokit követni, kiket az eclesia szenteinek lenni megesmérni kötelesek. Micsoda keresztyéni tudomány is volna ez: Térj meg, imádkozzál úgy mint én, s ha nem, menten viszem a bundádat s jószágodat. — Micsoda theologus lehet olyan e széles világon, ki az ilyen szivre szakadó kinos külső okokból, valamely belső igazságnak megesmerésére, lelki dolgokat huzhatna ki. —

Mit gondol atyaságod, hogy ha oly győzödelmes eszközökkel hitihez reformatusinkban hajlandóságot gerjeszthet-e? Panasz, keserűség, utálat, nyögés, harag, fájdalom, valamit jutalmúl Atyaságtoknak ezek fizethetnek. Lehetetlen is, hogy Atyaságtok a benne felgerjedett haragot s gyűlölséget ne tapasztalnék, valahányszor őket vagyonaikban erőszakkal károsittyák: de mégis mivel külső haszon hajt, meg nem mondják soha Atyaságtok magoktól a királynak: hogy az által hitinek kárt tesznek: mivel a megtérítendőök miattok keserü bosszuságra fakadnak, s még nagyobb idegenségre hozatnak: s így veszityük azoknak sziveket, kiket hódoltatni kellene; minden tudja pedig, hogy az csak lélekesméretnek szabadságában, s a szivnek önként való hajlandóságában lakhatik. Bedugják Atya-

ságtok füleiket a szegényeknek szidalmokra (mert ki kell fakadni a sok keserűségben) s önnen hiteknek kárával töllök kisajtott pénzeket zsebre rakják. Kinek vagyon arra igazsága, hogy engemet világi büntetéssel hitinek elfogadására kényszerítsen? Nézze plébános Ur, ha az igazság volna, mi lenne a világból? Magyarországon s egyéb birodalmokban katolikus fejedelem alatt Atyaságtok pusztitanák a protestánsokat, Prussziában, Hollandiában, Angliában, Dániában, Sveciában a protestánsok pusztitanák a katolikusokat, Constantinápolyban a török fojtogatná a keresztyént, mi pedig itt öldösnénk a Sidót, Ariánust s több idegen hiten lévőket. Végre e világnak esmeretes 4 része, hol egymástól különböző vallások mindenütt találtatnak, magát kipusztitaná s megölné. Ugy is gőzölögni látjuk még Európát a keresztyéni vérnek siralmas tengerétől, melyet benne az egymás ellen törekedő vallásoknak fegyverei árasztottak. Mit használt annyi veszedelem? Csak számokat fogyasztották vele a keresztyének, még sem jöhetvén egyességre hitekkel, szünnyünk meg hát, elmúlt veszedelmünkre emlékezvén, a velünk egy hitben nem lévő föld népének keservét, ellenünk mindenkör nagyobb nagyobb gyűlölségre gerjeszteni. Gondoljuk meg, hogy a ki magát szerettetni tudja, isteni tulajdonságokhoz közelit, a ki pedig csak gyűlöltetni kíván, a feltett dicsösséges dolognak, ellenébe tétettetik. — Mikor jöhetünk már valaha mi egy Hazának fiai e egymással kívánt csendes békességre, ha Atyaságtok bennünket, kik egy békeséges tűrő Krisztusnak keresztfája alatt gyültünk mindnyájan egybe annak nevébe s oha nyugalomra jutni nem engednek? Megfoghatatlan dolog, hogy a békességnek Istenének szolgái lennének mindenkör azok, kik az édes békességet szenvedni, sem a felebaráti szeretetet magok példájokkal követni nem kívánnyák. — Vegyük szivünkre azoknak a keresztyéviselő polgároknak keserves sohajtásokat, kiknek segedelmekre, tűzhellyek körül nyomorgó apró gyermekik feléjük kiterjesztett reszkető kezeikkel esdeklenek. Nem csinál-e egy keresztyénnek lélekesméretiben rémülést ezeknek szájokból az eledelt kiragadni, s a bövséget véllemásutt nevelni? hogy lehessen a természetnek nyögését annyi elkeseredett atyáknak s anyáknak

könyhullatásaikban lábbal tapodni? hogy lehessen édes hazánknak adófizető népétől verejtékének keserű bérít, mely annak örökös törvényeiben szentség, tölle csak azért elhuzni, hogy azon hitben nem született, a melyben sanyargatói élnek; kiktől felebaráti szeretet, szánakozás helyett büntettetik? Parancsollya-e valahol a keresztyénség, hogy érte a természetnek igazságai elfojtassanak? Kötelességünk-e azokat verni, kiket téríteni kellene? igazság-e azokat sanyargatni s vesztegetni, kiket, ha tévelygésbe lenni hiszünk, keresztyéni tudományunk szerint sajnállanunk kellene? Vegyük észre magunkat ebben, hogy hitünknek, azzal ellenkező népekre vetett isteni tiszteletét, magunk számára világi adó alá huzzuk; ezt mondván nekiek: Tiszteld ugy az Istent, mint én, s vagy ha nem, vetkezz le, s ugy osztán elmaradhatsz. Mennyi sérelmére nem volnának az ily dolgok az uralkodásnak is, ha nem tudnánk, hogy felséges asszonyunk, az ily értelmekkel ellenkező rajtunk mindenkor csak toleranciával, kegyelmességgel s igazsággal kíván uralkodni. Kövessék Atyaságtok is az ő ily dicső példáját, békeségbe hagyván bennünket, és a népeket, kiket ezen jóltevő királyi hatalom megszabadított, nyugalomra hozott, és ma is kegyelemmel vezérel. Maradok Tisztelendő Atyaságodnak Bécs, 30. Jan. 1777. igaz keresztyéni kötelességgel való szolgája Bessenyei György.

(Eredeti kézírata a sárospataki ref. collegium könyvtárában, honnét Felméry Lajos akad. tanár ur szivességéből közlöm.)

G.

Bessenyei György élete, Laczka János által.

Bessenyei György született nemes Szabolcs vármegyében 1740 és 1750-ik esztendő között valamelyikben; eredetét vette a legrégibb és törzsökösebb nemes familiából, melynek sok nagy magyar házakkal volt és vagyon atyafisága és osztályos jószága. Többen voltak testvérek, de itt célunkhoz képest csak hármat említünk, a kik mind hárman nemességekre, különös

szépségű termetekre, és erkölcsi jó minéműségekre nézve mindazon egy időben vétettek be a Magyar Nemes királyi Testőrök, az ugynevezett Gardisták hadnagyi seregébe.

Első volt köztük Boldisár, aki mint testőr nem soká szolgálhatott, mivel ötet roppant nagysága, és szinte három mázsát nyomó nehézsége miatt nem lehetett lóval győzni, különben is az igen nagy test hamar ráunt a lovaglásra, azért el kéredzett s a becsület vissza kísérte hazájába, még most is fent lévén emlékezete Bécsben az ő rendkívül való nagy testére nézve.

Második testvér volt Sándor, a ki tovább lakván a Nemes Testőrök között, a bámulásig kipallérozta magát; a német és francia nyelveket jól megtanulván, azon nyelveken irt válogatott munkákból szép kis könyvtárt szerzett magának, melyet midőn 1778-ikben a burgus háboruba kellett néki menni (mert kijővén a Gárdából, Német regementeknél szolgált) szokott nagylelkűségéből, akkor György öcscse mellett lakott jelen biografia írójának ajándékozott. Minekutánna több esztendőig és a török háborúnak végéig szolgált, mint svadronyos kapitány a szokott pensioval elbocsájtatott, és szülötte földén mint filozofus halt meg.

Ezeknek öcscse, a ki az író pennájának és hálaadattosságának tárgya György. — Minekutána egynehány alsóbb klasszisokat talám csak a Syntaxisig, kitanult, nagyon ifju korában ment be a többször tisztelt Nemes Magyar Királyi Testőrök közzé. Alig vette rá a forma ruhát, már minden szemek megakadtak rajta, mert kivált míg fiatalabb volt, igen szép ábrázattal, ahoz hasonló különös növéssel, és testállással áldotta meg a természet, melyből egy igen emberséges és szemérmes magyar szív tündöklött ki, de nemsokára a lelkének szépsége felül haladta testének minden különösségit; mert elsőben is a német és francia nyelveknek tökéletes ismeretségébe jutván, minden azon nyelveken ez előtt is, de kivált akkor tájban írott nevezetesebb könyveket, filosofusokat, historikusokat, erkölcsi tanítókat, poétákat, azok közt a theatralistákat feldult és ismét meg ismét előolvasott; nevezetesebbek voltak ezek közt

Homerusnak francia fordítása, az anglus Pope, a francia Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Molière, Racine, Marmontel s többek. A szent írást sem hagyta el, a mint abbul írásaiban több helyeken citál is.

Már ekkor József ült a császári széken, a ki egyszersmind az annya által Magyarországra nézve is együt, igazgatónak — *cor regens* nek nevezetett. Ő nem igen szerette, hogy a magyar nyelv a némettel egyformán virágozzon, és talám csak ez az egy volt benne a mit igazán gyengeségnek lehet mondani. Fájdalom! Hazánknak sok naggyai is kivált Bécsben, ő véle e részben kezet fogtak, mert sokan közüllök maguk sem beszélettek magyarul, de gyermekeiknek sem engedték azt tanulni. A német és francia nyelv vetélkedtek egymással a közönségesebb társalkodásokban amazzal, a nagyobbakban ezzel éltek; a mely magában gondoltatva nem gyalázatot, hanem inkább dicséretet érdemelne, ha a magyarnak is azok közt helyet hagytak volna.

A mikor ezek Bécsben így folytak — csuda dolog — épen akkor és onnan kezdettek egynémely hazafiak a magyar nyelv mívelésében és pallérozásában jeget törni. Illyenek voltak Generalis Báró Orczy Lőrinc, főnemes és utóbb Obester Barcsai Abrahám, Báróczy, Bessenyei Sándor, Czirjék s majd főképpen a mi Bessenyei Györgyünk; ki nem lehet rekeszteni közüllök Kónyi János strázsamester szives igyekezetét is.

Bessenyei György még a gárdában elkezdett magyarul írni, de ott micsoda munkákat irt szorosan meghatározni nem lehet. Ugy látszik ott munkálta Ágis és Hunyadi László szomorú játékait, mind a kettőt két soru magyar versekben, mert úgy szeretett írni, nem vigyáztván szorosan, mint arra a francia poéták sem igen vigyáznak, a szók végire kadenciákra meglegedvén azzal, ha egy ígélet vagy syllaba megegyezett egymással. Mind Ágis, mind Hunyadi László eredeti munkája volt a szerzőnek, Ágisnak idealját ugyan másunnan vette, de ő öltöztette tragédia ruhába, Hunyadi Lászlóban a magyar historiát és a magyar lelkek nagyságát, még pedig igen szerencsésen követte.

Minekutána a testörök közt egynehány esztendő-

ket eltöltött, megunván a katonás életet, de más környülállásoktól is kényszerítettén, letette a párdúc bört, és az arany bojtos kardot, ki kéredzett a fényes seregből, és hazai köntösben öltözött. Legszebb virágjában volt ekkor életének 30 esztendeje körül, hanem a kövérségre hajlandó lévén, a teste kezdett nehezedni, terhére esett a lovaglás és valami Calculus forma nyavalyának kezdetét is vette magában észre. Azonban minden előre való nézéssel, és gondossággal hagyta ő el hadnagyi rangját és fizetését; okosan kifőzte és kimunkálta miképpen élhessen azután is Bécsben tisztességesen; mert akármely nagy filozófus volt, nem örömet hagyta volna ott a nagy és fővárost. Tudniillik még hadnagy korában volt neki némienemű befolyása a királyi udvarba; ugyanis megismerkedett ő egy bizonyos udvari asszonnyal, aki Báró Grace özvegye, és Mária Terézia ugynevezett ágyve-tője volt. Ez az aszonyság utat csinált arra, hogy Bessenyei az uralkodónéhoz audientiára mehessen és neki dolgokat, melyek a reformátavallást nézték (mert Bessenyei maga is református volt) bejelent-hessen és ajánlhasson. Szerencsés is volt ebben néhány izben; ugyannyira, hogy Generális Beleznai Mik-lós közbevetése által, a házában levő négy reformata superintendentiák, egyik a másik után, Bessenyeit számfelettvaló, vagy titkos agensnek es-merte és esztendőnként öt- és ötszáz, mindössze két-ezer forinttal fizette. Ezen foglalatosságában, mely alig tartott 10 esztendőig, mit használt vagy mit se-gitett a vallásos bajokban, melyek azon időkorban igen is megszorodtak volt, az akkori történetek bővebben megmutatják, elég, hogy a dolog nem úgy ütött ki, amint Bessenyei reménylette, vagy a publicum várta volna. Hanem erről alább bővebben.

Már most elég ideje volt ami Bessenyeinknek az ő tanulásra, és írásra vágyódó indulatainak eleget tenni; hogy régibb pajtásait*) annál többször láthassa és elfogadhassa, közel a gárdisták lakó palótájához a Józsefvárosban fogadott szállást, melynek ablakai a

Laczka sor alatti jegyzése: Némellyeknek bajtárs; nékem a paj-tás jobban tetszik, pajta kunyhót, kajibát, sátozt teszen; pajtás tehát együttlakó, camerád.

várig nyuló Glászira, vagy sétáló puszta helyre nyilván, a szemnek gyönyörűséget, az okoskodó léleknek pedig munkát szolgáltatott. Külömb-külömb színű, elég gazdag készületű, térdig érő magyar ruhákat készített; magyar gazdasszonyt fogadott, de aki az ő házában sem nem lakott, sem nem főzött, hanem naponként a maga lakóhelyéből küldötte fel a Bessenyei négy-öt tál ételét. Igen kevés, de jószívű barátokat tartott, akik ötet néha meglátogatták; ezek közül voltak: báró Orczy Lőrinc, báró Vay Miklós, aki akkor az ugynenevezett Ingenieur Corpsban tanult, Barcsay Ábrahám, Obristleutenant, Jármay hadnagy, a testvére Bessenyei Sándor kapitány és még néhány kevesek. — Az ő életének mostani írója két egész esztendőig nála laktában sohasem tapasztalta, hogy egy asszony vagy leány is meglátogatta, annyival inkább nála mulatott volna. Báróczy Sándorra, aki épen azon időben írta a maga becses fordításait, nem haragudott ugyan, (haragudni nem is tudott) de nem is szerette különösen; azért-e, mivel azt a mesterséget, melyet Báróczy teljes életében üzött, tudniillik az alchymiát, vagy aranycsinálást, nem szenvedhette? vagy más okon, az író nem akarja, de nem is tudja meghatározni; mindazáltal, hogy ötet szenvedhette, hogy egy versekben írt filozófusi levelet (nem is írt talán Báróczy többet versben) azon munkájában, melynek címje: A Bessenyei György társasága, kiadott, mely alá ilyen jegyzést tett: Báróczy Sándor, ki Kassandrát az erkölcsi mesék és leveleknek nyelvünkbe való kiadásával magyarságát halhatatlanná tette itt versben szólhat. Ebben az idő folytában írta György az ő nagyobb és apróbb munkáit, melyek keveseket kivéven, eredetiek és nem fordítások. Emlékeztünk fellyebb két szomorú játékaíróról, a görög Ágistról, és a magyar Hunyadi Lászlóról, melyek a magok nemekben valóságos remekek, melyekben mind a jádzó személyeknek a történethez való kiválógatása, mind a felvonásoknak és jelenéseknek elosztása valóságos theátrumi régulák szerint vagynak kitalálva; annyi bizonyos, hogy sem az anglusok, sem a frantziák, sem a németek a magok első játékokat azoknál helyesebben nem írták.

Azokután nem sokkal dolgozta, és adta ki a mi poétánk azt a munkáját, mellyet így címezett: *Az Ember Próbája*. Ez az anglus Popénak franciára ily cím alatt *Essay sur l'homme* lett fordításból vagyon által véve, a dolgot Pópból vette, hanem a fordítás szabad, és a gondolkodás nincsen a szerzőéhez szorosan kötve.

Ekkor tájban, sőt a mint Barcsai Ábrahám ő hozzá a nyitrai *Mustra Platz* 1773-ikban küldött *Levél*ből megtetszik, még gardista korában próbálta a mi Bessenyeink amaz híres és nagy tűzű római poétát és historicust Lukánust magyarra fordítani, nem ugyan magából az eredeti deák íróból, mert, meg kell vallani, hogy ő annyira deákul nem tudott, hanem a híres Marmontel francia fordításából; de olyan előmenetellel, hogy a hozzá tudók erről a Magyar fordításról méltán tették azt az ítéletet, hogy semmit sem enged a francia fordításnak. Ezt a kis munkát Barcsay barátjának ajánlotta.

1777-ik esztendőben ment Bessenyei Györgyhöz a Debreceni reformátusok főiskolájából ezen ő élete írója, ki most a nemes Jász- és Kunkerületek Magisztratussa között fő fiscusi, és nádor ispányi táblabírói hivatalt visel; ezt ő azonnal mihelyest annak erkölcsét, gondolkodását és annak tanulásra való hajlandóságát megesmerte, asztalára, s végre barátságára méltóztatta; nem kimélt semmi költséget semmi fáradságot, hogy az ifjúból Embert formálhasson; megengedte, hogy az universitásbeli leckéket járhasa, németre, kivált franciára maga tanította, sőt tisztességes öltözetéről is annyira gondoskodott, hogy véle együtt nagyobb társaságokba, még az udvari ünneplésekre is bemehessen. Kevesebb ereje vagyon az ő élete írójának, mintsem ezt a nagyszerűségét valaha illendően megköszönhetné; néma hálaadások emelkednek fel mellyéből, és az ő jóltévője hamvának most is buzgó könnycseppekkel áldozik.

Eddig többire filozofusi darabokat, és szomoru játékokat írt a mi Bessenyeink; most már segédje, és barátja is lévén a háznál, arrul tanakodott ha lehetne-e, és mi módon a hazai nyelven eredeti vigjátékot, komédiát dolgozni. Hamar meglett az elszánás, elkészült a *planum* és a *Filozofus* című játék darab, mellyet közönségessen egy abban nevezetes rollt jád-

zó személyről Pontyinak is hívják, megszületett. Tegyen ítéletet erről a darabról a ki azt olvassa; ennek a biográfiának írója, minthogy magának is benne nagy része volt, abba nem avatkozik; elég szerencsésnek tartja magát, hogy azt néhány esztendővel ezelőtt a Pesti Magyar Játzó Társaság által ugyanott Pesten eljádztatni láthatta.

Vagynak még Bessenyeinek ezeken kívül sok futó darabjai melynek bölcs gondolkozásokkal, tanúságokkal, a világ esmeretivel, néhol csinos satirákkal is tellyesek. Illyenek az ő Holmije, Magyar Nézője, Levelezései vagy Társasága. Nem utolsó helyet érdemel Hunyadi János élete leírása is, mely elmés, és tanító jegyzésekkel tele vagyon. Adott ki több darabokat is, melyek most az írónak eszébe nem juthatnak; maradtak kézírásokban is munkái, melyeket az akkori időben kinyomtatni nem engedtek.

Ily munkás és valóságos filozofusi életet töltött ő Bécsben szinte 1780-ik esztendeig. De minthogy nincsen olyan csendes idő, melyet előbb vagy utóbb szélvésznek ne kövessenek, úgy járt ő is. Már 1778. esztendőben vette észre, hogy a superintendentiák kezdenek az ő szolgálatjára ráunni; valósággal nem is ment az oly foganatosan, mint elébb reméllették; a rendszerént való református udvari agens, akkor Nagy Sámuel, nehezen nézte, hogy Bessenyei magát az ő foglalatosságába avatta; ahol csak lehetett ellene beszélt, és dolgozott; kiesett Beleznay Generális kegyelméből is; báró Grászné is előregedvén, nem lehetett annyi befolyása a dolgokba, mint azelőtt volt. Ezeknek következtetésében a kálvinista superintendentiák, egyik a másik után, elvonták Bessenyeitől az esztendei fizetést; azon vette észre, hogy semmissé lett. Micsoda contrast! Bécsben egy, ugyszólván udvari embernek, gavallérnak, magyar főnemesnek, és főnemes barátjának egy szempillantatba pénz nélkül maradni.

Mit volt mit tenni! Elő kellett venni azt a módot, melyre azelőtt már sok ízben kényszerítettetett, de az ő nagy lelke attól mindig irtódzott; meg kellett tenni azt az áldozatot, melyre ő előtte is igen sokakat és

még derék embereket is rávitt a szorultság, pá-pistává kellett lenni!*)

Ekkor jelentette magát Mária Teréziánál, — iv-szélre írva a censor által — hogy pápista lesz; ez a nagylelkű és még nagyobb hitű monarcha kiterjesztett karokkal fogadta őtet, minden lárma nélkül meg lett a professio a sz. Baromeus templomában;**) Besse-nyei 2000 forint esztendei kegyelempénzt nyert és be-csületből való bécsi bibliothecariusnak neveztetett.

Jaj de ezen kegyelemmel sem élhetett sokáig; Mária Terézia 1780-ik esztendőben meghalván, József-re szállott a királyi pálca, ő a mint tudva vagyon, minden ilyen kegyelemfizetéseket, melyeket az anyja, az ő ítélete szerént szerfelett való buzgólkodásból osztogatott, vissza vett. Visszavonta Bessenyeiét is, s a szerént ismét pénz és kenyér nélkül maradt.

Már most tovább nem lakhatott Bécsben, haza-jött Magyarországra, és Nemes Bihar Vármegyében fekvő Pusztá-Kovácsi kis jószágában letelepedett, ke-vés gazdálkodást indított, nevezetesen juhokat tartott és csendes nyugodalomban élt. A nemes vármegyén táblabírónak tétetett, és a gyűléseket gyakrabban meg-látogatta.

Voltak olyanok, akik előhozták neki, hogyha meg-unta a pápista vallást, bejövén a türedelmi parancso-lat, és a hitbeli szabadság törvénye, állaná ki a hat-heti tanítást és térne vissza őseinek vallására, hanem ő ezt a javaslást el nem fogadta, nem akarván játékot üzni a hit dolgából; különben is a vallás dolgaival ke-veset tépelődött. Jó vénséget érven, midőn halálát kö-zelgetni észrevette, mivel a pusztán, melyen lakott, és meghalt, sem egy, sem más hitű pap nem lakott, meg-hagyta atyafiainak, barátinak és cselédinek, hogy holt testét minden ceremónia nélkül tegyék le a kertjébe egy általa kimutatott fa alá, melyet ezek hiven betely-lyesítettek.

*) E sorokat a censor kitörölte.

**) Toldy szerint (A magyar költészet kézikönyve I. köt. 362. l. és magyar költők élete I. köt. 168 l.) 1779. aug. 15-én a Sz. Károly (Carolus Boromeus) egyházában tette le a római hitvallást a salz-burgi érsek kezeibe „ki — mint Kazinczy mondja Báróczy életében (Báróczy Minden munkái VIII. köt. végén 12. l.) — maga vitte ki a hirt az ez után várakozó császárnéhoz Szépkuttra.“

(Eredeti kézírata Horváth István gyűjteményével a Magyar Nemzeti Múzeumba került hol jelenleg Mss. Sec. XIX. 702. Fol. Hung. alatt őriztetik. A kéziratot Haliczky András 1837. sept. 25-én cenzurázta s alá is írta, hogy „imprimatur“, de miután e szó a censor nevével együtt ki van törölve, továbbá mivel az íráson nyomdai pizsoknak nyoma sincs, s mivel erre nyomtatványokban sem találtam hivatkozást, — bizonyosan kiadatlan.)

III.

A testőr intézményre és irodalomra vonatkozó vegyesek.

1.

Belgrád bevétele.

Talpra oh vitézek! trombitánk rivadgyon
Szeleknek postáin hirünk hadd nyargaljon;
Ágyúk menydörgési,
Énekek zengési
Szaggassák az egeket
Hirdessék szép nevünket.

Megvettük várait Nándor Fejérvárnak,
Országunk hajdani legelső kulcsának,
Vertük a táborát,
Rontottuk udvarát
Pogány szívű töröknek
Kereszténység olyvinek:

Tornyos kőfalait földig lerongyoltuk,
Mecsétes templomit porán-hamván hagytuk.
Pogány büszkeségit,
Poklos dölfösségit
Megalacsonyítottuk
Póráz láncra juttattuk.

Villám pattantyuit hoztuk hallgatásra,
Dühös ordítását nyögő jajgatásra
Koncoltuk rongyait,
Öltük porontyait,
Pusztítottuk jószágát
Megtörtük a vadságát.

Egeket csapkodta sebes tűznék lángja,
A földet eltelte sebben estek jajja;
Döntöttük falait,
Égettük házait,

Mint barmokat öldöztük
Vas-láncokkal kötöztük.

Dörgöttek ágyuink szörnyű mnydörgéssel,
Hullottak a bombák záporos eséssel;
Tűzpatak várában
Folyt mint viz árkában,
Mindent pörgölt, emésztett,
Hamu s porrá égetett.

Roggyottak tetei pompás palotáknak,
Omlottak faragott kőszáli tornyoknak,
Bástyák hasadoztak
Vaskapuk szakadtak.
Volt nagy kurjongatás
És iszonyú jajgatás.

Török dög testeken lejtő táncot járjunk
Istennek hálákat győzedelmért mondjunk.
Mert török igáját
Rabbá tettük nyáját
Harácsoltuk mindenit
Felprédáltuk kincseit

Kiűztük Belgrádnak roppant városából,
Ősünknek vérivel felépült várából
Szakállas lakosít
Holdnak a zsoldosít
Rabszíjjakra aggattuk
Mint a csordát hajtottuk.

Loboghatnak immár szabadon a Dunán
Szines vitorlyáink Száva és az Unnán,
Többé a töröknek
Vámot nem fizetnek,
Már szabadon mehetünk
Mink is kereskedhetünk.

Ti magyar seregek! már örvendezzettek,
Győzedelmi pálmát, im ti megnyertétek,
Törököt öltétek,
Mindenütt vertétek,
Fegyvertéket mellyiben
Fördöttétek vériben.

Szerencsés Osztria! nézd győzedelmedet!
Országot hódító villám fegyveredet!
Oroszlán a néped
Szívében a képed,

Csak egy Laudon vezesse
És a császár szeresse.

Laczkovics János.

(Magyar Kurír, 1789. 85 sz.)

2.

Hét magyar ezrednek az 1790-iki országgyűlés elé terjesztett kérvénye, a hadsereg magyarsága érdekében.

Tekéntetes Haza!

Nem szükség elől hozunk, mely iszonyú s súlyos csapások szállottanak legyen kedves Hazánkra, amióta a magyar hadi rend, országunk státusza számából kifelejtettvén, egyes s idegen kézre bocsájtatott. Tudára vagyon a Nemes Hazának ama mesterséges cél is, amely által ugyanezen számkivetésben esett magyar hadi rend kedves Hazájátul, vérétül elidegenedvén, egyes emberhez ragaszkodott, tudniillik a német, más gyűlevész nemzetnek magyarokkal való öszvekevertetése.

Eztet tudván, kétségkívől tudni fogva azt is, hogy ezen gyűlevész emberek szinte annyi őrt álló kémjei valának hazánk szabadságának, mint amennyien számláltattak seregeink között. Nem fogunk tehát az igazság ellen véteni, ha ezeket ama kigyóknak mondgyuk lenni, melyek önnön kebeleinkben feléledtek s ugyan magunk veszedelmére, Nemzetünknek rágalmazására s majd csak nem végső romlására tartattnak.

Ez égy lévén, szükségképen kelletik a Nemes Hazának a jelenvaló alkalmatosságban kétfelé tekénteni, magára tudniillik és a hadi rendre. Mi a hazának belső dolgairól nem szólunk, megnyugodván telyessen mind azokban, amik azáltal fognak elrendeltetni; szóllunk mindazonáltal amazokrúl, amelyek igyenessen a mi rendönket illetik, avagy azokkal szüvetkeznek.

Böcsben vagyon minden világ részeiben a papi rend, hogy ez a morális jónak eszközlője s ugyanazért kedves hazánkban nemcsak hogy magában státust téssen, de előséget is nyert az érdeme; — tudva való dolog az is, hogy a hadi rend (ha azok, az kiknek birtokában vagyon vissza nem élnek véle) előmozdítója s fentartója legyen a valóságos lácató jónak; miért tehát ne lehessen annak is maga érdeméhez hasonló

böcsben lenni. Szükséges tehát mind erre, mind pediglen a Hazának boldogságára, s ezeknek állandóságára nézve, hogy:

1-o. A hadi rend magában külenes státust tegyen a Hazában.

2-o. Hogy ezen státus maga nyájabeliekből áljon, melyre nézve.

3-o. Minden idegen generálisok, stábális és feőtisztek, az kiknek az nagy száma miatt az hazabélieknek a száma csaknem láthatatlan, és az közkatonának sorsa türhetetlen, magok nyája közé halasztás nélkül küldetessenek.

4-o. A magyar hadi tisztviselők amennyire lehet országunk nemessei legyenek.

5-o. Érdemekkel béró nemtelenek az ország közbenvetése által megnemesítessenek, jószágot pedig nem a holdban, a német birodalmi szokása szerint, hanem a hazánkban kapjanak.

6-o. A magyar hadi seregnek magának legyen mind hadi tanácsa, mind feő vezérő commandója, aki egyedől a hazától főgjen.

7-o. A magyar hadi sereg, békességnek ideiben szüntelen s egészben a Hazában quartélozon.

8-o. Minthogy tudva legyen az, hogy a föld népe az országnak, csupán a német öltezet miatt, ugy anyira gyűlöli a gyalog katona sorsot, hogy aztat másképp nem, hanem erővel és a természetnek szabadsága iszonyú megsértésivel lehet azon életre hozni; szükségképen kellett a német öltezetet a magyarral megváltoztatni, ideértvén főképen a tisztviselőket is.

9-o. A német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül kiirtassék s az egész hadi szolgálat magyar nyelven folytatassék, ami az idegeneknek állandó eltávosztatására fog szolgálni.

10-o. Az közkatona szolgálatjának bizonyos idő (példának okáért tész (10) esztendő) kiszabatassék, 30 esztendőig szolgáltaknak egy bizonyos s jeles jutalom adassék, a nemtelen tisztviselők pedig nemességgel megjutalmaztassanak.

11-o. Háborúnak idejében a magyar sereg soha némettel öszve ne kevertessék, hanem maga s egyött harcóljon hogy ezáltal elkerölje ama mesebéli számár-

nak sorsát, aki a lónak eledelt hordván, maga éhen meghala.

12-o. Hogy mind ezeknek szükséges kifejtegetésire nézve, a jövő országgyűlésin minden magyar regementből egypár magyar tiszt megjelenjen; melyet a jövő magyar királynak végben kel vinni.

Ezek volnának étéletünk szerint ama gyükeres pontok, amelyekről nemes hazabéli státusoknak tulajdon maga és hadi rendnek jobb vóltára nézve figyelmezeni kellett. Ugyanezen pontok azok, melyeknek súlya mostis nyomja szegény nemzetünket, virzenek mind szüntelen sziveink sebei, melyeket az idegeneknek rajtunk való igaztalansága okozott, noha jól tudjuk, hogy az egész világ nemzetei között az kiknek hízeltetés nélkül szabad dicskedni vitézségünkkel, bizunk mindazonáltal kedves hazánkban, ugymint vérszerint való édes rokonyinkban, hogy ők ezen égből származott alkalmatosságban a mi megromladozott ügyönket is méltó tekintetben venni fogják. Azért midőn hazafiúi bizodalommal esedezünk, vagyunk állandóul kész hazafiai s alázatos tisztelői:

Károlyi, Pálffy, Nádasdy, Splényi gyalog- és Erdődy, Toskana, Splényi lovas regementekbéli fő tisztek. Költ Prohovai táborban ¹⁾ die 19-a Maii, 1790.

(Egykorú kézírata megvan gyűjteményemben.)

3.

Emlékeztető oszlop.

E gyászos vederben ország vezérének
Dicső hamva nyugszik hideg tetemének.
Bölcs vitézben, igaz polgár, s király hive
Vólt, és nemzetünkhöz hajlott nemes szive,
Ritka dolog! ámbár született idegen,
Mégis hazánk sorsát nem nézte hidegen.
Ifjaink javán buzgón igyekezett,
Fő rendünkkel fogott barátságos kezét.
Rettegő hazánkat ellenség kardjától
Mentette ozmánnak ölelő hóldjától.

¹⁾ Bráhovai (Szerbiában) tábornak írja a Magyar Kurir 1790 május 28-ikán kelt száma (593 l.), hol az egész szerviai táborozás le van írva.

Kár! bölcs rendelése mind helybe nem maradt —
 Szerzett volna nekünk vigabb őszt és nyarat,
 Erdély hát oszlopot Fabris nagy nevének
 Könyves szemmel méltán emel érdemének.

Czirjék Mihály.

(Magyar Músa. 1789. 7 sz.)

4.

Márty barátomhoz.

Sem azt, hogy a lelkem, sem azt, hogy a testem
 Mit mivel, és mint van, barátom, nem festem;
 Mert ezen két létnek belső kerekai
 Az Istennek titkos bölcs végezései.
 Ha ezt meg lehetne fogni az embernek,
 Azonnal társai lennének az Istennek.
 Halandó embernek nincs arra szüksége,
 Hogy néki felnyíljon a titkoknak vége.
 Elég az hogy birunk minden tehetséggel,
 Szerencsésen élni. Mért vagy hát kétséggel?
 Hogy talán a lelked testednek rossz törvényt
 Szabott és ez által készít neked örvényt?
 Ne hidd ezt barátom! mert a test és lélek
 Egymással egészek, egymás nélkül felek.
 Ezek hivek együtt; egy ösvényen járnak;
 Soha ellenkezést egymástól nem várnak. —
 Nemde nem látod-e, hogy belénk öntötte
 Létünk fenntartását lelkünk, s megkötötte?
 Ellenkező törvény hogy lehet hát bennünk? —
 Fzen két baráttal, hidd-el, kell egyeznünk.

Bessenyei Sándor.

(Magyar Museum 125 l.)

5.

A magyar gárda létszáma különböző időszakokban. ¹⁾

1805.

Kapitány: Galanthai herceg Eszterházy Miklós, altábornagy. ²⁾

Alkapitány: Miháldi báró Splényi Mihály, altábornagy.

Főhadnagyk: Kollegrádi gróf Kollonitz

¹⁾ Nem tartom fölöslegesnek a gárda szervezete, tisztjei rangja, tagjai száma megvilágítása tekintetéből, a testőr-állomány különböző koraiból mutatványokat közleni.

²⁾ A testőrkapitányok egyéb méltóságai, rendjelei tárgyalatván, itt újból közlésük szükségtelen.

Miksa, Mária Terézia rend lovagja. Szarvasy József, M. Terézia r. lovagja.

Alhadnagy: (Üres.)

Első örmesterek: Dóczy József, Hari Báróczy Sándor; alezredesek.

Másod örmesterek: Bacskafalvi Bacskády Bálint, őrnagy. — Bisztrai Áron Tódor, Dezseri Bachó János, Reglicei b. Luzsénszky György; kapitányok.

Testőrök, alhadnagyi ranggal: Eszterneleki Szacsvai Ján., Nagy Ant., Felső-mattyasóci Matyasovszky Illyés, Vizkeleti és szeptenc-ujfalusi Viszkeleti Jós., Vida Istv., Szakács Pét., Rajkai Fribaisz Fer., Friedeczky Józs., Csiba Ágost, Kaszap Imre, Berthóti Berthódy Fer., Dombay Elek, Pajor Istv., Cziple Illyés, Szabó Józs., Losiczky Ján., Lölkös Gáb., Mészáros Lászl., Rácsay Ján., Farkas Ján., Bene Pál, Bagossy Józs., Pócs Andr., Pericht Józs., Szepesházy Kár., Csebi Márffy Zsigm., Putnoky Ign., Buthkai és izbugyai Viczmándy Andr., Goth Zsigm., Kun Ján., Closius Frigy., Kishalmágyi Hollaky Pál, Biró Ján., Komonkai Korponay Istv., Liszka János, Mialovich Ant., Stverteczky Imr., Paraszcai Paraszkey Lőr., Balási Lászl., Praunsperger Fer., Geramb Ján., Török Sánd., Udvarnoky Kár., Istvánffy Ján., Benedekfalvi Luby Józs., Medzihradnei Medzihradszky Mih., Illyés Márt., Kelemen Istv., Szalay Fer., Baan Ján., Markocsányi Mih., Duchony Józs., Szabó Dán., Megerszky Ágost, Csekönics Józs., Paksy Fer., Semsei Semsey Ján., Szalai és tavarnei b. Barkócy Ant., Drskóci Morvay Béla, Marosvásárhelyi Simonffy György, Herovics Ján., Bornemissza Ján., Darvai Darvay Józs., Bojári Vigyázó Ign., Sziszak Ernő, Bodó Dán.

Atörzskarnál: Káplán: Rádl Ign., Hadbíró: Cavenda Tam., Számvezető: Trösch Kár., kap. Segéd: Heydendorff Pét., kap. Sebész: Gassebner Ant.¹⁾

1833.

Kapitány: Galanthai herceg Eszterházy Miklós, táborszernagy.

¹⁾ Militär Almanach für 1805. S. 79—81.

Főhadnagy: Báró Martonitz András, M. Terézia r. vit., Ferenc-Károly 52. sz. (pécsi) gy. ezred 2-od tulajd., altábornagy.

Alhadnagy: Gróf Zichy-Ferraris Ferenc, Sz. István r. lov., v. b. t. t., cs. k. kamarás, Győr vármegyei főispán, tábornok.

Első őrmesterek: Zilahi Sebes László, őrnagy, Komonkai Korponay Ferenc, őrnagy, testőrség segédje

Másod őrmesterek: Vasvári János, Kisjókai Udvarnok Albert, Bodó Dániel, Németszeghi Ignác, kapitányok.

Al-másod őrmesterek, alhadnagyi ranggal: Majláth Ferencz, Báró Pászthory Imre, Steinburgi Pillmer Gyula, Bernani Kálna János.

Gárdisták és alhadnagyk: Vecsei Czigler Imre, Szandai Sréter Ede, Madarassy Berta, Nagy Ignác, Búcsi Szabó Kár., Nedecsei Nedeczky Kár., Semsei Semsey Ede, Verhas Imre, Bajsai Vojnics Ottó, Forster Ign., Huszár Bálint, Kisjókai Takács Ant., Farkas Kár., Olgyay Ign., Gömör Zsig., Hávor Zsigm., Szamosszeghi Petok Ant., Lipóci Keczser Miksa, Palóczy László, Köhler László, Micsinyei Beniczky Attila, Mecséry Sándor, Bögöczy Istv., Gál László, Telekesi Györffy János, Péchujfalusi Péchy Rud., Kardhordó József, Bochdanovich Fer., Király Laj., Jankó Ágost, Nagy Lajos, Deák Mihály, Farkas László, Györgyi Laj., Székely Dáv., Szász Mih., Terputecz Kár., Balás Manó, Baráthi br. Huszár Laj., Matkovics Albert, Móne Kár., Tassi Végh Berta, Borcsitzky Vendel, Vajda Fer., Görgey Ármin, Szalé Ján., Komori br. Bedekovich Mór., Wouvermans Fer., Kazinczy Titus, Keszlerfy Kár., Micsinyei Beniczky Béla, Tóth Sándor, Bertha Sánd., Waida Ján., Kolosváry Lajos, Felsőkubinyi Kubinyi Tódor, Hrabeczy Miksa, Mesterházy István, Novák György, Böltskövy Dániel.

A törzsnél: Káplán: Bankó Ignác, a theol. tudora. Hadbíró: Krudy Ferenc, kapitány. Szám-tiszt: Kassay János, kap. Segéd: — Orvos: —

Személyzet: 2 hadi őrök, 4 trombitás, 1 börtönőr.¹⁾

¹⁾ Militär Schematismus für 1833. S. 90, 91.

1848.

Kapitány: Hajnácskeői gróf Vécsey Agost, lovassági tábornok.

Alkapitányok: Báró Martonitz András, Sz. István r. közép keresztese, M. Terézia r. lovagja, b. titk. tan., táborszernagy, az 52 sz. Ferenc Kár. főhg. gyal. ezr. tulajd. — Récsei báró Rétsey Ádám, a vaskorona r. 2-od oszt. lovagja, M. Terésia r. lov., orosz Sz. Wladimir r. 3. oszt. lov., a siciliai katonai „Della Riunione“ Sz. György r. nagyker., a pápai Sz. György r. nagyker., a porosz érdemk. lov., b. titk. tan., cs. k. kamarás, táborszernagy, a 2. sz. (ez időben pozsonyi, most fogarasi) gyal. ezr. tulajd. és Lemberg város diszpolgára.

Főhadnagy: Hanusfalvi Petrich Zsigmond, Lipót r. lov., orosz Sz. Anna r. 3. oszt. lovagja, pápai Sz. György r. közép keresztese, parmai Constantin- Sz. György r. középk., tisztb. táblabíró, vezérőrnagy.

Alhadnagy: (Üres)

Első őrmesterek: Kisjókai Udvarnok Albert, alezr. Eötvös Pál, alezr.

Másod őrmesterek: Várbogytai Csepy Ján., Merki Piller Imre; — őrnagyok. Urbánovics Alajos, Köhler Sándor, Paulich Ágost, segéd, Szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz Jenő, cs. k. kamarás; kapitányok.

Al-másod őrmesterek, és alhadnagyk: Kronfeldi Wenzel Gusztáv, Hivvári br. Mészéna István, Szentpétery Péter.

Testőrök és alhadnagyk: Vyda Péter, Eötvös Józs., Kardos Alb., Saárdi Somssich János, Huszár Istv., Nárai Szabó Imre, Csalmai Jankovics Józs., Péchujfalusi Péchy Albin, Bibithi és legéndi Horváth Pál, Badini Hudoba Dán., Kalatay Sándor, Szabó Józs., Doszlern Emil, Draskóczi Dolinay Mih., Millenkovics György, Krivácsy Józs., Pottornyai és csáthi Pottornyai Ede, Villett Boldizs., Gasai Kovács Ernő, Bonyhádi Perczel Fer., Székelyudvarhelyi Darótzai Pál, Babos Pál, Bélafalvi Fekete Mikl., Konkolyi Thege Fer., Miskoltzy Sánd., Jakopovich Ján., Tassy Becz Marcell, Balásfalvi Brencsán Sándor,

Szomszédvári gr. Sermage Kálm., Táncsi Földváry Mih., Elleméri és ittebei Kiss Ant., Szentpétery Sán., Mecséri Mecséry Ágost, Szalánci Francisci Ján., Breznóbányai Mikovényi Jenő, Turcsáni és krstyánfalusi Turcsányi Vilm., Magyarádi Borcs Ign., Bacs-kafalvi Bacskády Mikl., Nikschics Döme, Bajsai Vojnics Imre, Varsányi Simonyi Győző, Várady Imre, Kéler Guszt., Ghici, assa és ablanckürthi Ghicz Imre, Barthos Sánd., Dévényujfalusi Andrásffy Kár., Reglicei br. Luzsénszky Imre, Bossányi Nándor, Szőke Vince, Bedeghi gr. Nyári Izid., Tornay Ant., Nagysági Sággy Lajos, Szentmiklósi és óvári Pongrácz László.

A törzsnél: Káplán: Fancsaly Márt. Had-bíró: Bagi Márk. Antal, luccai (hercegi) katonai érdemrend 2-oszt. lov., jog és bölcsészettudor, kapitány. Számtiszt: Kassay János, kap. Orvos: Hassinger Ján., cs. k. ezredorvos, orvos és sebésztudor.

Személyzet: 3 hadi őrök, 4 trombitás, 1 börtönör. ¹⁾

1872.

Kapitány: Hallerkeői gróf Haller Ferenc, lovassági tábornok.

Főhadnagy: Aggteleki Bujanovics Ágost, hadi diszszel ékített katonai érdemkereszt tulajdonosa, cs. k. kamarás, vezérőrnagy.

Alhadnagy: Simonyi és varsányi Simonyi Mór, hadi diszű vaskorona rend 3-ad oszt. lovagja, vezérőrnagy és testőr házparancsnok.

Udvarszolgálati személyzet.

Örmesterek: Szendrői gróf Török Miklós, hadi diszű vaskorona r. 3-ad oszt. lovagja, hadi diszszel ékített katonai érdemkereszt tulajdonosa, cs. k. kamarás, ezredes. Szilvási Szilva Ferenc, őrnagy.

Alörmesterek: Koppi Emil, címzetes őrnagy, a testőrség segédje. Herceg Odescalchi Győző, cs. k. kamarás, címz. őrnagy. Nemes Ambrus László, Schiller Adolf, hadi diszű vaskorona rend 3. lov., Báró Sztankovics Károly, kapitányok.

¹⁾ Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848. S. 90. 91.

T e s t ö r ö k , k a p i t á n y i r a n g g a l : Wust Gusztáv, Pókay János, Skultéty Károly, Szarvaskendi Sibrik György hadi díszű kat. érdemkeresztes, ns Szilley Sándor, Binder Ferenc, hadi díszű kat. érdemkereszt., ns Kovátsits György, Györi-gyömörei és teölvári Gyömöre János, Némethy Ágost, hadi d. kat. érdemker., Györi-gyömörei és teölvári Gyömöre Antal, Fessler Ferenc, ns Havranek Nándor, Stoits Péter, Donner József, Schneider József, hadi díszű szel ék. vaskor. r. 3-ad oszt. lovagja, Vetseglői Stoffer Sándor, Gábel János, Szegedi Eötvös József, Ujj Gábor, Számvald Nándor, ns Csutor János, ns Ságody János, Wisnowsky Pál, Lovag Pingitzer Károly, a had. d. vaskor. r. 3-ad oszt. lov., Lóki és fületinci Keltz Pál, Neszter József, ns Balás Manó, Tabodi és fekésházi Tabódy Sándor.

T e s t ö r ö k , f ő h a d n a g y i r a n g g a l : Nagybárcsai Barcsay József, cs. k. kamarás. Kovásznai Kovács Béla, hadi díszű kat. érdemk. Tóth János, ns, had. d. kat. érdemk. Karasztosi ns Sulyok Ede, Cary Henrik, had. d. kat. érdemk. Szemere Pál, ns Jabláczy Sándor, Wetterstädti Wágner Károly.

A t ö r z s n é l : Testőrség segédje: Koppi Emil, címz. őrn. testőr-alörm. Orvos: Lányi János, tudor, műtő, koronás arany érdemkereszt tulajdonosa, 2. oszt. ezredorvos és cs. k. udvari orvos, jelenleg a cs. k. lovas testőrség ideigl. orvosa. — Számvezető: Sztriberny Károly, kapitány.

H á z i s z e m é l y z e t : 1 testőr-házfelügyelő, 1 kapus, 27 inas, 6 házi szolga.

I s t á l l ó i s z e m é l y z e t : 1 törzsőrmester, 8 lóör. ¹⁾

¹⁾ Kais. Königl. Militär Schematismus für 1872. Wien, Februar, 1872. S. 63. 64

25 B4 54

304

